

רבעון לספרות עיון ובקורת
תולדה ובקורת

לט

חשכה
1968

אביב

ק ש ת

ק ש ת

העורך:

אהרן אמיר

חברי המערכת:

אברהם ב. יהושע

בועז עברון

יהושע קנז

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עמ"הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 14 ל"י; בחוץ־לארץ: \$7.00. חוברת בודדת: 4.00 ל"י; בחוץ־לארץ: \$2.00. מחיר המודעות: 250 ל"י לעמוד שלם; 150 ל"י לחצי עמוד; 90 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עמ"הספר בע"מ.

שנה עשירית, חוברת ג, אביב 1968

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב

התוכן:

ראובן מירן: יריחו בחלום	5
ריינר מריה רילקה: סונטים אל אורפיאוס	17
ק. צטניק: הנושא את גופו בזרועותיו	20
אורי אורלב: ידיד נעורים	28
יעקב שביט: שעה שביעית (שיר)	35
דוד שיץ: מה יפו האבנים	36
אלקסנדר בלוק: שלושה שירים	60
פאול נוימרקט: הילולת הוויתור-העצמי	62
חנוך גיא: במריינבד או... (שיר)	75
גרשון שקד: מול היערות	76
נעמי הנדלר: ידיך אמונה (שירים)	86
ברונו שולץ: בריחתו האחרונה של אבי	88
מאיר אגסי: המעגל של יוליק	92
יעקב בונפיל: שש עשרים ושלוש (שיר)	105
ליאופולד גץ: מעשה העלמה במגדל	106
יעקב מאיר: הוראת תנ"ך וחינוך לסובלנות	109
יוסף גורני: מרעיון האוטונומיות לרעיון המדינה	118
נסים רג'זאן: רעיון ומציאות	140
בקרות קצרות	152
המשתתפים בחוברת	172

ראובן נירן: יריחו בחלום

"טוב", אמרתי, "אז שלום".

"שלום", אמרה אשתי, "חבבק את קרימו גם בשבילי".

לא השבתי עוד. במהירות ירדתי במדרגות. יום יפה היה בחוץ. על הגבעות שמסביב לעיר היה מוטל אור בהיר, כחול. רק האנשים היו זרים לי יותר מתמיד.

ברפבת לא היו נוסעים רבים. לאחר שקראתי את כל העתונים אותו יום ניסיתי להירד דם. אבל העצים, שאת שמותיהם אינני מכיר, חלפו חיש בחלון הרחב והפריעו לי.

המטוס, לעומת זאת, היה מלא. אנשים שרו בו שירי-לכת. דיילת הודיעה ברשת הפנימית שהנצחון כבר מלא. "גם הסורים ניגפרו", אמרה. אני לא שרתי. מעל ז'נבה התחלתי לחשוב שוב על קרימו. ראיתי את פניו המרובעים, את עיניו הקטנות, הירר קות, את אפו השבור, שפתיו הדקות, הקמוצות. זמר־דייגים ברזיליאני זימזם באוזני ונדמה היה לי שקולו של קרימו מלווה אותו מרחוק. אבל איפה הוא עכשיו, במדים המנומרים, עם המספות הפרושות על חזית הקומנדקאר?

ברומא היתה חניה. איטלקים קטנים תידלקו את המטוס ואלה ששרו שירי-לכת קנו עוד כמה גליות־נוף בצבעים.

ואחר־כך ים, ים, ים. ולפתע המישטח הצהוב, החולות, הרכסים החזומים שבצומק— הארץ הזאת. גם אלה ששרו כל הדרך השתתקו והביטו באדמה המתקרבת.

"נוחתים", הודיע זה שישב על־ידי כל הדרך ולא פצה פה. אני הזעתי. כפות־הידיים, הצוואר, הפנים. "הארץ הזאת", חשבתי, "כמה היא שבירה מלמעלה". אבל הנצחון הושלם, אמרה הדיילת, ובשיריהם של האנשים היה משהו יפה מן השירים עצמם. "אתה לא מהשרון, במקרה?" שאל אותי מישהו באולם־המכס.

"כן", אמרתי.

"ראיתי אותך באיזה מקום, לפני שנתיים־שלוש".

"יכול להיות", אמרתי.

"אז בוא נקח טקסי ביחד", אמר. "קוראים לי דן".

"קדימה", אמרתי.

לקחנו טקסי ביחד.

"אני מ'פ בגמ'כ", אמר דן, "וכזאת דפיקה עוד לא היתה לי אף פעם. להגיע אחרי

הכל. מה אתה?"

"טוראי", אמרתי.

"טוראי איפה?"

"בוחל־מיס".

"נו, מילא", אמר, "אצלך זה לא נורא כל כך. אבל אני מ"פ. אתה מתאר לעצמך, מ"פ שנמצא בברזיל בימים כאלה?"

"אני נמצאתי בצרפת", אמרתי.

"עברתי גם שם", אמר דן, "אל תשאל איך הגעתי בכלל. רירדה־זניירו, ניו־יורק, לונדון, פאריז, רומא. שלושה ימים מחורבנים. לך הלך קל?"

"לא הלך בכלל", אמרתי, "אני נמצא רחוק מפאריז. בהתחלה לא היו מטוסים ואחר־כך לא היו מקומות. ב'אל־על' בטח לא. אז ככה באתי ב'אייר פראנס'. קו פאריז—טוקיו, כמו שאתה רואה".

"לך עוד יש מזל", אמר דן, "לי עלה כל העניין יותר מאלפיים דולר, פלוס העסק שנשאר שם".

"איזה עסק?" שאלתי.

המונית נסעה במהירות אבל האקליפטוסים היו מופרים כמו האוויר הכבד, הסמיך, שרבץ על השדות שלצדי הכביש. עברו שנתיים, ועכשיו הרי זו שוב הארץ הזאת, כפי שאהבתי. כמה מאהלים היו פזורים לצדי הדרך, ולידם נקבצו טנקים וכלי־רכב מאובקים.

"כל הכבוד לשריון", אמר לפתע הנהג, ואילו אני הבטתי בלוחית־הזהוי שלו: "לוי לוי, שיכון מזרחי ה', פג'ה".

"שאלת איזה עסק, לא?" אמר דן, "מטעים. את כל מה שהצלחתי להוציא ממכירת האדמה במושב השקעתי שם. יש הרבה מקום בברזיל, לכולם. עכשיו האשה ברעננה אצל ההורים. גם הילד שם. אתה נשוי?"

"כן", אמרתי.

"אז איפה היא?"

"נשארה שם", אמרתי, "אסור לה לטוס".

"הריון?" שאל דן.

"חודש שמיני".

הוא היה נמוך ומוצק והזכיר לי את קרימו. באצבעותיו מולל שטר של עשר לירות. "כבר שכחתי איך זה נראה", צחק לעצמו, "אתה מתאר לעצמך מ"פ בגמ"כ שמגיע בשעה כזאת?"

"טילפנת לפחות הביתה?" שאלתי.

"לא. בשביל מה?" ואחר שאל: "ואתה טילפנת?"

"לא", אמרתי, "שכחתי".

הנהג נסע מהר.

"תאיט קצת", אמר דן, "תן לנשום את הנוף". הנהג האט קצת. נשמנו את הנוף. היום האפיל לאט. במערב, מעבר לפרדסים, נפלה שמש גדולה וכבתה אט־אט, אבל על הגבעות במזרח היה עוד אור.

"מזור לחשוב שפעם היה שם גבול".

"פעם?" אמר הנהג. "בסך־הכל לפני שבוע".

"היו הרבה אבידות, הה? שאל דן.
"הרבה", אמר הנהג ועבר בזהירות על-פני הגשר. המים שמתחתיו עמדו. "בעיקר בירושלים".

ירושלים, ירושלים זה קרימו, נפלו עלי המלים. ומקרימו לא היתה שום ידיעה. במברק שהגיע היו כולם—חוץ ממנו. "חבק אותו גם בשבילי". פחדתי לחשוב עליו.

המונית התקדמה צפונה. בדרך עצר אותה חייל, ששאל "כמה עד הסיבוב?" אבל הנהג אמר, "כנס. מי משלם היום?" והמשכנו.
"היא תקבל שוק", אמר דן פתאום, "אבל הילד ישמח".
לרגע חשבתי על הורי, על האח. במברק הודיעו בפירוש: "הכל בסדר. אל תדאגו". אבל איך אפשר? ומקרימו—שום דבר. המלה האחרונה ממנו הגיעה עוד לפני שהתחיל הכל.

בחוץ היה כבר חושך והנהג הדליק את אורותיו.
"תיפנס קודם לרעננה", אמר דן, "ואחר-כך תמשיך אתו". הוא התכוון אלי.
החייל ירד בסיבוב והמונית סטתה שמאלה. במרכז המושבה הנחה דן את הנהג לרחוב צדדי.

"זהו", אמר, "על-יד הברוש".
על-יד הברוש עמד בית דר-משפחתי מסויד יפה. חלונותיו היו חשוכים.
"תן ציפצוף", אמר דן.

הנהג צפר.
אשה צעירה, במכנסיים וחולצה, יצאה מן הפתח המואר, ואחריה בא ילד. היא הביטה בנו ונעצרה לרגע. הילד דחף אותה ורץ קדימה.
"אבא!" קרא.

"דן", אמרה האשה חרש, "דן". השם רעד בפיה.
"שלום שושיק", אמר דן וחיבק אותה, "שלום שוקי". בידו הפנויה בחש בשערו של הילד, שניסה להיתלות בכתפיו. אחר התנער מהם ותחב את השטר הסגול לידו של הנהג.

"תשאיר את העודף, חבוב", אמר ופנה אל אשתו ובנו. המונית החלה לנוע לאטה על החול הרך. פתאום חזר והושיט לי את ידו.
"אל תהיה עצוב כל-כך", אמר, "בשביל טוראי זה לא גורא כל-כך. תחשוב עליו".
לחצנו ידיים ואחר כבר ראיתי אותם רק מאחור, מקפצים לתוך הבית שפל חלונותיו הוארו בבת-אחת.

המונית אצה שוב, אבל הדרך לא היתה ארוכה.
"ימינה", אמרתי, "רעכשו שמאלה".

"זהו?" שאל הנהג.
"בדיוק".

הוא כיבה את המנוע וירד כדי להוציא את המזוודה מתא־המטען. הנחנו אותה על המדרכה. שילמתי.

"שבת־שלום", אמר, וחזר אל מושבו.

הרמתי את המזוודה הירוקה והתחלתי לצעוד לעבר הבית. הוא חלף על פני, הסתובב במגרש־החול שבקצה הרחוב, סינור אותי באורותיו.

ב

"וקרימו?" שאלתי.

"קרימו בסדר", אמר אבי. הוא הביט בשטיח שעל הרצפה.

"איפה הוא היה?"

"על־יד ירושלים", אמר אבי.

"הנהג אמר שהיו שם הרבה אבידות".

אבי הינהן בראשו ולא השיב.

"נשתה עוד משהו", אמר ומזג שוב לכוסיות. ואמי הביטה בי כלא־מאמינה.

"שנתיים", אמרה, "אלוהים, שנתיים".

פחדתי שהם מסתירים ממני משהו.

"אתם בטוחים שהכל בסדר?" שאלתי שוב.

"פעם שלישית שאתה שואל", אמר אבי, "הכל בסדר. זאת אומרת, יש לו רסיס קטן בלחי, אבל הוא כבר היה בבית לכמה שעות. אתמול".

"ההורים?"

"לחיים", אמר אבי והרים את הכוסית. שתינו שוב.

"כדאי לטלפן למשק", אמרה אמי, "כמעט שכחנו את אחיך".

ירדנו וטילפנו למשק, לאחי. קולי רעד מאד, ונדמה לי שגם קולו של אחי. אבל היה זה אולי בגלל המרחק.

"יבוא מחר בערב", אמרתי והנחתי את השפופרת.

"יופי", אמרה אמי.

"שלא נדע יותר מה שעבר עליו ועלינו", אמר אבי, "ירושלים, הגולן". השפלתי את מבטי לרצפה. רציתי לחבק אותו, את אחי הרחוק.

הרחוב הראשי היה מואר במטושטש, כמו תמיד. חבורות־חבורות הילכו בו באנשים, לאט, בבגדי־קיץ בהירים, בחולצות פתוחות.

"אתה נראה כמו תייר", אמרה אמי וחיבקה אותי. "זה מה שלובשים שם?"

חזרנו הביתה. הקשבנו לחדשות, ושתינו עוד כוסית.

"הוא מנצל את ההזדמנות", אמרה אמי וצחקה לעברו של אבי, "אבל היום מותר לכולנו".

מאוחר בלילה, כשהיה המטבח מלא עשן והיתושים כבר חגו קרוב לראשינו, קמתי.

"אני הולך לקרימו", אמרתי, "להגיד שלום להוריר".

הם ליוו אותי למטה, לרחוב. מתחת לפנס ראיתי שבעיניה של אמי עמדו עדיין דמעות.

"ואיך מרגישה תמי?" שאלה.

"כבר אמרתי לכם, בסדר גמור. שוכבת ומחכה".

"הזריקות עזרו לה", אמר אבי.

"אני חושב שכן", אמרתי.

"מסכנה", אמרה אמי ואחזה בידי. אבל אבי קטע אותה והיא לא המשיכה.

"תני לו ללכת", אמר, "הוא יודע מה הוא עושה". אחר מחה את הזיעה מעל מצחו והם שבו ועלו לדירתם.

צעדתי לאט. פחדתי מהרחוב של קרימו, מבית־הוריו מוקף צעי־הפרי. החשיכה היתה כבדה. הפנסים לא קרעו ממנה אלא נתחים חיוורים בהם טסו פרפרים שחורים ונשרפו. הועתי מאד. פתאום חשבתי על תמי, על הילד הצומח בבטנה. רציתי לנגוע בהם.

ג

"הי, תראו מי הגיע!" טפח לי אביו של קרימו על השכם.

"קרימו!" קרא קול אשה מחדר־השינה, "קרימו!"

"זה לא הוא", אמר האב, "זה הרצל, החבר שלך".

"אה, הרצל", נאנחה האשה. היתה זו אמו של קרימו, אבל אני את קולה לא הכרתי. יותר משנתיים לא ראיתה.

"היא קצת חולה", אמר האב בשקט, "אבל גש, תגיד לה שלום".

היא שכבה מכוסה שמיכה דקה והביטה בתקרה. פתאום התישבה במיטתה והביטה בי בעיניים קפואות.

"הוי", נאנחה, "הרצל, הרצל. מתי הגעת?"

עמדתי סמוך אליה והיא משכה אותי בידי ונשקה לי.

"הערב", אמרתי, "מה שלומך?"

"היא קצת חולה", אמר האב והוסיף משהו באידיש, אבל אני לא הבנתי. היא שבה אל הכר ושוב נעצה מבט קפוא בתקרה.

"מה אתה אומר?" שאלה. אני חושב שהתכוונה אלי.

"אמרתי שהגעתי הערב", חזרתי על דברי, "לפני שעתיים".

"יפה שבאת להגיד לנו שלום כלי־כך מהר", אמרה.

"מה שלום קרימו?" שאלתי.

"הוא בסדר", אמרה. אבל קולה היה מוזר. לא הבנתי זאת מיד.

"והרסיס", שאלתי.

"מה איכפת לך הרסיס", אמרה.

"בוא, תשתה משהו", אמר האב שעמד מאחרי גבי.

הלכתי אחריו לחדר־האורחים.

"היא התעייפה מאד", אמר, "מרוב דאגות".

פתאום היה בי חשק עצום כל־כך לראות את קרימו, ללחוץ לו את היד. כשזה יקרה, חשבתי, לא תעזור שום נשיכת־שפתיים. גם אם יזוב הדם. אביו מזג לי ייִן־דובדבנים. שתינו בשתיקה.

"ואיך העבודה?" שאלתי.

"ככה", השיב, "יש קצת פיגור. הערבים הפסיקו לבוא".

שתקנו שוב.

"מתי הוא יבוא?" שאלתי פתאום.

"מי ידוע?" אמר. "קפץ לפני יומיים לכמה שעות, בלילה. יש הרבה עבודה. מסייִרים בפפרים, משגיחים. צריך לפקוח עין".

"אולי אוכל אני לנסוע אליו". אמרתי. "ביום־ראשון בבוקר אסע ליחידה. אולי אוכל לבקר אצלר".

"בשביל מה שתסע אליו?" קראה לפתע האם ממיטתה. "בשביל מה?" היתה בקולה מידה של תוקפנות. אבל אני לא הרגשתי בכך מיד.

לא ידעתי מה להשיב. האב הביט באי־נוחות בפירוורי העוגה שהצטברו על המפה הלבנה. הם היו צהובים.

"תישני, זהבה", אמר.

"מאחר", אמרתי וקמתי, "אז אם לא קשה לכם, תנו לי את הכתובת שלו, או את מספר הטלפון".

"בשביל מה לך מספר הטלפון שלו?" קראה האם. קולה היה קר, עזין. למה נשקה לי, חשבתי.

"אולי תעבור מחר?" הציע האב.

"בסדר", אמרתי. הייתי עייף. הטיסה, הפגישה עם ההורים, אמו של קרימו שעייפה מן המלחמה. הייתי עייף והרגשתי זאת באחת. לחצנו ידיים. פתאום זכרתי את הסיג־ריות שבכיס. הוצאתי אותן ומסרתין לידי.

"זה בשבילר", אמרתי.

האב הודה וסגר את הדלת. הייתי לבדי. בגן הקטן שבחזית הבית הכביד הפרי על הענפים. עשב פרוץ צמח בין הגזעים וכיסה את שיחי־השושנים ששתלה שם אמו של קרימו כשהיינו כולנו ילדים.

ד

הבוקר היה חם מראשיתו. טילפנתי לכמה ידידים ששמחו מאד לבואי. אחד מהם הזמין אותי לטיול. "תבוא", אמר, "אנחנו נוסעים ליריחו". אמרתי שלא בטוח, אבל אם אוכל—אבוא. אנחנו נוסעים ליריחו, אמר, ואני לא ידעתי בדיוק היכן אני.

הקפה של שמחה היה רחוק ונקי, הכיסאות כדורים עדיין על השולחנות. הורדתי אחד מהם והתישבתי. שמחה הלך למטבח, מאחור, לבשל לי קפה. כתבתי לתמי.

"את קרימו עוד לא פגשתי. הייתי אצל ההורים. אני חושב שאני לא מבין את אמו. יש בה סינה מוזרה כלפי. אנשים השתנו פה מאד בשבוע האחרון. הורי בסדר. גם

ההורים שלך. אני נוסע לראות אותם עכשיו". הדבקתי את שולי האיגרת והטלתי אותה לתיבה האדומה שבמרכז.

הדרך אל הוריה של תמי עברה בצדי פרדסים, ושוב גשר-הפלדה הצר והמים העומד דים שמתחתיו, השדות ואחר-כך הבתים האפורים של פרוורי העיר, אנשים טיילו על החול החם שריפד פעם את השכונות הראשונות. חולצות לבנות, סנדלים. החום היה טוב, עדיין. בצהריים הוא ייהפך לגוש כבד ומעיק. על המרפסות היו תלויים דגלים. חשבתי על יום-העצמאות. אבל זה היה הרבה יותר.

הוריה של תמי נדהמו.

"מי זה?" קראה האם. "הוי, הרצל!"

אביה חיבק אותי. קולו רעד.

"ואיפה תמי?" שאל.

"שם", אמרתי, "היא בסדר".

"היא לא יכלה לטוס?"

"לא", אמרתי, "צריכה לשכב עד הלידה. אבל היא בסדר, אל תדאגו". המלים היו טיפשיות, על אף אמיתותן. היינו נבוכים כולנו ושוחחנו בלי שום סדר. החום גבר בינתיים והשמיים התכולים סינוורו אותי.

בצהריים הראו לי את הבית המשופץ, את האורן שגבה והצמיח ענפים חדשים. את השוחה שחפרו בקצה החצר.

"שלא תדעו אף פעם מה שעבר עלינו כאן", אמרו. הם ניסו לאהוב אותי. אבל זה היה קשה ולא כעסתי כלל. תמי היתה אתנו בכל חדר, על כל פיסת-דשא.

"מי יכול היה לחשוב שנראה אותך ככה, פתאום, אחרי שנתיים?" חזרו ואמרו משתאים.

"ועוד תיכף הוא יהיה אבא", אמרה גיסתי הקטנה.

"שקט", אמר חותני וחזר לשוחח עמי.

בצהריים חזרתי לבית הורי.

"קרימו לא היה פה?" שאלתי.

"לא", השיב אבי.

"אולי תישאר קצת אתנו", אמרה אמי.

"יכול להיות שהוא בא לשבת", אמרתי, "אני קופץ לראות".

"גם אם בא, הוא בטח עייף", אמר אבי.

"יש לך מספיק זמן לחברים", אמרה אמי, "הבטן שלה גדלה מאד?"

"כן", אמרתי, "גדלה".

"שתהיו בריאים", נאנחה אמי. "ארוחת-הצהריים מוכנה".

אכלתי במהירות. אם קרימו בבית, חשבתי, הוא כבר היה בא גם לכאן. אבל אולי צודק אבא והוא עייף. ואולי אמו, זהבה. "בשביל מה שתסע אליו?" אמרה. ראיתי את עיניה נעוצות בי ללא נוע.

"על מה אתה חושב, ילד?" שאל אבי.

"על כלום", השבתי. בשר העוף היה מבושל בצל וברוטב־עגבניות, בדיוק כמו שאהבתי.

"הוא חושב על קרימו". אמי צחקה והביטה בי. "דרך־אגב, מה שלום זהבה ז' בעלה אומר שהיא קצת חולה".

"יש בה משהו מזר. זה עוד מלפני המלחמה".
"הדאגות הרסו אותה".

"שלא נדע מה שעבר עלינו כאן".

"איפה הוא עכשיו ז'?"

"בסביבות יריחו", אמר אבי.

אחרי האוכל קמתי.

"אני צריך לנסוע", אמרתי. "אחזור בערב".

"שוב הוא הולך מאתנו", נאנחה אמי. "תשתה לפני זה עוד קצת לפתן".
שתיתי.

אבל בדרך לתחנה זכרתי שאחי מגיע בערב. חזרתי.

אחי באמת הגיע בערב. מוצק, שזוף מאד, אבל מבטו רך ועייף. לחצנו ידיים. התחבקנו. זרועותיו היו מכוסות שריטות.

"מה נשמע ז' שאלתי.

"חיים", השיב, "אתה רואה. חיים".

ישבנו כולנו לאכול. הוא שתק. אחר־כך דיבר מעט על מה שעבר ושאל אותי על תמי שאלתי אותו אם ראה את קרימו.

"לא", השיב, "אבל מישוהו ראה אותו ביום־הראשון, על־יד ירושלים".

"אתה נשאר לכמה ימים", אמרתי.

"כן". הוא הרים אלי את עיניו, בשקט.

"אז נלך אליו ביחד", אמרתי, "מחר". הושטתי לו סיגריה. אמי הביטה בנו רגע והוסיפה לשטוף את הצלחות. עישנו בשתיקה. העשן הכביד מאד על האור הצהוב, והיה מאוחר.

ה

בבוקר הלכנו אל קרימו. שוב היה חם והמושבה היתה רדומה בהקיץ.

"זה לא משגע אותך, השקט הזה ז'?" שאל אחי.

"למה אתה שואל ז'?"

"מי יכול היה להאמין שיהיה שקט כזה, ששה ימים אחרי הכל".

עישנו, אבל לפני הדלת כיבינו את הסיגריות. דפקתי. זהבה פתחה את הדלת. שערה היה פרוע, עיניה אדומות. מוקפות עיגולים כהים.

"שלום", אמרה וקראה רק בשמו של אחי, "מה יש ז' קולה היה משונה, צרחני קצת,

אבל פתאום היא חייכה ואמרה: "בבקשה, בבקשה, תיפנסו".

"קרימו היה ז' שאלתי.

היא לא השיבה. עמדנו בחדר־האורחים. היא לא הזמינה אותנו לשבת. "באתי לראות אם הוא בא", אמרתי. אבל היא לא השיבה. לעומת זאת הביטה באחי ואחר גם בי ועיניה היו קפואות. אחי הביט בי. הבטתי בו. לא ידענו מה לעשות. "אם לא קשה לך", אמרתי, "תני לי את מספר הטלפון של היחידה, או את הכתובת. נסע אליו".

"לא תוכלו להיכנס", היא נייערה פתאום, "זה צבא. לא לכל אחד נותנים להיכנס". "הוא הרי מ"פ", אמרתי. "לא יעשו לנו בעיות".

"אתה", היא הצביעה עלי, "בוא רגע למטבח".

הלכתי אחריה והיא סגרה את הדלת. עיניה היו עיני חיה טורפת.

"אתה", אמרה שוב, "תתבייש לך. בשביל מה לך לראות את קרימו שלי? בשביל מה? מה זה מעניין אותך קרימו שלי? אתה לא מתבייש? באת אחרי הכל ועכשיו אתה רוצה לקחת את קרימו שלי?"

"סליחה", אמרתי, "אני לא מבין מה את אומרת".

"צדיק, צדיק שכמוך", אמרה בלעג. קולה הפך רטינה צרחנית: "אתה צריך ממש להיות בתיאטרון".

שתקתי. מנוע המקרר טירטר והרעיד את הפרחים שעמדו עליו באגרסל כחול.

"תענה לי!" היא צעקה פתאום, "אתה לא מתבייש? אני הכרתי אותך כבר מזמן. כל הסיפורים שסיפרו עליך במושב הגיעו גם לבית הזה. אבל לא רציתי לספר לקרימו מיד אחרי שחזר. אל תדאג, אל תדאג, הוא יידע הכל ואז כבר תראה את האהבה שלו".

לא אמרתי מאומה. פתחתי את דלת־הזכוכית האטומה של המטבח ויצאתי. היא הלכה אחרי. אחי עמד בחדר־האורחים, לא רחוק מהראדיו, שניגן. אחי היה חיור. "בוא", אמרתי, "נלך".

"לך, תלך", צעקה. "תראה איזה אח יש לך", קראה לעבר אחי. הוא נעצר והביט בה בעיניים קרות. ידי רעדו.

"שלום לך, זהבה", אמרתי ונחנקתי.

"בוא", אמר אחי. הוא משך אותי בכתף.

יצאנו, והיא טרקה את הדלת מאחרי גבנו. בגן הקטן, עליו רבצה שמש כבדה, הכביד הפרי על הענפים. אבל העשב היה גבוה, חרב ומאובק וכיסה את שיחיה־השושנים ששתלה זהבה לפני שנים רבות, כשהיינו ילדים.

לאט הלכנו לתחנה.

"אני נוסע ליחידה", אמרתי.

"אני בא אתך", אמר אחי.

הבטתי בו, באיש השזוף והחיור. עיניו היו מבוגרות כל־כך, ופתאום תפסתי שלא ראיתיו שנתיים, שנתיים שלמות. רציתי לחבק אותו, את אחי זה הקטן, שעמד לידי בתחנה ושתק שתיקה ארוכה יותר מן השנתיים שנפרדנו. הוא נתן לי סיגריה והדליק אותה בזהירות. פני נעוו פתאום.

"אתה רואה", הוא אמר, "אתה מחייך. וזה כבר טוב".

"יש מספיק אנשים", אמרה הפקידה, "אבל בעוד שלושה חדשים אולי נצטרך".
 "בעוד שלושה חדשים", אמרתי, "אני כבר לא אוכל להיות כאן".
 "מצטערת", אמרה.

עזבנו את המחנה ונסענו הביתה. צמרות האקליפטוסים הגבוהים רישרשו באזני לאורך כל הדרך.
 "תפסיק לנשוח את השפתיים", אמר אחי, "זה לא יועיל".

ו

למחרת בבוקר נסעתי ליריחו.
 "אתה לא מרגיש טוב?" שאל קובי, זה שהזמין אותי לטיול.
 "למה?" אמרתי, "אני בסדר".
 "זה הפרשי-הלחץ", הסבירה אשתו.
 שתקנו.

המדבר התמשך. חנינו כמה דקות.
 "אתה לא אוכל כלום", אמר קובי ולעס מן הפריך בשקט.
 ניסיתי לחייך אליהם, אבל לא היה לי כוח.
 "זה בטח החום", אמרה אשתו. "הוא כבר לא רגיל לאקלים שלנו". הם גמרו לאכול והמסכנו לנסוע. לצדי הדרך החלו להופיע בקתות אפורות-צהבהבות, צפופות במרחב העצום והשומם. ריקות.
 "מחנות-פליטים", אמר קובי.

אחר-כך עברו גם שיירות. נסענו לאט. משאיות רעועות עמוסות לעיפה. צרורות גדולים, שמיכות, ומזרנים, מזרנים. אנשים כהים קרועי-לבוש. שחוחים. עיניים מתות. ילדים ערומים כמעט. תינוק בכה בזרועות אמו. קובי נסע לאט בעקבותיה. היא מילמלה משהו, אולי שיר, כדי להרגיע את הילד.
 "איזה חום", נאנחה אשתו של קובי.
 "הירדן לא רחוק", אמר הוא, "שם כבר יהיו להם מים".
 "מסכנים", אמרה.

ואחר, לפתע, היינו בעיר. קובי נכנס אט לתוך הסמטות.
 "שים לב לצאלונים", אמר.
 החנינו את המכונית בכיכר אחת ויצאנו. העיר היתה מלאה, אבל בתיה היו ריקים.
 קובי הכין את המצלמה.
 "חייך קצת", אמר.
 ניסיתי.

"אם לא איכפת לכם", אמרתי, "אשוטט קצת לבד".
 "בסדר", אמר קובי, "רק תיזהר. אל תיפנס יותר מדי לסמטות".

"ניפגש פה", אמרתי, "עלייד המכוננית".

הם נופפו לי לשלום ונבלעו בהמון.

צעדתי לאט. השדרה הראשית, צמרותיה אדום־להט, היתה מוצפת מטיילים. תושבי העיר עצמם התרכזו בקבוצות קטנות בפתחים של בתי־הקפה וחנויות־הסידקית העמוסות לעיפה. הם שתקו ורק עיניהם הכהות שלחו מבט מת בעוברים־ושבים. אבל איש לא נתן לבו אליהם. רוב המטיילים היו עסוקים בקניות, בצילום וסתם בפיטפור־טים קולניים. הבטתי בבתים, בחלונות המיגפים. האוויר היה כבד וחם. בפנים יש צל, חשבתי, וג'ארות כבדות־חימר, שבהן מים צוננים וריח מעיין.

נתקלתי בחייל שבא מולי.

"אתה חולם?" שאל.

האיש היה מזיע ומאובק ורצועת העווי שלו חרצה פס כהה של זיעה בכתפו.

"אולי אתה יודע איפה מפקדת הסיירת?" שאלתי.

"איזו סיירת?"

אמרתי לו.

"אני לא חושב שהם יושבים פה", אמר, "אבל תשאל מס־צדיק אחד, ליתר־בטחון".

החום רבץ על הכתפיים, בעיניים, בנחירי־האף. צמרות הצאלונים להטו. רוח לא נשבה. היציאה המזרחית של העיר היתה חסומה. שאלתי את אחד המס־צדיקים.

"לא יודע", השיב, "תשאל את הקצין".

הקצין ישב באוהל קטן, בפאת הדרך.

"מה הבעיות?" שאל.

הסברתי לו.

"סרן קרימו?" אמר. "זה אומר לי משהו. הוא לא מ"פ במקרה?"

"נכון", אמרתי, "ואני מוכרח למצוא אותו. אמרו לי שהם צריכים לשבת בסביבה".

"חביבי", אמר הקצין, "אתה יודע מה זה סיירת, לא? לך תפוס את הרוח".

"הלוואי שהיתה קצת רוח לתפוס", אמר סמל אחד, שישב בפנית האוהל וניגב את מצחו בשוליה של פפייה אדומה.

"טוב", אמרתי, "אז תודה לך".

"אין דבר, חביבי", אמר הקצין וחייך, "גש סייר קצת בעיר. יש מה לראות. שמת לב לצאלונים הנפלאים האלה?"

שבתי העירה.

החום הכביד מאד. האנשים בכגדי־הקיקי הקלים, החיילים במדים המאובקים, כלי־הרכב המוסוויים—הכל היה מטושטש. רק הלהבה האדומה של פריחת הצאלונים היתה חדה מאוד וחתכה את האוויר הכבד וסמיך.

בשעת־צהריים מאוחרת נפגשנו שוב ליד המכוננית.

"נר", שאל קובי, "איך היה?"

"חיפשתי משהו", אמרתי, "אבל לא מצאתי".

"זה היה כמו חלום", אמרה אשתו, "ממש כמו חלום".

"צילמתי שני סרטים שלמים", אמר קובי, "שקפיות". הוא תחב את המצלמה השחורה שלו לתוך התא. "אני רק פוחד שנתתי יותר מדי אור".
 "ממש כמו בחלום", חזרה אשתו ואמרה, "לא נדמה לכם שאתם חולמים?"
 הבטתי בה, אולי לראשונה מאז ראיתיה. היא היתה רוזה, פניה שזופים מאד ולא מאופרים. קובי התניע. נדמה לי שאמרתי לה משהו, אבל דברי נבלעו ברעש המנוע.

ז

ביום-המחרת הגיע מכתבו האחרון של קרימו. הורי הילכו שותקים בביתם. אחי הלך אל ידיד.

"באת מאוחר מדי", כתב קרימו, "ועכשיו הכל נגמר. אתמול הייתי בבית. הגשר בינינו נשרף. באת זר, מעולם אחר. באת מאוחר. פה השתנינו כולנו. לא היה טעם שאַרְאָה אותך. ממילא זה לא היה משנה שום דבר".
 כך כתב קרימו במכתבו האחרון. ולא הרגשתי במלים כל כאב. הן היו קטנות ופשוטות כמו בעתון של סוף־שבוע.

"אכתוב על הכל לתמי. היא צריכה לדעת".

שכבתי על המיטה. עיני היו נעוצות בתקרה.

בארוחת־הערב שתייתי מים. כולם שתקו.

"אני צריך לחזור", אמרתי.

הורי הביטו בי ושתקו. בעיניה של אמי נקוו דמעות, כמו גשם ראשון על עלי־הפרדים. ידו של אבי שוטטה על־פני המפה. אחי עישן.

"אסור לה להתרגש", אמרה אמי לפתע, "היא יכולה לאבד את הילד".

"טינופת", אמר אחי, "צבוע ונבוזה". קולו היה שקט, בלי כל גוף.

"סע", אמרה אמי, "אתה צריך לנסוע. אל תחשוב עלינו. סע".

"אני מצטער", אמרתי. קולי נחנק. רציתי להוסיף ולומר שנתראה בקיץ, כולנו, גם הנכד או הנכדה. אבל אבי קם פתאום ואמר: "גם זה יעבור. נלך לישון".

בבוקר השכם חזר אחי למשק.

"נסה לשכוח", אמר, "לשנינו יש הרבה דברים שצריך לשכוח". לחצתי את ידו השרוטה. הורינו עמדו מן הצד והביטו בנו.

בצהריים ליוו אותי הורי לבדם לשדה־התעופה. הם חיבקו אותי בכוח, איך־אונים. השעון הורה על השעה.

"טוב, אמרתי, אז שלום".

"שלום", אמרה אמי, "וחבק את תמי גם בשבילנו".

פסעתי לאט לעבר המטוס הארוך, הפסוף. השמש היתה חזקה. האספלט האפור היה קשה. לא הפניתי ראשי לאחור, לעבר מרפסת השדה. רציתי להדליק סיגריה, אבל שלט גדול הורה שאסור לעשן ליד המטוסים. ויתרתי. איך היא אמרה, חשבתי: כמו בחלום.

ריינר ינוריה רילקה: כּוּתוּךְ הַסּוּנְטִים אֶל אֹרְפֵיאוֹס

1 (א, יח) *

שְׁמַע הַחֲדָשׁ, אֲדוֹן,
טְרַטְר וְטִלְטֵל הוּא!
קוֹל מְבַשְׂרִים בְּרֶן
אוֹתוֹ יְהַלְלוּ.

הֵן מְהוּמַת־הֶרְתָּן
אִזֵּן מַחְרָשֶׁת,
אֶךְ הַמְּכֹנֶה כְּעַת
שָׁבַח דּוֹרְשֶׁת.

שׁוּר, מְכֹנֶת־חֲרוֹן:
אִיךָ תַתְּנַקֵּם־תְּרַגְנוּ,
אֶף תְּעֻתְנוּ.

בְּהַ מְתוּכְנוּ אִוֵּן,
הֶבֶה, בְּלִי יֵצֵר עֵז
חֵישׁ תְּשַׁרְתְּנוּ.

2 (א, כב)

אָנוּ נִגְעֵשׁ־נִסְעֵר,
אָפֶס מְדַהֵר־הוֹמֵן,
רְאוּ מַה גַּל־יִקְטֵן
בּוֹ בְּתַמִּיד־נִשְׁאָר.

כָּל הַדּוֹאֵה־סוּעָה
קַל־מְהֵרָה חָלַף.

הַמְשַׁתְּהָה

בּוֹ רַק נִשְׁלֹו.

נַעַר, הוּ אֵל תִּשְׂא
נִפְשׁ אֶל חִפְזוֹ,
לֹא אֶל נִסּוּי־טִיסָה.

כֹּל בְּשִׁלּוֹת־שְׁלוֹם,
אִפְּל וְזֵה־רִיּוֹם,
פָּרַח וְסִפָּר.

3 (א, כג)

רַק עַת הַמְעוּף יִרְקִיעַ
לֹא עוֹד לְשִׁמוֹ שְׁלוֹ
וְדִי לְעִצְמוֹ כָּלוּ
בְּתוֹךְ דְּמָמוֹת־רְקִיעַ.

לְמַעַן בְּאוֹר תִּמְרֵן
כְּכִלִי שְׁנַעֲשֵׂה רַע־
רוּחוֹת, הַמְשַׁתְּעֵשׂ־
רוּחֶךָ בְּבִטְחַת־חֵן.—

רַק עַת יְעִידִים וְכִים
יִכְרִיעוּ גְאוֹת־יְלִדוֹת
בְּמַנְגֹּן הַגְּדֵל,

מִי שְׁגָמָא מְרַחֲקִים
מִזְכֵּיתוֹ יִתְפַּעֵל
וְיֵהִי עִם מַעוּפוֹ אַחֲדוֹת.

4 (א, כד)

הַנְּחָרִים קְדֻמֵי־רַעִינוּ, אֵלִים רַב־יָכֹחַ?
 לֹא יִדְרָשׁוּנוּ הַמָּה, כִּי לֹא תִכְרַם
 עֲשֵׂת קֶשֶׁה, שֶׁהַקְּפָדָנוּ הֵיטֵב לְטַפַּח.
 שָׁמָּה עַל־פְּנֵי מִפָּה פִתְאֹם נִחְפָּשִׁים?

אֵלֶּה רַעִים כְּבִירִים, שִׁיקְחוּ מִתֵּינוּ,
 כְּמוֹ גִלְגְּלֵינוּ כָּלֵל וְעַקֵּר לֹא יִגְעוּ.
 אִמְבִּטִי־תֵינוּ, מִשְׁתֵּינוּ הֶרְחַק הֶסְעוּ—
 מִלְּאֲכִיָּהֶם, זֶה־כִּכְּבֹר אֲטִים לְגַבֵּינוּ.

הַדְּבַקְנוּ. עֲמָה בּוֹדְדִים, זֶה בְּזָה נַעֲרָבָה
 בְּלִי לְהַכִּיר זֶה אֶת זֶה. בְּכוּ הַיִּשְׁרָה,
 לֹא עוֹד בָּחַן שֶׁל מִינְדֵר, שְׁבִילִים נִקְצָבָה.

רַק בְּדוֹדֵי־הַקִּיטוֹר הָאֲשִׁים מִשְׁכָּבֵר
 עוֹד יִבְעֵרוֹן, יִגִּיפוֹן פְּטִישִׁים שִׁיגְדְלוּ.
 אַף אָנוּ כְּמוֹ שְׁחִינִים, כּוֹחֹתֵינוּ יֵאָזְלוּ.

5 (ב, ט)

אֵל תִּתְגָּאוּ, הַשׁוֹפְטִים, בְּאֲשֶׁר אֵין הַסֵּד נִדְרָשׁ עוֹד
 וּבְאֲשֶׁר הַקּוֹלֵר לֹא יִכְלֹא צִוָּאר.
 לֹא נִתְעַלָּה שׁוֹם לְבָב—, בְּשֶׁל פְּרִכּוֹס הַחֶסֶד
 הַמַּעֲוָה אֶת פְּנִיכֶם בְּרֶף מוֹר.

מֶה שֶׁקָּבַל הַגֶּרֶם זֶה דוֹרוֹת, לָנוּ יָמֵן
 שׁוֹב, כִּילְדִים צַעֲצוּעֵי יוֹס־הַלְדָּת שְׁכוֹת.
 הֵן בִּלְבָב הַנְּכָר, הַנִּשְׂאָה, הַפְּתוּחַ
 כְּשֶׁעַר, הִיָּה בָּא אַחֲרֵת הָאֵל הַחוֹנֵן

חֶסֶד־אָמַת. הִיָּה בָּא בְּאֲדִיר וּבְזוֹרוֹחַ
 וּמִסְבִּיבוֹ כְּדֶרֶךְ אֵלִים יִתְקַף.
 לְאֲנִיּוֹת הַגְּדוֹלוֹת הַבוֹטְחוֹת—בִּיּוֹתֵר מְרוֹת.

לא בפחות מאותה הרגשה הרחשת
 חרש בתוך לבתינו, ואותנו כובשת
 כילד שלו משתעשע בן זוגים אינ־סוף.

6 (ב, י)

כל קנינינו כלם המכונה מסכנת,
 כל עוד תעז לעצמה היות רוח ולא תצית.
 לא עוד יבהיק הסוסה של היד המימנת,
 היא תחתך אבן ביתר קפידה למבנה של החלט.

לא תשאר לעצמה, שנוכל מנה פעם ברח,
 לא תשתמן, הונה לעצמה, בבית־חרשת שקט.
 היא החיים—להיותם, היא סבורה, אין כמוה,
 כי באותו החלט תסדר ותיצר, אף תשחת.

אפס קסומה לנו עוד המציאות. עודנה
 אלף עינות בראשית. משחק של כוחות טהורי־יעד,
 איש לא יגע בם מבלי התפעל וכרע.

עוד המלים בעדנה אל אשר לא יגד תכלינה;
 זמר, תמיד מחדש, מתוך אבנים כלן רעד,
 יבן בחפש־מרחב את ביתו, בית־אלה.

(מגרמנית: חנוך קלעי)

ק. צטניק: הנושא את גופו בזרועותיו

ברדת הלילה שבים החזיונות ונעורים כדי לרחף באפילה. כביכול, הסלעים המשיבים את ספיגת להט יומם לחשיכה. באושוויץ, משאפסה כל תקוה, היה יוצא בעלת-לילה לחבוש את כיפת-השמיים על ראשו. בדממת הבדידות ניצנץ הקיום מנגד כגחלילית תועה. והעיניים טוו קורים ללכדה.

זה-כבר הסכין עם חזיונותיו. ראם כעוברי-דרכים, חורשי-מזימות, הנקלעים לקראתו. שפת-הסתרים שלהם ידועה לו. בני חבל-ארץ אחד הם. דימה ששקעו עם רעידת האדמה לתהומות, והנה, כרכובים על הקרוסלה שיוצרים הימים, חולפים הם על פניו ומופיעים שוב. מהם בשינוי-פנים, מהם בהסתר-פנים, אך במבט כולם— אותה תביעה אילמת. יש להניח כי לכך גם כוונתם: יראה את חתימתו על הכתב ויזכר ביום-הפירעון!

בהביטו עתה אל הגבעה המקיפה את כיכר-הכפר, נחשפה הזכירה במחרוזת מנורות-הלוקס שדלקו על הרכס. מין תחושה של חזות מכושפת היתה באווירה. עצמים מופרים שאין לנגוע בהם בידיים. הנשים, נשי הכפר המוסלמי, שמקומן לא יכירן בהתקהלותם של גברים, רחשו על הרכסים. הן וטפן עמהן. רק בחדור המבט אל הרחק ניתן להבחין בישותן. עטופות-לילה, בצלע הלוקסים, תמהו עיניהן אל המראה.

ברדת הסכנה לוחשת כיפת-הלילה, גם באזניך גם באזני האורב במארבו, את צליל היגון הנעלם אשר פשר אין לו. רק ההד החבוי במעמקיך עונה לו כשפתו. מעבר למחרוזת מנורות-הלוקס, מעבר לשטח-ההפקר של האפילה הנפרשת—מה צורה ומראה עתה לספנה אשר ריחה נישא לכאן עם כל משב-רוח? מחרוזת הנורות מעל לגדרי-התל המחושמלים באושוויץ לחשו בלילות לאזניך אגדות על עולם נעלם הנפרש אי-מעבר לנורות הדולקות. אפשר קיימים בו בני-אדם אשר צורתם ומראיהם עדיין מהבהבים היו לעיניך מחבייני הזיכרון.

רק לאחר-מכן הוברר שגם אלה שפלאו אותך בני-אדם היו. המעבר לרכסים, מה טומן בחובו הלילה? "האמנם, גברתי, אפשר להעלים עין מאלה המוכנים לתת מחסה לזורעי-המוקשים בכבישי הארץ?"

מאות של ראשים בצוות. שורות. שורות. אורות-הלוקס חושפים את הראשים כאגם מתוך האפילה החוגרת סביב-סביב. אדירה הזימרה הנישאת מגרונם. כביכול, תוכן חדש גילו במלים הדהויות. מסתרי המקום נתגלה להם, ובקריאת-תגר רוננת הם מריעים: "מה-טוב ומה-נעים שבת אחים — —"

זקני הכפר בלבנונית-הכפיות ליד בני-נוער אמריקאי ממושקף. ימים ואקלימים חוצים ביניהם; כמו בינם לבין שכניהם לארץ קטנה אחת אותם מרחקים אפלים

מפרידים עוד יותר. עתה מאחדם הרטט הטהור. מתוך כאב האיבה הוא מתרומם ועולה.

אם רק מסרת קולך אל בין מקהלת השרים, שוב אין מיגבלות. נעלמו העכבות. נפרצים התחומים. שוב אינך בוש להביע את המשאלה. במקהלת השרים יכול אתה לומר את אשר לא תגיד בשפת-הדיבור. על כן, עוד הפעם. ושוב פעם. חבל לנטוש את שמחזיקים עתה בידיים. הכל יודעים את פירוש המלים. עיניים לעיניים אותו אומרות. וגרון לגרון יענהו. על כן, עוד הפעם, ושוב פעם.

מה טומן הלילה בחובו, ומה יביא עמו השחר?
 "מן הטיוול בארץ נקה עמנו את הערב הזה ולא נשפחהו. עכשיו נדע שבארץ-הקודש יכולים לחיות בצוות יהודים וערבים".

זרות השפה מן המיקרופון נספגת ונטמעת באוויר הכפר. המתרגמים ניצבים משני צדי הנער-הנואם שמקבוצת הרבי זפין. משפט-משפט מועבר לעברית וערבית. בלי דעת את השפה, סופג הלב את הישבה. משל, ויטמינים בה שיש לבלעם. האוויר מחוטא בפני פכחוננו של חיידק-הציניות. כאן יכול לשרור אחד משני היסודות בלבד: החסד, או השנאה.

"אינני יודעת איך לומר זאת. אבל המילגה שאתם נותנים לי היא מיהודים. אנחנו עניים. עכשיו תהיה לי האפשרות להיות פעם מורה..." ושוב משפט-משפט. הפעם— לאנגלית ולעברית. בינתיים יכולה נערת-המילגה להשיב רוחה ולסלול דרכה בקושי במבוכת-המלים אל המשפט הבא. "תמיד רציתי להיות מורה. עכשיו, כשאתם עשיתם דבר כזה, אני רוצה עוד יותר..."

ונמשכו הנאומים, משולשי-הלשון. דיברו יהודים. דיברו ערבים. ודיבר הרב זפין. כביכול, פרקו את משיכת-הפובד מגופם אל המלים. אמרו: ההיברות פנים-אל-פנים חובת-השעה היא! אמרו: צריכה לבוא ההיפרות האישית בין שני העמים! ואמרו: היה צריך רק לקום אדם אחד, הראשון, ולהתחיל בעשייה, וכמובן לא לפי צו השלטונות. ולא כדי לעשות נפשות למפלגות. וכדומה, וכדומה. משל, נזקק המעמד למליצה ולשיגרה, ולא ירחף לספירה שהם בגופם מגלמים אותה.

צעירי הכפר, אלה המבקרים תדירות בבית גליליה, הפצירו באורחים. השולחנות עמוסי-הפיבוד מחכים. ותוך כך כופים הם אותך לשים לב להתחטאות שבעיניהם על שלא ניתן להם להקביל אורחיהם בזבח-של-ממש, כמסורת. נאמר להם, כי קבוצת הרבי זפין מקפידה על טהרת הפשרות.

פניהם הנחושתיים של נכבדי הכפר, חבושי-הכפיות, נעים לאטם בשולי הכפר. הם בוחשים בתחום האור והאפילה. נמוגים ומופיעים. הבעלות על המקום רווחה באטיות צעדיהם. שליטים במחוזם. אין מעצור במרחבי הדמיון. יש ואור-הלוקס חושף את השתיקה ההרמטית שעל פניהם. מבט במבט פוגש. אז דורך הסנדל על בדל-הסיגריה בעפר: שפות זרות כה הרבה חולשות על-פני כיכר-הכפר שלהם. אינך יכול לפנות לאדם בלא מתווך. ממילא לא תוכל להביע את אשר לשון-אם מיטיבה כל-כך להסתיר. בשפתך לא יטמנו פח לרגליך. ושוב השתיקה ההרמטית.

רק הצעירים יודעים לקרוא בקלף־פניהם. ואולם הצעירים: בלב הכיכר במחול עם היהודים. מעגל בתוך מעגל. ידיים בידיים אחוזות. מכושף הלילה. והנהייה בלב נאחזת בקסמיו. עד שהינך מסוגל לחשוב: שמא על־פני כיכר זו עצמה רקדו כך רועי שבט־יצחק עם רועי שבט־שמעאל? ועוד, ועוד שאלות כאלו וכיוצא באלו. רחוקות מן היום ומן השחר.

“דור חדש צמח בארץ. גם אצלנו, גם אצלם. האם לא נשבור אנחנו את מעגל־השנאה?”

בעין אתה רואה את המראה. שוב אין להתעלם. אתה חש בדופק של התמורה. הינך חלק בוויטראז' היוצר את המראה. העשייה יצרה את המתרחש. מה טעם לתהות אל הסתרים שבמערכי־הלב? אין לך אלא זה הקיים שצופיות בו עיניך. והוא יחלחל עד אל שרשי הכוונות. אין זו שמורת הטבע. אתה עומד בתוך התסיסה, והתמורה מצטללת ועולה.

דור חדש פורץ ממוסרות הכפר. הם בונים את העיר בשתיקת יועם ובהשפלתם. ונמשכים אליה כאל סוררת שאין ידם משגת עדיה. עתה באה היא אליהם; אל כפרם הנידח והחשוך. אליהם באו. בנות ובנים. תל־אביב וניו־יורק. ניחוח מגרה, מכאיב ומשפר. מעגל בתוך מעגל. ידיים בידיים נאחזות. גם לשרשי מחלה ממאירה חודרות הקרניים לרפאותה. אך יש וקרניים המשתברות פורשות מיקסם־שווא. לילה מדיח. רגעי ובן־חלוף.

ב

הבית נתמלא עשן סיגריות. אט־אט התקבצו בני־משפחה ומקורבים. מהם להביע הוקרתם לגליליה, מהם להיפרד מג'ומאנה, נערת־המילגה. “אני שמחה שאתם נשארים אצלנו ללון”. אמרה. מחר עם שחר ייצאו יחד לנצרת. הדוד דרוויש, אפוטרופסה לאחר מותם הטראגי של הוריה, יתלווה אליה בדרכה, ועל גליליה יהיה להסדיר שם במשרד את ענין הכספים עם קבלתה של ג'ומאנה למוסד. “איזו אצילות מלבבת בפניה של הנערה”, אמרה גליליה לצדו של הארי.

בחוץ היה הלילה החשוך. האפילה רוקנה את מרחב הכפר מכל־וכל. כמו לוא נסעו האורחים ונטלו עמם את געש־הצהלה על כל אבוריה כלעומת שהביאום. לא השאירו אחריהם דבר.

הנשים אספו וזה־כבר את מנורות־הלוקס לבתיהן. הכפר חזר על עקבות־עצמו. רק בבית אליו הוזמנו גליליה והארי ללון היו כותשים קפה במטבח. מכינים תקרובת. לכתחילה מותר היה להניח כי סערת־השמחה שרגשה קודם־לכן על־פני כיכר־הכפר תמצא עתה פורקנה באינטימיותו של הבית. משל למחזה־נים הנותרים בחוג עצמם בתום המשתה. ואמנם נראו כך הדברים לכתחילה. עד שהסיפור בפני האם הזקנה נעצר פתע כדי לפנות בגרונה מקום־מעבר לדמעות העולות בכובד ואלם. כשריון על שרשראות, ובהגיען הן יורדות אל בין רגבי לחייה. אראז ממשיכה היא בסיפור

באותם טון וקצב של ראשיתו, עד ששוב נעצר הסיפור. תפוס הגרון. והלאה בסיפור. ושוב הפסקה.

רק קצב כתישת הקפה במטבח נשמע.

והיה זה כמעבר לקוטב אחר. נפתחו, אפשר לומר, הגנוזות אשר את מפתחותיהן מוסרים ראשי־משפחות מדור לדור.

מעבר אכזר ופתאומי מאווירת כיכר־הכפר קודם. ושמא לא כל־כך פתאומי. תוצאה ישירה. השתלשלותם של דברים. ואולי גם אות של אמון. עכשיו דיברה צלקת־המשפחה. השיל הכאב את עורו הקורם את גופו. הינך רואה את התנועה הפנימית. זה הערב הוא שהמיס את הבריחים הנועלים את הרעלים פנימה. והנפש התחילה לפלוט את החמרים :

"יא בְּנִתִי, רחוקה היא אמריקה? כן, רחוקה. הביטי בחלון. שם, מאחרי הגבעה, יש כפר. ויש שביל. הייתי הולכת בו, וחזרת. עצמי עיניך וכמוני תוכלי לראות את הכפר. הוא קרוב. אבל רחוק יותר מאמריקה. ראיתי את הרבי שלכם מאמריקה, יתן לו אלהה חיים ארוכים. רק את בני הנמצא שם בכפר אני לא יכולה לראות. עשרים שנה לא ראיתי את בני. אני זקנה. אמות ולא אראה את בני."

מפינת החדר הסתכלה אל הארי עינה הבולטת של הטלביזיה, חורוורת וכבויה. בישראל עדיין אין טלביזיה, אבל ברוב הכפרים הערביים ניתן לראות את מקלטיה. עם כניסתו לכאן סובב הארי את הכפתור, ומיד חלפר־צעדו בבית גדודי צבאות המושים. רגליהם מונפות בקצב הצעידה ההיא, הזכורה לו. מבט עיניהם היישר אליך: "אנו חוזרים!" "אנו חוזרים!" ומיד מלוא־פניו של נאצר בין מיקרופונים; ומיד ים ראשי־המונים גועש, קולות המשולהבים בשיני פעור־פיותיהם. היתה זו טלטלת־מעבר, כטילטולה של יד אכזרית מתוך אווירת תחילת הערב־שבחוץ לוו שהתקלפה ויצאה מתוך הגנוזות בבית־שפנים. וכיון שנחשפה, שוב לא ניפרה הפתאומיות שבמעבר. טושטשו הגבולות. נכנסת לאקלים השלט, והינך שרוי בו. מתחת לרבדים הוליכו שבילים סמויים מראשוניות החוויה שגרפה אותך בחוץ אל התערטלותם של שרשי־הפצע בפנים. כפתיון הממיס את הזהירות ומוציא את החיה הנרדפת ממחבואה.

היו מהם שהשפילו עיניהם שעה שדיבר דרוויש. במיוחד הצעירים. חשו עצמם שלא־בנוח על כי בנוכחותם מושמעים הדברים. אולי העדיפו שיישאר הדברים כמוסים בגנוזותיהם, ושמא העדיפו לשכחם ויוכלו סוף־סוף לשחות בורמם של החיים החדשים. צריבתם של הדיפורים ניפרת על פניהם. כביכול, מוציא דרוויש את קלון משפחתם לרשות־הרבים. הצטערו שנקלעו לכאן. ואולם לקום עכשיו ולעזוב אי־אפשר. שהרי על דמו ובשרו מדבר דרוויש. על אביו, על אחיו.

"בן כמה הייתי אז, אמא?" שואל דרוויש. והאם הזקנה, עיניה באפילת החלון: "אולי בן שמונה הייתי, בני."

"אבא השתטח בגרון על הקש. 'אני לא אעזוב את ביתי!...' זוכרת, אמא?"

נפלט להארי מפיו: "ולמה בעצם ברחו כולם?" וכמו היתה השאלה זרה לכאן.

"מובן שהכפר נלחם אז ביהודים. אבל אבא היה זקן. רק כסף-כופר לקנות רובה נתן ללוחמי-הכפר. הוא עצמו לא נלחם. ואולי פחד שהיהודים, אם יכבשו, ישחטו את בניו. וכשעבר אתנו לצד השני של הגבול, כמו לא עבר. הסתובב, הסתכל בכיוון הבית שלו. שכב על אֶם-הדרך, ומת. אני ועטאללה עמדנו ליד גופתו. עטאללה לא רצה לחזור. היתה נקמה בעיניו. אפילו אף אחד בעולם לא יהיה לצדו, אני אהיה לצדו. בן כמה היה אז עטאללה, יֵאמא?"

"אולי בן עשר, בני". ועיניה בחשכת החלון.

ואתה רואה את הגבול היוקד בגוף החי. את לבה של אם זקנה זו הוא חוצה. וכפצע מעלה-מוגלה הוא מטפטף טיפותיו לשרשי הדור הבא. אחנה יהודית-ערבית. הידברות. ידידות והיפרות פנים-אל-פנים. שבת-אחים. על מה עוד לא דיברו הערב בחוץ, ועל מה לא שוררו. ובפנים—הגבול החוצה ומפריד. יוקד ולוהט. אין לכבותו. מלובה על-ידי כוחות זרים החפצים בהיותו. זקוקים הם, כפי הנראה, ללהטו. לולא חתך הגבול מאחרי הגבעה הרי שעטאללה, אחי-דרוויש, יכול היה עתה לשבת כאן אתנו. אילו כך, האם לא היתה שמחת החוויה של תחילת-הערב נמשכת גם עתה?

הצעירים מצאו אחיזה לעצמם בידיהם האוחזות בספלוגי-הקהווה. תלו הגיגייהם באזני-הספלוגים כשהסיגריה הבוערת תקועה בין האצבעות. יש להאזין כשראשי-משפחה משמיעים דברם. מהגם כשהכבוד והשותת'דם הוא המדבר. ומתוך הפינה לוטשת הטלביזיה אל הארי עין חוורוורת, טרופת-לבנונית. קולות ההמונים הותירו בזה את היהודים. עצום-עיניים תוכל לראות את צעידתם החמושה: "אנו חוזרים!" בלב ניצבת פתע השאלה: עטאללה, אחי-דרוויש, עכשיו—האם אין הוא מאלה החוזרים לכאן באפילת-הלילה כדי למקש את הכבישים?

צידד מבטו אל גליליה. זווית-שפתה נשוכה בין שיניה. מופרת לו תנועת פיה כל-אימת שהאזנתה מרוכזת כדיבורים כבדי-משקל. עתה פניה דרוכיקשב לדברי דרוויש. גם בנסיעתם במכונית לכאן ראה זווית-שפתה בין שיניה בהאזינה לאיש-הרשות: "האמנם, גברתי, אפשר להעלים עין מאלה המסוגלים לתת מחסה לזורעי-המוות בכבישי הארץ?"

"תסלח לי, דרוויש", אמר הארי. "מכל לבי אני מעריך את גילוי-הלב שלך כלפינו, כאות אמון וכבוד. שמעתי את דבריך המרים על יחס היהודים בעיר לפועלים הערבים. מי מן הנוכחים כאן אינו יודע על הפעולות הנעשות לתקן את המצב. הרי אתה עצמך התודעת אל גליליה כאשר הביאה אנשים בעלי-עמדה אל השדה שיראו איך בגשמי-זעף לנים פועלים ערבים תחת מכסה פחים בשדה הפתוח בתל-אביב. הדברים ידועים. אבל הרשה לי גם אתה לשאול אותך באותו גילוי-לב: אם, למשל, היה אחיך עטאללה מופיע כאן ליד דלת ביתך בלילה ותמריל חומר-חבלה על שכמו, האם היית נותן לו מחסה-לילה?"

ספלוגי-הקהווה בין אצבעותיהם של המסובים זעו. ירדה שתיקה סמיכה בין השואל

לכין הנשאל. מוטב לומר, בין שני יסודות. ושמה בין שני עמים. שתיקה שאינה יכולה להימשך. נשאלה השאלה, והיא דורשת תשובה חותכת ברוח השאלה הנוקבת. שוב אין חזרה ומנוס. היא תלויה ומאיימת לא דווקא בזה המקום ובזה הרגע. תלויה היא ועומדת בחללה של הארץ התצויה והמשוספת. כולה.

"אני מבין אותך". אמר דרוויש. ובקולו נימה נדפאת. "אבל אבין אותך היטב יותר אם תאמר לי, אילו היית אתה במקומי, ואחזיק, שממנו נפרדת לפני עשרים שנה ליד גופו המת של אבין, מופיע פתאום בלילה ליד דלת ביתך ותרמיל חומר-נפץ על שכמו—האם היית אתה מוסר אותו לשלטונות?"

ג'מאנה, רק תחינה אילמת עלתה ממנה. כאב צורב היה בעמידתה של הנערה כשהמזוודה נתונה בידה. שוב לא היה המשך לדיבורים. ולא יכול עוד להיות. הכל ברור. עליך להתמסר לזרועות הסטיכיה העיורת. והיא שתשא אותך בזרם לאשר תשא. זוהי המציאות שעליך להסתכל בה עין-בעין. פצע בוער בנפש האדם התצוי בארץ התצויה. יבואו יותר ויותר למפגשי האחוה והידידות היהודית-ערבית בביתה של גליליה. ייפתחו יותר ויותר בתים כאלו בצפון ובדרום. יסודרו עוד ועוד כנסים כאלה בכפרי הערבים. ייצאו במחולות. ישירו שירים. ינאמו נאומים. וייענקו מילגות בשפע. ואם זקנה תביט בליל אפל אל הכפר שמנגד ותחפה לבנה שישוב אליה טרם מותה, ולו אף יהיה תרמיל חומר-נפץ על שכמו.

צריך להכין את המיטות. מחר עם-שחר ייצאו לדרך. והחלו הנוכחים מתפורים. בעיניהם השתקפה ההתנצלות האילמת. זו שניבטה מעיניהם על שלא ניתן להם להכין זבח-של-ממש בשביל מכובדיהם האורחים. לחצו ידיים, וידיהם רפות, מזיעות. לא היה דבר בפיהם לומר. יש להניח שפהגיעם החוצה נשמו לרווחה.

ג

מאחרי הערפילים ניצת המזרח והלך בשפך-ארגמן שזרם וגאָה כנהר. עוד-מעט תעלה השמש ותופיע. "טוב לתפוס אותה ברגע כזה", אמרה ג'מאנה. ואולם אין להתעכב. לפי חשבוננו של דרוויש עוד יספיק היום להגיע בזמן הנכון לעבודה בתל-אביב. ממילא הוא עובד בקבלנות. אפילו יתחיל בשעה אחת-עשרה, עוד יספיק לגמור את מיכסת-יומו.

מאז קנה את הטנדר הוא מרבה יותר לשוב לכפר. שוב אינו צריך לישון כעכבר בשדה-הקוצים. ואם מתחשק לו לבקר בקולנוע בעיר, יכול הוא גם להחנות את הטנדר בשדה. "אני ישן בטנדר שלי כמו מלך". העיקר, אם יסעו עכשיו בטמפה, ואם יחתוך את הדרך שבין שני הקיבוצים הקרובים, יוכלו מיד לעלות על הכביש הראשי. חֶלֶק כסרגל.

גליליה התניעה את המכונית. אמש, בתכונת-השמחה, שכחו להעלות את הגג, והמושבים ספוגים רטיבותו של טל.

הטנדר זז. ג'מאנה הסבה ראשה אליהם. ידה ניפנפה לגליליה והארי שנסעו בעקבותיהם. ידה המורמת נפרדה מביתה ומן הכפר שהיא עוזבת אחריה. התחזור

לכאן כעבור ארבע שנים? מין תוגה כוססת בניפנוף-ידיה של הנערה. "תמיד רצייתי להיות מורה, עכשיו אני רוצה עוד יותר". מה תלמד ג'ומאנה כעבור ארבע שנים לילדים? שאל הארי עצמו. אך מיד דחה את המחשבות מלבו. עכשיו לא רצה להמשיך בהן.

הקיפו את הכיכר. השולחנות ניצבו בשולי המקום. עליהם הבקבוקים המרוקנים. שורות הספסלים. שולחן-הנואמים. מה-טוב ומה-נעים שבת אחים—
יצאו מן הכפר. השמש טרם עלתה. אפשר היה לראות איך נאבק השחר במזרח עם ערפילי-הלילה על-פני מישור ארגמני, לוהט כדם. "יהיה יום-חמסין", אמרה גליליה.

והיתה בו שביעות-רצון על שהוא נמצא לידה. יש להניח שלא בשינה עריבה עבר הלילה על גליליה. לא רצה לשאול. כדי לא לעורר את הדברים. יום חדש. שחר נפלא. וכדרכה בנסיעות, ציפה שתפצח עוד מעט בזימרה. לא רצה להאיץ בה. נסעו בשביל-עפר. מכאן יעלה הטנדר אל הדרך שבין שני הקיבוצים. דרוויש בקי בדרכים. את הטלביזיה קנה לעצמו כשעבד במקומות אלה. "היו אלה ימים של רווחים יפים". עד שהתברר שבתל-אביב אפשר להרוויח עוד יותר בעבודת-בנין.

רעננות רוגעת עלתה מן השדות. שחר רחוף-טללים. כשהיא בדרכים אין גליליה יכולה לשבת אל ההגה בלי ללוותו במיקצב שירתה. באידיש, בעברית, ובכלל. דוק-השינה עדיין על עפעפיה. ואולם ההתרוננות כבר החלה בה. וסייעה לכך ג'ומאנה מול עיניה, שאינה יכולה לשקוט בטנדר על מקומה. ואפשר להבינה. פניה יותר משהם מופנים אל הכביש, מופנים הם אל גליליה. "ילדה מתוקה", אומרת גליליה. "יהיה עלינו לבקר אצלה כפעם-בפעם. הבט על האושר שעל פניה. שרים, הארי? אז בערבית, שגם ג'ומאנה תשיר אתנו. ובכן, מתחילים! גיבנאלכום סלאם עליכום —"

שיחי הקקטוס לצדי הדרך הצרה הושיטו כפות עמוסות צברים בשלים. חבל שאין הזמן מרשה לקטוף. שליט הזמן במסילתו, והשבבים על-פני זירמתו צפים לקראת גורלם. ג'ומאנה הפוכת-ראש אליהם. שרה בכלל-פה. מוחאת כף אל כף. שחר רונן. מתסיס את הציפיה בלב. כביכול, סימון-דרך זרחני, מאיר בהחזר-אור שאתה היצת בו. אפשר לחוש את חילחול הבשורה. חלומה מתגשם. גם ממרחק תיראה השמחה שעל פניה.

ותוך כדי ראייה—

הטנדר בעקר. מועף. מצלמת-העין עוד הספיקה לשרר אל המוקד שבמוח את היפוכו הלוליני של הטנדר באוויר.

ושוב, לא מאום.

איפול. צילולואיד שרוף. ושוב, אין נמדד באמת-המידה של הזמן. שבבים שנפלטו ממסילתו.

נפקחו העיניים. אפשר נעצמו להרף-עין, ואפשר לא נעצמו כלל. נעקרו התחושות.

וחוליית-הזמן שקפצה מתוך המסילה אספתן והתגלגלה עמהן לעבר הבלתי-נודע. על סף שובן תהו העיניים תהייה ראשונית. משל ללטישת עיני עובר. ראו את גלגלי-הטנדר הקדמוניים מזוקרים אל-על ממש לידם. הם גופם בתוך חצץ של רסיסי-זכוכית. ועדיין אינם תופסים את השינוי והמשמעות. ואילו שאלו אותם, אפשר היו יודעים לקרוא בשמות העצמים אליהם בוהות העיניים, שמות ללא משמעות.

גליליה ראשונה שחזרה אל אי-ההבנה של ההתרחשויות: חרטום הטנדר המהופך על חרטום-מכוניתה המעוך; שני הגלגלים באווירו של השחר שעודם נעים בגסיסתם.

"הארי, מה קרה!"

מלמטה לא היתה כל אפשרות להגיע אל דרוויש. רק חלק ממעילו ניתן לראות. חמת-הברזל בלעתו. כהמומים נזכרו בגיזמאנה. ורצו לעבר השני. בהיעדר ההגה נפתחה המובלעת אל גופה.

הארי נשאה בזרועותיו. בין שני יישובים יהודיים היו. ולא ידע לאיזה משניהם קרובה הדרך. ושמא להשאירה במקומה ולרוץ להזעיק עזרה. ושמא לחכות עד שיעבור רכב כלשהו. במעומעם נזכר שגליליה כבר רצה קודם-לכן לפיוון ההפוך. לא היה בגופה המרוסק של הנערה כל זיע-חיים. ואולם כל רגע עלול עתה לחרוץ. נשאה בזרועותיו ורגליו כושלות בבהילות תאוצתו. כנראה נפצע גם הוא. ממצחו ניגר הדם אל פניו, וידיו אינן פנויות לנגבם. מחשבות בצלילות אימתן סערו במוחו. ראה דברים שהשתייכותם אל ההתרחשות זרים ורחוקים. ושמא רק נדמה הדבר כך. עיניו בדרך שלפניו ובמגדל-המים המזדקק מבין האמירים. אפשר תוך דקה תעלינה רגליו על עוד מוקש הטמון בדרך.

"אם יופיע אחיך עטאללה ותרמיל-מוקשים על שכמו, האם תתן לו מחסה-לילה?" לא היתה לו שליטה על השחוללות המחשבות. אין בכוחו לעצור כשם שאין בכוחו לעצור ברגליו. האם תדביקו גליליה מאחוריו ברכב כלשהו, או שמא ברגל יספיק להגיע קודם?

חש בגוף שהוא נושא הוא גופו-שלו. זרועותיו הובדלו ממנו. לא-שלו. כך בזרועותיו נשאו חייל הצבא האדום מתוך ערימת-הירויים שביער, בדרך מאושוויץ. עכשיו לראשונה מתגלמות התחושות שאז לא היו קיימות במודע ועד כה לא קנו להן אחיזה בו. ומשנתעוררו רוקן פתע מכל תחושותיו. הן הועברו אל תוך הגוף הנישא בזרועותיו שלא מגופו הן צומחות. חש שגופו הוא הנישא עכשיו בזרועותיו של מציל.

וכאז כן עתה הוצת המזרח בשמש העולה. ואולם זאת הפעם הגוף הנישא בזרועותיו אין בו עוד רוח-חיים.

אורי אורלב: ידיד־נעורים

יום אחד אגנוב לו את הבולים אשר אסף כל ימי־חיי, את אלה השווים עתה שלושים־אלף או חמישים־אלף. את ה"לירות" של דואר־עברי. את גליונות היום הראשון ואת בולי קרן־קיימת של ראשית המדינה. הם נמצאים בארון הראשון מצד ימין למטה, בקופסות קרטון חומות. עטופים צלופן המתוח על קרטון דק, צהבהב—צלופן בלבד מקלקל את הבולים בימי־החום—אגנוב לו את ספיני־הנייר החדים ואת סרגלי־המתכת. בינתיים אני מתנחם במנקב־הנייר ובמקדח־יד קטן ששאלתי ממנו לפני שנים ולא החזרתי. גם לא אחזיר. יום אחד אלך ואמרוט מעליו את עורו, את עור פניו המתוח. יישאר רק הפה, הפה הגדול והצוחק, ועיניו הכחולות. רק אסיר את עורו הוא ייצא, סוף־סוף ייצא מן האסורים ויהיה גלוי־פנים, כמו הצחוק הזה, ואז אולי אוכל לחזור ולבוא אל חדרו.

שמואל שמואל, ידיד־נעורי. כפעם־בפעם, כשאני מזדמן לקיבוץ, אני רואה אותך מבחין בי, משפיל את ראשך ועובר.

הידידות בינינו החלה זמן קצר אחרי שבאתי לארץ, למוסד בית־הספר בקיבוץ. תחילה אומצנו עלידי חבר רוק. אדם מבוגר שידע לדבר פולנית, אך לאחר זמן קצר התחלתי לפסוח על חדרו ורק אחי שמר לו אמונים. לא היתה שם אשה, בחדרו הקטן. אשתו של שמואל זקס היתה יפה, היפה ביותר, אך לא בעטיה הגעתי לחדרו לראשונה. הילדים הסבירו לי באנגלית רצוצה כי המשוגע הזה, הִיָּקָה, מגודל־השער, בעלה של רחל, הוא־הוא גדול אספני־הבולים. הוא נותן לך עשרים־שלושים בולים "כמו־כלום" בעד בול אחד משלך אם אין כזה באוסף שלו—אוסף של עשרת־אלפים!—גם יתן לך חינם, אמרו, אם תבוא אליו לפני שהראה את הבולים החדשים שלך לאלי מורגן או לרובי.

תחילה שימשה אותנו הגרמנית הרצוצה שבפי, עד שלמדתי עברית. אז בא תור האשה. היא היתה מכינה לי תה ובחורף הייתי הולך אל שמואל זקס בשעות הערב, כשהלכו בני כיתתי לחדרי הוריהם. היה שם אור וספרים, אפילו שהיו כתובים גרמנית. המון ספרים. כשהייתי נכנס היה הוא שוכב על המיטה, גבו אל הדלת, מתוח, כאילו במצב־דום, אגרופיו קמוצים, נשען על מרפק שמאל וידו הימנית צמודה לאורך גופו—קורא. הייתי מעמיד פנים של בן־בית—שוב תליתם את התמונה? וכאשר בא בן־דודי מיד הייתי לוקח אותו לראות את חדרו של שמואל זקס. אם היו בעלי־הבית ואם לא, שהרי המפתח היה תלוי מתחת למעיל הישן, על הקולב המשולש שהתקין שמואל בכניסה.

הוא היה כורך־ספרים בגרמניה, הייתי מספר לכל אחד בהתלהבות; שוליה של

כורך. כמו שזה היה פעם. הנה, קיבל פרס ראשון בברלין ושלישי בכל המדינה. אתה יודע איך עושים אותיות־זהב? יש מין מכבשייד כזה עם אותיות. לוקחים גליון זהב אמיתי, דק־מן־הדק, ולוחצים אותו לתוך העור.

הייתי ילד ושמואל זקס היה בחדר יחד עם התנור ועם התה. ילדיהם עדיין היו קטנים מפדי שאשגיה בהם. רחל לא היתה מפריעה. זה היה בטרם היות כורסות בקיבוצים; לא היו אפילו קומקומים חשמליים ולא מקלטי־ראדיו, כל אותם חפצי־מותרות המוקצים מחמת מיאוס. לרחל היתה פינה משלה, ממלכת הפריות הצבעור־ניות וספרי־הכיס האנגליים. מה היא כבר קוראת שם, אמר לי פעם והניע בראשו בסלחנות. רחל! היה צועק פתאום. הוא לא ידע אנגלית. היינו ממתינים רגע ואז נשמע קולה מתוך הספרים: מה? תעשי לנו תה! היה צועק, דו־נֶרֶן־וֹטֶר! והיה פורץ בצחוק. כאשר ניסיתי להצטרף פעם לצחוקו נדם מיד וראיתי את עיניו הכחולות של שמואל זקס כשהן סוקרות אותי בהבעה מוזרה.

פעם אחת כבר גירש אותי. אמר לי שאני מתערב בעניינים לא־לי. באיזה עניינים? זה שאמרתי היכן עליו לתלות את התמונה? לשווא הייתי מהלך סחור־סחור בערבים סביב הבית. לשווא הייתי עובר ליד דלת חדרם וצועד צעדי־און על המדרגות. לא היה משיב לי בחצר, לא היה רואה אותי בעברי. כמו עכשיו.

לא הייתי אשם. לא עשיתי דבר בכוונה רעה. לעולם לא אתערב אף, רק שיאמר לי במה. זמן רב עבר עד שחזר הכל לתיקנו. גם כאשר הסתדרו יחסינו כביכול לא הצלחתי לשכוח את פניו הזרים, הקרים, המתנכרים. הם היו אורבים לי כל הזמן. מופרים היו לי גם קודם־לכן, למשל כאשר היפה את בנו הקטן. היה עליו ללמוד לקרוא ולא למד מיד, מהר. או בשעת משחק שח. אני מעולם לא הסכמתי לשחק. הוא לא היה מסוגל להפסיד. כל עת המשחק היה מתוח ומאיץ ביריבו: נו, לך כבר! ואסור היה לעזור מן הצד. השח לא היה שח וכלי העץ לא עץ. כל עתידו היה מוטל בכף והנצחון המיוחל צריך היה לכפר על מה שכבר אבד.

בקול מזור, בלחש כמעט, היה מספר לי על בית־היתומים. לא סיפר פרטים. זה היה משהו שומם, קר, קמרונים גבוהים ומיטות קטנות של ילדים הסמוכות אחת אל רעותה, ומקל. הכל אפור ולבן. מקל־חובלים, לודוויג זקס הוכנס לשם אחרי מות אמו כשהיה בן שש או בן עשר. אינני יודע. שוב אינני יכול לשאול אותו על כך.

אביו לא היה דוקטור ולא פרופיסור אלא סנדלר בפרוורי העיר, והפסף הכריע בדבר לימודיו גם אחרי שאחותו גדלה והחליפה את האם בבית. הוא סיפר לי איך הצטערו מוריו כאשר עזב את הלימודים. בייחוד המורה לגרמנית והפרופיסור למתימטיקה. חבל מאד, אמרו לו כאשר הלך, ומדוע כריכת ספרים? אולי משום שהיתה זאת האומנות הקרובה ביותר אל העולם שננעל בפניו. אפשר היה לקרוא פה־ושם תוך כדי עבודה. הבוס היה גדול, גרמני פשוט, אהב את היהודי הקטן והזריו. לא גירשו מן הכריכיה כאשר עלו הנאצים לשלטון. אבל שמואל לא רצה להיפגש אתו אחרי המלחמה. בעצמו הקים כריכית־ספרים בקיבוץ, במשק בית־

הספר. אני הייתי ילד והוא היה הבוס. כריכת ספרים היא מקצוע מכובד, אל תחשוב. פרס ראשון בברלין ושלישי בכל גרמניה. ידי-זהב. הקולב המשולש. אצבעותיו מתרוצצות סביב לקרטונים וניירות וקונטרס-ספרים. תופרות במהירות ומורחות דבק על גליונות-נייר במומחיות, בדיוק רב. ומעשי-להטים של העצם הלבנה, המישרת ומקפלת ומהדקת הדפקות מבעד לגליון-נייר. כפעם-בפעם היה מעבירה בתנועה זריזה בתוך רעמת שערך המקורזל—כי יש שומן טבעי בתוך השערות וכאשר אתה מעביר את העצם שם, או כאן, בזוויות האף, יכול אתה אחר-כך להחליק על-פני הנייר ביתר-קלות. אני הייתי השוליה והוא היה הבוס. סירבתי לעזוב את העבודה הזאת ולעבור לענף חקלאי, כאשר הגיע תורי. לרפת או לדיר או למספוא. רצייתי לעבוד אתו. רק אתו. אתה והשמואל זקס שלך! כל מה שאתה אומר זה מה שהוא מכניס לך בפה. שמואל שמואל, הִקָה המטרף. אבל הם לא ידעו איך הוא מעביר את עצם-הכורכים בין שערות ראשו ואיך מותיר המכחול פסי דבק לח על נייר לבן סביב-סביב בצורת כוכב. אני לומד לעבוד. לא מכוונת. כמו פעם, ביד. היכן להניח ואיך לאחוז. איך לקפל ואיך לתפור. ולהעביר את הדפים במהירות-הבזק. לספור. כמו קופאי של בנק. אחרת, כמו כורך-ספרים. והיינו מדברים. דיברנו על פרויד, על אהבה חפשית. את רוב הסיפורים סיפר לי בזמן העבודה. איך הביא ספרים או תמונות לצייר הוזה, מקס ליברמן, ואיך זה צעק עליו. צייר גדול וזקן מטורף. זה היה בברלין, ברלין של אופירה-בגרופ. היה אפילו סטאטיסט באופירה. חבר אחד לקח אותו לשם. בתצלום שהראה לי ראיתי מהלך במעיל שחור, רכוס כפתורי-עץ. נער מתולתל.

הוא סיפר לי איך בא לקיבוץ. הוותיקים הטילו עליו אימה בתחילה. לא יכול היה להבין מניין הם מוצאים כוח לעבודה קשה כלי-כך במשך שעות מרובות. דוד הגדול, נוח או ברמן, למשל. אבל זה כבר היה כאן, בארץ. אחרי ש"אנחנו הסוציאליסטים" נחלנו תבוסה. "אנחנו הסוציאלי-דמוקרטים". הרפובליקה נפלה. ניסינו כל דבר. לא עלה בדינינו. ואתם, כורכי-הספרים והיתומים? גם בידיכם לא עלה? הייתי מקשיב לו פעור-פה. בולע כל מלה. אנחנו הסוציאלי-דמוקרטים. והוא היה מצטייר בדמיוני יושב בבית-הלורדים ליד שולחנות-עץ ארוכים, שחורים ומבריקים, וניירות נאומיו מונחים לפניו.

דיברנו על גיימס ג'ויס ועל רוברט מוזיל. רק לא על מוזיקה. בטהובן, בך, מוצארט. אלה היו מגורשים לצמיחות מעולמו של שמואל זקס.

והמלחמות. לעתים דיברנו על פולין ועל גרמניה. תחילה היינו מדברים בשקט, מנסים להעמיד פנים של אובייקטיביות. מה איכפת? אך לאט-לאט היתה האווירה מתחממת ופתאום היו כל אבירי-הנייר יוצאים מגזירות מודפסות של ילדותי, אלו שעולות חמישה-עשר גרוש, ומתיצבים מאחורי בסך. המלך יאגילוי והמלכה ידוויגה. ויטולד הליטאי שהגיע ברגע האחרון, כאשר החלו אבירי פולין לסגת, הוא וצבא הליטאים פראי-היערות לבושים עורות, על סוסיהם הקטנים. הונפו חרבות-הנייר המודבקות על דיקט או על קרטון וניסי הקרב הורמו. אבל שמואל-לודוויג צחק

ולשווא היינו מנסים לקרוע בחברותינו את צחוקו. קרב-גרינוואלד? היה צחק. הוא אפילו כינה את הקרב הזה בשם אחר. טאננברג או טננבוים. נקה שכמותו. במועני ראיתי את המייסטר שלהם נופל מן הסוס על דשא ירוק של נייר. אפילו מצטער הייתי עליו תמיד כי היה מצויר יפה, עדין כזה ושריונו כחול-מפחול. זכרתי את התאריך—1410, נושאי-הצלב המקוללים! לא הושיעום גלימותיהם הצהובות שצלבים גדולים עליהן, מלפנים ומאחור. אך שמואל היה מוציא ספרים כתובים באותיות גותיות ומנסה להוכיח לי שהיה זה קרב בלתי-חשוב. אפילו לא לימדו עליו אצלם בבית-הספר. ודאי שלא לימדו. התביישו! הייתי צחק. אז היה צועק שלא קראתי ספרים ואינני יודע. ואיך אני מעז. הייתי אוסף את האבירים, דמעות עומדות בעיני, ויוצא משם, טורק את הדלת בכל כוחי. הוא היה קופץ אחרי ממיטתו כנשוד-נחש וצורח בקולי-קולות: דו שוויינה! כמעט הפלת את הקולב! לא היה לו אלבום-תצלומים. הם היו נתונים במעטפות והמעטפות בקופסות מואר-כות. כמו כרטסות. "כדי שלא יביט כל אחד בכל התמונות". שם ראיתיו במעילו השחור, ברחוב עוטה-שלג. הוציא את התצלום כאשר סיפר לי על רומן-חייו. "רומן-חייו". שתי מלות-קסם. "אולי אכתוב פעם את הסיפור הזה", היה אומר. סיפורו מצלצל באזני בקול צעדיהם של שני גברים העולים במדרגות אל דלת אחת. דלת של אשה. וגג של זכוכית. גג מקושט. אולי אטלייה? הסיפור היה מאיר את עיניו ומעלה חיוך בפניו, חיוך של מעשים המעוררים התפעלות. מדברים שם גרמנית של ברלין. "אתה יודע, אני יכול להבחין על-פי המבטא". מיד היה חוזר והופך "אנחנו הסוציאל-דמוקרטים", עוטה את גלימת השופט העליון, ומדבר, מקיף עצמו דיבורים, אותם דיבורים הכבולים אל גופו הצועד שמאלימין, אל מחשבותיו הקבועות במסמרות. אפשר היה להרתיע את דמו אך לא להזיזו מהן. אמנם משתנות היו במשך השנים. מיני תיאוריות של איש הפלוא בין כריכות ספרים, מזיון קימעה פה-ושם, מעתיקן במאמץ ממקום למקום. מכריו הכרוזות וצחק, רעמת-שערו מתבדרת ברוח יחד עם דגלי הצלבנים ועם ציפרי זרתותי הארוכות. אינך יודע מי זה הירונומוס בוש? ואתה יודע מה אמר פרויד על הרים ורודים, מוארכים ומחודדים אלה המקיפים את ציור הגיהנום?

הוא היה קטן, בעל כתפיים וידיים שריריות ורגליים דקות. מעולם לא רחץ בבריכה. לא ידע לשחות? אולי בוש ברגליו, כמוני. גוף חסון אשר גפרורים לבנים ניתנו לו להלך בהם כדי שלא ידרוך חזק מדי. שלא יוכל לצאת ויישאר תמיד בתוך הגיהנום.

תכתוב פעם עלי? משהו, למשל, על בן שאינר רוצה לחיות בקיבוץ—כשהוא חוזר מן הצבא—ועל אביו. תכתוב פעם סיפור כזה או הצגת-תיאטרון? אמר ולא הוסיף. אחר-כך היה מתרחק הולך. הולך וקר. אני אכתוב עליך. אל תלך. על השערות ועל הציפריים ועל הרגליים שלך. ואני אכתוב על הבן שלך שהיה בצבא ואתה היית מדבר כל הזמן—מבלי משים, כמובן—הלכתי ועשיתי והייתי, כאילו אתה בעצמך הבן שלך, הקצין, האופיציר. הערתי לו על אופן דיבורו. פתאום לא היה "אנחנו

הסוציאלי-דמוקרטים". היה סתם שמואל זקס, איש קטן, לודוויג. מצאתי אותו ישן בתוך הארון. חיור כמת. ישן באמצע היום? המכחול נפל מבין אצבעותיו על הרצפה והמשקפיים נפלו לו על אוזן אחת. גבהלתי. שמואל, מה קרה? התעורר ואמר: לא-כלום. הייתי עייף, כל-כך עייף. חרדתי לו. רציתי שיישאר תמיד בחדרו, על המיטה שלו, ואני אוכל לבוא אליו.

בימים ההם, בימי הקירבה הגדולה, נסענו פעם להשיג שיא בהצגות קולנוע. בחיפה לא היתה עדיין הצגת-בוקר ונסענו לתל-אביב לראות הצגה בעשר ולאחר-מכן חזרנו וראינו שלש הצגות, את היומית ואת שתי ההצגות בערב. בדרך, באוטובוסים, סיפרתי לו את קורות המלחמה.

אחה חייב לכתוב את הסיפור הזה—אמר לי משולהב—אתה חייב לכתוב אותו כמו שסיפרתי עכשיו, לא לשנות דבר! רצה לומר: סיפרת.

הייתי בא וקורא לו פרק אחר פרק והייתי גוזן מן ההתלהבות שלו, גם כאשר התברר לי כעבור זמן שעלי לשנות שוב ושוב ולכתוב פעמים רבות הכל מחדש. כאשר יצא הספר לאור כתבתי לו על כך בהקדשה והוא הניח אותו למראשותיו, תחת המנורה, מעל מיטתו—"הספר אשר סיפרתי לך באוטובוס". הוא מונח שם עד עצם היום הזה, עליו מונח ספרי השני ואולי גם זה שבא אחריו, ורק לתקופה קצרה סובב אותם כך שאי-אפשר היה לקרוא את השם שלי על הכריכה. זאת עשה כאשר נפרדנו, אשתי ואני. "לי זה לא יכול היה לקרות", אמר לי בזעף, בשנאה כמעט.

יום לפני התונתי שוחח אתי על חיי-הנישואים. הזהירני. לא הסביר לי איך משתמשים באמצעי-מניעה אבל אמר לי שחיי-נישואים אינם דבר קל ופשוט. קשה מאד להתרגל לחיות עם אדם זר. פתאום אינך לבדך. אינך חפשי. אתה יוצא בערב מן החדר ואתה חייב לומר לאן ומתי תשוב. אתה חייב להתחשב בבת-הזוג כשאתה מדליק או מכבה את האור. שוב אינך יכול לקרוא במיטה כל-אימת שתחפוץ. כל הזמן אתה צמוד אל מישהו בכבלים סמויים. מתרגלים רק אחרי זמן רב, אמר. אחרי ויתורים ומריבות. זה לא היה רומן-חיו.

הילדים, הפיצוי המקווה, המיוחל. לאיש אין כאן ילדים מוצלחים כמו שלי, היה אומר לי ומחייך באושר. הבנים היו צריכים ללמוד באוניברסיטה והבת צריכה היתה להיות היפהפיה. אלא שלא כך התגלגלו הדברים. הבן הגדול לא עמד בבחינות-הכניסה, עזב את הקיבוץ והיה לבעל מוסך. השני נשאר בצבא-הקבע בדרגת רבי-סמל. אך הדבר הנורא מכל קרה את הבת. היא לא היתה יפה ושוקיה היו כשל האם אלא שהיה בה משהו מאותו להט, מן הרגישות ועומק המחשבה שלו. הוא היה מלעיט אותה את תורותיו והיא היתה בולעת הכל כמוני. תחילה ניסה שמואל לעשותה סופרת והיה קורא באזני ידידיו את חיבורי בית-הספר שלה. חיבורים נאים כשלעצמם, כשל נערה רגישה בגיל-ההתבגרות. אחר-כך ניסה לעשותה ציירת, "כרך" את תמונותיה במסגרות-עץ מפוארות והפך את חדרו לאולם-תצוגה.

בהשפעתו חדלה לצייר את הגוואשים התמימים שלה והחלה בציורי-שמן תפלים. הכל היה נהדר. בכוח הערצתו יכול היה לדחוף אדם למעשים שלא התכוון כלל לעשותם, מעשים שהיה עליו לעשות משום ששמואל-לודוויג זקס לא עלה בידו לעשותם בעצמו. הוא המהפכן, המחדש, איש-הקצוות, רב-הכשרונות ובעל-המרץ, מסוגל היה רק לצעוק, או לאסוף בולים, או לנסוע לראות אלף סרטים, או לצבוע את כל מיתקני הילדים בכל המשק בזמנו הפנוי, או ללכת לחפור באסם תת-קרקעי מימי המשנה.

שני הבנים לא היו כבר בבית בתקופת החפירה ואנחנו עזרנו לו, בתו ואני. הוא עמד שם למטה, באפלת המערה, והיה מנפה אדמה שחורה ולחה לתוך סל. אנחנו היינו מעלים את הסלים בחבל ומריקים בחוץ. הוא עבד כשמחצית גופו עירומה. מבריק מזיעה, פרוץ-שער, היה מעביר את הרגבים בזהירות משך שבועות רבים עד אשר גזה כל תקוה. אורזו כיסה את הפתח בדלת-ברזל ישנה והסווה אותו בענפים ובאדמה וגילה לנו שיחביא שם את הבולים, את מכתביו ואת מעטפות התצלומים לעת מלחמה.

לו רק מצא מטבע אחת קטנה. חשבתי לקנות מטבע ולזרוק פנימה, אך לבי לא נתנני. פתאום אמרה זאת בתו בקול רם. ידינו היו קרובות זו לזו על-גבי החבל המרופט וראשינו סמוכים.

"האם ניסית לומר לו שיחדל מן החפירה?" שאלתיה בלחש.

היא הגידה בראשה לאות-הן. נדמה היה לי שראיתי דמעות בעיניה.

"כלל לא שמתי לב איך גדלת ונעשית נערה מבוגרת", אמר לה.

גנבתי אותה. גידף אותי וקילל. לו זה לא היה יכול לקרות. סטר על פניה ומשכה בכוח מחדרי. רחל המתינה לה בחוץ. הכל בגללך! צעק עליה שמואל. מבעד לחלון, מזווית העין, ראיתי את שהיהן הולכות חבוקות. שמואל נעל את הדלת ועמד מולי, זועף. זו פעם ראשונה דיבר אלי, באמת אלי. כשווה אל שווה. בפעם הראשונה והאחרונה. נבהלתי. כאילו נפערה תהום עמוקה שזמן רב מדי היתה אטומה והוא עמד עמוק למטה, גבר זר. אני יודע שאדבר לריק, אמר, ממילא לא תשמע. אתה צריך לחיות לבד, אמן צריך לחיות לבד. לא היית צריך להתחתן. נורית אינה מהאימה לך. אתה כופה עליה את עצמך, את טעמך, את המעשים שלך, את המחשבות שלך. מסכנה. עליה להעמיד פנים בכל מקום. ילדה פורחת כזאת, הרסת את חייה. עכשיו אתה רוצה להרוס את חיי? אני אוסר עליך להיפגש עם בתי. אתה אדם נשוי! נמלך בדעתו והוסיף, לצאת ידי חובה: "כל עוד איננה מבוגרת דיה. אחר-כך היא תעשה מה שהיא רוצה".

יכול הייתי לומר לו: "היא לעולם לא תעשה מה שהיא רוצה. אתה לא תניח לה. אתה עשית פעם מה שרצית? מה שרצית באמת? לא לאסוף בולים או לנסוע לראות קולנוע. לא חיית עם מי שרצית. לא חיית כמו שרצית. אתה רק רץ כאן עם מברשת-צבעים בקיבוץ, לא מסתפר ולא מתגלח ומפחיד את הילדים". לא אמרתי לו. הוא הוסיף לדבר לתוך פני האטומים עד שניתק פתאום זרם דיבורו.

שתק רגע ואמר: "אני יודע שאני מדבר אל הקיר". בכאב אמר זאת. כאילו איני שומע, כאילו אין איש שומע את קולו. שמחתי לאידו. לא, לא שמחתי. שמאל-לודוויג זקס, ידיד-נעורי. איש קטן בעל רגליים רזות ולבנות. איש הצועק בחוץ על כל ילד קטן: אין—על—אבוק! וצוחק כאילו אמר דבר מצחיק. איש ההולך מהר שמאל-ימין ומגדל שער ארוך משום שהפרופיסורים שלו אמרו: מה-חבל, ומנסה להקיף את עצמו בכל זר-ומזר שמזדמן לקיבוץ. חשד עלה בלבי כי לא אהב אותי מעולם. רק זקוק היה לי לצרכי פולחנו.

יעקב שביט: שעה שביעית

המורה גליה תלתליך דבש וְכֹרוֹת-הָאוֹר
מִן הַחֲלוֹן פּוֹרְצוֹת. קוֹלְךָ מְשׁוּטֵים בְּדַמְמַת-מַיִם;
קוֹלְךָ מִפְּרָשִׁים בְּדַמְמַת-רוּחַ; עֵינֶיךָ מִלְּחִים עוֹטִים
עַל מִשְׁמַרְתָּם.

שְׁעָה שְׁשִׁית שֶׁל קִיץ וּבְחֶצֶר אֲרָחוֹת אָבֶק
חוּם-אֶפְרָפֶר עוֹבְרוֹת. לוֹיֵתָן אָדָם בְּשָׁמַיִם מְקִיא
בְּלִמוֹס שֶׁל עֵבֶעֶב־נוֹצָה.

המורה גליה דבש נגר תלתליך, דבש נגר זהב—את הרושמת
בלוח אלף חידה וחידה—

אֲנִיּוֹת תְּרַשִׁישׁ הוֹלְכוֹת וּבָאוֹת כָּל הַיּוֹם,
טְעוֹנוֹת כְּבֹדַת-שְׁנֵה־בַיִם, בֵּין אֵינִים חֲרוֹצִים
וְאֵינִי-דְרוֹם קְלוּנֵי-חֲמָה.
בְּזוּגוּגִיּוֹת הַחֲלוֹן, מוֹל אִישׁוֹנֵי הַבּוֹהִים, תְּכַנִּי-שָׁבָא וְכוּשׁ
מִתְהַדְרִים לְאֵהֱבִים.

וְגַם שְׁחַפִּי-הַדִּיּוֹ רָאשֵׁי-חֵץ פּוֹלְחִים
מְלוֹא כָּל הָעֵין—רְקִיעַ שְׁחוֹר צְרִיחוֹת לְעִפְפָה.
המורה גליה, התיצבי ברציף שלחננו. אחזי בעגן שרוולו.
בְּנֶעְרָה הַדְּקִי אֵת הָעִבּוֹתִים.
מִכַּה־סְנוּרִים הֵן אֵינִי נֶעְצֵר וּבְרָאשׁוֹ כָּבֶר נְכוּנָה
וְנִהְפַּכְתָּ עִיר.

רְדוּף. הוּא נְמַלֵּט בְּסַנְדְּלִיו. סַעְרָה לְקִרְאָתוֹ תַתְּפָרֵץ. קְרִיאוֹת
אוֹבְדוֹת לְאֵלֵהֶם רַבִּים לֹא-לוֹ. מְצַלְתִּים-נְחֹשֶׁת בְּתַפִּי-אֲזִנֵּי. אֶפּוֹף
מְעַרְבֵּלֶת צוֹלַת-זְמַרְגְּדָה, נִזְר־סוּף לְרָאשׁוֹ. יִזְעַק כְּתָרֵן נְפוּץ.

נַחַר וְנִגְרָר בְּגִלִּים

יִחַתֵּם בַּחוּל הַפְּרִיךְ

חוֹתֵם עִמָּךְ שֶׁל עֶלְפוֹן.

שְׁלַחֵי לְטַפֵּס בְּמַגְדָּל!

בְּקָשִׁי וְיַעֲצְרוּ הַמְצַלָּה...

בְּשְׁעָה הַשְּׁבִיעִית הוּא יְקִיץ

וְלֹא יִהְיֶה לוֹ קוֹלְךָ הַחוֹבֵל,

דְּבַשׁ שְׁעַרְךָ הַגּוֹלֵשׁ,

הַלוֹטֵף בְּשְׁעָה הַזֹּאת הַשְּׁשִׁית

נְחוּמִים אֶל יוֹנָה.

דוד שיץ: כוה יפו האבנים

מוזר היה לראות את מיכאל רז בצהרי יום־שרב ולשמוע מפיו שרות ברכה לנצרת בחברתו של ג'ף. ידעתי שרות ומיכאל התקוטטו בזמן האחרון אבל לא שיערתי שפה מהר יתפתחו הדברים. היא ברכה, שאלתי. הוא גיחך ואמר, ברכה. לגמרי?

הוא הגיע בראשו.
ולא נשאר שום דבר?

חובות.
מיכאל נשען על הקיר וראשו השחור חשוף לקיטור הלבן הרובץ סביב ומפיו נפלטות טבעות עשן לבנות. רוח לא נשבה והעשן היתמר בין עיניו וסכך עליו. היפנס פנימה, אמרתי, מינה תכין לך משהו. אני הולך, אמר.

לאן?
הביתה.

מה תעשה שם?

הוא משך בכתפיו ופנה ללכת. הלכתי עמו. קשה היה לו לחזות בחסרונה, עכשיו, אחרי שהיפה אותה בפראות והיא ברכה. נכנסנו לחדרם וראיתי תמונה של מיטה סתורה ועליה שולחן־כתיבה שבגדים מוטלים עליו, ואת צנצנת־הפרחים הסגולה ובה שושנה אחת מרכינת־ראש ניצבת עליו. היא נתנה לי את הפרח ביום שלפני בחורה שנותנת פרח אחד. תמיד אמרה שצר לה המקום. בקושי יש כאן מקום לפרח, קבעה, ותיקנה את מצב התמונה.

בדרך־כלל לא חיבבתי את קליי אבל הרפרודוקציה הזאת היתה מוצלחת. נדמה לי שהוא ניסה לתאר חלל דר־ממדי בצבעי אפור ואדום. המרחב יש לו אֶספֶקט מדומה, אמר הצייר, ואני נגעתי בעלי השושנה שנקרשו על ידי. מריחה דביקה בצבע אדמדם כמו דם. מיכאל לגם מבקוק קוניאק ואמרתי לו, קוניאק בצהרי יום־חמסין. הוא צחק וענה כמו בסרטים ועיניו היו אדומות וסנטרו אפור מזיפים.

באמת לא היה מקום בחדר. אולי בהשפעת החום, נראה היה לי שהקירות בוערים ונוגעים בי. הרחוב היה שקוע בתנומה לבנה ולובן אופף את הגדרות והחצרות. כלב לא סבב בירושלים, עכשיו, בצללים הנמסים בחום. ממול פרחה גינה קטנה וגדר מכסה עליה. ירק אפור ומקל גדול תקוע במרכזו. סמרטוט נרפה מרוח על הפלונס וצלו לא נפל על הארץ ואד קלוש טישטש גדר וצלה.

החזרתי פני ומיכאל היה כתם שחור ומכווץ ליד הפרח הבודד. מוזיקה טובה תשיב

אותנו לארץ החיים, אמרתי לו, ופשטתי תקליט מעטיפתו והנחתיו על לוח הגומי. היא היתה שקטה רק כשהיתה מוזיקה בבית, רק עכשיו יש מקום בשבילי בלחץ הקירות האלה, אמרה, וראיתי שהוא בוכה. תפסיק, אמרתי לו, אתה מתנהג כמו אשה. הבגדים שלה עדיין כאן וריח גופה שקוע בכר וגלגלי השער באמבטיה. איך אפשר, קרא מיכאל והליט ראשו בידיו.

נרד לנצרת, ענית, ונשיב אותה לכאן. תרד לנצרת ותחזיר אותה ונחזיר אותה לכאן, כמה אני אוהב אותך וייס. אני פשוט אוהב אותך, קרא וקפץ לחבק אותי. ג'ף בא לכאן אתמול, אחז בידה ולקח אותה, ואני אמרתי היכן עמנאל וייס.

נלך מכאן, אמרתי, איש אינו מאזין ומוזיקת־המתים הזאת ממלאה את החלל. רקוויאם של פורה. מיכאל רו אהב את מנגינות הרקוויאם. הוא אסף את כל תקליטי הרקוויאם והיה גאה מאד על האוסף הזה. על העטיפות היו תמונות צבעוניות של ישוע על הצלב ודם נוטף מפצעיו. רקוויאם אטרנאס דונה אייס, שר הטינור, וקולו העדין נח על קווי הרפרודוקציה והדף את הקירות. מכונית זינקה לעבר הקירות ורעמה היכה בשקט והותיר אבק לבן וריח בנזין שרוף.

שנים היינו, פוסעים יחידים ברחוב הלבן. בתחילה נראה היה לי שאין לנו צל. מיכאל עישן בעיניים עצומות וצעדו מהוסס. אני אלך לראות את חלמיש ומינה תדאג לך, אמרתי.

ב

בני אותו גיל היינו והוא צימח שער ארוך בעורף ובצדעיים והרכיב משקפי־שמש בלילה. לפני חמש שנים היה מרכיב משקפי־שמש בלילה ופניו היו נמרצים. הנערה שהביא עמו הוגדרה כמעניינת והיא לא מצאה חן בעיני. שמה היה רותי והכל קראו לה מודי. היו לה מכנסי־ג'ינס מרוטות, שער ארוך ושחור מסורק לצד אחד, ומידליון ענק מונח לה על החזה. כשפנתה לדבר היה השער מחליק ומכסה על עיניה והיא היתה מסלקת אותו לצדדים בתנועה אחת קצובה.

אתה אוהב כלניות, שאלה אותי. כן, אמרתי.

גם אני. אבל אני משתגעת אחרי פרכומים, לחשה על אזני. זה מעניין, אמרתי, ושאלתי אותה מדוע אין היא קוצצת את השער אם הוא מטריד אותה כל־כך. נדמה לי שהיא חייכה ואילו רו שעמד בסמוך פרץ בצהלה.

מודי רקדה בהתלהבות כנחש שחור ואהבה לנער את מחלפותיה שנעו כיצורים חיים בגלים גדולים. גם מיכאל רקד יפה ואני לא ידעתי לרקוד ואינני רוקד כיום. אני רוצה ללכת הביתה, אמרה הגר. ליויתי אותה וחזרתי. מדוע נהגתי כך אינני יודע. הרבה הלכו, ומשנכנסתי ראיתי את רו בקצה השני ובקבוק בידו. הנערה השחורה ישבה שחוחה בפניה ועישנה.

חזרת, בחור, אמר רו, בוא הנה ונתבונן בך, והוא הדליק את האור.

במה אתה עוסק, שאל אחד.

ספר־נשים, ענה רז.

הם הקיפו אותי במעגל, כולם מעשנים וכולם במשקפיי־שמש וכולם יפים.

אתה רזה, אמר אחד ונגע בי.

קשה לטעון שהוא יפה.

יש לו סבר־פנים אימבצילי טיפוסי, סבר שלישי ולאטו השיב עשן לתוך עיני.

דפקת פעם?

פניתי אל הדלת והם נצמדו זה לזה וחייכו. הדלת היתה קרובה ובקפיצה אחת אפשר

אפשר היה להגיע אליה, אבל הם צחקו כמבינים ואחד נתקף שיעול חזק מרוב הצחוק.

עזבו אותו, אמרה הנערה השחורה. מיכאל רז הדף אותה הצדה ואמר לי בשקט,

כשהוא מטעים את ההברות, לשתות אתה יודע, בחור?

מישהו כיבה את האור ורק הנר דלק ועיניו של רז נצצו. משקה היה בידי ואנחנו

שהינו ואחר שתינו ושוב שתינו. המשקה היה איום ובכוח דחסתי אותו לקיבה

המורדת. הוא נפל ונשבר והקיא ואני צחקתי בקול.

ברור, כל הענין היה טיפשי ואני מעלה אותו בגלל החשיבות העצומה של המאורע

לגבי היחסים בינינו ולגבי התפתחותי שלי.

אותו לילה לא ישנתי וגם מיכאל לא עצם עין. הוא התאושש מהר, שטף את

פניו ואמר לי, בוא נלך. הלכנו שנינו יחד והנערה נגררת אחרינו. מודי חייכה

אלי כשיצאנו ואמרה, העיניים הכחולות שלך, אין הן כחולות דווקא.

כל הלילה ההוא שמעתי אותו מדבר. שאיפתו הכמוסה, בימאי־סרטים. ובטרם

אספיק להגיב מנה לפני בנשימה אחת את כל הבימאים החשובים ופסל את כל

הנותרים וציין במדויק סרטים שונים ואת כל הטעויות שבהם. מכל זה אינני זוכר

דבר לאשורו. פרט לעובדה שהוא חיסל את קופסת הסיגריות שלי ועוד קופסה

שקניתי בבית־הקפה בהצטלבות הרצל—נביאים. אני לא אמרתי כלום, ולמעשה כל

הענין לא נגע לי כלל. אני התעניינתי בחולשתו. מעניין מאד היה להתבונן

בחולשתו.

במשך הזמן הבנתי שכאן סוד הצלחתו אצל הנשים. הוא היה מקסים אותן בחולשתו.

יום אחד, חדשים אחרי המסיבה, הקשתי על דלתו ושמעתי קולות נרגשים. באמת

לא רציתי להאזין אבל הנערה צעקה והבנתי שהיא מסרבת בכל תוקף ואילו הוא

עמד על שלו בקול־בוכים. אותו צליל מיוחד שמשמיעים ילדים כשמונעים מהם

את משאת־נפשם.

גועל־נפש, חשבתי והלכתי משם, והיא מצאה שפה משותפת אתו. חדשים חיתה

לצדו ורז קרץ לי ואמר, זה בסדר גמור. אולי זו הסיבה שאפילו באמירת שלום

אני מקמץ במה שנוגע לידידותי של רז. בנקודה זו מיכאל רז חלוק עמי.

עם הנשים אתה תמיד המפסיד. וזה הדבר שהפליא אותי אצל מיכאל רז. הוא

תמיד הפסיד והתנהג כמנצח. עיניו היו זוהרות באור שחור והקמטים היו מתישרים

שעה שדיבר בנשים. היה נוגע בי בידיו הלחות להיות בטוח שאני שומע לו.

בענין רות, כיצד ינצח שוב? זו הנקודה המזורה אצל רז. פעמים רבות נעזר בי והיטב ידע שאני לועג לו, ובכל־זאת תמיד שב ופנה אלי מחדש. אולי חשב שאינני מסוכן כידידיו מגודלי־השער. או אולי סבר שאני באמת מצוי תחת ידי כהלה של שבת והוא, מיכאל, יכול לעשות בי מה שלבו חפץ. קשה לי לקבל הנחה כזו. הוא היה פיקח מכדי לחשוב כך. באמת ובתמים סבר מיכאל שהוא פיקח וכך התנהג, וזה היה, כמוכן, חוסר־זהירות מצדו. בניגוד לו, אני ממעט מאד בדיבור.

ג

הוא שכב על המיטה ערום עד מתניו ועישן. מינה תדאג לך, אמרתי לשניהם, ואני אלך לראות את אברהם חלמיש. בעצם לא רציתי מחלמיש ולא־כלום. נמאס עלי להתבונן עליו. במקרים החורגים מן הרגיל אין מינה מועילה הרבה. היא אינה סובלת שום דרישה שמטילים על שכמה. אני כמו סוס־מדבר, חייכה כמתנצלת. במצב כזה מינה מתכנסת לתוך עצמה ורק עיניה המבוהלות מגלות חיים. אפשר להניח שהיא חיה בחשש מתמיד שאנשים יעמדו על טיבה האמיתי.

את אברהם חלמיש מצאתי בחדרו. מוקף היה ספרים וספרים היו מונחים על השולחן ועל אחד מהם מאפרה. גם על המיטה היו ספרים מוטלים וכריכותיהם הצבעוניות קורצות במשובה. משנכנסתי דרכתי בפסיעה גסה על ערימת ספרים שהיתה מונחת על הרצפה המגולה.

הוא הסיר את משקפיו שפן לא ראה כמעט מאומה וממילא היה מסמיך את הזוגיות עד לכתוב ממש. שלום, אמר ולחץ את ידי בחמימות, מה מביא אותך אלי. ההרגל, חשבת. חלמיש לימד היסטוריה ומקרא בבית־ספרי וקשה לומר שחיבבתי אותו. בשיעוריו נהג לפנות בעיקר לתלמידות מתוך בקיאות מדהימה בחידושי אפנה, תמרוקים, תכשירי־שער, תסרקות וסגנון, ושחקניות־קולנוע. בשעת־מעשה היה מחייך בנחת מעבר זוגיות משקפיו.

נפגשנו בתקופת שירותי בצבא והוא הזמינני לביתו. שם ישבנו, אשתו ואני, והקשבנו למסה ארוכה ומבולבלת, מתובלת מיצמוצי־שפתיים (הוא אהב לאכול בדברו) בעסקי נשים ופוליטיקה. תמיד הן מאחרי הקלעים וצריך רק לחשוף אותן לאור היום ואז, נהג לומר, ואת זרועותיו השעירות שילב זו בזו.

עכשיו הבאתי לפניו את הענין בקיצור נמרץ וחלמיש פיטם את מקטרתו אט־אט. קשה לקבוע כאן עמדה, משך לבסוף. האשה עזבה אותו, ובכך צדקה ולא צדקה. מיכאל היפה אותה בפניה באכזריות וגם בעט ברגליה ונהג בה יפה. הוא הצית את המקטרת. פכה בבקשה את המנורה, ביקש ממני. האור הפריע לעיניו וזו הסיבה שהתנזר כליל מקריאה. מיכאל פירנס אותה שלושה חדשים, המשך, אפילו לעבוד הלך למענה. הוא מיכאל שלא עבד מעולם ולא נברא לעבודה, והיא הלכה וקיבלה חמשים לירות מבעל המכוננית ההוא. כפוי־טובה. בסיפום, אין אנו יכולים להתיהס לענין בלי לבחון כהלכה כל התפתחות אפשרית.

כן, אמרתי.

נניה שתצליח להביא את רות לירושלים חזרה. הוא משך בכתפיו. לא תיקנו דבר בחייו של מיכאל. קשה להעלות על הדעת שהוא ישנה את התנהגותו. יכולים אנו לצפות לכך שיסתגר בחברתה של רות ויפקיר את אביו לנושים. גם בכך אין כל רע אילו היינו מקבלים ערביות ברורות וחד־משמעיות שהוא לא ירצח אותה. דבר שיכול לעלות על הדעת.
כן, אמרתי.

מכאן נובע, סיכם חלמיש, שאסור בשום־פנים להשיב את רות לירושלים. מצד אחר, אם אתה לא תרד לנצרת, יראה בכך מיכאל פגיעת־מוות בידידות שביניכם. לא כן? הוא חייך אלי את חיוכו השמנוני בעיניו העיורות. אבל, בינינו, מותר לראות בו יצור חסר־ישע וחסר מחשבה אחראית. אנחנו נפעל על דעת עצמנו ונבשר לו על המהלכים לאחר מעשה. מה־גם שהפגישה המחודשת עם רות עלולה ליצור אצלו שורה של תגובות. הלם חזק יפקח את עיניו לראות את עצמו. לכן, חיוה חלמיש דעתו, מוטב להחזיר את רות לירושלים. פגשתי את מינה על המדרגות. פניה היו מסיכה של גועל ומבטה פרוע עד שעצרתי אותה מתוך תחושה מוקדמת של הבאות.
מה קרה, שאלתי.

היא השפילה ראשה. אני הולכת לחברים, אמרה וחלפה על פני במהירות. תמיד היה כך. שעה שלא מצא משהו חן בעיניה קמה והלכה לחברים. מי היו החברים לא הצלחתי לברר מעולם.

מיכאל רז ישב על המיטה ומילמל לנפשו. ריח חמוץ פשט בחדר. רגליו היו מכוסות בקיאו וכן כיסוי המיטה והרצפה לפניו. הנחתי אותו על כיסא ועסקתי בניקוי והוא דיבר בפה כבד. מנואל מנואל אתה החבר היחידי שיש לי. אתה היחיד שאוהב אותי באמת. ייבב מיכאל ואמר, ואני שטפתי את רגליו. כל היתר בני־כלבים ימח שמם בני־כלבים. הגברת מינה ליפשיץ בת־כלבה. גזע מעורב. היא אינה סובלת אותי—יבושם לה. אבל אותך היא אוהבת—כך היא טוענת. הגשתי לו כוס מים והוא שתה. ואני אומר לך, היא רוצה להתחתן אתך ולא יותר. להתלבש על חתן הגון... אולי לא עשיר כל־כך אבל הגון... לא? מיכאל התכווץ ונאנח ושוב הקיא על הרצפה. מיהרתי להחזיק קערה תחת ראשו ואיחרתי. אפילו מים לא יכלה קיבתו לשאת. הוא השתופף על המיטה ובאור ראיתי את עיניו העצומות נשקפות משלולית הזוהמה. ריר דבק בסנטרו ואני גיגבתי את פיו. מעין אנקה חלפה בו ועורו רטט משנגעתי בו. הוא היה צהוב־ירקרק כמילון מאובק בשמש.

רז נטל את הבקבוק ולגם ולי נראָה שמוחו הצטלל יותר. שמע וייס, אם אתה שולף אותי מהברץ הזה ומביא לא את רות אני אחזיר לך בשירות גדול. סוחר, אמרתי, והייתי סקרן לדעת מה יציע, אף שלא היו לי ספקות. אני חייב פעם, אמר, לכתוב עבודה על הנושא עמנואל וייס ותמונת־העולם המוסרית. תסתבך בסתירות כמו תמיד, השבתי. הוא חייך קלושות. אתה והמוסר

כמו אחים. התרגשות אחזה בו לפתע כאצל אנשים הלומי־משקה. הוא סקר אותי במבט חד—לא הבנתי מעולם מתוך איזה מניעים אתה פועל. שתקתי.

ברגע שאוכל אסע לתל־אביב ואסדר בנכלי הישנים והחתונה לא תקום. אתה לא תעז להתערב

אסור לה

זה לא עסקך

עסקי ועסקי, אמר והניח יד על חזהו השעיר, ועוד־איך עסקי. אני לא אניח לזונה לנהוג כך בידיתי שתוק

עמנואל, אמר ברוך, עמנואל, אתה חולה? מיכאל הזדקף במאמץ והסמיד פניו אל פני והריח היה בלתי־נסבל. בן־אדם, עניתי. אתה מדבר הרבה־הרבה ועל הנושאים הלא־נכונים. אחוזתי בראשו השחור בידי והנחתי אותו בעדינות על הכר ושטפתי את פניו במגבת לחה ואת הרוק הדחתי משפתי וסנטרו. אם אינך מסוגל לאכול לפחות נסה להירדם ואני אכין לך תה. הדלקתי את מנורת־הלילה וכיביתי את האור הגדול וישבתי לקרוא. המחשבה שאני מסוגל לקרוא בעת שמתחוללים מאורעות כה מכריעים בחייו. הוא נשם בכבדות וריאותיו שרקו.

החכמה הזאת שאתה מתעמק בה היא סתם זבל. יום־יום אתה זולל גללי־טוסים טריים ואחר־כך שואל, מדוע אני מסריח. ראשו צנח אחורנית והוא עצם את עיניו בכוח והניח ידיו עליהן. דאג שהיא תחזור שנית אלי ואני אנהג בה כמו בבת־מלכה. תן לי עוד הזדמנות. רות שלי, חזרי אלי. היא היתה מדברת על סנאים קטנים שמקפצים בין העצים ומגישים אגוזים לטיפי שלה. אני היכיתי אותה, כמו מטורף, אני לא גבר, רות, אני חיה, אני חיה, והוא צעק מכאב.

הגשתי את התה והוא כיסה ראשו בסדין צחור.

שק־השינה הישן ששירת אותי בצבא. פרשתי אותו למשכב־לילה. הסדינים שלו הבהיקו מטוהר והפרים תפוחים. חרף החום כיסיתי אותו בשמיכה האדומה המאורר סבב כל הלילה ההוא בחשיכה ואני לא נרדמתי. חשבתי להביא את רות וקיללתי את עצמי. בוחש בקדירות של אחרים כבתוך שלו, וקול גשימותיו העמוקות הפריע למחשבה וללילה.

ד

לילה אחד פקחה רות את עיניה. היא הבחינה בג'ף. הוא פסע בחדר. ידיו שלובות על גבו והוא לברש מכנסיים קצרות בלבד. הוא הזיע. רות ראתה אותו כורע לידה ושביב הסיגריה האיר את עיניו. המבט לא מצא חן בכלל. אני מכיר את ג'ף, אמרו אנשים, הוא מטורף לגמרי. משהו מוזר ניצנץ מתחת לעפעפיים הכבדים.

למחרת ארזה מספר חפצים בתיק קטן ונטלה מארנקו את כל הכסף שמצאה שם ועזבה. היא עלתה על האוטובוס הנוסע לירושלים. עם ערב נכנסה לבאר־

הסטודנטים. שם פגשה את מיכאל רו וישנה עמו בלילה ההוא ועוד חמישה חדשים ישנה בחדרו. מיכאל היה גאה ברות מאד והציג אותה לפני כל ידידיו והחברים ובתי־הקפה. הם התקיימו מן הכסף שהיה אביו של מיכאל שולח לבנו מדי־חדש. שלש־מאות. ראיתי אותו פעם, את האיש הזה. כבד־גוף. אצבעות מרובעות ובן אחד, ברוך־השם, מיכאל. רות היתה נוצרייה, מאנגליה, וקיומה בירושלים סודי־סודות. שלש־מאות לירות אינן סכום מספיק לכלכלת שני אנשים. לכן הלך מיכאל ולווה כסף מידידים וחברים וסתם מכרים ואנשים. בתחילה אכלו במסעדות. בעיקר אצל בורובסקי במושבה הגרמנית. אחר־כך נהג מיכאל לצאת בערב ולשוב בחברת שתי אומצות נוטפות דם.

כעבור שלושה חדשים הלכה רות לעבוד בבאר־העתונאים ואני ישבתי בחדרו של מיכאל וחיכינו לה. שיחקנו שח. בארבע מערכות זכיתי ומיכאל התבונן בכלים בתימהון.

הוא רזה עד־להבהיל. לא הגיש שתי עבודות לאוניברסיטה ובחודש האחרון פסק מלבקר בהרצאות. ניסיתי לעזור לו לכתוב את העבודות. באתי אליו וישבנו שלש שעות והוא דיבר אתי על רות ועל כסף. הכתבתי לו את העבודה במהירות. תורת־המוסר של קנט. האם הצו הקטגורי מניח שוויון אוטומטי בין בני־אדם. שאל המרצה. מיכאל נשף בכעס משסיימנו והדפים היו כתובים לפניו. פיתפתי־ביצים וחכמת נשים זקנות. אבל אנחנו חייבים לצאת מזה ולעסוק בדברים ממשיים הרבה יותר. הנה, כבר מלאו לנו עשרים־ושלש ועדיין עיינינו עצומות ואנו חולמים חלומות כבדים. יוסף סגר על תקופה זו כשהיה בן שבע־עשרה. בלורית השערות השהורות נפלה על מצחו והטילה צל על חורי העיניים. בוויית פיו נעו החריצים. פסקנו מן המשחק.

ישבנו זה מול זה ועישנו בשתיקה.

רקוויאם השמיע קולו, היתה נקישת ושקט.

אור המנורה האיר את השטח הלבן שבינינו ופניו היו לוטי חשיכה.

הספה האדומה היתה אפורה עכשיו. כוס המים שקטה על המדף.

פתאום התחיל לצחוק בקול רם וצרוד. הוא השתעל והוסיף לגרגר בגרונו וצעק, אתה מפחד מהמתים, מנואל, אבל הם הם נערמים עלינו. לא, אל תדבר, אסור לך לדבר בענין שאינך מבין בו. תקשיב. אתה שומע את הציחוקקים הקטנים, אתה שומע אותם, מנואל? הם נערמים עלינו והוא קם ממקומו.

הכל נובע מהשקט, אמרתי, אתה יודע כמה שקטה ירושלים בלילה.

מנואל, אל תשקר. תתבונן בקירות. הם אינם לבנים. אף־על־פי שהם חייבים להיות לבנים. חוטים גדולים שתי־וערב נמתחו בין הקירות והחוטים האלה אפורים, אתה יודע, אי־אפשר לגרש אותם משם, תמיד ירבצו בפניות ויחכו לנו. יחכו לי.

מיכאל תמך פניו בידיו, התכופף ונעץ בי מבטו מתחת למנורה ושאל, אתה אוהב אותי, מנואל? שאלתי אותו אם הוא זקוק לכסף. קמתי והדלקתי את האור הגדול וסגרתי על הפטיפון. הזימוזם נפסק וצעדי הלמו בכבדות על המרצפות. הוא

התישב על הספה ואמר בקולו הרגיל, היא רוצה לאכול סטיקים ואני אין לי כסף לחם. חתמתי על המחאה בסך מאתיים לירות וצירפנו זאת לשלושים הלירות שכבר היה חייב לי. הדלת נפתחה ורות עמדה שם. הכנסתי את הנייר לכיסי והם התנשקו. רות לא הניחה את ידיה סביב צווארו וראיתי שהוא מועך את שפתיה בכוח. כמובן, מאתיים לירות הן טיפה בים גדול של הוצאות. אמר לי מיכאל משמסרתי לו את הכסף בהיחבא. ובכל-זאת, וייט, הופעת כמלאך-בלבן ברגע קשה. הוא נשק לי בחיפזון על לחיי וניגש להכין קפה לנערה. ידיה נחו בחיקה ובלי משים השתעשעה בפיסת-נייר ואז מוללה אותה לפתע באצבעותיה. דה־פרופונדיס הילך אימים בחדר.

יום אחד פגשה רות ברחוב גבר עשיר מבאי הבאר בו עבדה. הוא נתן לה חמשים וחמש לירות כתשלום או כמקדמה. בשאלה זו היו הדעות חלוקות. רות הלכה ואכלה. בגונדולה. אחר-כך קנתה בשארית הכסף בקבוק ויסקי בלק־אנד־וייט וחיסלה את מחציתו וכך מצא אותה מיכאל.

הדברים נודעו לי ממנה.

רות התכוננה ללכת לישון והלילה החמים פלש בעד החלון הפתוח. היה חם ללא זיעה. משא של ליל-קיץ החונק קולותיו וכאילו תמה לשלנה הפורשת שלו עצמו. בפנים צר ובחוץ מרחבים רכים וחייכניים שאין לגעת בהם או אפילו לחוש אותם. רק מתקרב והריק הגדול יקום עליך, כמו חור אפל היונק את הצורה לתוך עצמו והוא התגלמות חוסר כל צורה, היוליות לחה האופפת מכל עבר כנשמת הלילה. אמרה רות להפתעת.

היא התקלחה זמן רב. המים החמימים רטטו על גופה והיא בדקה אותו בקפדנות. נכנסה לחדרם ערומה ועורה מבריק מלובן ומיכאל שכב שם באפלה ועישן. הוא היה שתי.

משקרבה ספגה את המכה הראשונה ואחריה בעיטה עזה והיא חטפה סדין ונמלטה בעד הדלת ומיכאל רו רודף אחריה וצועק.

היא רצה ונכשלה בסדין ונפלה מלוא קומתה. קמה והטילה את הסדין על גבה ננסה על נפשה ברחובות. מרחוק שמעה את קולו קורא בעקבותיה. התישבה על מעקה-אבן והתעטפה היטב. הקור החל להיפלט מן האבן. פעם-בפעם נרעד האוויר השקוף כאילו אי-בוזה נשם יצור פלאי ונאדר. רות נשאה עיניה, השמיים היו שחורים וקשים וגאים. הוא חייך באלפי כוכבים ותמך קלות את הקימור הענק מעל רחובותיה הישנים של ירושלים. במאמץ קמה והחליקה ידה על גופה כתמחה על מערומיה ופסעה במהירות, מציצה לאחור מדי-פעם. היא חשה בכל המוני העיניים הרואות את בשרה וידעה את האצבעות הקרירות הממששות בה. הוא היה קרוב מאד ונשימתו החמה דיגדגה בשערות ערפה. עם זה היה בו משהו סלחני ובהיר ורב-חכמה והפיתוי נערך ללא מאבק. הוא משך חיוך נדיב על שפתיו והיא היתה רכה ונכנעת לידו.

פתחתי את הדלת והדמות הלבנה חמקה פנימה.

קוניאק, אמרתי, ומוזגתי לה קוניאק בכוס גדולה, והיא לגמה ברעש והעוותה פניה. רות לבשה בגדים שלי ושכבה על המיטה באנחה. כיסיתי אותה בשמיכה האדומה ואת הכרים ערמתי תחת לראשה. היא עישנה בתאוה וסיפרה לי את הקורות ולבסוף אמרה, אני מצטערת באמת אבל אין לי כתובת אחרת בירושלים. זה בסדר, אמרתי לה, התקנתי את שק־השינה ושמחתי שמינה ישנה אותו לילה בחדרה. רות הזדקפה והטילה את השמיכה על הסדין שהביאה. לא ארשה לך לישון על הרצפה. עכשיו עמדה לידי ואני כרעתי ברך. זה בסדר, אמרתי. לא, אמרה, אסור לך לישון כמו כלב, והניחה ידה על חזה.

אני רגיל לישון על מצע קשה

מנואל, אני לא אניח לך

את לא תניחי, רות? פניה היו לבנים וקרובים מאד הסודר הוסט וגילה. ליד הצוואר נגמם שקע עמוק ועצם־הכתף מתוחה עליו כמו גשר ובפנימו קרצה נקודת־חן

רות, אמרתי

כן, מנואל, אמרה

אני יכול לישון כאן

אל תהיה טיפש

מעבר לצבע החום־האדמדם נעו חיים גדולים ומילאו את הסודר כובד חם. הזדקפת לאטי ועיניה היו מטושטשות ורכות ופיה אדום־אדום ופתוח קימעה ולח בזוויותיו. אז שמענו את הולם צעדיו במדרגות ורות עצמה את עיניה ובשתי ידיה לפתה בעוזית את חולצתי.

במהירות הצתי סיגריה ורוז עמד בפתח.

ה

זה היה מצחיק מאד, אמרה רות, ומזווית העין ראיתי את הרחובות הלבנים של העיר נאספים אחרי גבי. שירי הבשר הלבן נתקעו במזלג ונתפסו בטורי שיניה ועיניה הכחולות צחקו אלי. כאילו אמרו העיניים את כל הדברים ההם. אבל באמת, סיימה רעיון קודם, אני לא יכולה לעזוב את ג'ף, דווקא עכשיו. הוא זקוק לטיפול ואני רוצה לנוח. אחר־כך אצטרך לחשוב על ענייני כסף. איך חוזרים לאנגליה? סטיפי והסנאים שלו מצפים בקוצר־רוח. אמא לא שבה תשעה חדשים הביתה.

השמש הסתננה ממעטה הלובן שסגר עליה לחוך האולם הגדול בו אכלנו. בחום הזה היו המלים החמימות כמרק פושר שאכלנו ונמתחו בחלל כקורי־עכביש רפויים במוצאי יום קיץ. רק הפחד חי בה, מיכאל רוז ישוב ויניח את ידו המזוהמת על צווארי. עיניה הבריקו לרגע במורא שנמס לאטו בבירה הקוצפת ובקול הזימזום הקצוב של שני זבובים שמנים. הם חגו סביב צלחתה ונחתו על מיץ־הבשר והיא לא הבריחה אותם. רצית לומר משהו, שאלתי. לא, אמרה.

אבל פתחת את הפה כאילו רצית לומר משהו כן, חשבתי על המלצר השמן. המלצר התקרב אלינו והיה באמת שמן. ודאי המלצר השמן ביותר שזכיתי לראות בימי־חיי. על גופו רטט סינר לבן מכוסה כתמים צהבהבים.

לא רצית לומר משהו אחר, שאלתי לא ענתה, הוא פשוט שמן. כן, אמרתי, הוא שמן. תמיד חשבתי שמלצרים חייבים להיות רזים. נכון, השבתי, כך הם מסוגלים לנוע ביתר־מהירות. את חושבת לשוב לאנגליה? כן, אמרה. אני אשלח לך משם כל מיני דברים.

אינני זקוק לשום דבר, אמרתי מינה. כמעט למעלה מכל ספק שהיא תרצה דברים אולי, אמרתי

אתה יודע, את מינה אינני אוהבת. לא?

לא, אינני אוהבת אותה למה?

ככה, ענתה, ואני צחקתי, ומתוך עייפות לא הצלחתי לעצור בגלים הכואבים של הצחוק. הוא טיפס מן הקיבה הגדושה למעלה וזיעזע את החזה ופרץ החוצה, רם מדי וממושך מדי. מדוע אתה צוחק, הוסיפה, אני באמת מתכוונת לזה. עכשיו צחקתי מלב קל עד ששרירי הבטן התכווצו ועדיין חלפו רעידות בגופי כשהשבתי במאמץ, ומי אוהב אותה?

אתה, השיבה אני?

כן, אתה

את החשבון, בבקשה, אמרתי למלצר השמן, והוא נתן בי עין אחת כבויה ואחת מסומרת ושחורה ובלע פיהוק. יצאנו, אשה וגבר, לרחוב הלבן. לבדנו פסענו זה ליד זו וראשה שמוט לפנים כאילו לא עצר צווארה כוח לשאת את משקלו. רוח נשבה פתאום והלפה ואבק לבן התרומם ורבץ באוויר איך־ניע ואנחנו הלכנו בתוכו והיא אמרה, חם מאד היום. כלב אינו מסתובב עכשיו בחוץ, עניתי לה, ותמהתי על פרשת הכלב העגנוני. ערביה צעירה ישבה בתוך האבק בשיפול־רגליים. כולה עטופה שחורים ליד המדרכה ושמורות־עיניה נפולות. זבובים קיננו ליד מעגל העין.

ג'ף עדיין לא התעורר. אני אחזור העירה ואפנס לסרט. אמרתי לה משנעצרנו לפני שערה־הברזל. טוב, אמרה, גם אני אשכב לישון. התבוננה בי רגע והעירה, אתה לא עייף, לא, אמרתי.

חשבתי שאתה עייף

לא, אמרתי, חם מדי אפילו בשביל לישון

טוב, אני אשכב לישון. היא נכנסה בשער והצירים חרקו ברחוב השקט ואני הלכתי לבדי באבק הלבן.

מתוך המסך בלט פרצופו של איש שמן. הוא דיבר. היה צל והיה חם. השמש לא חדרה פנימה, דלתות ווילונות שחורים עצרו בה, אבל כבדה היה על הבנין הנמוך, והזפת מן-הסתם נמסה על הגג. אשה דיברה בשפה זרה וקולה היה לחשני וסיומו מעין זעקה קלה. לעשן אי-אפשר בגלל החום ובגלל הריח הדליל של עשן סיגריות. כריח בדלי-סיגריות בספל קפה תורכי. השמן אמר עכשיו לאיש קצר-קומה, אני לא אשאל אותך מה לעשות. לשאול משהו אחר מה לעשות? זה אסור. בהחלט אסור. שדה רחבי-ידיים שהסתיים בבנין חום מקורה רעפים אדומים וגדר הקיפה את כל שדה-הבר. מינה התעניינה בשדות גדורים. היא היתה צריכה להגיש עבודה על הנושא, גידור השדות והשפעתו על מלחמת מאת-השנים. עבודה קשה מאד. אמרה. נכון, אמרתי. מה נעשה, אמרה. נעשה, אמרתי. אני לא יכולה אמרה. מדוע, שאלתי. המון עבודה, אמרה. נכון, אמרתי. הנה, אמרה מקץ כמה חדשים והושיטה לי צרור ניירות. הפכתי בהם והם היו מכוסים בכתבידה הגדול והמכוער. החומר לא שווה שם דבר, אמרתי לה. אתה לא שווה שום דבר, ענתה מינה וישיבה לכתוב את העבודה. אנהנו נהיה חפשיים בכל מרחבי הארץ הגדולה, אמר השמן ובכף-ידו הצביע על השדות שהשתרעו עד האופק, והאשה נשענה על זרעו. אבל, אמרה, הם עדיין שם, והבנין החום הופיע פתאום.

אנשים חשבו שמינה יפה וגם נבונה. אברהם חלמיש סבר כך. מינה חלפה בעיר בשער פזור שגלש על כתפיה. פניה שחומים וגון השער חום-אדמדם. עיניים היו לה צרות וארשת מוזרה להן. אנשים העריכו את יפיה. אני ידעתי שהם טועים ונוח היה לי לחשוב כמוהם. אותו ערב באה לחדרי. מינה היתה מלאה הכרת-טובה ומאותו יום שנאה אותי. כתבתי בשבילה את העבודה ועשיתי בנושא כטוב בעיני ועם זאת נאלצה להודות שההנחות היו הריפות ומדויקות. סוס שחום דהר לבד בשדה והשמש נטתה לערוב. קרניים ארוכות ליטפו את הגב הצר והראש הגאה הזדקף במשובה וניער שער-משי לבן שחזר וצנח בגלים ארוכים על העורף.

האיר גדלק. פתאום גדלק האור והכל היה לבן ואני ראיתי טורים-טורים של מושבים שחורים ועליהם מצויר מספר. לא היו בהם אנשים. משהו לא היה כשורה. עוד קודם-לכן הרגשתי כך. המושבים הסתיימו במסך לבן. הסוס השחום לא דהר עוד מנער שער ערפו והגבר והאשה. הכל נבלע בלובן המנצנץ של המסך. מספרים לבנים קרצו אלי למאותיהם, מתחרים זה בזה בגדלם ובעוז הופעתם. משהו לא היה כשורה. כעכברושים הגיחו בהמוניהם וקצתם קרבו אלי ונגעו בי. כולם נעו לאטם מגחכים זה אל זה ואני ידעתי שיש להם תכנית משותפת. היי היי, צחק האיש הזקן וחשף את פיו הריק משיניים. הוא טיאטא את הרצפה. השקט היה תלוי ברפיון על בדי האקליפטוס והשמיים גם הם איבדו ממראה החלב כאילו נאספו שכבות הלובן זו על גבי זו ויצרו את האפור שחסם את האופק. הוא הצטבר שם ורביץ לו קדמון ואין-נוע. גלים גדולים של חומר ללא צורה השט במרחבים, אמר ג'ף, כורע ללא ביצית כתבנית אדם ללא רוח באפן.

השמש הלכה לה. נקודה זוהרת בגוש האפור-הכהה ביצבצה על מקומה. רוח לא

נשבה והנחיריים התרחבו ואבק עדין עלה בהן. הפוסית שבידי חזרה ונמלאה והראש כבד וחם. השענתי אותו על מסעד הכיסא ובהיתי נכחי. בעצם, היתה לי מטרה מוגדרת ובירושלים מצפים לי בקוצר-רוח. אני יכול לנהוג כעולה על רוחי. יש משהו השליט על המצב והאיש הזה אינו אלא אני, אמרתי לנפשי. אתה רוצה עוד, שאלה הנערה הצהובה וידה הלחה מישהה את זרועי. היא התכופפה עלי ובלשונה ליקקה את שפתיה הצרובות.

הנה האבן, המשיך ג'ף ואחז באבן באגרופו, הנה מעשה-בראשית. ביום-הראשון הוא לא ברא דבר וזה היה ללא ספק הדבר המוצלח ביותר שברא. ימים באו ורצונו יצא מן הכוח אל הפועל עד לשפל-המדרגה: האל הטוב ברא את האדם. ג'ף ישב לידי ואני הסיבותי פני מן הריח התריף של זיעה, טבק ומשקה שנדף ממנו. ההבחנה בין היסודות היא אָם החטא. אלוהים חצה בין מים לשמיים ומאז הם מבקשים להתאחד מחדש זה עם זה בכרית האהבה. הם חוטאים זה לזה ועוברים על גבולותיהם ושבים ומפצים איש את רעותו עד אין קץ. תנועה חסרת-מנוח השואפת להחזיר את העולם למקורו. עולם אחד, בלתי-נפגם ויפה. עיניו הילדותיות הבריכו באור כחלחל ונפלא מדוק הזוהמה שכיסה את זווית העין. הוא ימות כמו עכברוש בחצרו, סיכמו אנשים. דמותו עשתה רושם רבוע ומוצק והוא הסתובב בלי חולצה והזיעה חרשה תלמים של צבע בהיר על עורו, כנהרות על ארץ טובה ושחומה. מדי-פעם היה מתגרד בכל כפי-ידו ומרעיד את משמנו בציפרניו. שירטוטי הפנים הקשים התעוותו מפאב משלחש האמריקאי הזקן, וגם את הרע ברא אלוהים ולא חס על פועל-ידי.

בוא אתי, מילמלה הנערה, אני רוצה ללקק אותך. בוא, אמרה, אני אלקק אותך כמו גלידה מלמעלה למטה... שערותיה הצהובות צנחו על צווארי ודבקו אל פני ופיה נצמד אל אזני, כבד כבד ולח. עלינו לשוב אל היסודות, אמר. היא דחקה את ידה לפתח חולצתי והעבירה ציפורן על החזה. אל האבן, אל העפר. רק רגע, השבתי. הוא מטורף, הוא מטורף, בוא נלך מכאן. ואל דת אחת עלינו לחזור שתאחד בקרבה את הטוב מכל הדתות אותן אנו מכירים. נלך, אמרתי והזדקפתי. רות היתה שתויה וזימומה שיר עצוב, והמשוגע הלם באגרופו הגדול באוויר. עקפנו את הבנין. האדמה היתה חמה והאבנים רכות. היא היתה כתמים לבנים ובוהקים שזעו בחשיכה ונוצצו מזיעה.

החבר שלי, אמרה והתלבשה במהירות. החבר שלך, שאלתי. הוא מחכה לי שם, נחפזה ואמרה. זכרתי צעיר צנום ששתה הרבה ולא הוציא הגה מפיו. עקב בצד אגודל טיילתי לבדי בגן שהקיף את המועד האחרון. צמחים רבים לא צמחו שם. אבנים היו שם. הרבה אבנים. עכשיו היו פזורות בגן או התגבכו לערימה חסרת-צורה. אנה אספה אותן בשעתה ועדיין נראו שרידי המבנים שהקימה בעזרתן. מדרגות ומושבים מאבן לבנה ומספר פסלים מופשטים מאבן מקומית. העקרון הוא להניח אבנים זו על-גבי זו בשיווי-משקל עדין. משתאף נחה העין על המבנה הצף בחלל. הייתכן—הרי רוח קלה ומפולת. לא, טען הפסל ושני חוטי-

כסף נשזרו בזקנקנו השחור, הפסל לא יפול. במקומות מתאימים החביאה אנה נורות־חשמל צבעוניות והמקום המה מבקרים ומעריצים. שם טוב היה לאנה ושם המקום יצא למרחוק. שמעתי מספרים שאמנים ידועי־שם מתל־אביב עלו במיוחד להחליף משפטים עם אנה, לנשק את לחייה ולהרים עמה כוסית, ורק למחרת, עם צהריים, לשוב עיפים מאד לקליפורניה. עכשיו מוטלות היו רק אבנים גדולות ללא צורה. ג'ף עבד כל היום בגן כשהוא מסיע אבנים ממקום למקום. הגן כולו הוצף אבנים והמהלך נתקל בהן ובשברי זכוכיות והוטי־חשמל קרועים. חזרתי לשולחן הקטן שסביבו ישבנו. רות נימנמה והכלב מוטל בחיקה. ג'ף עישן בשתיקה והנערה הצהובה וידידה הסתלקו ואני לא ידעתי.

ר

הרחובות היו שקטים והשקט חדר לגן מבעד לחומות שהקיפוהו. שתקנו. האשה פקחה עין אחת ולחשה, באו לישון. היא נתנה לי שמיכה מאובקת ונעלמה בחדרם. צללית כהה על רקע הווילון השחור. משהו לח ודביק העיר אותי ובאפלה שלחתי יד וקלטתי יצור חמים שנלחץ אלי וליקק את פני. הכלב הקטן. בוקר לא־מגולח וחם להפתיע. שוב נתלו גושים חסרי־צבע מעלי והכלב רץ אחרי. חציו חום וחציו מנומר כתמים לבנים מזוהמים. הגן התכווץ, ורוח של סדר משונה אחזה באבנים לעומת האנדרלמוסיה של הלילה. רות על מכנסיה ורגליה היחפות ניצבה כמצבה על גל אבנים ועיניה קבועות במזרח. שאלתי, את מצפה לגשם?

כן, ענתה, ועיניה הגדולות הרציניות מיששו את פני. כמה הייתי רוצה לפרוק את העול וללכת מכאן. לגלות מהגן האלוהי ולנדוד מכאן, שאלתי בתמיהה. היא קרבה אלי וכלוחשת סוד אמרה, נברח שנינו, אני ואתה. לאן?

לירושלים, לחדר שלך.

לא בא בחשבון.

מדוע?

ירושלים היא מיכאל רו, ואני לילותיו הלבנים.

תן לי סיגריה. טעם מר ברוך מריר. אני אוהבת את ידיך הלבנות. לשוב בתנאי אחד, ונקודת־החן נעה על צווארה, אתה תקח אותי, אתה תוביל אותי, כך בידך שלך, והיא תקעה אצבעותיה בשערותי, אתה מוכן?

האוויר החם נרעד משהו וציפרי־השחר נדמו. הכדור המלובן העיק על השמיים וטיפס בכבדות בשביל הלבן, נושף קיטור ופולט אש. רוח חרישית נגעה בי ואש לבנה צרבה בשפתיים. איש אחד הלך ברחוב וצלו הגיע עד סופו. בתוך צלי שיחק הכלב הקטן, חציו חום וחציו מנומר כתמים לבנים.

קראתי את הרשימות באוני מיכאל רו והוא נשא את ראשו מספר פעמים ושאל, כך באמת היו הדברים, וייס? אני חייכתי ואמרתי, מובן שלא, לצורך הסיפור הוספתי פרטים מדמיוני ומיני אי נעימויות מחקתי.

באמת?

באמת, אמרתי.

חבל, ענה, שלא רשמתי את הדברים כפי שהתרחשו באמת. הוא ישב על הכיסא עטוף במעילו השחור ועישן ואני ישבתי על קצה המיטה. חבל, אמר, שסילפתי את האמת. צחקתי.

יום אחד שאל אותי, מדוע אתה כותב את כל הדברים האלה, וייס. הלכנו יחד ברחובותיה הרטובים של ירושלים ונעצרנו ליד חלון־ראנה מואר. איזו סיבה יש לך לחטט בנושנות הללו. ראשו היה גלוי והשער השחור כוסה רסיסי־לילה. אתה רואה את כפפות־העור. ציידים רדפו אחרי החיה ולכדו אותה כשהם מתנשפים. הממו אותה ופשטו את העור מעליה. אחרי עיבוד גזר מישוהו את העור במדויק, להתאימו ליד ימין וליד שמאל. עכשו מותר לך להיכנס לחנות ולמשש את הסחורה להנאתך. אתה יכול לקנות את הכפפות. זו לימין וזו לשמאל, הן נגזרו במדויק לכפות־ידיך. אתה מבין, מיכאל?

יורד גשם, אמר והציץ למרומים הפהים, נלך לחמם את הקיבה. ליויתי אותו לבאר ושבתי לחדרי. ערב־ערב ישב מיכאל בבאר. בימים היה אורח קבוע בבת־הקפה ועם חשיכה הזדחל והצטנף בפינה. אותה שנה אפילו לא נרשם לאוניברסיטה. אותו יום בשעות אחר־הצהריים. קורה ובשעות אחר־הצהריים מלאים רחובות ירושלים רוח ירוקה. היא יורדת מן ההרים באותן שעות־ערביים מהוללות. ראשה נוגע בחדודי־הזהב ורגליה דורכות ברחוק. רוח חולפת ברחובות כמכר נקוב־שם וצובעת את הבתים הכבדים ומסתלסלת בין הצאיות־הצמר.

רוח היפתה בעיניים ואנחנו צחקנו. שלשתנו צחקנו. מיכאל רו, הגר ואני, והיא הלכה וידיה שלובות בידינו. הגר נזהרה שלא לדרוך על הקווים שיצרו האבנים המרובעות במדרכות. פעמים עצרה בנו כאילו היינו סוסי־מרוץ מאומנים ופיזזה בין הקווים ופעמים פרצה קדימה ואנחנו בעקבותיה. לחייה סמקו וצווארון־חולצתה הפתוח גילה את חבויני הצוואר. הנה הוא הנה הוא, קראה הגר, והירוק באמת ליוה אותנו, מרחף בכתמי־שמש צהובים. שתינו בירה בכוסות־ענק ומיכאל הנציח אותה בתמונה. גומעת את הקצף ועיניה בורקות מעבר לזכוכית.

לפני כן, בחורף, שכבה במיטתה והציצה בחשיכה בפה האפל של הדלת הפתוחה. קשה לאמץ את העיניים לאותה נקודה הצפה כארון מתוך הצללים. אבל חובה היא. הזיעה חילחלה בעד כתונת־הלילה ונספגה בסדין. היא לא הטילה ספק בכך, הקולות מן החדר השני אישרו הכל. המזימה תצא לפועל בלילה הזה. הכל חשוך ורך ואיש לא ישמע. מה־עוד שאינני מסוגלת אפילו לצעוק, היררה הגר באימה וחשה איך השיתוק הולך ובא. היא התאמצה להניע חרש את ידה על הסדין

והידי, מעשה־שטן, לא נשמעה לפקודה. הכל אבוד. גם הדלת, זו ההצלה האחרונה, התבלבלה בעיגולים גדולים ורכים שריצדו לפני העין. שניהם יחד עומדים לבצע את הפשע! הרישרושים האלה הנבלעים והולכים וצצים שוב. הפיטפוטים הרכים הנלווים אליהם. הדלת תחרוק בשקט ושניהם יעמדו שם כזוג פסלים לבנים. חרש מתוך האפלה יישמע קולה, הנה הסכין! (סכין־המטבח החד שלהבו בנוי כמסור. הגר עצרה נשימתה). הוא יקרב אליה על ראשי־בהונותיו, רך כחתול ועיניו מחיי־כות. אני חייב לעשות זאת, ילחש, ומוטב שתנהגי בהגיון. שפתיו קרובות לאוזן והוא מצטחק, כך טוב, ילדתי, כך טוב, ואת הפגיון ינעץ בחזה. עמוק מאד בחזה עד הניצב או בתוך הגרון והנזול הסמיך יישפך החוצה כמים מתוך הדלי הלבן במטבח. היא תעמוד שם ותאמר, יפה, חיסלנו את הבעיה! אני מתה, אני בעיה שחוסלה. לאטה גהרה הדלת מבין הצללים כרוח של נחמה. אני אמות לפני שזה יקרה. הלשון תיתקע בחיך. הנשימה תיעצר והנשמה תפרח ואני אהיה גוש אטום. סתם גוש לבן ואיש לא יבכה על קברי, חשבה הגר וחשה בדמעות שנקוו בגרונה.

הגר ירבה על אבן ומוללה את כפתור חולצתה. על מה הם נועצים כל לילה, ודאי יש להם תכניות, לא כך, מני? אולי אין להם, חשבתי, והם סתם מדברים. סתם מדברים? מדי־לילה הם מתלחשים, אני אומרת לך, קשה לדעת את הסיבה, אמרתי. הגר שקעה במחשבות. הם אינם רוצים בי כבתם כי אינני בתו. היא נאנחה וחזה נגדש וחזר ויצנה.

אולי, אמרתי, הם מתעלסים.

אולי, מני, ענתה הגר, ורק היא קראה לי מני.

סובבתי בחוצות ירושלים והרוח ליותה אותי כיברת־דרך. ירושלים חתומה כהגר. שוליה מוארים ותוכה אפל. עיניך נשלחות מלפניך לתוך החשיכה והן עפות בשחור. חלפתי ליד חומות־האבן הצהובות. אני עטוף במעיל שחור והצווארון מוגבה מפני הרוח. לא ראיתי דבר מלבד בתים נפולים. מאה פעמים ירדתי למאה־שערים ושעריה נעולים. דמותי נשקפה מדלת שקופה ובפנים ראיתי את רז וחלמיש מתבוננים בי ומגחכים. מעניין מאד, אמר חלמיש, ומיכאל השיב, נכון. קפה בבקשה, והמלצר ניגש וניגב באלונטית מזהמת את פינת השולחן. הנה אנחנו מקפאיים את המחשבה במלים ויוצרים ממנה משהו שימושי, הפץ שניתן ללבוש, לדקור בו. אתה בטוח, שאל חלמיש. בהחלט, ענה מיכאל, דיברתי אתה, מעניין מאד, אמר חלמיש. ככפפות־עור המונחות בחלון־ראוה. אתה יוצר אותן לשימושך וריח הדם אינו נדבק בהן. את הבשר אפשר לאכול, להקיא, ואפילו להשליך. מישוהו ייאליץ לשלם בעד זה, אמר חלמיש ודישן את המקטרת לתוך צלחת־העוגיות הריקה, מישוהו ישלם. מיכאל לא ענה וזרק מבטו בחצאית קצרה. היא ירבה בשיפול־רגליים ועישנה. התקופה הפ־אלית התקופה הפ־אלית, נאנח חלמיש והוסיף, אסתטי ועם זה פגום, ומבטו זחל אל מבעד לזוגיות העבות.

ובכל־זאת, אמר מיכאל.

כּן

בלי ספק

הקימור העדין ליד הקרסול

יש בו משהו

שגלונית נאה

מכל־מקום...

בהחלט. סיכם חלמיש. הלכנו שלושה אנשים ברחוב והרוח שקטה.

ח

הם נחפזו לבית־הקולנוע ואני הלכתי לחדרי לבדי. מינה ליפשיץ ישיבה על כיסאי וכתבה בעטי. כולה מרופזת בעבודה. שערותיה הארוכות נפלו לשני צדי ראשה והנייר היה מונח בתווך. בין הקווצות. היא אכלה. פירורי הלחם נשרו על הנייר והיא סילקה אותם בתנועת־ידי יחד עם זבוב עצל. השער נדבק לשולחן ואני לא ראיתי את פניה. מינה העתיקה בשקדנות את טיוטת הרפֶרט שכתבתי לה.

להגר היה שער קצר. גוּז סביב ראשה כראש נער. שער חום וגם עיניה היו חומות. בהירות, לא אטומות כצבע הקפה־בחלב אלא שקופות כקוניאק. שקופות כענבר אותו חיפשו היוונים על גדות הים השחור. עד קולכיס שטו הספינות מוצקות־החזה להביא את הענבר. הגר לבשה שמלה לבנה באביב וריח התשוקות באביב היה ריחה. אני יודע אבל אני רוצה שתזכירי לי, אמרתי משהתכבנו לקנות לה עוגה בדרך לקולנוע. כולם הלכו לראות סרט במוצאי־שבת וגם אנחנו הלכנו. הגר התעקשה, אתה יודע. ודאי שאני יודע אבל אנחנו צעירים, ובחוץ נצצו האורות של מוצאי־שבת. היא אכלה עוגה והפירורים נשארו על השולחן. כל האורות שבחוץ ליטפו את השמלה הלבנה ונשברו בפשר החם. סנדליה קישקשו על המרצפות וזרועותיה שחר־מות מים.

מני, אמרה, שנתיים אנחנו יחד ואני רוצה שנמשיך.

עליתי לירושלים ללמוד וידעתי, ירושלים חתומה כהגר. כאילו מעולם לא גרתי בה ולא הצגתי כף־רגל בסמטותיה. באַר אפלה ירושלים וכולה חמקמקות. בעיניך אתה מגשש על שפתיה והיא גופה איננה. אפשר להתכונן בעיני־הקוניאק שלה, ללטף את עור־הזהב. אפשר לצחוק רחוק ברוח ירוקה ולשוב ולהתכנס כחילוּן בקליפה. מה זה, שאלה מינה. היכן, שאלתי. כאן, אמרה והצביעה על שורה בכתב־היד. חמאה נתמרחת בזוויות פיה והעיניים היו צרות במיוחד. ודאי טעות, אמרתי, מה לחיה רעה ולגידור שדות.

בחורף שעבר ישבתי כאן בחדרי והקשבתי לרוח. מישהו הקיש בדלת ואני ציפיתי לראות את הצולע בעל המגבעת הישנה נכנס לחדר ומחפך ידיו זו בזו. קר לעזאזל, אמר הזר ופשט כפותיו אל התנור. לא, הגר ברחה מהצבא וניצבה בפתח מחייכת וזוהרת בשערות נוטפות מים.

אחר־כך פגשתי אותה בחברת ההולנדי. ירדתי עם מינה לראות הצגה בתל־אביב.

היא עמדה ליד המזנון מפטפטת בנחת, ומיד הכרתי אותה. ההולנדי היה צהוב כולו ואפילו גביניו. הולנדי צהוב. אני חייבת לראותך, לחשה הגר, יש לנו הרבה דברים. לא באתי. נוח לי שהלכה ואני יכול לגלגל אותה במחשבותי. במקרים כאלה אני חייב לוותר, אמרתי לה. לוותר על מה, שאלה הגר. לוותר עליך, אמרתי לה, ולוותר בלי סוף על הדברים כולם. אלה דיבורים, מני. אמרה הגר. מינה הפסיקה לאכול ואספה את הניירות. אתה עצוב, מנואל, שאלה. לא, אמרתי. טוב, אני הולכת לחברים, והיא נשקה לי על המצח. נפלא, אמרתי. מה נפלא?

סתם.

חלמתי חלום הלילה, סיפרה לי מינה.

יפה.

חלום משונה. ראיתי את עצמי עומדת על גג הבית, כאן לא רחוק ממך. מעבר, ממרומי הגג השני, השליכו בנו חניתות וחיצים. חניתות וחיצים?

חניתות וחיצים. הם שרקו בסמוך לנו ואתה לעגת. אני נלחמתי נגדם. פגעו בי בבטן. החנית כולה חדרה לבטן אבל הכאב לא היה. ידעתי שאני נופלת לרחוב ואתה עמדת על הגג וגם הם מהעבר השני, צחקו. הייתי לבדי, לגמרי לבדי, והחנית תקועה בבשר והכל רטוב. מינה התישבה על ברכי וחייקה אותי. החנית והרחוב הוצפו דם. הוא לא היה סמיך אלא צלול כמים וניגר כמים.

איום ונורא, אמרתי. נכון, שאלה מינה בשמץ גאווה. נכון מאד, עניתי, חלום מסוכך וקשה לפתרון. מינה הלכה לחברים והחדר היה שקט. רק אז ראיתי את הפרחים שסידרה באגרטל בשבילי ופתק קטן שהצמידה אליהם ועכשיו לקחה אותה ונעלם. שלש שושנים אדומות. אולי כתבה שהיא שמחה על שובי מנצרת. טוב להניח את הראש על הכרים בחדרך ולנשום שוב את הריח המופר של טחב ביום־שרב. גם אם אין איש עומד לידך להקשיב.

הבאתי לך ספר, אמר חלמיש והגיש לי את הטופס. הודיתי לו במלות־נימוס ועם זה הסבתי את תשומת־לבו לכך שהספר כתוב צרפתי. ספר נפלא, אמר חלמיש. אולי, אמרתי, אבל אינני יכול לקרוא בו. בבקשה ממך, אמר חלמיש, תטריח את עצמך ותריח בו. איזה ריח־ניחוח! נכון, אמרתי, הריח באמת מקסים. והשורות הישרות, הוסיף חלמיש, היכן תמצא כל־כך הרבה שורות ישרות, אני שואל אותך. בקול רועד הוסיף, כולן בצבע שחור עז. הן יפות, אמרתי. כולן הוטבעו בבשר הלבן בניגוד לרצון הנייר ובניגוד לרצונך, שים לב. הנה, כתבתי לך גם הקדשה. הוא פסק את הספר באמצעו ועל האותיות המודפסות ראיתי כתוב. היא מזורה ההקדשה, אמרתי, וכתובה מלמעלה למטה. הוא הצטחק.

קשה מאד לפענח את הכתוב

זה עיקרו של ענין

מדוע כתבת אותה מלמעלה למטה?

זה עיקרו של ענין. אשתי אוהבת לכתוב מלמעלה למטה. היא טוענת שרק כך אפשר

להבין את תורת בודא על בוריה. זן בודיזם ובכלל, רעיון־החיים יש לו צורה של המשך. כלומר מלמעלה למטה, מקום שרובץ הנמר הנוראי, אמר המורה והשתתק. חלמיש הצטחק והחל להצטמק. עכשיו הפך עגול ככדור וילד קטן בעט בו. בני היקר בני היקר, שמעתי את קולו. יש לי בן יפה. שערות־ערמון מכסות את מצחו ועיניו כבלוטי־יער. הילד התכופף, הרים את הכדור והחל לנגוס ממנו. הוא צמח להבהיל, אמר חלמיש, גבוה כמגדל וכולו ירוק ונוטף בלוטי־יער.

ט

ירדנו לעמק־המצלבה מרחוב סעדיה גאון, מיכאל רז ואני. פרחי־החרצית זימזמו שיר צהוב וחומות־האבן ניצבו לפני. הן נשאו משקל ואחריות של הרבה מאות־שנים ומחזקות סומכות כבודות של אבן ופרחי־החרצית נסמכו עליהן.

"אנשים מספרים כל מיני דברים".

"אבל הפעם הם דוברים אמת", אמר מיכאל רז. "אינך מריח באוויר? וייס, אינך מריח באויר?" שאל רז והתישב על אבן גדולה, ומעילו השחור צונח ארצה.

האוויר היה צלול וקר. מחטים של טוהר דקרו בפנים סביב לעיניים. למעלה, גבוה בשמיים, עגנו עננים במקרה. בהירים שקטים ורכים וחסידה אחת תלויה במרומים. מהעבר השני האריך שיש המוזיאון את צווארו במאמץ לצפות לתוך העמק האסור. אין בהם סכנה, אמרתי למיכאל והצבעתי כלפי מעלה.

כמה קשה לרשום במדויק את הדברים שאמר ידידי. עיר מקוללת, אמר. לפני שנים הניח ג'ף את גופתה של אנה בתוך אדמתה. צרור זעיר־להפליא וחסר־צורה. מעין שקיק קטנטן. הלוויה בנוסח היהודי היא מכוערת. כאילו מראש הסכימו כולם שאין טעם למאמץ. אפילו העמדת־פנים חסרה. הטכס ערום כאדמה שבה נטמן המת. מספר המלווים היה מועט עד־להתמיה והבור חיך בזדון גלוי לגוויה הקטנה בתכריכה הלבנים. פשטות מדהימה. והרימות נאספו כבר כולן יחדיו ונשאו את ראשיהן העיוורים לשמש ולסעודה. יחד קרעו את מעטה הלווין וחדרו פנימה וזחלו דרך חורי עיניה האדישים ומשם טיפסו אל מוחה וליקקו את דפנותיו. הו, סלעיה הלבנים של נצרת שומרים על לחות! מעל פני־השטח הכל יבש וחמים, אבל ברחמה היא אוצרת חמימות דביקה. כאם טובה. שם שוכנות הרימות השמנמות ומגזכות במיצמוץ שפתיים דשן. התפילה נלחשת בחטף. הכל ממהרים להסתלק ומעיפים מבטי־חשד על החלקות הנותרות. כולם יודעים ושותקים.

עיניו הנשיות נתלו בפני. אני שתקתי והוא נאנח. מה־שונים היו פני הדברים אילו היתה רות עמי כיום! אבל עפר לבן נדבק בכפות־רגלי ואני ניצב יחף על קברה של רות בעיר־המתים.

ציפור קראה בקול וניתרה בזריות מבד לעבר בן־זוגה ומיכאל השפיל ראשו ארצה ורקק.

מדוע?

ככה.

שמע מיכאל, אמרתי לך, אני לא אָרד שוב. אתה יכול לשכוח מזה. הוא התגרד בראשו והירהר. אנשים מספרים.

"מה הם מספרים?"

"הם מספרים שגופה נמכר לעוברים־ושבים".

"לא ייתכן לא ייתכן".

"מדוע?"

"לא יתכן..."

"מדוע?" השפיל רז את עיניו וחזר בפעם השלישית, מדוע? כי אין להם מה לאכול. אתה יודע, אין להם מה לאכול. בקיץ אכלה אותם השמש הלבנה והם שתו את החסכוניות המעטים. בורא־העולמות התהלך בגן והעביר אבנים ממקום למקום וכל המועד האחרון נגדש באבנים. האבן דבקה לזיעה ופלגי זוהמה זרמו מעורו השמנוני. אנשים לא באו לשתות ולעשן. הנערות בחצאיות הקצרות העדיפו מקומות אחרים. להראות שם את הרגליים הארוכות והעיניים המוקפות צבע שחור ופאטאלי מאד. אנשים אחרים החלו להופיע בלילות. ג'ף קיבל אותם בשער־הברזל והם מסרו לידו כבדרך־אגב בקבוק משקה זול או שיירי אוכל וחמקו פנימה. הגבר הכבד נותר ליד השער שקוע בהירהורים עמוקים ומלטף בהיסח־הדעת את הכלב האחרון שנשאר בחיים (שמונה כלבים גדלו שם ובזה אחר זה גססו במחלה מסתורית). עיני הילד הכחולות חדרו עמוק לתוך דממת הלילה וצורתן כצורת הלבנה בחצי החודש.

הם טפפו פנימה והיא קלטה משהו ממיצעדם הקליל. רות שכבה על המזרן הישן ונימנמה. אולי חלמה על אנגליה הרחוקה וסטיפי הקטן המצפה לה שנה ומעלה. הוא וסנאיו. הם באו אליה ופשטו את בגדיה. בסבלנות, בידיים רכות, והיא מלמלה בעייפות. הם גחנו עליה ופישקו את רגליה. לא, רטנה, אני עייפה. הם הניחו גופם על גופה. אין לי כוח. רצתה לומר, וגוש אטום וזר חדר לגופה. בעד חריץ הפאב שכאב תמיד. רות חפצה לצעוק ולא צעקה. בעיניים פקוחות שכבה והאזינה לנשמתם הכבדה. הם קמו והלכו.

אני לא מאמין. מיכאל התבונן בי ופניו היו חתומים מזעם. אתה לא מאמין, וייס, שאל בקול צרוד. מדוע אינך מאמין. האנשים צדקו משנינו. מטורף וזונה יושבים זה מול זה בעיר־המתים. אוכלים פיגולים ומעשנים רעל. איש קטן במכנס־קורדרוי עבר בשביל וקרב. שנינו שתקנו ונשאנו אליו עיניים. האיש נעצר מולנו וראיתי שהוא ממשש בתוך כיסיו בתנועה עצבנית. חיוך נעים השתפך על פניו הקטנות והוא אמר, שלום וייס.

שלום השבתי

מה שלומך?

תודה

ואיך ככה (הוא התבונן סביבו כאילו חיפש עוד מפרים)

חיים, אמרתי. הוא נינענע בראשו לאות הבנה גמורה למצבי ופלט בזהירות, להתראות וייס. להתראות, אמרתי. האיש התרחק והלך כשהוא שורק לעצמו קטעי מנגינות ישנות בחוסר-כשרון בולט.

מי זה, שאל מיכאל

אינני יודע, אמרתי

כלב, רטן מיכאל, ואני לא השבתי.

חדשיים חלפו. ימות-החום עמדו בשערי ירושלים ומינה גמרה להעתיק את העבודה והביאה את פריה לפני הדוקטור. הוא ביקש ממנה לטור אליו כדי לפתור מספר בעיות בשאלת גידור השדות. מינה שמחה מאד להודמנות להכיר את הדוקטור (!) הצעיר פנים-אל-פנים. לחייה פרחו כאפרסקים והיא היתה נאה באמת משאספה את חפציה מחדרי והלכה להכיר את הדוקטור מקרוב. הם נישאו מקץ חדשיים בחתונה עליוזה שהפכה שם-דבר בעיר. אני לא הוזמנתי. אף-על-פי-כן קיבלתי פתק ממינה בו היא כותבת, בתוך שאר דברים, אתה לא אהבת אותי ולכן הלכתי לי ואינני יודעת אם אהבת אי-פעם... כמה ילדתי ומגעיל! והחזרה על מלת-המפתח ללא הרף וללא טעם. חסר לאנשים סגנון ואופן-התבטאות תרבותי.

הקיץ חגג נצחוננו בשדרות. ניסיתי להתחמק ממיכאל רו והלכתי חפשי ושטוף-שמש ברחוב המלך הגדול ג'ורג' החמישי והנה הוא לקראתי. לעזאזל, קיללתי ועשיתי נסיון לחמוק ברחוב שץ, אבל הוא תפס אותי בערמתו וגרר אותי לגן-העצמאות והושיב אותי על ספסל כאילו היינו זוג נאהבים המתחים ראשיהם בשמש.

שגעון ירד עלינו. הוא חי עדיין בחורף ולא הסיר את מעילו וכל דיבוריו על אותה רות שהפכה זונה בנצרת. אינני שליח-ציבור, אמרתי לו. הבחינות לפני ואני חייב לסיים כהלכה את שנת-הלימודים. רו גיחך כמו זאב ואסף ראשו בין ידי ושקע לתוך עצמו. הגוף הזור נע בקרבה, עולה ויורד בדימומי הויה. פעמים הוא חי מאד, מרטט בקרביה ועוצר את נשמתה. כולו דרוך כחייל המסתער במעלה מצודה וכובש מבצר אחר מגדל. חודר כחנית והבשר נפער כפצע. פצע ערום. בודון הוא פורץ למקומות-המחבוא ובצהלת-נצחון שב מנצח. לעתים הוא שבט-מלכות מדביר בלחש-קסם. היא הוזה בדימומים וכוחו מכניע את גופה והיא שטה עמו על גלים גבוהים ועולה עד עד ויורדת בנחת.

יבושם לה, אמרתי. ואתה, מדוע אתה שותק. שתוק, מיכאל, ועוזב אותי. אני רוצה שתקשיב. אני אלמד אותך להקשיב גם לדברים האלה. אתה אינך רואה שום דבר. את הממש אינך רואה ואינני יודע לאיזה עולם אתה נתון. אני אכריח אותך להקשיב. הכל אתה תשמע, שמעת. וייס? גבר זר מזהם את כתלי רחמה, שמעת? שתיים-שלוש רעידות חזקות באזור-חלציו והוא מתמתח, מנגב עצמו ומסתלק. והיא שוכבת שמוטת-אברים על מזרון ישן ועיניה בקורי האור בפניות התקרה. גופה מצטנן. הליחה מתיבשת יחד עם הזרע והטיגופת מטפטפת לאט בין הרגליים.

שמעת, וייס? טיגופת בין הרגליים.

שמעתי.

אבל לא קלטת. אתה לא הבנת, וייס. הטינופת, אמר מיכאל, התכופף בעויות ולפת אבן בכל כוחו, הטינופת בין הרגליים. ואני שמעתי את הבכיר בקולו. בכיו המבעית של רז.

משנכנסנו לעיר כבר באה השמש ודימדומים ראשונים חבקו את תחנת־המשטרה. פסענו רגל־ברגל, מיכאל רז, הקצין לבוש־אזרחית ואני. מיכאל הזדקר בחשיכה, גבוה רזה ושחור. נעליו של הקצין השמיעו חריקה עצבנית ורז שתק. צחנה עמדה באוויר־הערב היבש משהקשנו על שער־הברזל של המועד האחרון. ג'ף ישב על גל־אבנים, עטוף מעיל צבאי ישן וכלב מת מוטל בזרועותיו. רחש לא נשמע מן החדרים והמקום נראה עזוב וכמו לא דר בו אדם מעולם. באור אחרון ראינו שמלה תלויה כדחליל על חבל. היכן רות, שאל הקצין. הגבר ליטף את הכלב ועיניו הבויקו בחשיכה הרכה. אינני יודע, השיב. הכלבים מתו ורות הלכה. שמונה כלבים מתו וג'ף קבר את כולם בחצר, תחת משא אבנים הניח את גופותיהם. עמדנו לצאת (הקצין אטס את נחיריו במטפחת מקופלת) והוא נשא מבטו. שוב אחזה בי התפעלות. תכלת שמי־הקיץ העמוקים נשקפה מעיני הילד ונעלמה מיד. הלכנו בסמטות נצרת ולילה ירד על העיר. הקצין (קומה נאה ושפם מטופח) הסמיך ידו אל פיו וקרא בערבית. נער שחור צץ אי־משם וחייך בשיניו הלבנות. מתווך קטן בעסקי חשיש, לחש הקצין. כמה ימים לא ראה את רות. אינו זוכר בדיוק. אולי שבוע אולי חודש אולי יותר. אפשר שהיא יודעת, זכר הקצין לאחר הירהור ועילעל ביומנו הזעיר תחת פנס־רחוב. שוב עקפנו את הפינה ועלינו במעלה רחוב מאובק וחצינו הצטלבות וגלשנו לרחוב זעיר, סימטה עזובה. היא לא ידעה (רק את קולה הרוגן זכינו לשמוע) והמשכנו הלאה.

האם באמת הירהרתי כל אותה עת באברהם חלמיש? ללכת כך ללא מטרה, סחור־סחור והיתקל באבנים, ולזכור את ירושלים ואת חלמיש. הוא היה גדול מאד כשבא לירושלים, מלא תקוות. נטל שנת חופשה אחרי חמש־עשרה שנים רצופות של עבודה בהוראה וזה כדי להשלים מספר בחינות שנותרו צופות ותלויות באוויר. אסור לי להיכשל, אמר לי, וציון־המינימום חייב להיות שמונה לפחות, המשיך חלמיש. שהרי לא נאה לי. בהחלט, אמרתי. וכך ישב חלמיש על ספריו והספרים היו סביבו ועיניו נעוצות בחלון. רוח ניגנה בין ענפי העץ והבדים זעו מכוונו משקלם של העלים וחלמיש קרע את החלון לאֶרכו. ענפים ירוקים היו על ספריו ועל ידיו ועל עיניו והוא חייך קלושות כאילו נחו שפתיים חמות על שפתיו.

אפשר שהם ידעיים, אמר הקצין, ואנחנו באנו בעקבותיו לבית־קפה קטן וחיפינו בפינה. שני בחורים מסורקים בקפיזה ישבו שם והוא פנה אליהם. ואם היא באמת מתה ונבלתה מוטלת ליד גווית אנה. הכל נראה אפשרי ויחד עם זה חסר כל אחיזה כשמיים ביום־שרב. כחדרו דר־הממדי של מיכאל והרפרודוקציה של קליי התלויה בו. רוח אחת חמה שררה כאן ונשמה במסתרם. הנה, כמה מזורים הדברים. לפני שנים הדליק ג'ף מדורות בחצר. הטוהר שלט במוחו והוא החליט לטהר את בתו שגולדה

לאנה. הילדה שבה מבית־הספר ונפרדה מחבר כיתתה וזוג עיניים ילדותיות עוקבות אחריה משער הברזל. לאחר זמן הצית הגבר השמן מדורה בחצרו ואחז את יד הילדה מעל ללהבה. העולם כולו היה חייב להיטהר במשרפותיו של ג'ף! לכן אחזו בו אנשים ונעלוהו בסוגר. ושוב מרחפת רוח של עשן ממעל ומיכאל הבחין בשרידי מדורה בחצר. הם אינם יודעים, אמר הקצין ובהשתתפות כנה הוסיף, לאור־היום נמשיך לחפש אחריה, השעה מאוחרת. ראיתי בעיניו את תמונת אשתו ליד שולחן ערוך לפת־ערבית.

הלכנו שנינו לחפש אחריה. העיר בנויה מעגלים־מעגלים לבנים ומתרחבים ותמיד שבנו וראינו את החצר האפלה במרכז העיר. חומות הקיפו את המועד האחרון. שוב יצאנו לדרך ועקפנו אותן פינות וכיתתנו רגליים באותן סמטות. השלטים צצו ואני קראתי את הכתוב. מכוננית צבאית הלפה ברעש. יחידה בתוך הלילה. עמדנו לצנוח ארצה ולנוח ואז נשלחה לשון־אש לעגנית נגד החשיכה. המועד האחרון עולה באש! אש אחזה בנן ואנחנו זינקנו על החומות הסוגרות על הגן וראינו דמות עטופה במעיל צבאי ישן רוקדת בין הלהבות. גלי האבנים בערו באש לבנה ועשן מילא את הגן ותימר בכבדות אל שמיים חסוכי־כוכבים. הוא פשט מעילו ומכנסיו וערום כולו ניצב על מצפור אבנים ומתח אבריו כלפי מעלה. העשן גילה וכיסה את צורתו. הוא עומד לשרוף את עצמו. לחשתי למיכאל באימה. ג'ף ניסה להתקרב לאש ונסוג, התקדם והניח ידו על ראשו הקירח כשוקע במחשבה או בתנומה, ואז נשמעה הדפיקה בשער. קול חבטה רם וקשה שהידדה בנן. ואנחנו ממקום שבתנו לא ראינו מי הדופק. הגבר ננער וקפץ על השער כעז־הרים, כיסה את מערומו ופתח לרוחה. אשה שמנה התגלגלה פנימה. הם דיברו. היא מסרה לידו משהו ונעלמה מבעד לעשן. אחריה, קרא מיכאל וקפץ מהחומה ארצה. חצינו מספר רחובות והיא חומקת כצל מתעתע לפנינו. שם, צעק מיכאל, ואנחנו הדבקנו אותה ואחזנו בה בכוח. הוא מימינה ואני משמאלה וכך גררנו אותה בינינו. נשמנו בכבדות האשה השמנה בתווך. היא נשאה עיניים אליו ונעצה אותן בי וקרצה במשובה. אנשים ישנו את שנתם וקול נחירות בקע מן הבתים הקטנים. חלפנו בשוק הגדול ופסענו שותקים ברחובות. התעכבנו רגע ליד בנין המשטרה ומשם עשינו דרכנו לעיר הישנה ועברנו ליד עץ־אקליפטוס בודד. עכשיו אחזה בידני והובילה אותנו בביטחה ומדי־פעם נשאה עיניה לשמיים הדהויים כמו ראתה שם את הכיוון. נעצרנו ליד בית אפל והיא קפצה על המדרגות ופערה את הדלת. כאן, אמרה בקול נעים. מיכאל רז ואני צעדנו פנימה ברגליים כבדות ובאור הקלוש של מנורת־שולחן מרוחקת ראינו מיטה גדולה ובמיטה את רות. פניה היו מופנים לעבר פנינו. אני ראיתי אותה. היא לא ראתה אותנו. עיניה הכחולות היו פקוחות וריקות ושערה צימח וכיסה פניה וצווארה. שתי ידיה היו שמוטות לצד־דים והוורידים הכחולים זחלו על היד עד קצות האצבעות. מיכאל כרע ברך ליד המיטה וכבש ראשו בכף־היד. שמעתי אותו מבקש סליחה מן המתה ומדבר על סטיפי ואגוזיו הנצחיים. רות לא נעה ולא ניפר אם הקשיבה והבינה או לא. כאן תוכלו ללון הלילה. אמרה האשה. שתי מיטות היו בחדר. כאילו ציפו לנו. אמרתי למיכאל.

מיכאל לא נרדם ואני שמעתי אותו מתהפך בועף. מנואל, אמר, מנואל, ואני חיכתי. ראיתי את פניו מול פני וידעתי את לבו. יד לחה נגעה בי ושמעתי קול נעים.

"רוצה קוניאק, בחור"

"לא תודה"

"שתה קוניאק, בחור. בעלי שלח אותך במיוחד מצרפת"

"לא, תודה"

"שתה", ציזה הקול, ואני שתיתי.

"עוד!"

"לא, תודה"

שתה, ציזה הקול, ואני שתיתי.

היא זחלה מתחת לשמיכתי, יצור שמנוני ומרטט מעונג. חשתי בידה הארוכה הנוגעת בחלצי ואמרת, לא, אני עייף. היא הקישה בלשונה מרוב תמהון. שמעתי אותה מגחכת, למה לא?

אני עייף.

"אני השקיתי אותך בקוניאק צרפתי מצוין. בעלי שלח אותך כדי שאוכל להשתעשע". והדבר הזה נצמד אלי ושפתיה מצצו את שפתי. לא, אמרתי וניגבתי את השפתיים. היא צחקה וגחנה עלי ובלעה בפה מלא יצורי. הכל היא בלעה וירקה ולקקה ומדי פעם הפסיקה ונהמה מעונג. אתה מתוק, לחשה באזני, אתה מתוק, ושוב דבקה לבשרי. פתאום פשקה גופה בתווך ואני ראיתי באר עמוקה חסרת תחתית ולחה בשפתיה. בבת אחת צללתי בה והיא נאנחה מהכרת טובה. אתה מתוק כל כך! וציל צולו של צחוק הידהד בחדר. נשאתי עיני והנה מיכאל רז יושב במיטתו ומשתעל. מדוע הוא צוחק, שאלתי אותה. הוא מתוק, השיבה לי, וקרעה עצמה ממני והתישבה עליו ושניהם צוחקים. קמתי מהמיטה ונתקלתי בבקבוק. מן הנותר שפכתי עליהם. שמעתי אותם מלקקים זה את זה, מנסים לכבות את השריפה בקוניאק. התחלתי לצחוק גם אני. חיפשתי את גופה הפריך. היא היתה מחוזקת אל רז במסמרים. מסמרים! בכוח שלפתי אותה ממנו. הרי לך יפתי, קראתי והראיתי לה נפלאות, ורז מתכופף תחתיה ונחנק. השמנה רטטה בידי כבצק לפני שריפה בתנור. שמעתי את מיכאל צועק, שפשף אותה, ויט, שפשף אותה עד שייצאו ממנה ניצוצות זכים. אני רוצה לראות את פניך... את פניך אני רוצה לראות, איש המוסר וצדיק הדור, צווח מיכאל רז וצנח מאפיסת כוחות.

שמש גלשה לחדר. אבק עמד באור. רגליה העבות היו מוטלות על בטני וראשו השחור של מיכאל שמוט על חזה הנפול.

יא

הוא ישב על ידי, מיטלטל עם קפיצות המכונה. הבטתי בחלון כדי לא לראותו. שמיים אפרוריים ואדמה לבנה ואבנים מונחות. פה'ושם מזדקרת תלולית אבן. צללית שחורה עולה ויורדת, מזדעזעת מעצבנות, נשקפה בוגגית. חזרנו מלוד. ליוניו את

ארונה עד שם. שנינו יחד. כמו פחדנו להפסיד את שייכותנו לעצמנו. כעלוקות נצמדנו שנינו לארונה. עשן לבן זחל על צווארו—טבעות־טבעות. הראש השחור נקטע מגופו. הפניתי מבטי למטה וידיו הארוכות והשעירות מוללו את כרטיס־הנסיעה. הכרטיס השחיר. הנחתי ראשי על המסעד לפני.

הגר חיכה וחשפה צווארה לרוח ואנחנו אחזנו באצילי־ידיה, אני מימינה ומיכאל משמאלה, וקיפצנו על קווי המרצפות. מדרכותיה הרטובות של תל־אביב.

הלכנו לים והחוף שמם מאדם. מיכאל נעלם. רוח ירוקה גילגלה קצף על החולות. התבוננתי בהגר והיא קרצה לי בעיני־הקוניאק. ברגלה הפכה אבן לבנה. צל רגלי נפל עליה והשחירה. מלא סקרנות ניגשתי אל האבן. היא התכווצה בעוית והחלה לצחוק. הראש הקטוע לבדו.

אלקסנדר בלוק: שלושה שירים

עמך להפגש אימה לי.
אימתים לא לפגושך.
הכל נעשה לתמה לי.
בכל אגלה אשך.

בחוצות צללים ינהרו,
לא אבין—בחלום או בהקיץ.
על מפתן הכנשתא אגהרה.
פוחד לאחור הביט.

כשלתע, ביום א' בעשר,
הכרר כי אבדה נשמתו,
לא אץ לדוח החסר,
עדים לא בקש לזכותו.

יד שלוחה אלי, בי נוגעת,
אך אני לא אזכר של מי.
באזני המולה רוגעת
של הולכים אל בית עלמין.

ועדים לא חסרו לו בעצם:
שומר שבפתח עמד,
כלכלב שבחוץ גרם עצם,
קבצן שפשט את היד.

אך חמור ונמוך רקיע,
את עצם הכנשתא חסם.
יודעני: את כאן. עמי את.
את כאן אינד. את שם.

ועת מן השער יצא הוא,
פניו באדרת מליט,
כפזול בזהותיו עוד לנהו
חתול מזהם, כמו ידיד.

(מן האוסף: שירים על גבירה יפהפיה)

1902

תאמר: כלום חתול גם כן ער הוא?
ויען לך: בודאי!
כמוגי הולל הוא,
אשמאי!

(מן האוסף: עולם נורא)

לחטא בלי להקיץ, בלי בשת,
לא להבחין בין יום ולילה,
אחר, הלום מן התירשת,
להתגבב אל בית האל.

שֶׁלֶשׁ הַשְּׁתַחֲוֹת מִנְגִיד
וְשָׁבַע הַצֵּטְלָב בְּלֵאט,
וְלִרְצָפָה הַמְרַקֶּקֶת
הַדְּבֵק הַמִּצַּח הַמְּלֵהֵט.

ובשים פרוטה על הצלחת
בשק עטרת איקונין—
קדומה, מנשקה, מזנחת—
שלשה ועוד שבעה מזנים.

ובחנות בפרוטותים
שוב להונות את מישהו,
וכלב מבקש שירים
דחוף מדלת בשהוק.

בערב תחת גר הקדש
שתות טה ובחשבונה חשבון.
למנות הכסף, בצע חדש,
ובשדה אותו הטמן.

אחר על גל נוצות הכסת
לשקע במצולות הנומה—
אפלו כך, את לי, מולדת,
מני כל ארץ רחומה.

(מן האוסף : מולדת)

פאול נוימורקט: הילולת הוויתור-העצמי

עיונים במוטיב-המלחמה בספרות המודרנית

נוכח השפע של יצירות מודרניות העוסקות בנושא המלחמה, מחויב בעל הטורים האלה לצמצם את היקף הקיבולת שלו. במסגרת הניתוח הנוכחי נתרכז במה שמש-תמע מן הבחינה הספרותית והפסיכולוגית כאחת מן הבעיה שהשפיעה מאז ומעולם על חייהם של מיליוני בני-אדם.

הואיל והזכרתי "בני-אדם", שרוי אני לכאורה בדילמה מלכתחילה, שהרי תהיה זו חוצפה גמורה לעסוק בנושא המלחמה במושגים של חוויה קיבוצית. אף כי למעשה הטראומות של המלחמה פוקדות את כלל הציבור כחוויה קיבוצית, הרי רק מפיו של היחיד הסובל במסרות טראומות שכאלו ומשמיעות קולן, כאשר ג'ורג' אורוול מתאר את הדמות הטראגית של סגן-מפקד-הדיביזיה בסיפורו הקצר "צידו של פיל" מסמל הגיבור, למעשה, מיצוי של ההרדות הקיבוציות של אותו "ים רחב-ידיים של פרצופים צהובים" הנלחצים מאחוריו לפעולה על-פי דרכם האילמת. בהשתלשלות טראגית של מאורעות הוא הופך להיות להם לפה בניגוד לשיקול-דעתו שלו. כך, אפוא, הנושא הנדון הוא בבחינת נסיון להגדיר את גורמי-ההנעה המסייעים להבנת תגובתו של היחיד במסגרת של אלימות ותהפוכה כדוגמת המלחמה.

אפשר לענות בחיוב על השאלה אם הילולת הוויתור-העצמי חורגת מן הגדר המצומ-צמת של היחידים הנדונים במאמר זה. הצד האפל, או הפסיכולוגי, שבכל אדם איננו רק הצל שלו עצמו אלא הוא הצל של המין האנושי כולו הלובש בו צורה אינדיבידו-אלית. כך אומר אריך נוימן: "צילי הוא חלק ונציג של צל האנושות בכללותה... ועם שאני מקבל אותו ובו את עצמי, מקבל אני עמו גם אותו חלק של האנושות שבמוש-גים של צל הוא 'רעי'". תכלית המאמר הזה היא, בקיצור, לבדוק ולהאיר את הפינות הנידחות של בעיה מוקשה זו, שהיא אחד הנושאים הראשונים-במעלה ביצירה הספ-רותית. הגישה הפסיכולוגית הנקוטה כאן כל הזמן תגלה באיזו צורה הבעיה הנדונה משתקפת במעשי האדם, היחיד.

לצורך העיון הזה בחרנו בשלש יצירות מן הספרויות של אנגליה, צרפת וגרמניה, ואלו הן: "דרכים לתהילה" של ריצ'ארד אולדינגטון, "שנת התשעים-ושלש" לויק-טור הוגו, ו"היכן היית, אדם?" להיינריך בל. בשלש היצירות כולן נתרכז בהבדלים המפרידים בראציונליזציה של הוויתור-העצמי בין המשתתפים האינדיבידואליים.

כמו גם באותם גורמים המשותפים להם מעבר להפרדה האתנית שביניהם. אין אני אומר להציע תשובה על בעיית המלחמה על יסוד הניתוח שיבוא. עוסק אני רק בצד הפנומולוגי כפי שהוא משתקף בנפש היחיד, ולא דווקא בעיונים מסוג פילוסופי. אכן, הסיכויים לעתיד הקרוב ביותר אינם נותנים מקום לאופטימיות.

המירמה הרומאית העתיקה, "אם רצונך בשלום, היכּוֹן למלחמה", עודה מוליכת-שולל באקטואליות שלה עתה כתמיד. יתר על כן, איני יכול אלא להסכים בלב שלם עם זיליין בנדא, אשר ביצירתו המופלאה, "בגידת אנשי-הרוח", הוא מסכם ואומר כי שליטתו הנאדרה של האדם על החומר סופה שתביא בהכרח להכרת האדם בכוחו. המתבקש מכאן איננו כלל בגדר חידה, ואמירתו של בנדא, "ההיסטוריה תחייך למח-שבה כי זה הגזע אשר למענו מתו סוקראטס וישוע הנוצרי", אינה מעודדת השקפה שאננה מדי על העתיד.

חול וקודש בזמן

כדי להבין את התנאים היוצאים-מגדר-הרגיל השוררים בשדה-הקרב, מן הראוי להעלות שני מונחים אשר להם השפעה על היחיד בשלום ובמלחמה כאחד. מירסיה אליאדה מדבר על "זמן של חול", המתאר את החיים כשיגרה בעתות שלום. חילופו הוא "הזמן המיתי" (או הזמן המקודש), המפסיק את שיגרת-היומיום הממיתה ומח-זיר את היחיד אל עצמה, המעמיד אותו פנים-אל-פנים מול עצמו בתהליך של אינט-רוספקציה. הראשון הוא "זמן שאין לו מובן", ולעומת זאת "ביטול הזמן-של-חול והשלכתו של היחיד לתוך הזמן המיתי אינם חלים, כמובן אלא בתקופות 'עיקריות'— כלומר, אלו שבהן היחיד הוא באמת הוא עצמו: בשעת פולחנים או מעשים חשובים (... טכסים, ציד, דיג, מלחמה, עבודה)".

מלכתחילה ברור הוא לגמרי שעוסקים אנו כאן במכנה שהוא משותף לכל שלושת הגיבורים הנדונים, הקפיטן הגלי ב"דרכים לתהילה" של אולדינגטון, התותחן ב"שנת התשעים-ושלש" של הוגו, האובר-לויטננט ד"ר ג'ק ב"היכן היית, אדם?" להיינריך בל, כל אלה התעלו מעל לספירת "הזמן-של-חול" שבה היו לכודים, וחזרו-וצצו בספירה של "הזמן המקודש (המיתי)". התופעה של הפקרה-עצמית או ויתור-עצמי תישאר סתומה אם לא נבין את כל המשתמע מן ההתעלות הזאת. השיגרה, בין במל-חמה ובין בשלום, תמיד היתה אויבתו הטבעית של הרוח היוצרי. וירגיניה וולף התבטאה פעם בצורה קולעת מאד כשאמרה: "אם תוכל לגאול את האדם מן המכונה, לא יפול הזרע על אדמה שכולה טרשים". במעבר הזה מ"זמן-של-חול" על מיליוני המלאכות, הדיקדוקים והדרישות הקטנים של מסגרתנו החברתית אל "הזמן המקודש (המיתי)" מתאפשרת התופעה של הוויתור-העצמי האינדיבידואלי.

היחיד המקבל את הפקודה להחזיק בכל מחיר בעמדה אסטרטגית והוא יודע מראש כי קרוב-לודאי שלא יעמוד בפני העדיפות הכמותית והאיכותית כאחת של האויב מנושל כך בכוח מספירת ה"זמן-של-חול". העובדה שהוא מוכן להחזיק בעמדה שלו תוך כדי ידיעה שבהכרח ייספה בקרב היא הוכחה מספקת לכך שההנמקה של השיגרה היומיומית שוב אינה תופסת לגביו. עתה שרוי הוא בתוך ספירת "הזמן המקודש", שהפולחן המבוצע בה מיוסד על הדגם אב-הטיפוסי של התקופה המיתית משחר הציביליזציה. ענין לנו כאן בתסמונת של הדחקה פסיכולוגית, שהרי כל אחד מן המגינים על עמדה אבודה-מראש חוזר על טכסי הקרבה של מצב אב-טיפוסי. מירסיה

אליאדה טוען כי "אותו דבר כוחו יפה לגבי כל חזרה, ז.א. כל החיקויים של אבות־טיפוסים; על־ידי חיקוי מעין זה מושלך האדם לתוך התקופה המיתית אשר בה נתגלו אבות־הטיפוסים לראשונה". הנמקתו של אדם העומד נוכח שעת־הגורל שלו, כולל מותו, כוחה יפה, ומקומה יכירנה, בספירת "הזמן המקודש (המיתי)" בלבד. הנמקה זו בשום פנים אין להמירה גם לא להעבירה ל"זמן־של־חול"—ר/או להיפך. אדם שבהיותו עוסק בשיגרת־היומיום שלו הוא נתקל במצב מסוכן, לבטח יעשה כמיטב יכלתו לעקוף את המכשלה. ואולם אדם הנשאר על מקומו נוכח מצב־חירום או סכנה מופיע על רמה אב־טיפוסית מקורית שאינו יכול להיחלץ ממנה. אפשר שיוכל אדם להינצל מכל מצב נתון פרט לזה המהווה את עצם עצמיותו. "זמן־של־חול" הוא מצבי, "זמן מקודש" כוחו יפה רק באותה מערכת־התיחסות הנחתמת על־ידי האני, ולפיכך הוא שם נדרף לאני.

דם ופריון

כפי שהוטעם למעלה, יש קשר הדוק בין תופעת הוויתור־העצמי או ההפקרה־העצמית לבין התסמונת של הדחקה נפשית. בתוך מסגרת זו המוות הוא סופיות קדורת, המתנשאת בגדולתה ואין מנוס ממנה. ואולם אין להתעלם מכך שפל מסגרת אב־טיפוסית היא דיאלקטית במהותה. לאמיתו של דבר, אב־הטיפוס תמיד הוא בעל פני־יאנוס, כפי שחזרה והטעימה אסכולת יונג בפסיכולוגיה הניתוחית. גיתה הכיר בכך בעיקרו של דבר כאשר טבע את המונח "stirb und werde" (מות ופשוט צורה), והלדרלין מבטא אותו רעיון בלשון אובייקטיבית יותר כשהוא אומר: "במקום שם הסכנה שם גם צומח יסוד הישועה". אפשר אפוא לומר שהדחקה והתחדשות הן שותפות במערכת־התיחסות דיאלקטית. בהקשר זה הפורענויות הגדולות, כגון המל־חמות, הן „התפרצויות או התפרקויות קוסמיות לאמיתן, שמוזמן לזמן הן חייבות לשים קץ ליקום כדי לאפשר את התחדשותו". אם המוות וההתחדשות הם שותפים בדראמה הדיאלקטית הגדולה, הרי כך הן גם התסמנות הקרובות והמשולבות של הקו־דמים ופוריות. עשתר, המתוארת כאלת־המלחמה בתבליט־החותם של המלך אב־בנימי (2000—2500 לפנה"ס), היא לא רק האלה של מלחמות־דמים אלא גם של הציד והפוריות. אריך נוימן מטעים כי שפיכת־הדמים היתה מתחילתה מעשה מקודש. הדם מגביר את תנובת האדמה. ואולם שומרת־הדמים היא האשה, הואיל והיא מחזיקה בכישוף־הדמים שבזכותו החיים צומחים. אופי דרעפרי זה של האם הגדולה והאלה הגדולה מתבלט במיוחד אצל אלות מצריות כגון נית, תחחור, בסת ומות, המסמלות לא רק את המזון אלא גם את הפראות, צמאון־הדמים וההרס.

הדיון בתהליך הפסיכולוגי שראשיתו בתסמונת ההדחקה מביא אותנו, בסופו של דבר, אל אב־הטיפוס של האם הגדולה, שהוא מצדו גם מקור ההתחדשות, והוא שידריכנו עכשיו בהבנת מצב שבו האדם, היחיד, עומד בפני התופעה של ההפקרה־העצמית. ניתוחו של מחזור זה כולל דר־שיח בין האדם היחיד, שבמצב של הדחקה נפשית הוא מהווה חטיבה פסיכולוגית בפני עצמה, לבין הדמויות אב־הטיפוסיות, אשר בהתיחס

אליהן מגמות הדחקה מעין אלו מקבלות משמעות. יהיה עלינו לדון בשני אלה כדי להגיע להערכה מקיפה של הנושא הגדון.

אחת מהנחות-היסוד בכל מצב מלחמתי היא שהחייל המגן על עמדתו מוכן לעשות זאת גם אם ברור יהיה בהחלט שהמצב הוא לאחרייאוש. פקודה היא פקודה, גם אם החייל היחיד מוצא שאין בידו לספק הנמקה לחיזוק נפשו שלו. ואולם בזאת כמו שוללים אנו ממנו תגובת-אני חזקה. הראציונליזציה שהוא מציא לאחרי-מכן לחובתו למלא את הפקודה היא הוכחה נוספת לתודעת-אני שנחלשה. כך אפוא מכין החייל בפועל-ממש את גורלו הקיבוצי, שהוא קיבוצי משום שאין זה גורל אשר בחר לו בעצמו. בהתאם לרעיון ש"מאבקים, סיכסוכים ומלחמות על-הרוב יש להם סיבה ופונקציה פולחניות", מבינים אנו את מגמת ההדחקה של היחיד כהסתבכות עם אב-הטיפוס של האם הגדולה בתוך הקשר פולחני. התהליך כולו מתרחש על רקע של תודעת-אני מוחלשת. במסגרת אב-טיפוסית זאת עומד הבן-המאהב מול האם הגדולה (או הנוראה) בטכס הכנסה-בברית המבטא את הטכסים הפאליים. הוא, היחיד, נושא-הפאלוס, מוקרב לתאבונה של האלה-האם אב-הטיפוסית שאינה יודעת-שבעה. ואולם זו האחרונה אין לה כל ענין בזהותו של נושא-הפאלוס. בספירה כללית זו של תגובת-אני מופחתת חייב הבן-המאהב בהכרח ליפול נוכח הנסיונות הערמומיים של האם המפלצתית, שגמרה אומר ללכדו ברשתותיה כדי להקל על שיבתו של יוצא-חלציה האהוב אל רחמה. האפייני ל"בן האהוב" איננו זהותו באיזה מובן מסוים שהוא אלא, בעיקר, הערכים הקיבוציים הדבקים בו במשמעותו אב-הטיפוסית כ-*puer aeternus* (עלם-נצחים). אין הוא אלא נושא-הפאלוס שלו, ומחוץ לזה אין בו כל ענין, ולפיכך קיומו הוא בראש-ובראשונה קיום פאלי.

כאשר אריך נוימן מדבר על האלה "המתמוגת באורח פולחני עם כל מלך-פריון, עם אב, בן ונכד, או עם כל אחד מן הכוהנים הגדולים שלה, הרי תמיד כל אלה אחד הם לה, כי לגביה אין לזיווג המיני אלא פירוש אחד בלבד, ויהיה נושא-הפאלוס מי שיהיה". מזווית-ראייה זו, האם הגדולה בעלת פני-יאנוס היא בעת-ובעונה-אחת זו המחזירה את בנה האהוב אל רחמה וזו המוציאתו שוב לחיים. אם ההפקרה-העצמית כמוה כהיספגות חוזרת אל הפלירומה האמהית, הרי ההתחדשות מקבילה לפליטה מתוך אותו קיום פלירומטי. מה שנבלע נדחף שוב החוצה בכוח, בתהליך מקודש, יוצר-חיים, בהילולה פאלית שאין לה סוף.

החייל שעליו אנו חושבים בדיון זה לעולם אינו בן-חורין אלא הוא כלי-משחק על לוח-השחמט של הפעולה. מוליכים אותו לכאן ולכאן כדי למלא את דרישותיו של סדר 'מקודש' וקבוע-מראש. קדושה זו מתקדשת על-ידי מנהגים עתיקים כגון אלה תקשורים בפולחן של אנשי-הדת המברכים את כלי-ההנשק ואת החיילים לפני היציאה לחזית.

כל כמה שייראה החייל היחיד בוגר ובשל בהוויית-החול שלו, הרי הוא נטול דיפרנ-ציאציה בהחלט משעה שהפסיק פולחן-המלחמה המקודש מציאות-חול זו של שיגרת-היומיום. התופעה של הויתור-העצמי, המוליכה, כפי שהראינו למעלה, בחזרה אל

הפלירומה האמהית. זהה למעשה עם סירוס־עצמי, "שבו המתבגר מקריב... את זכרותו, או יכולים אנו לומר ביתר־דיוק שהתפתחותו נקפדה באיבה". בתוך מסגרת זו לעולם אין השיבה אל הרחם או המוות מרחיקת לכת. אדרבה, הציווי המוחלט של הצבא טמון בעיקרו של דבר בעמדה זו, נטולת הדיפרנציאציה, של אנשי־השורות.

פחיתת תודעת־האני

הערה דומה לזו מעיר וילפֿרד טרוֿטר, המנתח את תגובת היחיד כפי שהיא מתגלה בתוך הקבוצה המלוּפדת. משעה שהסתנפה נשמתו של יחיד כגון החייל אל הקבוצה הצבאית, הרי במקביל לכך פוחתת תודעת־האני, המגוננת על היחיד מלחוש באורח בלתי־אמצעי בסכנה שמבוּחֵץ. "התגובה הנאותה מצד היחיד היא תגובה על דחף שנתקבל מן העדר ולא במישרים ממושא החרדה הממשי. דומה כי בדרך זו מרחיקים מן היחיד את ההרגשה המשתקת של הפחד". בדרך זו מגיע החייל לידי כך שהוא חי את העולם החיצוני במונחים של דימויים וסמלים אב־טיפוסיים יותר מאשר במונחים אובייקטיביים. הקושי—שלא לומר הדילמה—במצב כפוי זה, הנוצר על ידי מצב־החירום של המלחמה, טמון בשאלה באיזו מידה יצליח יחיד בעל תגובת־אני חזקה להסתגל לתביעותיהם של חיי הקבוצה הצבאית. אף כי יש יהודות שגם בימי־שלום הקבוצה משפיעה את השפעתה ותובעת מן האיש לא־פחות, בכל־זאת נותר לו בחיים הפרטיים הרבה יותר מקום לספק את כמיהותיה המזורות של הנשמה האינדי־בידואלית. לעולם אין הדבר כך במסגרת הצבא. הואיל והדרישות מן היחיד הן מה שהינן, הרי יש נטל נוסף על האיש במדים. חזקה עליו שינהג בהתאם לתקנון הצבאי, אפילו כשאנינו בתפקיד. ואולם שיוּר אחרון זה של חירות מוגבלת נמוג לתוך חלום נוסטאלגי משעה שהחייל מועבר לשדה־הקרב. אם מסוגל היחיד המדובר להסתגל לקבוצה, הרי ממילא ייעשה חלק מנשמת הקבוצה או מאותה תדעה קיבוצית שהיא תנאי בלי־עבור לפעולת־גומלים קבוצתית. במקרה המיוחד הזה שוב אין חוויותיו של היחיד משקפות את מצבו הנפשי שלו אלא את זה של הקבוצה.

כשהאדם שתגובת־האני שלו אינה עזה במיוחד נכנס לצבא, הרי יש לו סיכוי טוב יותר לשקוע בתוך התודעה הקיבוצית של הקבוצה הצבאית. כאן שמים אנו את הדגש באנשי־השורות ולא במנהיגות הצבאית. אי־היכולת להפחית את תודעת־היחיד כשהדבר הוא תנאי בלי־עבור בעתות חירום מביאה בהכרח להרס־עצמי, כי החייל העומד מול כוחות עוינים עדיפים. ויודע שאין לו צל של סיכוי, חייב בהכרח להיתפס לראציונליזציה ביחס למצב הקשה המיוחד בו הוא נתון. ברגע זה הראציונליזציה, כפי שהרטעם למעלה, כמה כוויתור וכהפקרה־עצמית על כל המוקשים הנלווים והאפייניים לדילמה הנפשית הזאת. נדמה לי כי יש להדגיש נקודה זו במיוחד מפני שהאקסיסטנציאליסטים עשויים להניח כאן הנחה של חירות היחיד. בהתאם לפילור־סופיה זו, "הפונקציה של טבענו המוסרי מתבטאת אך־ורק בעמידתו של אדם על רצונו־הוא כנגד כל מה שעשוי להתנגד לו, ומן המוות ישתמע אפוא חדלונו במקרה המיוחד והאינדיבידואלי. הפנימיות האמיתית של הטראגדיה טמונה בעובדה... שכמו

גם אצל המרטיר, בחר מצפונו המוסרי של אדם את בחירתו שלו מרצון וביסס את חירות הוויתור.

כשלעצמי מתקשה אני לקבל הנחה זו, עם כל כוח-המשיכה אשר בה, מפני שהחייל הצריך להגן על עמדתו ויהי-מה אין לפניו כל בחירה מלכתחילה, להבדיל מן המרטיר. דומה כי במסיבות אלו הדיבור על בחירת המוות כמעשה של חירות לגבי אנשי-השוורות הוא מפוקפק למדי. ההשלמה עם המוות במקרה זה איננה החלטתו של בן-חורין אלא הפקרה-עצמית, על בת-לווייתה שהיא היספנות חוזרת לתוך הפלירומה האמהית של רֶחֶם הנשייה האורובורית, תסמונת זו טעונה צלילי-לוואי אֵירוטיים במובן של "גילוי-עריות אורובורי".*

הראציונליזציה של הוויתור-העצמי

טכס העוול המאורגן

ב"דרכים לתהילה" של ריצ'ארד אולדינגטון מתאר הפרק הקרוי "בכל מחיר" את המאבק הדראמתי של הקפיטן הנלי, שקיבל פקודה לעכב את התקדמות הצבא הגרמני משך פרק-זמן שיספיק לתגברות של בעלי-הברית להגיע אל קרהחזית. לקולונל המוסר את הפקודה בכבוד-ובעצמו נהירה בהחלט העובדה כי קרהחזית שעליו צריך הנלי להגן להלכה "מדולדל מאדם עד לגיחוך", ולפיכך לא ייתכן להחזיק בו אם יחליט האויב להתקיפו בכוח. ואולם בפקודה נאמר בבירור: "עלינו להחזיק בעמ' דותינו בכל מחיר, עד האיש האחרון". לאנשים שתחת פקודתו של הקפיטן הנלי, שאותם זיכו בכבוד המפוקפק הזה, מסתבר צו זה כ"גזירת הגורל שאין להשיבה", שנמסרה להם בידי "הקולונל, בא-כוחו של אותו גורל, של גורלות כולם". המצב מזכיר את הקרב במעבר-תרמופילי ב-480 לפנה"ס. ליאונידס, מלכם הגיבור של בני ספארטה, ששלש-מאות איש תחת פקודתו, מגן על המעבר נוכח כוחות פרסיים העו-לים עליו במספר, ומן המקדש בדלפי הוגד לו לאמור כי יפול בקרב—ואולם ספארטה תינצל במותו. מאבק-הגבורה של ליאונידס ניצב לפנינו כדוגמה המזהירה של אחריות האזרחים בימות מלחמה. צו-המורשה של ציות עיור למדינה בכל מצב-חירום מובע בהקסאמטר הנצחי:

Dic hospes Spartae nos t'hic vidisse iacentes,
Dum sanctis legibus nos observimur.

(אָמַר, נוֹדֵד, בְּסִפְרָטָה שְׁכָאן רְאִיתָנוּ
מְטָלִים, כְּחֻקֵּי-הַקֶּדֶשׁ עֲשִׂינוּ).

תגובתו הראשונה של הקפיטן הנלי לאחר שקיבל את הפקודה היא של חייל המכיר

* כאן רוצה הייתי להפנות את הקוראים למאמר שפירסמתי לא מכבר ("קשת" לו), "סאן וישוע", אשר בו מובא המוטיב של גילוי-עריות בקשר לסיפורו הקצר של ד. ה. לורנס, The Overtone. טבעו האירוטי של תהליך הוויתור-העצמי ניכר בעליל גם ביצירה נוספת של ד. ה. לורנס, השיר "ספינת-המוות".

בפקודה באיזו צורה שלווה, חסרת־פניות. הוא מצדיע, ומיד הוא ניגש לעשות את כל הדרוש למילוי הפקודה. רק כשהוא נמלך בדעתו מתקומם הוא נגד החלטה גאיונה זו. המתעלמת לגמרי מן העובדה שהדברים אמורים בחייהם של מספר בני־אדם. תגובתו האינסטינקטיבית של הקפיטן הנלי על הפקודה הולמת את ההנחה שלנו בדבר הכרת־אני מופחתת. לאחר־מכן הוא תופס את הדילמה שלפניו כשהוא אומר: "יש לפנינו מלאכה מנובזת ומחורבנת, מלאכה מנובזת ומסריחה, והייתי רוצה שאלה שנתנו את הפקודה ימלאו כאן בעצמם את הפקודות הארורות שלהם. אבל הם אינם כאן. לא מתקבל על הדעת, לעזאזל". בחופף להארה הפסיכולוגית שאליה הגענו על יסוד הדיון עד כה, יש עתה לפני החייל הלכוד בפח שתי דרכים לתגובה. האחת היא להמשיך במרידתו עד למיצויה ההגיוני ולהסתלק מזירת־הפעולה, אשר במריזו הוא רואה בה את שיא העוול. ואולם, הואיל ו"המחשבה על נטישת עמדותיהם לא עלתה אפילו על דעתם מעולם", הרי נתיב המנוסה היחיד שנותר הוא ראציונליזציה של המצב הביש וקבלתו nolens volens במראית־עין כמעט־גיבורית. הראציונליזציה במקרה זה, כפי שהראינו למעלה, מלמדת על תודעת־אני מופחתת, שהיא הכנה לתגובת־השרשרת הנפשית המתגלגלת ברבדים עמוקים יותר ויותר של הלא־מודע הקיבוצי וסופה מגעת עד שער הפלירומה האמהית. הקפיטן הנלי הולך בנתיב־הפעולה השני כשהוא מתפל־סף ואומר: "אבל האנשים בבית סומכים עלינו. אנו אחראים כלפיהם, בראש־וראשונה. קיבלנו עלינו את המלאכה, ואנו צריכים לעשותה. ולעשות אותה בראש צלול־להנביו לגמרי. מבין אותי?"

עם שמתקרבת שעת־הקץ עושה הקפיטן הנלי מאמץ לחטוף כמה דקות של שינה, אבל אין הוא יכול להתנמנם. ברגע מסוים זה מופעלת כל הקשת של ההדחקה הנפשית. לסיטויו של הנלי מתלוות נימות מיניות עם שהוא חושב על אשתו. הוא חש ב"פיה הגלחץ אל פיו... גופה הנחמד, הידודתי". המיטאמורפוזה מן השותפת המינית אל דימוי האם הגדולה מתנהלת במהירות רבה. כבר הוא רואה עצמו כלא־יש, "גוש של מק מת ומרקיב", אבל היא נשאר "צעירה ויפה וערה ונחשקת". ספק אם ייתכן תיאור טוב יותר לאב־הטיפוס של האם הגדולה ביפיה הנצחי—אך גם בערותה הנצחית ללכוד את נושא־הפ־אלוס האלמוני. הנלי מעלה לפניו תמונה קורנת זו של האשה אב־הטיפוסית הנשארת בת־בלי־גיל: "השנים תעבורנה עוד ועוד והיא עדיין תהיה צעירה ונחשקת, ובשרה וחייה יתבעו בכל־פה".

עם שנמשך אבדן זהות־האני בנשמתו של הקפיטן הנלי, מזדקר יותר ויותר הדימוי של האם הגדולה. ברבדים הנמוכים ביותר של הלא־מודע האנושי תופס הנלי דברים בצורה המדהימה בחיותה: "מישהו אחר ירצה בה, איזה בחור צעיר, איזה פתייו... ומיטתה לא תהיה עוד קרה ואלמנה". הזהות של אותו "מישהו אחר" נשארת בלתי־מוגדרת בנפשו של הנלי שכן הזר מסמל את נושא־הפ־אלוס הלא־מוזהה, הממשיך בהילולה הפ־אלית, משום שהיא, האם הגדולה, אינה יכולה לעמוד באלמנותה לאורך־ימים. הנה כך הפלירומה האמהית שלתוכה נבלע האיש האהוב סופה ששוב תצמיח חיים בשרשרת איך־קץ של לידה והתחדשות.

טכס האנדרלמוסיה הקלאסית

בפרק "ייסורי מלחמה" בספרו של ויקטור הוגו "שנת התשעים־ושלש" כמו גם בפרקים שלאחריו מתאר הסופר את מאבקו של היחיד בפגישתו הגורלית עם גולם המלחמה. אם גם אולי אין המסגרת מה שקרוי בפי הצרפתים "המלה האחרונה" של ציור־דיוקן ספרותי, בכל־זאת רישומו של זה בר־קיים, שלא לומר מונומנטלי, אפילו על הרקע הזה המיושן מעט. אין לנו ענין כאן בשדה־קרב רחב־ידיים ובשאון תותחים מרחיק־קלוע. זירת־הפעולה של ויקטור הוגו היא קלאסית במלוא מובן המלה. שני היריבים עומדים זה מול זה על סיפונה של אניית־מערכה, במין תחרות־אכירים, תותח אחד ניתק ממוסרותיו על סיפון הקורבטה "קליימור". הואיל והים היה סוער החל התותח להתגלגל פרא אנה־ואנה עם טלטלות הספינה. "האשמה היתה בתותחן־הראשי שלא הקפיד להגיף את הבורג של שלשלת הריתוק". עד־מהרה שוב אי־אפשר היה להשתלט על המצב והתותח הענק עשה שמות בכל אשר על דרכו. כיון ש"הוטל קדימה בטלטה... מחץ ארבעה מאנשי הסיפון במהלומה הראשונה". בנקודה זו קפץ התותחן, שעתידי היה לשאת באשמת התקלה הזאת, אל הסיפון, לק־רוא תגר על הגולם אטום־החושים. "החל מאבק מוזר, התמודדות־נפילים, מאבקו של התותח עם התותחן; הקרב בין החומר לתבונה, דר־הקרב בין האדם למכונה". בעימות מוזר זה תופס התותחן כי הפוח העיור המתגלה באותו נבל נחוש־מצח אינו כלל אטום־רגש ככל שהיה נוטה להאמין. "העיורון הזה נראה היה כי יש לו עיניים. דומה היה כאילו המפלצת מתבוננת באיש. אפשר היה להניח כי יש ערמה בגוש ההוא". יתר על כן, דומה היה כאילו יש הסכם חשאי בין הים הגועש לתנועות התותח, שהיו כמו לא מן העולם הזה, כל כמה שהסימנים החיצוניים מבוקרים מתוך השכבות העמוקות של הלא־מודע. משכילתה חמת־ההרס את זעמה הצליח התותחן סוף־סוף להפיל את התותח ולהדביר את גולם־הנחושה. "נגמר. האדם ניצח".

הגיבור מקבל אות־הצטיינות בעד מעשה־הגבורה שלו, ועונדים את צלב סן־לואי למקטרנו. אנשי־הצוות מריעים, וחיילי־הצי מדגלים את נשקם לכבודו. עם זאת אוירת האבדן מוסיפה לשרור עד עצם הסוף עם שמפקד הקורבטה מצווה, כמעט באותה נשימה, שהתותחן, לאחר שהצטיין בצורה יוצאת כלי־כך מגדר הרגיל, יוצא להורג על רשלותו המופלגת, שעלולה היתה להוריד את הספינה כולה תהומה. כיתת־היורים ממלאה את תפקידה במין פחוות נבובה, חסרת־חיים כמעט, הכוהן עורך טכס כמעט באותה מידה של ריחוק־הדעת, והגופה מושלכת מן הסיפון. כך נפטרים מן השעיר־לעזאזל, שעליו העמיסו בצורה טכסית את כל האשמה הקיבוצית, החלטית וסופית, על ידי השלכתו למצולות־הים, לספירת הנשייה.

מפנה בלתי־צפוי זה במאורעות, סיום זה של תפלות, אין השפעתו על הקורא מפתיעה כל־עיקר. לאמיתו של דבר, עוד בתחילת הפרק מסתמן הרמז הפסיכולוגי לאבדון הממשמש־ובא. מיד לאחר שמתחוורת לבו העובדה שהתרשלותו של התותחן במילוי תפקידו חוללה אותה תופת נוראה, מיד עלינו להניח כי התרופפות זו היא

תוצאה מתודעת־אני מופחתת. הואיל והקורבטה "קליימור" היתה במשימה מלחמתית, הרי יש לשער שהתותח שעליו הופקד התותחן היה במצב כשר־לפעולה. העובדה שלא כך היה מרמזת לכאורה שהתותחן שבו מדובר הושפע במידה רצינית, שלא לומר נטמא, על־ידי תכנים תהומיים שגאו ועלו מן הרבדים הנמוכים ביותר של הלא־מודע בנפשו והצליחו למגר את ביצורי־האני שלו. יש סימנים ברורים לכך שהקורבטה "קליימור" מתכוננת היתה להיכנס למערכה. באחד הפרקים הקודמים אנו קוראים ש"משהו מופלא מזומן היה לה לספינה". נאמר לנו כי הערפל הכבד שירד על האוקינוס נוח היה בההלט לתנועותיה החשאיות של הספינה. מלבד זאת היתה הקורבטה בעלת הימוש כבד, אבל תותחיה מוסווים היו היטב וכך עשתה רושם של ספינת־סוחר שוחרת־שלום. לכן אפשר להניח בבטחון, למעשה, שהתותחן היה שרוי במיתח ודאגה, ומן־הסתם היה לו מלוא היסוד להאמין שבקרב מאד ישתתף בפעולה. נבואת־לבו זו של התותחן מתאשרת לבסוף מתוך דבריו הבאים של רב־החובל, הוועק וקורא: "מלחי המלך... הניפו את הדגל הלבן על התורן הגדול. זו פעם אחרונה נראה את זריחת השמש".

דומה כאילו כל הסימנים מעידים שהתותחן שרוי היה במתיחות חמורה, ומתוך כך בעייפות, ואם לא הצמיד את השלשלת כהלכה הרי זה משום התרופפותה של הכרת־האני. פרויד טוען כי "עייפות כמו גם מבוכה, ואולי גם התרגשות כללית, מפיגות את תשומת־הלב, וכתוצאה מכך אפשר שלא תוקדש שימת־לב מספקת למעשה שעל הפרק. אז יהיה צפוי מאד להפרעות ולביצוע בלתי־מדויק". לפיכך עלינו להניח שהיה מצב של ויתור־עצמי ובעקבותיו הדחקה כלפי הפלירומה האמהית, המסומלת כאן כרחמו של הים הנפתה לקלוט את הבן־המאהב.

בסיפור זה מגלה אב־הטיפוס של האם הגדולה את הממדים המחרידים של המפלצת האורובורית, אשר "גליה הענקיים נישקו את פצעי הפעורים של הקורבטה— נשיקות מלאות סכנה". חמת־זעמה של המפלצת מתגלה גם במהלומות המוחצות של התותח שהותרו חרצופותיו, שתנועותיו מודרכות על־ידי הגלים שאותם היא, האם הנוראה, מטיחה כנגד צלעות הספינה. במערכת־התיחסות מורכבת יותר, דר־הקרב בין התותחן לתותח הוא אפוא דר־שיח של נושא־הפ־אלוס עם אב־הטיפוס של האם הגדולה. התוצאה היא ברורה. התרשלותו במילוי תפקידו "שיחררה" את ההדחקה הפסיכית לכל מדרגותיה, ובהכרח יביא הדבר לידי כך שייטרף וייבלע לתוך הפלאזמה של רחם־הנשייה. עם זאת, לצרכי הציבור, חייב התותחן שהפר את החוקים הנוגעים לבטחון חבריו לשאת באחריות על רשלנותו, כדי שאפשר יהיה להענישו. וכך מוציאים גור־דין על הנאשם: "התרשלות העמידה את האניה הזאת בסכנה... להיות בים פירושו לצאת לקראת האויב... הסופה מתחבאת אך אינה נפקדת. הים כולו הוא מארב. מוות הוא ענשה של כל עבירה המבוצעת נוכח האויב. אין תקנה לשום עבירה. יש לתת גמול על אומץ־לב, עונש על רשלנות". זהו, בלשון צבאית קצרה, גור־הדין המצדיק את משפט־המוות ואת הוצאתו של התותחן להורג לעיני חבריו.

עד אבסורד

הטכס של שיא-התהילה

ספרו של היינריך בל, "היכן היית, אדם?", הוא דוגמה-למופת לחוסר-הטעם הגמור באותו טבח מאורגן שאותו נחל דורנו בדמות מוסד המלחמה. בגילוי-לב קורע בל את מסכת הקדושה מעל פניו של אותו מוסד אשר מאז ומעולם ריחף כסיוט על המין האנושי כולו. בדפיו של בל אין עוד גיבורים כלל. הכל כאחד, מפקידים כאנשי-השורות, נלכדים במלכודת הזאת חסרת-הטעם, במערבולת זו של אבסורד מוחלט. "הנפשות הפועלות" עוסקות בעיסוקיהן המגוחכים כאילו היו אלה התפקידים הרציניים ביותר, הראשוניים-במעלה. לא ייפלא מדוע קרא בל לאחת מיצירותיו העיקריות בשם "יודיווי של מוקיון". היסוד הקומי אינו מגולם בדמות הטראגית של המוקיון אלא, בעצם, במופרך שבחיים עצמם, המאפשר לאזרח המסודר והמהוגן להקשות את לבו, לעצום את עיניו ולאטום את אזניו נוכח זעקות-הסבל, המושקות על-ידי הנביבות הרעשניות של החברה האנושית אטומת-הרגש.

בפרק הששי של "היכן היית, אדם?" אנו פוגשים באופר-לויטננט ד"ר גרק במצב מביך ביותר. הוא שפוף מעל בור כשהוא אחוז התקפה חמורה של שילשול. היטב נהירה לו העובדה שהממונה עליו קורא לו ליטול לידי את הרגימנט שלו. הוא שומע את זעקותיו המטרופות של הקצין המזעיק אותו אל תפקידו, אך אהה, אין באפשרותו לקום וליטול את הפיקוד לידיו. "כאשר ניסה לקום על רגליו נתכווצה בטנו מחמת הכאב המיסר עד כדי כך שתקפו יצר שאין לעמוד בפניו להפיס את מעיו". בל מכניס את הקורא מיד למצב של שיתוק גמור. הלויטננט גרק אינו יכול לזוז ואינו יכול ליטול את הפיקוד על חייליו. יתר על כן, "לא עלה בדעתו שום דבר שיש לו איזה קשר שהוא למלחמה הזאת, אף שהיו כדורים מתעופפים על כל סביביו". באווירה הכללית הזאת של צואה, סרוחן ואכזר פחתה תודעת-האני של הלויטננט ההלום עד-למיזער ממש. עם שהוא נסחף יותר ויותר לתוך המערבולת של הפקרה-עצמית, חי הוא את העימות הסופי עם אב-הטיפוס של האם הגדולה בצורה המופרכת ביותר שבגדר האפשר. עדיין יש ביכלתו לתפוס את הסכנה שבמצבו, אבל נבצר ממנו לגמרי לנקוף אצבע ביחס לזה. "הכאב בכרסו היה גדול יותר, קרוב יותר, חשוב יותר, מפלצתי, והוא חשב על הכאב הזה שאינו פוחת, שהיכה אותו בתמהון".

איי-כלתו של גרק למשול בביי-מעיו היא רמו מספיק להתנגשות חמורה עם האני העליון שלו. נקודה זו צריכה הבהרה שכן, בביגוד למראית-העין, תהיה זו טעות גמורה להסיק את המסקנה שכאן לפנינו בעיה של קיבעון אנאלי. בהתפתחות האדם השלב האוראלי הוא השלב המקורי בו שלט עקרון האירוס, ז. א. יחס האם-הילד שהוא אורובורי ואוניטרי. כאשר לומד הילד שעליו לשלוט בתפקידים ובצרכים הגופניים שלו, שהוא נדרש למלא את דרישותיה של החברה ביחס לסדר וללוח-הזמנים, כבר המיר עקרון-הלוגוס הגברי את עקרון-האירוס הנשיי. אי-היכולת

להיפנע לסדר האבהני הזה מרמזת שאין הילד חפץ לעזוב את הספירה האמהנית. התנגדותו של הילד לקבל אימון היא תגובה טבעית נגד דבר המצטייר לו ככוח חיצוני, ומתוך כך בלתי-טבעי. הילד נטול-הדיפרנציאציה מהווה "אני" אשר זו פעם ראשונה בהווייתו הוא עומד בפני אני עליון. אריך נוימן קורא לקיטוב הזה בשם "המשבר האבהני".

במקרה של הלייטננט גרק אייכלתו לשלוט בבני-מעיו כמוה כסירוב להשלים עם עקרון-הלוגוס הגברי, ודבר זה מצדו מעיד שהוא דוחה את הסדר האבהני. לכן נוכל להניח בביטחה כי הצרה שלו היא טרום-אנאלית. רצוני להדגיש נקודה זו, מפני שהיא עיקרית בניתוח שלנו. היא מוכיחה את הנחתנו שתהליך הוויית-העצמי או ההפקרה-העצמית מעיד על הסתבכות עם הספירה האמהנית, כלומר עם אב-הטיפוס של האם הגדולה.

אישור להנחה זו מצאתי אצל ק. ג. יונג, אשר בהקשר שונה לגמרי הוא מגיע לכלל מסקנה דומה. בדברו על התודעה ביחס לאלוהים, אומר יונג: "ההנחה התמימה שבורא העולם הוא יצור בעל-הכרה יש לראות בה משפט-קדום הרה-שואה שלאחר-מכן נתן מקום לעיוותי ההגיון המדהימים ביותר". בהמשך הדברים טוען יונג שעליונותו של האדם על האלוהים טמונה בשאיפתו לתודעה. למעשה, האדם הוא תודעתו של האלוהים, בעוד אשר האלוהים הוא ספירת הלא-מודע של האדם. לבסוף מצביע יונג על נטייה פוליגאמיסטית הטבועה במהותה של האלהות. "יהיה מזווג כדת-זכדין עם ישראל רעייתו, אבל יש לו פנוימה נשיית (רוח) שהיא רעותו האינטימית למשחק מאז-ומקדם". המעבר מן הפנוימה הנשיית (רוח), כלומר הפלה הרוחנית, אל הפלה-בגוף, כלומר ישראל, הוא תהליך הכרוך בפחיתתה של תודעת-האני, במידה שהרוח ניטשת בעבור הגוף.

אייכלתו של הלייטננט גרק לשלוט על הפרשותיו היא למעשה מעין סירוס אנאלי במהופך. היחיד ממאן כאן להיפנע לסדר הנוקשה של עקרון-הלוגוס האבהני, ואולם במקרה זה אין היחיד יכול להפסיק את הפרשת הצואה שלו, שהיא מחאה לא-פחות מכך, ועל כן היא ביטוי לדחייתו של עקרון הסדר הגברי. בשני המקרים נראית בעליל הזיקה לספירה האמהנית. אכן, היינריך בל אינו משאיר מקום לספק ביחס להתפתחות נחרצה זו. אחד הפגזים הזורעים חורבן סביב-סביב נופל לתוך בור הממולא זבל ניגר, מהלך פסיעות מספר ממקום שבו מתעוות הלייטננט במכאובי-בטנו. "גל ניתך עליו וריזה אותו כל-כולו בנוזל המגעיל הזה. הוא הריח אותו וטעם את טעמו על שפתיו וזעקותיו גברו עוד יותר". העובר השפוף שהיה פעם הלייטננט גרק נבלע עתה כליל לתוך הפלאומה של הרחם אב-הטיפוסי. דבר זה מובע סמלית על-ידי ההריסות, הזבל הניגר, הסחי והעפר, שבתוכם נקבר סוף-סוף האיש הפצוע פצע-מות.

כאשר עלה בדעתי לרדן בהילולה של הוויית-העצמי כמוטיב מלחמתי רלבנטי בספרות המודרנית, נסתבר לי מלכתחילה שתופעות חוזרות מסוימות יכולות להופיע

כל-אימת שנוצר מצב פסיכולוגי מסוג זה. העובדה שהוויתור-העצמי או ההפקרה-העצמית, כמו שקראתי חליפות לטיפוס זה של הדחקה נפשית, נובעים תדיר ממצב של תודעת-אני מופחתת, עובדה זו מצביעה גם על זיקה לאב-הטיפוס של האם הגדולה. בדייקנות מדעית אפשר לקבוע כי מכתבר שאין אדם אשר בתקופת התהלכו עלי-אדמות לא פקדה אותו תסמונת מסוג זה. אולם במהלך החיים הרגילים לומד האני, בסופו של דבר, להשתחרר מאחיזתה התקיפה של האם האורופורית ומצליח להתעלות לספירת הלוגוס של הסדר האבהני. בכמה מקרים עשוי היחיד להופיע כאני-גיבור, במקרים אחרים מושגת איזו תודעת-אני הקרובה לכך. יש גם כאלה שלעולם אינם מתפתחים; הללו חייבים לגרור עמם כל ימי-חיהם את חבלי-הטבור שלהם, ולפרקים הם ממשיכים בכך אפילו מעבר לחיי עולם-הזה שלהם.

רקע של מלחמה, כפי שעמדנו עליו בדפים אלה, אינו יכול שלא להיות מבחן בעל ממדים נפשיים. היחיד חייב להניח לכל אותם בחנים שעמדו לו בענייניו הפרטיים ולקבל הכרעות מגבוה, שעמהן הוא עשוי להסכים או לא להסכים. בעצם, המשמעת הצבאית מכריעה את כל השיקולים והדעות הפרטיים. מבחינה פסיכולוגית מגיע הדבר כדי הפחתת תגובתו של האני עם שמאמנים את החייל לבצע פקודה על-דרך ההיענות האוטומטית. על-כל-פנים, המכנה המשותף הוא זיקה מאיזה סוג שהוא לספירה האמהית, שהיא תמיד מדחיקה. הצד השונה טמון כל-כולו במסיבות החיצוניות שמחוללים מצבים שונים.

הקפיטן הנלי ב"דרכים לתהילה" של אולדינגטון מוחה מילולית נגד "המלאכה המסריחה" שעליו לבצע, עד כאן הוא מגיע. נהירה לו העובדה שעליו למות. אך קצרה ידו מהושיע. גם אילו היה באפשרותו להגיב, אין ספק שלא היה נשאר בחיים, פשוט משום שהלא-מודע הקיבוצי הנקמני שלו היה מוחץ אותו בבוא המועד. לפיכך הוא בוחר למות כגבר, בהתאם לציפיות של "האנשים בבית". התותחן של ויקטור הוגו אינו מוחה כלל. הוא מקבל את גורלו מתוך השלמה קלאסית. רישומה של תגובה זו על הקורא מוגבר דווקא משום שגור-הדין בא עליו במפתיע בטכס של אנדרלמוסיה מאורגנת. הלייטננט גרק, כתיאורו אצל היינריך בל, מתאר *reductio ad absurdum*. שוב אין לפנינו גבר אלא תינוק מיבב, שאין ביכולתו לשלוט בבני-מעיו וסופו מוצף גל של זבל ניגר, בטרם ייסחף לתוך המערבולת המכלה והמחייה של הפלאזמה האמהית. הנה כי כן הטראומה של המוות וההתעלות עליו בכיוון של לידה מחדשת הן בבחינת "יתד-ותנועה" של ההוויה הקוסמית, הן לובשות משמעות מיוחדת במסגרת הטכס של ההדקה שנדונה כאן במונחי הוויתור-העצמי.

ביבליוגראפיה

- Erich Neumann, *Tiefenpsychologie und Neue Ethik* (München, Kindler Verlag, 1964).
- Julien Benda, *The Betrayal of the Intellectuals*, transl. by Richard Aldington (Boston, The Beacon Press, 1955).
- Mircea Eliade, *Cosmos and History*, transl. by W. R. Trask (New York, Harper Torchbooks, The Bollingen Library, 1959).
- Virginia Woolf, *The Death of the Moth and Other Essays*, "Thoughts on Peace in an Air Raid" (Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1961).
- Erich Neumann, *The Great Mother*, transl. by Ralph Manheim (New York, Pantheon Books, 1963).
- Erich Neumann, *The Origins and History of Consciousness* (New York, Pantheon Books, 1964).
- Wilfred Trotter, *Instincts of the Herd in Peace and War* (London, T. Fisher Unwin Ltd., 1917).
- D. H. Lawrence, *The Complete Poems*, ed. by De Sola Pinto and Warren Roberts, "The Ship of Death" (New York, The Viking Press, 1964).
- Richard Aldington, *Roads to Glory* (London, Chatto and Windus, 1930).
- Victor Hugo, *Quatrevingt-treize* (Paris, Garnier-Flammarion, 1965), p. 48.
- Sigmund Freud, *A General Introduction to Psycho-Analysis* (New York, Perma Books, 1953).
- Heinrich Böll, *Wo Warst Du Adam* (Berlin, Ullstein Verlag, 1966), p. 94.
- Erich Neumann, *Das Kind* (Zürich, Rhein Verlag, 1963).
- C. G. Jung, *Answer to Job*, transl. by R. F. C. Hull (London, Routledge and Kegan Paul, 1963).

פאול נוימרקט. "פאן וישוע". "קשת" לו. תל-אביב, 1967.

חֲנוּךְ גִיא: בְּכוֹרֵינִבֵּד אוֹ... ..

בְּמִרְיָנִבֵּד אוֹ בְּמִקּוֹם אַחֵר
קָפְאוּ פְּסִילִים בְּתוֹךְ הַמְזַרְקוֹת
דְּמוּיוֹת בְּעֵטְרוֹת כְּחֵלוֹת
שׁוֹטְטוּ בֵּין עֲרַפְלֵי גָנִים.
גְּאוּ דְּשָׂאִים עַד חֵלוֹנוֹת.

עַל פְּנֵי צְמֵרֵת־עֵץ חוֹרֵת יִרְקָה
נִמְגֵם יִשִּׁישׁ.
בְּבִרְכוֹת־זְכוּכִית הֵמוּ הַדּוֹלְפִינִים
וְהַשּׁוֹעֵר נִצַּב כְּשֶׁנִּי רֵאשִׁי הָאֲרִיּוֹת
אֲשֶׁר בְּעִמּוּדֵי הַשַּׁעַר.

גרשון שקד: כול היערות

אף שהוציא עד עתה רק קובץ סיפורים אחד ("מות הזקן", 1963), כבש א. ב. יהושע בסערה את מקומו בסיפורת הצעירה. הוא פתח לפני קוראיו עולם חדש, אפקים חדשים. מי שנלאה מן הסיפורים השיגרתיים על מעשי-הגבורה ורגשות-האשמה של עוזי ואורי נתפס לעולמו המזור, שחתר להוויות-יסוד של קיום אנושי. קוראי סיפוריו ומבקריהם לא יכלו לתאר ולהעריך את יצירתו בכמה נוסחות סתמיות של "בעד ונגד" חברתי, אלא היה עליהם לרדת אל שרשים של קיום אנושי לפני הוציאם משפט. הוא בנה תבניות סמליות גדולות ומילא אותן תוכן אנושי מורכב. סיפוריו התרחשו בעולם ערטילאי, ב"ארץ-לא-ארץ" וב"זמן-לא-זמן". אך החוויות שהעלו נתממשו (בדרך-כלל). הוא יצא מ"ספר-המעשים" של עגנון וסיפורי קפקא והגיע לסגנון ר"עולם" משל עצמו. גרוטסקה וליריות שימשו ביצירתו בערבוביה, כשהם מעצבים את כיסופי המוות ואת האימות הפאניתי של "גיבורי דורנו".

מקום שמצאנו את סגולתם של הסיפורים הראשונים מצאנו גם את חולשתם. מפיון שהישות הממשית היתה צנומה והכל התרחש באוויר-פסגות, היו הללו נתונים לפירושים "אליגוריסטיים", ולעתים גם לא היו אלא אליגוריות פשוטות ("מות הזקן"). גיבורי הסיפורים התהלכו בעולמם כרוחות-רפאים המהלכים ערטילאיים בלא לבושים של מקום וזמן. הקורא שאל לעתים: התחיינה עצמות אלו? ולעתים נראו הסיפורים כתבניות של דמיון הלוקות בחסר מצד מהימנותן האנושית. מן הגורמים השונים המרכיבים את היצירה הספרותית—התאור הלשוני של עולם ריאלי ומתן משמעות כוללת לעולם זה, הנסיון הלשוני להקים עולם דמוי-מציאות המשכנע את הקורא בחיוניותו, והארגון האמנותי המלאכותי של העולם על-ידי מערכת של חזרות וסימטריות—גברה בכרך הראשון. "מות הזקן", המשמעות הכוללת והסימטרי-ציה האמנותית על הריאליה המשכנעת בקשריה אל המציאות. החוויה האוניברסלית ביצירתו של יהושע שיכנעה; אך היא לא שיכנעה כל-צרכה. אמנם עלינו לפסגות, אך משהגענו צמאנו לקצת אוויר לנשימה.

ב

בספר הנובילות "מול היערות" השתנו היחסים בין גורמים אלה. שינוי הפרופורציות בין היסודות השונים יש לו מקורות שונים. אחד מהם הוא היצוני: שוב אין זה קובץ של סיפורים קצרים אלא קובץ "נובילות". הכוונה כאן לסיפור ארוך, קצר בריעתו מן הרומן וארוך מן הסיפור הקצר. הכללים הידועים של הסיפור הקצר

שנתנסחו על-ידי מתיוס ברנדס—גיבור אחד, מצב אחד, עלילה אחת—עדם חלים על סוג סיפור זה; אך יריעת הדברים התפשטה, ההנמקות מורכבות יותר, והרקע תופס מקום חשוב יותר. התרחבות זו עצמה מגבירה את היסוד הממשי. משהוא נוטל יריעה גדולה יותר, שוב אין המספר יכול להסתפק רק בסכימות גדולות ורבות-משמעות אלא עליו למלא אותן בשר ודם. אבל בעיקר תלוי השינוי בפנייתו של א. ב. יהושע בנובילות אלו למציאות ממש, כשהוא מאתר מקומות ומתיחס לזמן (והמקום חשוב מן הזמן). גיבוריו שוב אינם בני "ארץ-לא-ארץ" אלא בני ארץ-ישראל: יערות הקרן-הקיימת, ירושלים, תל-אביב ואפריקה. נעשו חלק ממשי של ההווה הסיפורית. יתר על כן, המקום אינו משמש רק רקע מקרי של תבניות הדמיון אלא נעשה חלק פעיל של ההווה. הסיפור "מול היערות" תלוי ביערות "הקרן הקיימת". הוא הדין במשמעותו של הסיפור "יום שרב ארוך", התלויה בניגוד אפריקה-ישראל, אדם שחור—ואדם לבן, וב"שלושה ימים וילד", הקשור בכל אבריו ובכל גידיו להווה הירושלמית. מצד אחר, אין בקובץ זה משום ויתור על התמודדות עם בעיות הישות הגדולות, וגם היא בונה עלילות מורכבות ורבות-תנופה החותרות למשמעויות גדולות. נראה שהמספר שאף כאן לסינתיזה בין חוויות-היסוד שנתממשו בסמלים גדולים לבין הישות שמהן חוויות אלו צומחות ושבתוכה הן מקבלות את משמעותן. אם לנקוט את לשון האסכולות הספרותיות, אפשר לומר שב"מות הזקן" נטה יהושע לגישה אקספרסיוניסטית קיצונית. העולם נתפס אך-ורק כמרחב שממנו שואבת הנפש את חמריה כדי לבטא את עצמה. ביצירות האחרונות נתמתנה הגישה האקספרסיוניסטית והעולם קיים גם כשהוא לעצמו.

מכל-מקום, אין ספק שלמרות החידוש הגדול בעיצוב הרקע ובברירת החמרים ממשיך יהושע גם ביצירות האחרונות בנושאים, מוטיבים ועלילות האפייניים ליצירותיו הראשונות. יתר על כן, נראה לי שהיצירות הראשונות מסתברות יפה יותר על רקע האחרונות ולהיפך.

נושא הציפיה ההנאתנית למוות, המתגבש בעלילת הציפיה לאסון המתקרב, אפיינית ל"גאות הים", ל"מסע-הערב של יחיר" ול"מול היערות". בשלש היצירות מלווה חווית הציפיה הנאה דור-משמעת מתיאור הפרטים הקטנים המקרבים את הקץ; בשלשתן קיימת גם זיקה מוזרה לאיזו הווה קדומה וסתומה (החוק, אדון קנאות, מסע-הצלב והכפר הנטוש), המחוקקת את החוקים המביאים על האדם את השואה ההכרחית. מצד אחר, קרובה הנובילה "מול היערות" גם לסיפור האליגורי "המפקד האחרון", המנסה לרמוז באמצעות סמלים גדולים על בעיות לאומיות וחברתיות אקטואליות. הנובילה "שתיקה הולכת ונמשכת של משורר" קרובה ברוחה לסיפור הקצר "הסיום" (ואולי גם לתסכית-הראדיו שלו, "סודו של הפרופיסור"). בעיית העקרות, וכן פגישתו של אדם עם "צלליו", המופיעות ב"הסיום", חזרו והרעלו כאן בצורה חדשה. הנובילה "יום שרב ארוך, יאוש, אשתו ובתה" קרובה בחווית הציפיה הוודאית למוות ל"גאות הים" ובחווית האימפוטנציה והקנאה חסרת-האונים ל"חתונתה של גליה". ואילו זה האחרון הוא ללא ספק מעין פרק ראשון של הסיפור "שלושה

ימים וילד". בשני הסיפורים העלה יהושע את יחסו דר־המשמעי של האוהב לאהובתו הראשונה והחלומית. אבל אף שהנובילות החדשות של יהושע הן המשך לסיפוריו הראשונים, הרי הן גם בחינת התחלה חדשה.

ג

נראה לי שהסיפורים האחרונים אנושיים יותר מן הראשונים. שוב אין אנו תועים בעולם־לא־עולם אלא בעולם "בשר־ודם". התימטיקה לא נתרדדה אלא נתממשה. המימוש מגביל אולי את אפשרויות הספיקולציה הפרשנית של "הבקורת" אבל הוא מעמיק את העצמה הרגשית בלתי־האמצעית של הסיפורים. בכל ארבעת הסיפורים שבקובץ מתמודד המספר עם נושאים גדולים—במרכזם עומד פאראדוקס אנושי יסודי. לגבי יהושע ההווה האנושית היא פאראדוקסלית וטומנת בחובה דבר והיפוכו, ענין וסתירתו. הוויה מלאת־סתירות זו היא שקובעת את המצב האנושי ומחייבת את הגיבורים לחיות את הפאראדוקס עד־תומו. דמויותיו הן חסרות־אונים מול המצבים הפאראדוקסליים וכוחם עומד להם אך־ורק למצות את הדין—דינם. הגיבורים ניצבים חסרי־אונים מול סתירות הקיום המבוססות על הגיון פנימי משלהן, אך העימות אינו משנה את הווייתם. בדרך־כלל נמשכים הם למצבים אלה, ולאחר שנכנסו למעגל־הקסמים הם מפרפרים בו כזבובים בקורי־העפביש.

ד

דוגמה מובהקת לנושא זה היא הסיפור שעל שמו נקרא הקובץ, "מול היערות". משפונה "הצופה" ב"מול היערות" לעבודה על "מסעי־הצלב" ומבקש להתבודד כדי לסיים את עבודתו, מתגלה לו זיקתו המסתורית אל הסתירה. בנייעמו היו בעבר קרבנות "מסעי־הצלב" והיום הם נראים כנושאי־צלב (ע' 31). הוא צופה ביער נאה ומלאכותי, שניטע על הריסות כפר נטוש, ומכיר בסתירה הפנימית שבין היער שעליו הופקד לבין הכפר הנטוש שהיער מכסה עליו. הסתירה של הבנין מסתרת בסתרי הבנין עצמו. הצופה החש בפאראדוקס מצפה לשריפה שתבוא, כמי שנפשו יוצאת להתפתחות הדיאלקטית ההכרחית. בסיפור זה משמשים יחד יסודות אווירתיים ורמזים חברתיים. אתה חש ביחס התיעוב של "דמות המספר" ושל "הגיבור הצופה" אל ההווה החברתית המתגבשת בדמות ה"יער". הסלידה מתיחסת אל השלטים, אל לוחות־הנחוושת של הנדבנים שעל שמם נקראים חלקי היער השונים, ואל הטיילים הנראים כקבוצות של צלבנים (31). יותר מכל מאוסים על המספר וגיבורו הטכסים הרבים לכבוד הנטיעות החדשות (33) ודמותו של הפטרוץ שעל היער, ראש מחלקת־היערות. בפרטים אלה מעצב המחבר את ההווה הישראלית החדשה חסרת־ההיסטוריה, המכסה על הכפר הנטוש באופן סאטירי. הערבי הנוקם את נקמת הכפר הנטוש בשריפת היער הוצג כדמות חיובית ומוצדקת, משתמע, כביכול, שהיער מבוסס על סתירה חסרת־מוצא ולפיכך אין לו זכות קיום והוא גדון לכליה.

הפאראדוקס הוא עמוק יותר מכיון שהגיבור קשור למסעי־הצלב, שעליהם הוא מבקש לכתוב עבודת־מחקר מדעית. נושא "מסעי־הצלב" יש לו תפקיד מיטאפורי כפול ביחס לעלילה: היהודים שהיו קרבנותיו של המסע נעשו עתה לנושאי־צלב. "השריפה" עשויה להיות למוקד חדש ליהודי הארץ, אבל היא גם תגובתם המוצדקת של בעלי הארץ על נושאי־הצלב החדשים. הנושא של "מסעי־הצלב" מעניק לסיפור כולו עומק סמלי. הסיפור על הסטודנט הבטלן הנמלט מן העיר אל הבדידות שמעניקה לו משרת "הצופה" ביערות על־מנת להתייחד עם עבודתו הופך להיות סיפור על הרוייה היהודית מלאת הסתירות בארץ. "הצופה", שהוא בחינת אינטלי־גנט, נביא (וגם מעין "צופה לבית ישראל") ותלוש, אינו מסוגל להיאבק עם ההכרה ההיסטורית רויית־הסתירות. חסר־אונים הוא הן במלחמת־קיומו האישית והן במלחמת־קיומו של היער שעליו הופקד. מפח־הנפש גובע מפך שלבו נמשך אחר הגיונה הפנימי של הסתירה. הוא מאמין ש"יער" זה (במובן הממשי והסמלי כאחד) נדון וראוי לשריפה ואין מפלט ממנה.

יהושע העלה כאן את הצל (הסטרא אחרא, הצד האחר) של הקיום היהודי בארץ. הערבי האילם ובתו הם צלליו של "הצופה לבי תישראל", וצלם הכבד של "מסעי הצלב" רובץ על יער הגדבנים והטכסים. ההבעה ה"סמלית" מקורה כאן, אולי, גם בצנזור פנימי של "המחבר", המגלה כאן לעצמו ולקוראיו מה שאין הלב מגלה לפה. ההכרה של יהושע בסתירה המאפיינת את הקיום הלאומי אין מקורה דווקא במצב חברתי ממשי (כגון בסיפורי יזהר, "השבוי", "חירבת ח'זעה"), ואינה מעוצבת גם על־דרך הסיפור החברתי, אלא בהווית־היסוד של הקיום. יהושע אינו דן בקשיים הממשיים שבין יהודים לערבים אלא במיתוס־יסוד המפרש באורח פאראדוקסאלי את הקיום היהודי בארץ.

ה

נושא הסיפור "שתיקה נמשכת והולכת של משורר", שהוא שלישי במנין הפירסום ושני במנין הסדר הפנימי של הספר, מעלה גם הוא נושאים ומוטיבים המבטאים את זיקתו של המספר לקיום־שבסתירה. "דמות המספר" בנובילה זו הוא משורר מזדקן ועקר שחדל לו אורח כמשורר. הוא מספר על בן־זקוניו המפגר ועל היחסים שביניהם. נראה כי נושא "הצל" הגיע כאן לגיבוש הסיפורי המלא ביותר בקובץ. "המשורר" המזדקן, ה"מוטל משותק, מת למחצה" (ע' 72) ומשתוקק למוות הפיזי שיבוא ויגאל אותו ממותו הרוחני ("להישלח כחץ אטי אל השמיים להיות מוטל על מוך העננים, הגב כלפי האדמה, הפנים כלפי תכלת בלתי־משתנה". ע' 106), עומד מול צלו—הוא בנו הגדל פרא בביתו ומבקש להחזיר את האב אל החיים. הדמות גופשה כ"צל" פרוש, כמשהו המתלווה לאדם בלא שיוכל להשתחרר ממנו בתיאורים רבים ומפורטים; ובעיקר, בהטעמת תפקידיו כמשרתו של האב, ותורן־הכיתה הנצחי. בדמות חלה התפתחות בהמשך הסיפור: ילד־הזקונים המפגר של האב הופך להיות אביו של הזקן המפגר. הוא שהיה "שָׁרֵת" הופך להיות חלק בלתי־

נפרד מחייו של הזקן עד ששוב אי־אפשר לו לאב בלעדיו. הוא תופס והולך את מקומו של האב ומחזירו אל החיים בעל־כרחו כשהוא מפרסם בעתונות שיר בשמו של אביו. הילד מתואר כגולם הקס על יוצרו, כמין השלכה של כוח גלמי וחיוני שקם ב"נפש" האב, "אני אחר" שלו לעת זיקנה המנסה להחזירו בעל־כרחו אל החיים. היחס הפאראדוקסלי שבין רצון־המוות לרצון־החיים הגיע כאן לכדי מימוש אנושי. רצון־המוות מוליד כביכול את רצון־החיים ככוח היולי ובלתי־מהוקצע.

המשבש את כיסופי־המוות הרומנטיים של האדם המבקש את נפשו למות. בדומה לטכניקה של הסיפורים האחרים, גם כאן מובלעות משמעויות שונות במוטיבים משניים המתיחסים אל הסיפור העיקרי בצורה מיטאפורית. עץ־הצפצפה המזקין, המתפורר והולך, המשמש בתפקיד מיטאפורי בעיצוב דמותו של המשורר המתפורר, כשלעומתו כבר עולה "עץ צעיר ודומם" (94). המשורר המזקין של יהושע חי בפאראדוקס משום שכחות־החיים ההיוליים פועלים מתוכו ובעל־כרחו. "המשורר" מבקש את נפשו למות והוא מבקש להינתק מעברו. הילד המגודל, בער־הזקונים, כופה עליו תחייה וזיקה חדשה אל העבר. כרבים מגיבוריו של יהושע מצפה גם "המשורר" לאסון או למוות המתקרב (השריפה, הסרטן, השתיקה, והמוות הפיזי), אבל אם בסיפורים אחרים הודגשה הציפיה, כאן הוטעמו הכוחות־שכנגד, שאינם מגיחים לו לאדם להסתלק כרצונו.

אין ספק שכוחו של סיפור זה הוא במצבים האנושיים הקטנים המממשים אותו: משמעותו אינה מתגלה במישרים אלא בעקיפים. המשורר, הבן, הבנות, האם המנוחה, הבית, הפרחים והסכיבה החברתית הם מציאות של ממש, וכוחו של הסיפור טמון בממשות זו, שרק בתוכה מובנת לנו דמותו הלירית־הגרוטסקית של הנער ויחסי־הנפש רבי־המשמעויות שבינו לבין אביו, העשויים, כאמור, להשתמע גם כיחסי שבין "משורר" לבין עצמו (צלו).

1

הסיפור "יום שרב ארוך, ייאוש, אשתו ובתו" הוא אולי הסיפור המורכב ביותר והמעניין ביותר שבכל הקובץ. המעשה הוא מעשה באדם שנדון למוות כשמתגלה לו ספנת הסרטן מרחפת עליו. לכאורה, מצב אנושי הטומן בחובו חומר־נפץ; למעשה, יכול מצב זה, ככל זולתו, לשמש מצע לסיפור עמוק ורבי־משמעי— ולמילודרמה פשטנית. יהושע נזקק כאן למצב "הנדון למוות" כדי לחזור למעמקים, שאינם נתונים במצב בלבד. "הסרטן" הוא אמנם מוטיב יסודי בעל תפקיד מיטאפורי רבי־משמעי בסיפור זה, אך משמעויותיו הן מחוץ לזיקתה של המחלה הממשית. המספר נזקק לשורה ארוכה של ציורים ומוטיבים משניים, שבאמצעותם המצב היסודי מואר, מתרחב ומעמיק. ציורים אלה יש להם תפקידים רבים: יש שהתפקיד האווירתי בולט יותר (כגון הציור החוזר של "יום השרב"); יש שהציורים נראים ריאליים (כגון העולם האפריקאי, המוסך, המכתבים מן הצבא); ויש שהתפקיד

הסמלי מוטעם יותר (כגון ההולנדי הנעֹנֵד והטכס האפריקאי, ועוד). בדרך־כלל משמשים הדברים בערבוביה והציורים משמשים בכל התפקידים בבת־אחת. משמעותו של הסיפור נחשפה על־ידי כמה גורמי־יסוד: העולם האפריקאי, המכונית, מכתביו של גדי ויחסי תמרה—גדי והגיבור־המהנדס ואשתו.

מתוך עיון קרוב יותר מסתבר שלפנינו סיפור שאחד מנושאי העיקריים הוא חוסר־האונים הגברי: יחסי האישות בין הגיבור לאשתו לא היו תקינים עוד לפני צאת הגיבור לאפריקה. "ועכשיו, לאחר יומיים ללא שינה, בשעה חמש לפנות־בוקר, לפני כניסה לבית־חולים, הוא ויתר" (ע' 122). חוסר־האונים מתגלה באופן מיטאפורי בציור המכונית. המכונית בלתי מוזקת. הגיבור יצא לאפריקה כדי להחליפה, ושב בלא שצבר כסף וכוח כדי לבצע את מבוקשו. מתברר לו שהיא מתפוררת והולכת. אשתו לא טיפלה בה כראוי וקראה ל"פטרון" המוסך בלילות, כדי שיוציא אותה ואת מכוניתה שנתקעה בדרך. לבסוף מתברר ש"אין עוד תקנה למכונית הזאת. לו שהה באפריקה שנה נוספת היה מחליף אותה" (ע' 165). המכונית משמשת מקבילה מיטאפורית של הגיבור עצמו: מה היא חסרת־אונים ומתבלה, אף הוא כך; ומה היא אינה ראויה עוד לנסיעה כך אף הוא אינו מסוגל עוד לבוא ביחסי־אישות עם אשתו. אין הסרטן גוף המחלה אלא גילוי סמלי למחלה אחרת—מפת־הנפש שבחוסר־האונים.

ציור המכונית מתיחס גם למוטיב נוסף בסיפור—מכתב־האהבה של גדי. באמצעות צבירת המכתבים במכונית מנסה הגיבור לספוג משהו מכוח־הגבר של הצעיר המאוהב בבתו. הוא מנסה להפריד ביניהם מפיון שהוא נדון למוות, הצעיר—לחיים. הגיבור מנסה להתמלא, כביכול, מפוח זולתו; וכשהוא רומס את הצעיר הרי זה מעשה של קנאה חסרת־אונים, שסופו ידוע לו—אין לו תקנה משום שסופו־הוא להירמס על־ידי אשתו. עיפוב מכתביו של גדי אל בתו הוא דראמה של השהיה טראגית; מין נסיון מטורף של מי שנהרסו חייו למנוע את תסיסתם של חיים אחרים. בשיעור־החשבון, שהוא בותן לבתו, מבקש הוא להוכיח שהוא בר־תחרות ועודו בחיים, אף שהוא נדון לחוסר־אונים. כאן, כמו בסיפור הקודם, מתיחס יהושע יותר למוות בחיים מאשר למוות הממשי. עקרונות וחוסר־אונים הם שני הצדדים של אותה מטבע.

הרקע האפריקאי מרחיב את הסיפור גם לצד אחר. הדמות המרכזית במעגל האפריקאי היא הרופא הכושי הצעיר, המגלה לגיבור בהנאה רבה שהוא נדון למוות; גזר־הדין נתפס לרופא־השופט הכושי כנקמה מתוקה של חברה חיונית בעלת כוחות היוגליים בחברה התרבותית הגוססת, שמחלת סרטן־הנפש אוכלת בה כל חלקה טובה. אותה מחלה החלה, כפי שמסתבר מקטע של נסיגה המובא לקראת סוף הסיפור והבא לבמק את ראשית־המעשה, בשעת טכס־נישואים אפריקאי השופע עלומים ואונים (עמ' 170—168). חוסר־האונים של הגיבור נתגלה מול אונים שופעים אלה. מה שהיה בגיבור בכוח (לפני צאתו לאפריקה) יצא על־ידי פגישה זו מן הכוח אל הפועל.

ציור שחיטת התרנגולת, שתמרה מסרבת לאכול מבשרה והגיבור כופה אותה על

גדי (ע' 151), מעניק לסיפור גוֹן נוסף: הגיבור מנסה להפיץ סביבו את המוות המקנן בתוכו. מוטיב ההולנדי הנעוֹד, שאינו אלא גילגולו של "ההולנדי המעופף" המיתי, רבי־חובל מסתורי המבשר אסון לכל המודמן בדרכו, מבשר את גזירת הגורל. חרף יסודות מיתיים וסמליים רבים, עיקר כוחו של הסיפור דווקא בממשותן החיה של הדמויות. גדי, ההולנדי, הרופא הכושף, הבת, האשה, פטרון המוסך הם אנשים חיים, אף שכל אחד מהם משמש (כרוב דמויות־המשנה בסיפורי יהושע) מוטיב בתבנית המשמעותית הכוללת.

ז

בעיית היחס שבין המישור הריאלי למישור ה"סמלי" יש לה חשיבות רבה להבנת סיפוריו של יהושע. למצבים הריאליים בסיפוריו משמעות ממשית ומיטאפורית כאחת, והקורא נתפס לפירוש "מיטאפורי" משום שהיחסים בין הגורמים הריאליים מעוותים ותובעים הנמקה חדשה. מכיון שהנמקה ריאליית אינה תופסת, נזקק אתה להנמקה מיטאפורית, כלומר להבנה של היחסים בין גורמי הסיפור השונים על־דרך האנאלוגיה המיטאפורית (בין אדם למכוננית, בין אפריקה לישראל, בין אין־אונות לסרטן) שבאמצעותה הוא מסתבר. עקרונות אמנותיים אלה משותפים לכלל סיפוריו של יהושע. מן הדין שנוסיף כי עיוות הקשרים הריאליים (כגון שהגיבור מסתיר במכוננית ישנה את מכתבי־האהבה שנכתבו לבתו) הם שיוצרים גם את התחושה הגרוטסקית. הנער המאסף את קרעי שיריו של האב או קובר את תמונות אמו, הצופה השוכב עם אשה ואינו חדל מהתבונן ביערות, חולה־הסרטן הצובר מכתבי־אהבה של הבת והמאהב־לשעבר, המבקש להרוג את בן אהובתו, גורמים שתאבד לנו האוריינטציה הריאליית שלנו. בני־אדם אינם נהגים כך בחיי־יומיום, ואין לנמק את התנהגותם על־דרך השכל הישר אלא אם כן נאמר שהדמויות הללו הן על סף הטירוף. על־פי אמות־מידה ראציונליות אין הדמויות הללו שפויotes או נוהגות ככל האדם, אך הן משכנעות בהגיון הפנימי של טירוף; מכיון שאנו משתכנעים, מנסים אנו לנמק לעצמנו את הגיונו של הטירוף — זה טומן בחובו את משמעות הסיפור. פירושם של סיפורים אלה אינו אלא נסיון לרדת לסוף דעתו של הטירוף.

ח

הסיפור "שלושה ימים וילד" שונה מן הקודמים. הוא אינו עוסק כמותם ב"חיים על קרהקץ" אלא בסתירות הפנימיות של האהבה. האהבה שפשלה מעוררת שפע של רגשות דרערכיים המשעבדים את הגיבור לא־פחות ממנה. רגשות סותרים קושרים את הגיבור אל אהובתו הראשונה. אין הוא יכול להינתק מהם וממנה. משמופקד בידיו ילדם של אהובתו לשעבר (חיה) ובעלה (זאב) הוא נעשה והולך מושא אילם למערכת־היחסים שבינו לבינה. יחסי־אנוש מתעוותים כאן על־דרך הגרוטסקה: צפע סובב־הולך בבית וסטודנט למתימטיקה, המנסה לגרום את מותו של הילד שהופקד בידיו. זוהי גרוטסקה שבה משמשים יחד קנאה, שנאה ואהבה. משמעותה מתגלה גם

היא בעיקר במוטיב־משנה: צבי מביא עמו נחש המשתחרר שלא־במתכוון, כביכול, בביתו של דב. נחש זה פוגע בצבי עצמו. צבי אוהב את נערותו של דב, יעל. בהבאת הנחש יש משום נסיון בלתי־מודע להתנכל אל מתחרהו. סופו שהנחש מפישו. מוטיב־משנה זה מאיר את הנושא העיקרי: יאלי מובא גם הוא לביתו של דב ומשמש אף הוא כמין "נחש" בביתו. ההקבלות שבין דב—חיה—וואב וצבי—יעל—ודב יוצרות אווירה של קנאה מינית, שבה הכל לוחמים בבל. המחבר ניסה שוב לעצם את אווירת "הקנאה החייתית" על־ידי כמה מוטיבים משניים: גיבורי הסיפור נושאים כולם שמות של חיות, ואפילו גיבורי־משנה כהוריה של יעל מכוונים בשם שועלים (204). הגיבור נוטל עימו את יאלי אל גן החיות (193—190), ולקראת סוף הסיפור חוזר הגיבור ומספר לילד סיפור על מלחמת החיות שגיבוריו הם כל החיות המוזכרות בגוף הסיפור כ"גיבורים" (252). שמות הגיבורים, גן־החיות, הסיפור לילד וכו', הנחש, הקשר של גיבורי־המשנה אל הטבע (בוטניקאים וחובבי־טבע), כל אלה מעניקים לסיפור ממד נוסף: המגמה העיקרית היא ליצור מין אווירה "חייתית", שבה כל אדם לאדם ואב. אווירה של רעב מיני שבו שליט החוק של "קיום החוק". נוצרת אפוא סתירה בין הפיזופים הרומנטיים לאהבה האינסופית של דב וצבי לבין מלחמת־המינים שבה הרצועה מותרת והכל שרוי. ערגה רומנטית ואכזריות חייתית נתגלמו בסיפור ביחסו המעורב של הגיבור אל יאלי, הילד. דב מגלה כלפיו יחס עדין ורומנטי מצד אחד, ויחס אכזרי ובלתי־אנושי, מצד שני. דו־ערפיותה של האהבה, שהיא ערגה אינסופית וכיבוש "חייתי" כאחד, מתבטאת ביחסו הגרוטסקי של הגיבור אל העולם ואל הגיבור־שפנגד (יאלי).

ט

אין תיאור זה מַמְצָה את העולם של "שלושה ימים וילד". כדי להבינו כהלכה יש לחזור ולדון בכמה תכונות כלליות של הקובץ. מבנה הסיפורים הוא בדרך־כלל דראמתי מאד: הוא מבוסס על התפתחות הכרחית לקראת סיום צפוי־מראש. תכלית הסיפור הראשון—השריפה—קבועה מראש, ואנו, בדומה ל"צופה", איננו אלא צופים אילמים בהתפתחות לקראת הסיום המר. השינוי הדראמטי במערכת־היחסים שבין האב לבנו בסיפור "שתיקה הולכת ונמשכת", כשהבן נוטל את מקומו של האב והאב תופס את מקומו של הבן, אינו צפוי; אבל התפתחות הסיפור כולו מבוססת על גילוי אָטִי ומדויק, חוליה בצד חוליה, של ה"חילוף הדראמטי", שהוא כמין "פואנטה" סופית. הדרמה של גיבור "יום־שרב" נקבעה מראש, והסיפור כולו (על כל נסיגותיו) בנוי כמין נסיון מלא מיתח להשוות את גור־הדין הצפוי. השהיה זו מסבירה ומנמקת את פסק־הדין. הסיפור האחרון עשוי גם הוא באורח דראמטי כאשר שני מעגלים של "משולשי־אוהבים" נתקלים זה בזה, ומערכת־היחסים צפויה וקבועה־מראש ואינה משתנית מעיקרה. המיתח נוצר באמצעות יחסו דר־המשמעי של הגיבור אל הילד. הקורא אינו בטוח מה יהיה בסופם של יחסים אלה, והוא חושש לגורלו של הילד שהופקד בידי המסוכנות של גיבור שנחש־הקנאה מקנן בלבו.

המבנה האנכי של הסיפורים הוא מיטאפורי: מוטיבים משניים שונים משמשים ציורים פיוטיים המרחיבים את משמעותה של העלילה העיקרית. הקשרים בין חוליות הסיפור וההנמקות של הפעילות האנושית הם בעלי מטען גרוטסקי—בדרך כלל אין הדברים מסתברים על־דרך השכל הישר והם בעלי מטען קומי. ואכן: הסתרת מכתבים במכונת, איסוף קרעי השורות של משורר מזדקן או מעשי־שירות שעושה נער לחבריו המוזמנים ליום־הולדתו, וכן מצבי חוסר־שינה נצחיים של "צופה" המופקד על שמירת יערות הקרן־הקיימת, או ביקור בבית הורי הנערה הלא־אהובה עם ילדה של אהובה שבגדה—הם במידה מסוימת מצבים קומיים. משום שהם סטייה גמורה ובלתי מתקבלת על הדעת מנוהג אנושי מקובל. ההנמקה לפעולות קומיות אלו היא רצינית מאד (אימה, ציפיה למוות, רצון לתחייה, קנאה). המטענים הרגשיים מעורבים, אפוא, ואצל הקורא נוצרת תגובה גרוטסקית—כלומר: תגובה מעורבת של שחוק ואימה.

ואולם, לצד הדראמה בעלילה והגרוטסקה בהנמקה בולטת נימה פיוטית ריגושתית מאד ביחידות הביטוי הקטנות. הנימה הריגושתית ניכרת במשפטים האליפטיים האינטנסיביים ("המלים נשרו ממנו כמו קליפות ריקות. צרצרים. מקהלות תנים. עטלף כבד־כנפיים חוצה את האופל. רחשושים"—ע' 28). בעושר הפיוטי המציין את תיאורי־הנוף ("ואם בעד חרכי התריס צועק אלי בכידודים קטנים אור־היום הבהיר והחזק"—ע' 236), ובעיקר בקטעים שלמים המבוססים על לשון פיוטית, משפטים אליפטיים ורווחים רגשיים רבים בין משפט למשפט כאחד ("ההתפרצות אל בית־החולים, ההתנפלות על האחיות, על הרופאים. הפגישה פנים אל פנים. יפיה הנפלא, המופה. הם לרגלי, אני לרגליהם. אחווים זה בזה. החלונות הגדולים הפרוצים לרוח. ירושלים שתהיה שקטה ורגועה. שתהיה עדה"—ע' 237). פיסקה זאת היא פתחית מאד והיא מבוססת תחילה על שורה של משפטים מקבילים המעצמים זה את זה. בהמשך נוצרים בין יחידה ליחידה רווחים רגשיים המטעימים אפקטים ריגושיים בלשון. כמו כן יש לשים לב לצירוף התארים המקורי (נפלא, מוכה) ולמעבר החד מתיאור ריגושי מאד של הקירבה בין הגיבור לאהובתו אל תיאור ירושלים המאנשת, הנעשית ביטוי ומיצוי פיוטי של חוויית הפגישה.

עומד אני על אפיו הריגושי של הסגנון המהיר, האינטנסיבי והלא־"מאוזן", כדי להדגיש אפקט נוסף של הקובץ, המתבלט בעיקר בסיפור האחרון, "שלושה ימים וילד". בכל הקובץ, בין ש"דמות המספר" היא כל־יודעת (מול היערות, יום שרב) ובין שהיא "אני מספר" (שתיקתו, שלושה ימים), מתיחסים "המספרים" אל החוויות יחס ריגושי מאד. הלשון מגלה שה"מספרים" השונים נהנים מן החוויה הפאראדוקסלית ונסחפים עמה. אין כאן נסיון לתיאור מאוזן או יובשני של מציאות (עגנון וקפא) אלא נסיון לחישוף ריגושי מאד של הסתירות היסודיות שבקיום האנושי, שמקורן בעולם־הצללים הרודף עקב־בצד־אגודל אחר ההוויה הגלויה של האדם. "מספריו" של יהושע נהנים מן הפגישות עם עולם־הצללים הפאראדוקסלי. זיקתם הריגושתית אל המצב אולי גם היא חלק מן הגרוטסקה, אבל היא מקנה לה מימד חדש. גיבוריו מובלים,

כביכול, למקום שלבם חפץ. בהנאה משונה הם מתפלשים בסתירותיהם. "המצב" אינו רק מקור של התמוטטות דראמתית והליכה דראמתית לקראת סיום חסר-מוצא אלא גם מקור של הנאה. דב, גיבורו של א. ב. יהושע, נהנה מן המצב דו־המשמעי שלתוכו נקלע משהופקד שלושה ימים על הילד של אהובתו. הוא הדין בצופה, במשורר ובמהנדס הנגוע, הנהנים ממצבם. מתוך נימת דבריהם משתמע שהוא מעניק להם אושר פאראדוקסלי. אולי הפאראדוקס הגדול ביותר בסיפורי יהושע הוא זה שהגיי־בורים וה"מספר" כאחד נהנים מן המצב הפאראדוקסלי שנקלעו לתוכו ללא מוצא.

מתוך הפירוש שניסיתי לתת לסיפורים אלה ניכר שהם חשובים בעיני. אין ספק שיהושע הוא מספר בעל שיעור־קומה, וקובץ נובילות זה הוא מגובש ובעל יותר מקובץ הסיפורים הקודם. יהושע הוא מספר אַקספרסיבי (אקספרסיוניסטי) שהלך בדרך הפוכה ממספרים אחרים והגיע מעולם הדמיון אל המציאות. זו לא נעשתה ערך בפני עצמו אלא היא משמשת ביטוי למצב־היסוד של קיום אנושי. מארבעת הסיפורים רים קרובים ללבי יותר שני הסיפורים הפנימיים (יום שרב, שתיקתו) משני הסיפורים החיצוניים (מול היערות, שלושה ימים). נראה לי שבשני הסיפורים ה"פנימיים" המערכת הציורית מורכבת יותר, העולם ממומש יותר, והזיקה בין המצבים הריאליים למשמעות ה"סמלית" הדוקה יותר. שני הסיפורים ה"חיצוניים" הם, אם לנקוט את לשונו של יהושע, ירושלמיים יותר, "סמליים" יותר. בסיפור הראשון האליגוריה חשופה, בשני אין הזיקה בין ציורי ה"חיות" למשמעותו הכוללת של הסיפור הדוקה כל־כך כבסיפורים הפנימיים. אינני בא למעט מערכם של סיפורים אלה אלא קובע אני את העדפותי. ב"שלושה ימים וילד" אני מעדיף את האווירה הירושלמית על העלילה גופה; ב"מול היערות" מעדיף אני את הגיבור חסר־האונים המתבונן ניס־ולא־נים בעצמו ובעולם על התבנית האליגורית המרומזת.

בהעדפותי לא קבעתי אלא מין אנתולוגיה אישית, ואין הן ממעטות, כמוכן, מערכו של הקובץ כולו. הספר כולו, על כל סיפוריו, הוא ללא ספק אחת התרומות החשובות ביותר לסיפורת העברית בת־זמננו.

נעמי הנדלר: ידיך אמונה

ויהי ידיו אמונה עד בוא השמש...
(שמות י"ז 12)

ידיך אמונה,
אני יודעת.
הורסות למצא
ענף
קרוע
חולם אותך שריגים ודם ושקט.
גושם את עצמו
בערגולים כבדים
של
שקיעה.

לאחותי

לאחותי אותם תהומות
כשלי. רק שלה עלות חלומות צחוק
אפלולי, ואפשר בם לראות
באבי הנחל ובסמדר
והם אינם יודעים הרף שלא
חלף ועבר בי, מסתולל
בקמוש לערער גופי
ואני מפחדת.

שמש ערב

שמש-ערב זורח בארמנות המים
אלהי-האורות הגדולים קרוב אלי מאד
שחפים מנקרים פניגים מקונכיות-עינים
קירות הם גבוהים קורנים באור ורד.

זרי-פרחים צפים על-פני המים
דגי-זהב שטים בין קפלי-התכריכים

אצות פֿוּרֹת סביב קשֶׁר יֶרֶק שֶׁל מְשִׁי
גלי הַיָּם שְׁקוּפִים פֿאַר־נֹת־זְכוּכִית.

שְׁמֶשׁ־עֶרֶב זֹרֵחַ פֿאַר־מְנוֹת־הַמַּיִם
שְׁעַת־מוֹתֵי מוֹאֶרֶת בְּאוֹר אָדָם מֵאֵד.
עִיפְתִּי מִלְּצִפּוֹת בְּכוֹכְבֵים שְׁבַשְׁמִים
מֶלַח וְשֶׁלֶג לְבָן חוֹתְמִים אֶת שְׁפִתֵי הַצְּמֵאוֹת.

כגולם

הַרִינִי כְּגֹלָם :

מִחֲתֻלַּת בְּלֵא־כְלוּם וּמוֹגְנַת מֵאֵד.
תְּלוּיָה עַל בְּלִימָה, וְנֶעֱה בְּרוּחַ.
יִשְׁנָה בְּעֶרְסֵל שֶׁל וְרָדִים בְּעֵינַיִם פְּקוּחוֹת,
וּסְכָךְ־הַפְּרָחִים מַעֲלֵי גְדוּל כִּכְפַת־הַשָּׁמַיִם.
אֲנִי מִחְכָּה לְהִלְדָּתִי.
אָבוֹא בְּכַנְפֵים שְׁקוּפוֹת וּבְמִבְט זְרוּחַ,
וְהוּא כְּאֵב וּכְיֵלֵד יִמְזַג לִי דְבֶשׂ בְּיָדַיִם חוֹמוֹת.
אֱלֹהִים שִׁירְאֲנוּ בְּכֶךְ יִגְמַל לֹו בְּצוּף כְּפָלִים,
וְאֲנִי שִׁירְאָה כֹּל־כֶּךְ אֲשֶׁתָּה מְלוֹא־כְּפָיִם.
אֲחִר־יֶכֶן אֲטַבַּע בְּתַהוֹמוֹת נַפְשִׁי.
הַגְּדוּלָּה פְּיָם,
קִטְנָה כְּצִינּוֹק,
מְלֵאָה פְּרָחִים.

ברונו שולץ: בריחתו האחרונה של אבי

היה זה בעונה מאוחרת ואבודה בתקופה של התמוטטות כללית, לעת החיסול הסופי של עסקינו, השלט הוסר כבר מזמן מעל פתח החנות. מאחרי סורג מורד־למחצה ניהלה אמי סחר־סתר בשאָריות. אָדילה נסעה לאמריקה. אמרו כי האניה שהפליגה בה טבעה וכל נוסעיה נספו. מעולם לא בדקנו את מהימנות השמועה הזאת. עקבותיה אבדו ושוב לא שמענו על־אודותיה. החלה תקופה חדשה, מפוכחת, נטולת שמחה וריקה—לבנה כנייר. גְּנִיה, העוזרת החדשה, אָנמית, חיוורת וחסרת־עצמות, התלהבה בחדרים בלאט. אילו ליטפוח לאורך גבה היתה מתפתלת ומתמתחת כנחש ומנהמת כחתולה. עור פניה הלבן־העכור לא היה ורוד אפילו מתחת לעפעפי עיניה הזוגיות. בפוזור־דעת היתה מתקינה מדי־פעם רביכה מתעודות־משלוח והעתקים ישנים—מבחילה ופסולה למאכל.

אותה שעה כבר היתה מיתתו של אבא מוהלטת. עד כה חזר ומת פעמים רבות. מעולם לא לגמרי, ותמיד בהסתייגויות מסוימות שפפו בחינה מחודשת של העובדה הזאת. אך היתה גם מעלה לדבר. מתוך שכך פורר את מותו לשיעורים, הרגיל אותנו אבי לעובדת הסתלקותו. נעשינו אדישים להופעותיו החוזרות, הופעות המצטמצמות־והולכות מדי־פעם, מוסיפות עצבות. קלסתר־פניו הנעדרים מפבר התפשט כביכול בחדר בו היה חי, הסתעף ויצר מוקדים מוזרים של דמיון מופלא בבהירותו. הטפטיס חיקו פה־ושם את הרטט העצבני של אבי, הערבסקות לבשו את האנטומיה הכאובה של חיוכו, המפורקת לאברים סימטריים כדפוסו המאובן של טרילוביט. זמן־מה היינו עוקבים במרחק רב את מעילו המתופר פרוות־חולד. המעיל היה מתנשם; בהלה החיות הקטנות האחרונות זו בזו, התפורות יחד, היתה חולפת דרכו ברעידות איך־אונים ואובדת בקפלי שוליו. מקרוב, בהסמכת אוזן, אפשר היה לשמוע את הריטון המתנגן של אחוות חלומן. בדמות העור המעובד היטב, הנושא ריח קל של חלדים. של רצח וריחות ייחום ליליים, יכול היה להאריך ימים. אולם גם כך לא החזיק מעמד זמן רב.

פעם אחת חזרה אמי מן העיר בהבעת תימהון: רָאָה, יוסף—אמרה—איזה מקרה. תפסתי אותו על המדרגות כשהוא מנתר מאחת לשניה.—והסירה את המטפחת מעל משהו שהחזיקה בצלחת. הכרתיו מיד. אי־אפשר היה שלא להכירו, כה רב היה הדמיון, אף שעתה היה סרטן או עקרב מגודל. אישרנו זאת במבט עינינו, נדהמים עד למעמקי נפשנו מבהירות הדמיון הזה, שחרף תמורות ומיטאמורפויות כאלו, נכפה עלינו בכוח שאין לדחותו.—האם הוא חי?—שאלתי.—מובן־מאליו, בקושי אני יכולה להחזיק בו—אמרה אמי—האם עלי להניחו על הרצפה?—היא העמידה את הצלחת על הארץ,

ורכונים מעליו סקרנוהו עתה לפרטיו. היה מניע קלות ברגליו המרובות. המעוק־מות—שקוע ביניהן. מלקחיו המורמים קימעה ושפמותיו היו כמקשיבים. הטייתי את הקערה ואבא ירד על הרצפה בזהירות, בהיסוס־מה, ואך חש בקרקע השטוחה תחתיו פתח פתאום במרוצה בהמון רגליו. מקשקש בעצמות הקשות של פרוקי־הרגליים. חסמתי את דרכו. מהסס נגע בשפמיו הנעים במכשול ואחר הגביה את מלקחיו ופנה הצדה. הנחנו לו לרוץ בכיוון שבחר בו. בצד הזה לא עמדו רהיטים שיכלו לשמש לו מסתור. ובמרוצה זו של גל־רטט ברגליו המרובות הגיע לקיר, ובטרם נספיק להת־אושש עלה בו בכל צבא גפיו בקלות, בלי התעכב. נרעדתי מתוך סלידה אינסטינק־טיבית, עוקב אחר טיול הפרקים הנע בהמולה על־פני טפיטים של נייר. בינתיים הגיע אבי לארון־קיר קטן, רגע נכסף על שפתו, כשהוא בודק במלקחיו את המישור שבפנים, ואחר הזדחל כולו פנימה.

אבי היה כמתודע מחדש אל הדירה מנקודת־ראותו של סרטן. בחן חפצים, אולי בחושי־הריח שלו, כי על אף בחינה מדוקדקת לא הצלחתי להבחין אצלו באבר־ראייה כלשהו. נדמה שהיה תוהה על הדברים אשר פגש בדרכו, נעצר לידם, נוגע בהם קלות בשפמו המתנועע ואפילו לופתם במלקחיו כמו לבדיקה, מתודע אליהם ורק אחרי רגע ניתק מעליהם ורץ הלאה. כשהוא גורר אחריו את זנבו המורם קימעה מעל הרצפה. בדומה לזה, נהג בפירווי לחם ובשר שהשלכנו לו על הרצפה בתקוה שיאכלם. היה ממשש אותם בחפזה ורץ הלאה, בלי לשער כי עצמים אלה ניתנים למאכל.

למראה סווריו העקשניים והסבלניים בתחום החדר, אפשר היה לחשוב שהוא מחפש משהו. לרגעים רץ לפינת המטבת, אל מתחת לחבית המים הדולפת, ובהגיעו לשולית נדמה שהיה שותה. פעמים התגלגל ובילה אי־שם ימים שלמים. הסתדר יפה בלי מזון ולא השגחנו שנגרע משהו מחיותו. במשך היום היינו מתהלכים ברגשות סלידה מעורבים בבושת־פנים בשל החשש הפמוט שהוא עלול לבקרנו בלילה במיטה. אבל דבר זה לא קרה מעולם, אף כי במשך היום היה משוטט על־פני כל הרהיטים ובייחוד אהב לשהות בריוח שבין הארונות והקיר.

עם זאת הבחנו אצלו בסימני תבונה מסוימים ואפילו בשובבות קונדסית. מעולם, למשל, לא פסח אבא על שעת הארוחה והיה מופיע בחדר־האוכל, הגם שחלקו בסעודה היה אפלטוני בלבד. ואם במקרה היתה דלת חדר־האוכל סגורה בשעת הצהריים, כשנמצא אבי בחדר הסמוך, היה מתחיל לרוץ רצוא־שוב לאורך הסדק, נובר־חורק מתחת לדלת, עד שפתחו לו. במאוחר יותר למד לדחוק בסדק הזה את מלקחיו ואת רגליו, ובעזרת תנודות־גוף מאומצות מעט היה מצליח להידחק בצדו תחת הדלת ולהיכנס לחדר. נדמה שהיה שמח על כך. נדם אז מתחת לשולחן, שכב שם בשקט, ורק בזנבו היה מנענע בקצב של הלמות הדופק. לא ידענו לנחש את פשר הנענוע הקצוב של הזנב המבריק. היה כאן משהו אירוני, מגונה ומרושע, ובתוך כך, כמו מביע סיפוק של איזה תאנה שפלה. נמרוד, כלבנו, היה ניגש אליו אט ובהיסוס, מרחרחו בזהירות, מתעטש ומתרחק באדישות בלי לגבש עמדה ברורה.

ההתמוטטות בביתנו היתה מרחיבה תחומיה. גְּנִיה היתה ישנה ימים על ימים. גופה התמיר נע חסר־שדרה בנשימתה העמוקה. לעתים קרובות מצאנו במרק סלילים של הוטי־תפירה, שהכניסתם יחד עם הירקות ברישול ובפיזור־נפש מזור. החנות היתה פתוחה יומם ולילה ברציפות. המכירה שמאחרי הסורג המורד־למחצה היתה מתנהלת לה יום־יום בדרכה הסבוכה תוך כדי שידולים והתמקחות. גוסף לפל הגיע הדוד קארול.

בהופיעו היה דיפאון מזור נסוך עליו והוא מיעט בדיבורו. באנחה הודיע כי לאחר נסיונותיו העגומים האחרונים החליט לשנות את אורח־חיינו ולהתרכז בלימוד לשונות. לא היה יוצא את הבית, הסתגר בחדר האחרון, שגְּנִיה סילקה מתוכו את כל המרבדים והשטיחים, מתנפרת לאורח החדש. הדוד קארול שקע בחקירת לוחות־מחירים ישנים. פעמים אחדות ניסה לדרוך ברישעותו על זנבו של אבי. בצעקות ובבהלה אסרנו עליו זאת. היה מחייך לנפשו ברישעות, מפקפק עדיין, שעה שאבי, בלי תת דעתו על עוצם הסכנה, היה נעצר ובודק בתשומת־לב כתמים ברצפה.

מהיר וזריז היה אבא כל עוד עמד על רגליו, אלא שבהיותו הפוך על גבו נעשה חסר־ישע לגמרי, כמוהו ככל עוטי־השריון. מדכדך ועצוב היה מראהו כשהוא מנפנף בייאוש ברגליו, סובב איך־אונים סביב עצמו. אי־אפשר היה שלא לחוש אי־נעימות למראה המנגנון האנאטומי הברור מדי, המופגן ללא בושח כמעט. כמו חשוף מצד בטנו הפרוקה והערומה. ברגעים כאלה כמעט היה הדוד קארול קופץ לדרוך עליו. אצים היינו להצילו ומושיטים לאבא משהו שבו היה נאחו בעווית במלקחיו וחוזר בנריוות אל מצבו הרגיל, ומיד היה פותח בריצת־הקפות, מפגין פניות חדשות בכפל־מהירות, כמבקש למחות את זכר נפילתו המבישה.

בצער עלי להתגבר על עצמי כדי להיות נאמן לאמת ולספר עובדה בלתי־נתפסת, אשר לממשתה נרעדת ישותי כולה. עד היום אינני מסוגל לקלוט כי היינו הגורמים המודעים של עובדה זו במלואה. מנקודת־ראות זו לובש המאורע אופי גורלי מיוחד־במינו. הגורליות אינה עוקפת את תודעתנו ואת רצוננו אלא קובעת אותם במיכניזם שלה עצמה, עד שאנחנו מסוגלים להניח או להרשות לדברים להתרחש כמתוך שינה ליתארגית, דברים שבתנאים רגילים היינו נרתעים מפניהם.

מזועזע הייתי בתום המעשה, כאשר שאלתי את אמי בייאוש:—איך יכולת לעשות זאת! לו לפחות היתה גניה עושה, אבל אַת במר־ידך... בכתה אמי, פוכרת ידיה, בלי שתוכל לענות. וכי האמינה שכך ייטב לאבי, כלום ראתה במעשה זה מוצא יחיד למצבו חסר־התקוה, או אולי פעלה סתם מתוך קלות־ראש והיסח־דעת שאין להבי־נם?... הגורל מוצא לו אלף תחבולות כאשר מדובר בעקיפת רצונו הסתום. רפיון־מוחים רגעי, פעוט, שניות של עיורון או הזנחה, דיים להבריא את המעשה מבין סקילא וכאריבדיס של החלטותינו. אחר־כך, אַקס־פּוּסְט, אפשר לבאר ולהסביר את הסיבות, לחקור את המניעים—העובדה בעינה עומדת בבחינת מעשה שאין להשיבו, פסק־דין לעולם־ועד.

התפכחנו והתנערנו מן העיורון רק כאשר הוקרב אבי בתוך קערה. שכב בצלחת, גדול

ונפוח מן הבישול, מיקפא חיור-אפור. דמומים כדגים ישבנו. רק הדוד קארול שלח מזלגו אל הקערה, אך נעצר בהיסוס במחצית הדרך, כשהוא מציץ בנו משתאה. אמא צייתה להציג את הקערה בטרקלין. שם שכב על השולחן המכוסה מפת-קטיפה, ליד אלבומי-התצלומים ותיבת-הסיגריות המנגנת, דומם שכב ואנו היינו פוסחים עליו. אך לא כאן צריכים היו להסתיים נדודיו הארציים של אבי, וההמשך, הארכת הסיפור, דומה אף אל מעבר גבולות המותר—היא־היא הנקודה הכאובה ביותר. מדוע לא ויתר לבסוף, מדוע לא הכיר במפלתו שעה שבאמת כבר היו לו כל הטעמים להיכנע והגורל לא יכול להוסיף ולהתאנות לו? לאחר שכמה שבועות שכב אין־ניע, התגבש אי־כה וכמו שב אט־אט אל עצמו. בוקר אחד מצאנו את הקערה ריקה, רק רגל אחת היתה מונחת בשוליה, שמוטה על מיקפא מיץ־העגבניות ועל הקריש הדרוס עקבות מנוסתו. מבושל, משיל רגליו בדרך, נגרר בכוחותיו האחרונים הלאה, הלוך ונדוד ללא בית, ומעולם לא שבנו לראותו.

(תרגום: אורי אורלב)

נואיר אגסי: הנועגל של יוליק

קופסת הגפרורים ריקה ולכן לא אעשן אלא דומיה. אשאף אל נחירי אותה דומיה היושבת בי ערב־ערב ואלביש לעצמי מחלצות של תמונות הבאות בזו אחר זו ומתחברות כהרף־עין.

אלך להרתיח מים. ואם אשפות את הקומקום אחר־כך? מנהג מגונה של עצלנות, ובכן אשפות אותו עכשיו. השולחן יש בו פירורים לעייפה, וסוכר פזור בו כקשקשים בשער. אפרוש את השעוונית העתיקה מתחת לגיירות וארצה שיבוא יותר אור, שלא תכהינה עיני.

הלילה מזומזם בחוץ בעד לגורות הניאון. אפשר אכתוב על עצמי לעצמי כנערה פותה הפורקת רגשות שלה אל יומן מדומע מאהבה ראשונה. מתי זה היה אצלי? נורית. נורית. הקשת בשערות. כל־כך הרבה הרפים ברחו מאז. צילה עולה בכבודות פילית במדרגות הבית, אי־אפשר לטעות, והתמונות באות בהיחבא ונגנזות בהיחבא. צילה מתחברת עם נורית ועם קיטי, אור בא אל אור בסקיצת שמן־אקורל. קיטי.

ב

ובינתיים אני חוסך. התכוונתי ללמוד פילוסופיה וספרות ימי־הביניים, אולי משום שהלכתי שבי אחרי דמותו הארפנית והמגוידת של דון־קישוט שהזכירה לי במשהו את דמותי שלי, ואת חלומותי שנמסכו באבק הימים. לא חלמתי להפוך עולמות, אבל דון־קישוט—עם כל היומרה שבדבר—סימל בשבילי משהו לא־מודע ששאפתי לתהות על קנקנו.

בצבא לא באתי מעולם לבלות בשק"ם, ומובן שלא בשל כך שולח בי רוזן. אחרי חיילות מעולם לא רדפתי שהרי תמיד האמנתי בחוסר־הסיכוי שלי, ולמותר לציין שגם חיילות מן הסוג של ציפ ושוש, השמנמנות וטובות־הלב, לא זכו אצלי לתשומת־לב, שכן עדיין נתברכתי במידה מעטה של אנינות־הטעם. התוצאה שהגעתי עד הלום גלמוד ועצוב.

התקליט של הארי בלאפונטה ממלא דירה קטנה, בארץ מצניחה של דירות מטות לנפול אי־שם בעיר לא־חשובה. עקרות־הבית מצווחות בבוקר ותולות כביסה בין החבלים הנמתחים מבית אל בית כמו קומפוזיציה של ינקו. הרץ הסבל פותח את החלון מולי ומפליט לים קללה עסיסית. אז אני פוקח עיניים וכולש אחר האור. הים מתחיל במשחקו בי עם הלילה, עכשיו, הוא נמתח בלוי מעט ואפור מן המסגד ועד המוויאון "לתולדות הים", שכיפתו יושבת בפאתי הרחוב שלנו. אחריו תגיח העיר בשובל של טיח וצבעים מאפירים, וראי סדוק רואה אותי מתגלח. התקליט של הארי בלאפונטה הוא היחיד שברשותי ברגע זה.

מחזה מסוים לעצמי בערבים מסוימים. חמים. ואז אני צריך ללכת למרכז העיר, לראות את ההמון השוקק והמשתוקק, להריה ריחות, להרגיש טעם אזלת־יד ואחר־כך, כמנחם, ללקק גלידה בהודיה.

ומה נשאר מכל אלה? חוזרים שוב לדירה המחוספסת, וחחול אחד עומד נכון במארב. תמיד עומדים פה החתולים במשמרות כמוטיב של לילה אחר לילה, עד שקיטי הדליקה אור, מעט אור, אור נר, והחתולים חיפשו להם דירות ריקות בבית אחר. הים המה כתופים הגדולים לפני השינה. אינני יכול להירדם, על השולחן עומד עדיין הטרוניסטור ששלחה לי דודה אחת יקרה מאמריקה. שי לפני כמה שנים קטנות. ביום בו הלכה קיטי אולו מצבריו, כאותה אגדה על שעונו של ביאליק שעמד מלכת ברגע מותו.

אינני טורח להחליף את מצבריו. קיטי היתה פה תקופה קצרה ואפילו לא שבעתי את ריחה, ושוב חתולים נכונים במשמרת.

אדליק את האור במרפסת המשותפת לדירות השכורות ואָרד לראות את העיר בקיפאונה. חורף בא לעיר במפתיע מעיף ברוח חזקה את הכבסים ואת תרני ספינות־הדייגים שבנמל. אתמול ירדו גשמים גדולים והכבאים נתבקשו במקומות רבים. מול שהבית המקולף שלנו עומד על תלולית קטנה והטיפות הגדולות והזעפניות רק הרכיבו את הטיח העתיק וגלשו הלאה למקומות הנמוכים.

הפעוט של ברטי יצא החוצה ועוד מעט ואמו מצווחת עליו בקול חמום ודוחפתו פנימה. בדירה שמתחתי שלט החושך כמו מקדמת־הימים. רוח צוננת מיבבת. התעטפתי בסודר. הרץ מקלל מבעד לזוגית החלון, אחר תולה את גרביו לייבוש (אותן גרביים שהרטיב הגשם), ולבסוף מקיש בתריסים ונעלם מאחריהם, הוא וקללותיו. כמה זמן אפשר לשבת ולשמוע את העיר ואת הים? תריס רחוק מנקש באפלולית ומעביר צינה בלב. אפשר שלי הוא התריס.

בסוף החורף שעבר באה קיטי. קר היה, רק פה־ושם רמו אביב על נוכחותו, בעיקר בהרים. תחנת־הרכבת רבצה למרגלות ההרים, ושבת אחת הלכתי לשם. גיליתי פתאום שהעיר התרחקה ממני, כמו לא היינו רצויים זה לזו. באתי עד גדר אחת שהיו עליה שלטים נודפים ריח צבע טרי: אסור לקטוף, שמורת טבע. צמחו שם פרחים שלא ידעתי לכנותם בשם. אחר־הצהריים לא נותר ענן לרפואה והשמש היתה קופחת. ושוב ראיתי פרפרים שריחפו מפרח לפרח, לבנים כסמים. אינני יודע למה באתי הנה. ככל שאני מטפס בגבעות התחנה למטה פורשת גגותיה הים נמתח פתאום, וכמו תמיד הריהו תגלית חשובה.

לפנות־ערב פקחתי את עיני, השמש הכתימה את העמק, ורוח קלה העבירה בי צמרמורת. ראיתי את הבניינים החדשים של האוניברסיטה פרושים כעל כף־היד. דון־קישוט הילך שם בין מדשאה למדשאה וחזות מסתורית לצלליתו. ירדתי לעבר התחנה ושאלתי את המזונאי לשעה. מדי חצי־שעה אווירונים נוחתים בשדה־התעופה ברעם מחריש־אזניים.

ג

סוף החורף, ועדיין חורף. צינתיים מנשבת בחלון. הווילון היחיד שהתקינה לי סבתא לפני אלפיים שנה מתנופף כמפרש יבש וחורקני. הקישו בדלת. מי יכול לפקוד אותי בשעת-לילה מאוחרת שכזאת? הנחתי את "בית המיצלה של המלכה פדוק" על השולחן וניגשתי לפתוח. עמדה שם נערה זרה לא-מופרת לי. אפודה אפורה היתה מוטלת עליה ברישול. היא היתה מגודלת מעט ופנים ארכניים לה כפני נערות מודיאני.

"כן, בבקשה".

עיניים תהות רגע במבוכה, גדולות וחומות. אפשר שהיא מבוהלת מעט, כדרך הזרים.

"כן, בבקשה", אלא שהינהנה בראשה ואמרה, בקול צרוד כלשהו, "אינגליש פליז". ובכן היא תוצר אנגלי; לונדון-פורטסמות-גלייה בצבעי-טכניקולור-ביג-בן חד ואפור-עיר בערפל אנגלי במגבעת פוסע מטורזן-תמזה וגשרים נפתחים למעלה-צרציל וסיגר-סרטי-בלש לילדים עם הגנבים, הכלב, הילדים, והמטטרה באה-שרלוק הולמס — — —

"אהה, כן. צילה". אותתי לה שתניח את מוודותיה ותשב. נעים היה לי להרגיש עצמי אפטרופוס על מישהו, מישהו שנזקקים לו. צילצלתי במצילה והרמן פתח לי את הדלת.

הדירה נדפה ריחות בצל. מעולם לא ידעתי אם הם הונגרים או צ'כים. המבטא היה מסתלסל אצלם באידיש מתמשכת, ומה פתאום אשאל למוצאם?
"מר הורוביץ, באמת תסלח על ההטרדה הזאת, אני צריך את צילה".
"בשעה כזאת?" הבחנתי שלא היה לבוש בגדי-שינה אבל עיניו היו מקורות ועייפות. אולי נרדם על הכורסה הרכה כשהעתון מקופל בחיקו.
"אבל היא כבר ישנה".

"מר הורוביץ, יש כאן אורחת והיא רוצה לשפור חדר. היא באה מאנגליה". שמעתי דישדוש של רגליים עבות ואפילו תיארתי לי בדמיוני איך צילה נוטלת את המפתח מעל לוח השידה. "היא אומרת שהיא הודיעה לכם. הפנו אותה לכאן איזה קרובים רחוקים שלכם ו...". צילה עמדה שם, עבה וטובת-לב, נוחה ונכונה לעזור לזולת. "נכון, הבחורה האנגליה, הרמן, זה המכתב שקיבלנו אתמול מחוץ-לארץ". צילה היתה מקבלת מעט מאד מכתבים. וגם אלה לא היו אלא חשבונות חדשיים של חשמל, גז, מים וכיוצא באלה. ובכן קיבלה מכתב מאיזה דודים נידחים ועכשיו כולה אומרת גאנה. "חיפיתי לה בבוקר, שטפתי את החדר למטה שתקבל אותו כמו שצריך, האווירון שלה בטח איחר". ירדנו במדרגות. אור חיוור, אור ירח, אור נר, הסתגן אל חדר-המדרגות. קיטי עמדה במבוא החדר, עייפה ונבוכה מן ההטרדה שהיא גורמת בשעה מאוחרת כל-כך.

"אני צילה", מיהרה והושיטה לה יד. "הו, קיטי". צילה מיהרה לפתוח את הדלת ואני הייתי נכון לשמש תורגמן לעת צורך. "שתשים כאן את המוודות שלה. ואולי

היא רוצה לשתות משהו חם". צילה היתה מאושרת ליצור את התכונה הזאת סביבה, ואמת שגם אני שמחתי על החגיגה כאילו הייתי חתנה. כשחזרתי אל חדרי שמעתי עדיין למטה את הרעשים המעודנים יותר של סידור הארון. נרדמתי כשאני חולם על הארי בלאפונטה המרקד עם צילה כשקיטי צועקת פתאום שהיא מעדיפה את ז'ורז' בראסאנס ואני אומר לה זה לא־שייך זה לא־שייך. בא מחר, בוקר דחוס עננים מגביה־טוס.

היציאות מהקולנוע דחוסות וצבעוניות. אנשים מסוממים מומנים לעצמם קבים של מציאות כנגד קבים של אשליות. נגעתי בה נגיעה קלה. והיא הפנתה ראש. מדרגות ועוד מדרגות. העולם מתמשך במנהרות דחוסות אדם וכל אחד רוצה להגיע. בחוץ כבר היה מאוחר וקצב ריקודי האורות הועם מעט. "קוראים לי יוליק" עמסתי עליה את שמי, ופירקתי את המיתח הרב שהיה שמור לרגע הזה. היא הביטה בי כאילו ידעה את שמי מכבר, והינהנה בכתפיה: "יוליק". חשבתי: אקח אותה אל חדרי, אניח את תקליט הקאליפסו על הגראמפון החורק, וקיטי תגיד משהו, חשבתי, ושפתי התחוננה רעדה. מיהו צעד לפנינו וטרנזיסטור בידו, חליפה קמוטה, מפוספסת. עוד־מעט יעבור אותנו, פראנקי סינאטרה שר. בא האוטובוס. קיטי עולה, אני רואה שרגליה נאות. הרחובות חולפים, סוטרס לנו באורות צבעוניים. עוד מעט ניפנס לסמטות הצרות. האוטובוס יסתובב בכיכר המיסגד ושם נרד. נשוב לבקתות החימר המרירות, הקלופות מזוקן. נשוב אל הרץ הירוק. האיש לבוש החליפה המפוספסת מצית סיגר ופראנקי סינאטרה מזמר "כדור־בשר". קיטי מאזינה, אני מאזין בלי משים. האיש יורד ופראנקי אתו. נכנסים לסמטות כלמנהרה, האוטובוס משלים את הסיבוב והנהג מכריז: "תחנה סופית". הים מקדם את פנינו. שבלים לבנים טופפים בחוף כגנבים, חוזרים־ונשנים, חוזרים ומקציפים, עד שחושך אחד גונב את ההצגה והמסגד.

בא בוקר דחוס עננים מגביה־טוס. שפתי תה והתחממתי באדים המהבילים שעלו מן הקומקום. כשירדתי תפסה אותי צילה במבוא האפילולי של חדר־המדרגות. תוך שאני עוזר לה בנשיאת הסלים אמרה: "השכנים שלנו, הכוהנים, אתה יודע, אלה שגרים אצל אזרחי". לא ידעתי למי היא מתכוונת. הפרתי מעט מאד מן השכנים שלנו וגם את אלה הכרה חטופה בלבד. "נו, הם היגרו לחוץ־לארץ ולקחו את כל הילדים שלהם. סיפרו במפולת שהילדים לא רצו ללכת והיו הרבה מכות וצעקות". הנחתי את הסל בפתח הדירה והרמן יצא ליטול אותם. צילה אמרה: "תודה, יוליק, תעזור לבחורה שלא יהיה לה קשה". היתה לי הרגשה שצילה רואה בזה פתרון לבעיותי האישיות. כל הדרך למשרד הירהרתי בעולמי הצר ואחר־כך כרגיל, נכנסתי לכוס עפרונות, ולכלות את היום בשירטוטים מדויקים.

לפני תחילת החורף... בעצם כבר התחיל... הכביש מהומם מחמת המכוניות השועטות בו. רמזורים משגעים את קהל הממהרים. אני אינני ממהר. פתאום בבוקר קפאה העיר. אולי הבוקר החל חורף חדש ללא נקיפת־מצפון. התמונות מתחברות זו לזו עד לכאב קטן, צובט. לא היו סערות אדירות על אף שבלילה חלמתי שהים הציף את העיר זרמים אפורים וכולנו היינו לפליטים, חסרי קורת־גג. לא היו שלכות על אף שהעיר הצהיבה מעט. רק הטבע היה דרוך לבאות.

עתון אחד כתב שמחוגי האוצר נמסר על תחזית טובה לשנת־ההדרים הבאה עלינו לטובה. בין פרדסים גדולים וזקנים השארתי תמונה אחת: יבלית מצמחת פרא, ונערה אחת בבוקר רחוק וערפילי, לא־סביר, שפתאום נשקה לי לא הרחק מן הברושים הגבוהים. נשיקה לחה, ומרחוק ראינו את שכונת־הצריפים. הפרדסים היו במלוא פריחתם, פריחה לבנה ופריכה כחיספוס־שלג. נשיקה לא־מובנת עד שהסמקתי מבושה. "נורית, מה אתך?" שאלתי אותה וכמעט רציתי לבכות. נורית חייכה והסבה את ראשה. לא דיברנו והגענו לבית־הספר.

"ובכן בעתון מודיעים שהיתה להדרים שנת־יצוא טובה. לא רע, לא רע", הימחם ספירשטין עם שהניח את העתון והדליק את האור מעל שולחן־השירטוט שלו.

צילה באה להזמין אותי לארוחת־ערב. סעודת־שבת אצל צילה כמוה כחג קטן. אמה טובה ועבה עורכת סעודה בלבן, עורכת חגיגות לאנשים אפורים ולא־חשובים, והפל בחיוך של אָם־מנזר חמת־לב. שני נרות דלקו ורחשו בחדר.

נבוך הייתי כשפגשתי במבטתה של קיטי. השפלת את עיני, אולי משום שלא הייתי כציידים ההם. "זה הרמן הכין את הגְפִילְטֶה־פִישׁ", הסבירה צילה לקיטי, והרמן הינהן בראשו כמצטדק. צילה לבשה שמלה ישנה, ודאי משנות הצ'ארלסטון. תמיד תהיתי מה היה לבעלה. היתה שם תמונה שלו במסגרת שחורה, פנים עצובים וסתומים. פעם אפילו הילכו סיפורים בבית, שמת משחפת באיזה בית־החלמה בחוץ־לארץ, עם תום מלחמת־העולם. עיניו היו ממוסגרות במשקפיים אשר שיוו לו ארשת של מלומד. "תאכל, יוליק", אמר הרמן, וזאת היתה הפעם הראשונה שדיבר אלי. גם הרמן עטה לו מסתורין. אמרו שהוא אחיה של צילה ובאמת דמה לה קצת, ברחבות העיניים והפה. לא הייתי בטוח, תמיד היה לי ספק אם אמנם אחיה הוא. הוא נראה לי יותר כמין דוד רחוק ואלמן שמצא מפלט ובית אצל אָם־המנזר. אבל בעצם אין זה מענייני ולא כדאי לתת על כך את הדעת. השענה מזילה דמעות לבנות וקיטי אומרת: "ביום־ראשון אני הולכת ללמוד". אני מתרגם, ובכן סטודנטית ולא סתם אורחת־פורחת. הנרות גססו ברחישות אחרונות ואני הבטתי שוב בנערה. עיגולים שחורים עיטרו את עיניה והפעם נלחמתי כצייד עד שהשפילה עיניה. "אולי גלידה?" שאלתי בקמצנות, תר אחר המלים. קיטי לא ענתה וצילה הביאה את כוסות התה. הרמן נטל את מוסף־השבת ופרש לחדרו. מצאתי את התה בלגימות גדולות ולא ידעתי מה להגיד.

בעשר החלטתי להזמין אותה לגלידה אצל "ווישינגטון". צילה הדיחה כלים במטבח. "יש פה גלידה טובה בסביבה, מכל העיר באים לשם. רוצה לבוא?" הנרות כבר והותירו שני פסלי־שעווה שקפאו והלכו. "לא, תודה". היא אף לא הביטה בי ואני חשתי עצמי עלוב־למרָאָה. צילה הימהמה מן המטבח שיר אידי או כיוצא־בזה. קיטי נטלה מן המדף ספר אנגלי שלא הבחנתי בשמו והחלה לעלעל בדפיו. עכשיו כבר הייתי ממש מבוזָה בעיני עצמי ושוב לא ידעתי איך לפנות אליה כשם שלא ידעתי מעולם. לא רצייתי להיות ממושבת־האומללים המקבצים רחמים בכל מקום אליו הם נקלעים, אך לעתים הטלתי ספק ביכלתי להידבר עם העולם ומשום כך זעף הייתי על עצמי. פעם ניסיתי להבין מדוע. הבטתי בבבואה הנשקפת אלי מן המראָה; קלסתר־פנים זעפני, לא־אוהד, ועיניים מימיות כשל מי ששתה ימים רבים ועתה הוא נח. אותו רגע ריחמתי על עצמי. לא חשבתי שהיה זה מן התבונה לשנוא את הקלסתר הנשקף שם וחייב הייתי לרהם על עצמי עד שהסבתי עיני משם. החגיגה נגמרה. מפיון ששתקנו שעה ארוכה קמה קיטי פתאום ואמרה לצילה לילה־טוב. כנראה לא מצאה עוד ענין בשתיקה הזאת וירדה אל חדרה. שעה ארוכה חככתי בדעתי אם עלי לרדת אחריה עד שאמרה צילה: "יוליק, בוא תעזור לי להוריד את האשפה".

ד

"מימי לא שכבתי עם נערה", אמרתי לה. ובתמונה הזאת האור מתפורר לכל הכיוונים וחוזר ומתמקד שוב. "אתה ביישן", צחקה והביטה בי כבכך־חסותה. נטלתי את משקפיה והבטתי אל העולם בעדן. מסגרת שחורה ובפנים מתמקדים הרהיטים בעקימות בלתי־נעימה, מסוחררת. קיטי התעוותה מבעד לזוגיות ונראתה מכוערת למדי. המשחק קסם לי. "פססט, איזו יפהפיה", התגריתי בה, ואחר חטפה אותן בזריזות מידי וחרצה לשון. מונדריאן שממול לחלון נטרק ברוח הקלה. "אני ביישן, זה?" וכי מה הייתי צריך להגיד? זר הייתי לעצמי עד־אימה. תהיתי: על מה מדברים בני־אדם כשהם יושבים בצוות? זה שנים רבות לא ישבתי בצוות עם אנשים אחרים. כירסמתי עפרונות במשרד. הייתי שומע לתידרוכים של פרידמן הארדיכל. כשספירשטין המקריח היה מדבר אלי לא הייתי מגיב כי תיעבתי אותו ולא יכולתי לסבול את החטטים המרובים הפזורים לו על פניו. חשתי עצמי עליון עליו ודי היה לי בכך. ובכן נותרה רק צילה שעליה לא יכולתי לחלוק מעולם, וכשהיתה אומרת דבר הייתי מעדיף לשתוק משום יראת־כבוד כלשהי. במכולת הייתי שואל לעתים על חידוני־הפרסים של ארטיק או של ויטה. לעתים רחוקות הייתי זוכה לתשובה. מקס בעל־המכולת היה איש גדל־ממדים ואטום־סבר, לכן לא חשתי עלבון והייתי יוצא בהרגשה שלא נכנסתי בכלל. איש לא מדד כמה דיברתי ולכן לא ידעתי עתה מה להגיד לקיטי. צמרמורת עברה בי והייתי כאותו שחקן שלאור הזרקורים שכח את הרפליקה שלו. ערום הייתי ומעורטל. מה להגיד?

נדמה היה לי שקיטי צוחקת בלעג, ואני אפילו לא טרחתי לחפש במלים.

נקפו שבועיים. יום רוצח יום. מאז הגיעה קיטי וסרמן (מוזר כמה מכוזר חיבורם של שני השמות) הייתי מקפיד לשוות צורה נאה לחדר. פעמיים בשבוע קניתי פרחים אצל מרקו בתחנה הסופית, ותליתי את התמונה של ז'ן מורו מתוך "לייף" ישן שמצאתי במשרד. בעליונות כמעט הלבנתי את האסלה, והקפדתי שלא ישארו פירוורים לאחר האוכל. גם בחוכי הרגשתי באיזו תכונה ונכון הייתי להישבע שמהו נפתח בי אל העולם. בוקר אחד קזה ככל הבקרים היינו אני וצילה מורידים את האשפה כשפתאום טפפו רגליים במדרגות וקיטי ניצבה מולנו, רמזה לצילה משהו וכבר אחזה לצדי בפח הגדול והכבד. במבוא חדר המדרגות השתין הילד של אזרחי ואני כיבדתי אותו בבעיטה. כשעלינו בחזרה אורתי אומץ ואמרתי לקיטי: "אולי נלך הערב לסרט?"

ביום־ששי אחר ענבתי עניבה ולקחתי את קיטי ל"ווינגטון". היו ארבעה שולחנות פנויים, אחד במרפסת ליד הים. המקום שקק. ביום־ששי היו האנשים באים ל"ווינגטון" לפזר שם את כספם ביד רחבה. אנשי השכונה לקחו את נשותיהם העבות והמשופמות וכיבדו אותן בגלידה צבעונית—הרקרה. הים רחץ את החופים ושב להתפסות בשקט עמום. קיטי בחרה לשבת במרפסת הנוטה אל הים. לשתוק כנגד הים? הרי אין לך מעשה נאה מזה, שלא להיות חייב בדיבור מכיון ששתיקת הים גוזרת שתיקה, או אולי אני מדמה לעצמי הבלים.

לאחר שעה קיטי אומרת: "בוא נלך קצת". שמחתי שאני לבוש בקפידה, מגוהץ ומעומלן, וכך רואים אותי אנשי השכונה בבואי ובלכתי. זכרתי גם שהבוקר, שעה שצילה גיהצה לי את הבגדים, הביא הרמן חתול כשהוא אוהז בו בצווארו. "הוא לטנף הכביסה של צילה כל יום", אמר לי ולא לצילה, כמתירא להכעיסה או לצערה. הרצינות הרבה והזעם שגרם לו הדבר הצחיקו אותי. "אין דבר, אדון הורוביץ, תן לו בעיטה שילמד לקח". אלא שהחתול נמלט לו פתאום מבין הידיים וצילה צחקה אף היא. הו בגדי המגוהצים...

"בו, רוצה ללכת?"

"לאן נלך?"

קמים ומשלמים למלצר מהודר בעל שפמפם דק וגווז המחייך לקיטי חיוך מתוק ואלי מצפין קריצה גחכנית.

"לאן נלך?"

קיטי יוזמת דברים. נוטלת את ידי. גרוני נשנק למגע ידיה כתינוק המלטף צעצוע חדש.

"נלך לאורך החוף".

יורדים במדרגות. הווטראז' של "ווינגטון" מאיר חלקות־אור צבעוניות ומעודנות על החול הרך. צחוקו של מקס השתוי משתרבב בגסות מבעד לזוגיות־הצבעונים והוא מעביר בי חלחלה. "זה מקס", אני אומר לה. "הילד שלו גדרס בתאונת־דרכים

לפני שנה וקטעו לו את שתי הרגליים". קיטי לוחצת את ידי. אני מצומרר. קיטי לוחשת לי: "אתה עצוב, יוליק, תהיה שמח", ולחשה אובד בחול הרך. ושוב אני אובד-עצות. "בן כמה אתה, יוליק?"
לא רוצה לענות לה. בעיר הרחוקה מיללת צפירה. מישוהו גוסס, נוטה למות, זקוק לעזרה. קיטי נרעדת.
"לא חשוב", אני עונה לה.

הצפירה עולה ויורדת כמקוטעת. אולי כבאים? תמה אני על קיטי שאינה מחפשת בילוים יפים יותר עם פארטנרים אחרים. משמע מקנא אני. בקאזינו דולקים אורות של יום-ששי. תזמורת רחוקה מנעימה לאוויר הצלול, במרחק שלש שכבות-אוויר לפחות.

"בן כמה אתה, יוליק?" עוצמת קיטי עיניה כמהרהרת במשהו. אני חש עצמי בן בלי-גיל.

"נדמה לי שבן עשרים-וארבע, אם זה חשוב לך כל-כך".

קיטי פוקחת עיניה. "מדוע אתה נראה זקן כל-כך?"

מרוב תדהמה עובר זמן עד שאני מתרגם את הדברים לעצמי. ובכן כך, אני נראה זקן, או אולי טעתה קיטי במינוח. "לא יודע, ותודה על המחמאה". אני חוזר להרהר בעצמי, בקמטים שקיטי רואה, בהילוכי העייף. שחוח אני והצבעים חזורים אלי אפורים וכהים מכפי שהינם באמת. וכי לא כך הוא? איזו גרוטסקה.

"מה לך, יוליק, נפגעת?"

מה לענות לה? מה לענות לה, לכל-הרוחות? מכבים את האור במרפסת של "ווינגטון" והמלצר דק-השפם אוסף את השולחנות לתוך הבית.

"לא התכוונתי לפגוע בך, יוליק, תהיה שמח".

בכל יום-ששי הם עושים רווחים נאים בעלי הקפיטריה הזאת. נשים משופמות לובשות סבר של חשיבות ליד בעליהם המתקמטים ובין הפיטפוטים והלהג הן מפזרות את הכסף. לעזאזל. שתחפש לה פארטנרים אחרים. הים מתדפק על רגלינו. קיטי מושכת אותי הרחק אל החשיכה.

למחרת שאלתי את נורית לפשר הנשיקה. קשה היה לי להסתכל ישר בעיניה. לא יודע למה חשתי עצמי אשם אף שנורית היא שנשקה לי.

"סתם היית נחמד", אמרה נורית כשהיא נושפת בכבודות. חולה היתה בקצרת קשה. אותו יום ספגתי מפיני מפות-רצח על שניסיתי להפריע להם בכדורגל. חזרתי הביתה מופה. חדל-אונים הייתי ולא יכולתי להביט בעיניה של אמא. העולם היה מחורבן ולא הרגשתי צורך לבכות. הלכתי אל חדרי, ובבגדים המטונפים מן ההתפתשות נכנסתי למיטה, לשפוח בחלומות את עלבונותי.

ועודה מושכת אותי אל החשיכה. "יוליק, מה לך? מה לך?" אני רוצה לשבת. "כלום". אני אומר לה. "כלום". ומתברר לי שאני מביט כמסומם אל נקודה רחוקה בנמל.

"יוליק, אתה רוצה שאֵלך?" קיטי מרפה מידי ואני חש בבעתה המסמרת אותי למקום. היא אומרת משהו ואינני מבין מה. לא איכפת לי. אני חש גיאות של חום. מין התקפת־טירוף המאיימת עלינו. הניאון בקאזינו מתחלף במהירות גוברת והולכת. "קיטי, אם תלכי זה יהיה שוב אותו דבר כמו תמיד. אל תלכי". אני מנסה להסביר לה את עצמי, אבל נראה שאינה יורדת לסוף דעתי. האנגלית שלי נעשית פתאום עילגת ועצבנית. "בעצם, את יכולה ללכת".

"אני יודע, קראתי בעתון שעל השולחן. לא רציתי לקרוא אבל העין נתקלה בזה. תמיד אני עצוב, אז זה לא משנה לי. אמא, אני אוהב אותך, תני לי כוס תה בלי חלב. הספר גיאוגרפיה של פאפוריש נשאר אצלם. אני מפחד לקחתו. לא אלך להלוויה, אלך לישון. בטח לא ילמדו היום. וחוץ מזה, אני שונא את פיני ולא איכפת לי שאת חברה של אמא שלו. אני לא בוכה זה רק נדמה לך, ואני לא צריך לנגב שום דמעות, זה סתם נדמה לך. לא רוצה ללכת דווקא, דווקא לך..."

ועכשיו אני שוכב במיטה, עוטה עלי את הסדין הלבן ובוכים בי פרדסים פרדסים זהובים וכחולים וכתומים ואפורים, גשם ורוח, עשב ירוק ורענן, קוצים, ונורית מנשקת אותי ביניהם כרוח נפלאה.

עכשיו קוברים אותה. ואת הנשיקה שלנו. אין אפילו מישהו שיעיד שראה אותנו, שם, אותו רגע. ואם אספר למישהו איהפך לשקרן, אהיה לצחוק. פיני וזוסייה יצחקו, כליך יצחקו עד שייצא להם ריר מהפה. שיצחקו. ועכשיו איבני בטוח אם היתה הנשיקה או רק חלמתי. אין מי שיעיד.

ה

הארי בלאפונטה חורק. אני מקרב את התקליט לאור ורואה סריטות חרותות בו. בכל שבת אני מניח את הקאליפסו על המכשיר הישן וצליליו ממלאים את החדר, צרודים וגנחנים. בעצם היה לי פתאום התקליט לזרא. מחר כשאָרד מן המשרד אָקנה את התקליט של "שרה וורן".

מן החלון מבהיק המסגד כשהים מאחוריו חותך בו בעליצות כחולה ושחפים רוקדים סביבו. בית־השימוש נסתם וצילה צלצלה לשרברב. בינתיים עומד בחדר ריח באוש וזר לא יבוא בו. מן העיר אפשר להבחין בשבת הרדומה, המהלכת אור וצל מן הבתים הגבוהים עד לפרוורים. שרברב בשבת הרי זה מעשה־נס. צילה אמרה לו. "טוביה, זוכר מה הבטחת לי אז? אני מוכרחה עכשיו טובה קטנה ממך. בוא אלי מהר, זה דחוף מאד. מה שלום פרי?.. צבא? נו, יופי... אני מחכה". לא טרחתני לשאול את צילה במה זכתה לידידות כזאת עם שרברב. ידעתי רק שזה היה במקום הנכון וישבתי לחכות לו. השבת לא אלך לראות כדורגל, גם זה היה לי לזרא. ביקשתי שיתחדשו בי דברים, שישתנו. ביום־שבת כזה הייתי חש בחריפות יתירה את המעגל המאיים לחנוק אותי. ביקשתי לפרוץ אותו, אך רופס הייתי. רופס יותר

מתמיד אחרי לילה כזה שבתחילתו הוא בנוי לתלפיות וסופו תל־חרבות. קיטי חזרה ואני נשרכת אחריה. אמת שקיטי החלה לחדור אל תוכי בצורה דחוסה. אמש נרדמתי בפחד.

דפיקה בדלת. "יוליק, תפתח", אומרת צילה.

קיטי נכנסת. לא רציתי שתיכנס עכשיו אף שהיה החדר פטור מאותו באוש. "נו, תיקנו?" היא ממצמצת בעיניה מחמת האור הבא מן החלון. "תיקנו", יוצא קולי, "לפני שעה בא האיש מהשיכון, עשה טובה לצילה. עלה לי הרבה". אלוהים, כמה אנחנו מסיחים. קיטי מתישבת ומעלעלת בירחון לארכיטקטורה וכבר חודר האור לחדר ריבועים־ריבועים בעד מסגרת החלון.

"נימאיר? הו, זה פנטסטי... איפה זה... הה, ברזיל. יוליק, חבל שלא היית באנגליה. יש שם כנסיה אחת..." בועת־אור אחת יושבת על ידיה של קיטי. "אבל זה לא מעניין אותי", אני אומר לה. ובאמת לא ידעתי מה להגיד לה ולכן אני מרכס כפתור עליון בחולצתי וממולל את הברד בין אצבעותי.

אחר־כך משך דקות ארוכות התנפצתי אל כתלי עצמי עד שהפרה קיטי את השתיקה. "יוליק, בוא אלי. תאכל צהריים", ודפי הירחון מרשרשים פתאום בחדנה בין אצבעותיה.

מה להגיד לה? אני מפטיר בלחש משהו מעין "בסדר" או "תודה". אָדִי־החוס מטשטשים את המסגד הלבן עד שהוא מרחף לנגד עיני כהזיה נעימה. שתיים אחר־הצהריים. השקט עושה פה חגיגות. מונדריאן נטרק קלות בפותל, ובאוויר מרחף אבק דק, לבנון, צהיח.

קיטי עורכת את הכלים בארון. אני תר אחר עתון. בכל יום־ששי מופיעה קריקטורה של דה־גול במוספים של כל העתונים. "קיטי, יש לך עתון?" אני שואל ותמה אני איך הרהבתי עזו להפר את הדממה. קיטי מנגבת ידיה ומהנהנת בראשה. מאחת המגירות היא מוציאה לי את "ג'רוולם פוסט" וחוזרת לערוך את הכלים בארון. אני מחליק בעיני על האותיות ושום דבר אינו נקלט בי. מפיון שאני חש עצמי מיותר הולך אני אל הדלת.

שבת אחת טיילתי על החוף ופגשתי את אמא של נורית הולכת עם איזה בחור שלא הכרתי. אמא של נורית היתה נאה וטופפה בעליצות בחול. אחר חבק הגבר את מתניה והם צחקו על הזפת הנדבקת לרגליים. הרהבתי עזו וניגשתי. הייתי כבר בן אחת־עשרה. הבטתי בה ולבסוף אמרתי: "שלום, גברת פרידמן". הגבר סקר אותי בחשדנות. "שלום ילד. מה אתה רוצה?" אמא של נורית לא הכירה אותי. "את לא זוכרת אותי?" שאלתי והשפלתי את עיני. "ילד, תגיד יפה שלום ותלך".

"לא רוצה". חפנתי חול בידי.

"או תגיד כבר מה אתה רוצה".

אמא של נורית מרחה על עצמה ולוטה ולא טרחה אפילו להביט בי. "נו, ילד, תזז מפה", שנה הגבר. הנפתי את ידי בזריזות והשלכתי את החול בעיניו.

אחר־כך אני זוכר שרצתי כל עוד רוחי בי, עד שהגעתי אל חוף אחר, אל סוכה אחרת, אל מציל אחר. שם, ליד הח'סקה, עברה בי רעדה. וכך הייתי מגשף ומנשף...

"אל תלך, יוליק, תוכל לשכב לנוח כאן". האוויר הצטנן. משבים קרירים באו מן הים. צילה ומר הורוביץ התוכחו על ראש־הממשלה. כנראה שנשתכח מהם שעדיין שעת אחר־צהריים.

"תודה, אנוח אצלי, אחזיר לך אחר־כך את העתון". ובכל־זאת השתהיתי, כאילו היפשתי בטחון בשהייה. "אינך צריך לפחד".

שבוי הייתי, אם כן. שבת אחר־צהריים. אולי כבר שלש. העתון מתקמט ומתכדר בידי, מחוספס ולא־נעים. "מעודי לא שכבתי עם נערה", נפלט פתאום מפיו. הנחתי את העתון על השולחן. "אתה סתם ביישן", אמרה כמתעלמת מדברי. חייכה והביטה בי: "סתם ביישן". נטלתי את משקפיה והבטתי אל העולם. מסגרת שחורה ובפנים מתמקדים הרהיטים בעקימות לא־נעימה, מסוחררת. קיטי התעוזה מבעד לזגוגית ונראתה מכווערת למדי. המשחק קסם לי: "פסססט, איזו יפהפיה" התגריתי בה, והיא חטפה אותן מידי בזריזות וחרצה לשון.

"אני ביישן, הה?" וכי מה הייתי צריך להגיד? וכי יש לפרידמן הארדיכל איזו קירבה לאמא של נורית? ספירשטיין יושב עכשיו במגרש ומשתולל על כל גול שהקבוצה שלו תוקעת. ובכל־זאת מה הקשר של הרמן אל צילה? מקס אוהב עד לטירוף את בנו קטוע־הרגליים, וכשהילד אינו רוצה במתנות שלו מקס הולך לשתות, בעיקר בלילה. בבורק הוא מקיא ויורק כל מה ששתי הוולך לפתוח את המכולת שלו. לפעמים אני נכנס לקנות לי משהו ובהזדמנות אני שואל על חידון־הפרסים של ארטיק. על־הרוב אין מקס עונה, ואני יוצא בהרגשה שלא נכנסתי בכלל. מה היה לי ולקיטי? צמרמורת עברתני. צמרמורת של חשק. הייתי כאותו שחקן שלאור זרקורים שכח את הרפליקה שלו. הייתי ערום ולא־מוגן וזכרתי את דון־קישוט לאחר שקילפו את שריונו מעליו. מה להגיד?

נדמה היה שקיטי שוחקת בלעג, ואני אפילו לא טרחתה לחפש במלים.

"יוליק, למה אתה עומד? בוא, תשכב לנוח".

"קיטי, אני רוצה לשכב אתך". רעדתי. שפתי התחתונה רטטה. אינני בטוח אבל נדמה לי שגם גופי רעד. הכל גאה בי.

"יוליק, אל תדבר שטויות... יוליק, מה קרה לך?"

"קיטי, אני רוצה לשכב אתך". החוץ מתחיל לדמדם. צרוד וסדוק עולה קולי, לא שלי. אני בן עשרים־וארבע. נשיקתה של נורית בוכה בי כטירוף נצחי. אני שוטה. מחר שוב לפגוש את ספירשטיין והחטטים שלו. אני רועד.

"אל תדבר שטויות". עפעפיה מצטמצמים.

"קיטי" לא ידעתי שאני יודע לצעוק. "אני רוצה לשכב אתך". המשקפיים מטולות על הרצפה. אני בוטש בזוגיות, כותש אותן לרסיסים קטנים, פנינים.

"לך, יוליק!" צועקת לי קיטי, "הסתלק, אתה מטורף". ידי חגות לתפוס בה אבל

היא מקדימה וטורקת את הדלת אחרי. צילה יצאה החוצה לברר מה קרה. לא ענית. "מה קרה, יוליק?" אני בועט בקיר. צילה דואגת. "יוליק, לך לכדורגל."

בא לילה. שפתי התחמנה רועדת שוב ושוב. אני משוטט ברחובות באפס-מעשה וחוזר אל מקום הפשע. כל הזמן אני רואה את קיטי לנגד עיני. מודליאני צייר בחורות ארכניות כמו קיטי.

אני מקיש על דלת חדרה. "קיטי" אני לוחש. אין תגובה. "קיטי" אני מתפלל, וחתול סמור-שער עומד לידי ועונה ב"מיאהוורו" מתמשך. אני מתפלל "קיטי", ושוב עונה לי הממזר השחור. אני בועט בו ומברייח אותו. קיטי פותחת את הדלת ומתוזה אור על חדר המדרגות החשוך.

"זה אתה, יוליק? בוא תיפנס". אני מופחע מהכנסת-האורחים, קיטי מקפלת הנייר שבידיה, ממוללת אותו ומשליכתו הרחק. "את לא כועסת?" "לא".

"ג'רוזלם פוסט" מונח עדיין על הארץ. אני מתכופף להרימו, "קחי".

"קחי", אני אומר לנורית, "קחי", ובכוח אני תוחב את העוגה לתוך הפה. נורית מצחקקת על אף שפיה דחוס. לועסת וצוחקת. "מאיפה גנבת אותה?" היא שואלת פתאום בדאגה.

"מה איכפת לך?"

"נו, יוליק, תגיד לי" היא מתחננת.

"מהקיוסק של זופיץ על-יד הצריף של התנועה, אבל שלא תגלי..."

"מה, רק אתה לבד?" נורית פוקחת עיניים לרווחה ואני משפיל את שלי. "זוסייה

לקח שתי עוגות". (למה סיפרתי לה על זוסייה?) "רוצה עוד אחת?"

"לא, יוליק, בוא הביתה. כבר מאוחר". מדוע נשימתה של נורית כבדה כל-כך?

"מחר כשתעבור על-יד הבית שלי תקרא לי. נלך דרך הפרדס, זה יותר בקיצור".

בסדר, אבל למה נשימתה כבדה כל-כך?

מחר שוב יום-ראשון. עולים לקומה הששית. חורטים חריצים בשולחן. חריצים ועוד חריצים עד שיהיה השולחן מחוספס לגמרי. בשבוע הבא בין-כה-וכה עושים ריאורגניזציה בכל מערכת הריהוט של משרד הארדיכלות "פרידמן את..."

קיטי מרימה את עיניה וקוראת בעיני.

"תוכל לישון אצלי אם תרצה".

אינני מבין. החדר מתעופף כמו בציורים של יוסל ברגנר.

"יוליק", קיטי מהססת רגע. דממה עומדת בחדר. הים מכה בחוץ. "יוליק, מחר אני חוזרת לאנגליה".

אינני מבין מה היא סחה. אצלי בפנים נבקע איזה קרח.
 "צילה נתנה לי מברק. אבא קיבל התקפת־לב, אתה שומע..." מה היא אומרת. מה היא אומרת? אני ניגש אליה ומחליק על שפתיה. שרפים חגים סביבי. קיטי בוכה. כעבור זמן, לאחר הכל, אתיפח בחיקה וירווח לי, אבל לא אצליח לזכור מה אמרה לי.

ו

לזרא היה לי המשרד. כוססתי את העיפרון עד שנגעו שיני בפחם. בארבע פתחתי במרוצה. נכנסתי לחנות־מעדנים וקניתי בונבוניירה. מן האוטובוס שמחתי לראות את המסגד. שחפים עופפו סביבו. מקס סגר את המפולת ובדרכו התנגש בילד של אזרחי.

הקשתי על חדרה של קיטי. לא היתה תשובה. הקשתי והקשתי ופתאום נפתחה. החדר היה ריק. התמונה של מונדריאן נטרקה קלות בקיר עם כל משב קטן של רוח. דפקתי על דלת חדרה של צילה. מר הורוביץ יצא אלי. "צילה מצוננת. תיפנס פנימה". צילה שכבה על המיטה. כבדה ועבה. "היא לא סיפרה לך... נו איזה מברק. אבא שלה חולה. נו ארזה את החפצים ונסעה". הרגשתי איך אני מצטמק. הייתי אומלל, קטן, גמד.

פרצתי החוצה. צעקתי: "קיטי, קיטי". איש לא ענה. צילה יצאה בחלוק סיני. "בוא, יוליק, בוא תשתה תה".

מתחת לדלת חדרי מצאתי מעטפה. פתחתי אותה בבהלה. "שלום ולהתראות. שלך קיטי. נ. ב. אכתוב לך. קיטי".

שוב נסגר המעגל.

המגדל מתנווד מול עיני.

קיטי לא כתבה לי מעולם. בעצם, שיערתי שפך יהיה. דרכם של אנשים שהם שוכחים את מושא רחמיהם מכיון שהם עסוקים ברחמים על עצמם או על מישהו אחר, שהרי העולם גדול כל־כך. מחר אתחיל ללמוד. דון־קישוט ודאי יהיה מושא לרחמי.

ומה נותר מכל אלה? חוזרים שוב לדירה, וחתול אחד עומד נכון במארב. הארי בלאפונטה יחרוק ויחרוק עד שיתבלה. נורית פורשת כנפיים ממני. קיטי חולצת לי שד. מקס שותה ויורק, שותה ויורק, והזמן נוקף מול החתולים העומדים במשמרות על פתח הבית המתקלף והולך.

צילה מקישה בדלת. מה פתאום?

יעקב בונפיל: שש עשרים-ושלש

אֲנָשִׁים בָּהּ כְּבָעֲשָׂרִים לְשֵׁשׁ
וּכְשֵׁלֶשׁ שָׁעוֹת לְפָנַי.
הַנְּעֵרָה עִם הַבַּעַת הַפְּנִים מֵאֶתְמוֹל
חִיָּכָה בְּעֵינֶיהָ, אֲךָ בְּלִבָּהּ אִמְרָה דְּבַר אַחֵר.
"כָּבֵר שֵׁשׁ עֲשָׂרִים וְשֵׁלֶשׁ
אֲנִי מֵאַחֲרָת!"
וְעַל רֵאשִׁיהָ נִפְל עָלָה כְּמוֹ קְוֹצֵת שְׁעָר
אֲשֶׁר תְּגוֹעֵצַת פֶּתָאֵם אוֹתָהּ הַסִּירָה.
וְהוּא. שֵׁשׁ עֲשָׂרִים וְשֵׁלֶשׁ
עִם סֶבֶר שְׁנַיִם וְעַם חֵיק
רָץ. לְהַשִּׁיג אֶת הָאוֹטוֹבוֹס הַדּוֹחֵס
וְחָשַׁב: "הֵן גַּם אוֹתִי יוּכַל לְהַכִּיל אִם הַכִּיל אֶת הַכֹּל".

וְשִׁנְיָהֶם, שֵׁשׁ עֲשָׂרִים וְשֵׁלֶשׁ.
נִעְצְרוּ חֲבוּקִים לִיד הַקְּיוֹסֶק הַמְּקָרִי
הוּא הַזְּמִין לָהּ שְׁלֵגוֹן
וְהַשְׁלִיךְ אֶת קַפְסַת הַקְּרֵטוֹן
לְמַדְרֶסֶת הָעִיר.
וְהוֹסִיפוּ לְלַכֵּת.
בְּכַבִּישׁ לִידֵם וְעָקָה מְכוֹנִית וְחָרְקָה בְּאַחוּר.

הַרְמוֹזוֹר הַתְּחַלְף לִירוֹק.
וְהָעִיר הַפְּנֵמָה אֶת רֵאשִׁיהָ לְרַגְעִים
וּמִישָׁהוּ הַשִּׁיר דְּמָעָה קִטְנָה וְהַלֵּךְ.
וְאַחַר הוֹסִיפָה לְלָדֵת
אֶת יְלָדֵי הַזְּמַן, הַדְּבָרִים הַקְּטַנִּים
בְּלִי מִשִּׁים.
בְּדָקָה אֶלְמוֹנִית.
הַקְּטַנָּה מֵהַכִּיל אֶת אֶלְפֵי יַצִּירֶיהָ
שֶׁהַבִּיאָה לְאוֹר הָעוֹלָם.

ליאופולד גץ: מעשה העלמה בנוגדל

אחיותיהם של חברי מדושנות עונג כשהן נשענות על כתפיהם של צעירים בדרכם לדיסקוטקים. אטל אחותי שונה מהן תכלית־שינוי ואני מתגאה בכך. היא מבקרת בסמינר סוציולוגי, מרכיבה משקפיים, ומכריזה שפך נאה לה ולאישיותה. בבוז היא מתיחסת לרודפי־בחורות ריקניים וטורחת להיפטר מהם כשמחזורים אחריה. אטל לועגת לי שאני יושב לבדי שעות על שעות ליד חלון חדרי ותולה עיניה בכליון־נפש בעליות־הגג של גורד־השחקים. לדעתה התנהגותי זו היא בלתי־גברית ובלתי־טבעית. אני סבור שהתנהגותי מעידה על גברות.

אין זה לפי טעמה של אחותי לשדכני לחברותיה. פעם, בכל־זאת, כשמהרה לסמינר שלה, השאירה בדירתנו את חברתה מלינה כמו על־מנת שכוחות הטבע ידחפוני לתוך זרועותיה. כשהיתה כבר בדלת פלטה רק את המשפט: "יונסקו הוא דוסטויבסקי של זמננו". אינני יכול לשפוט אם אחותי צודקת, בכל־אופן אמרתה מעידה על רמתה הרוחנית הגבוהה, לא כן?

למלינה שדיים אולי לא יפים אבל מגרים, רחבים במפרץ וביכלתם להקיף בבת־אחת חלק נכבד מן האנושות. מלינה אינה מבזבזת את רגשותיה על כל שוטה. היא מתלהבת ל"איש חזק". קולה עז ונמוך כקול גבר חזק, כאגרופן משקל־כבד שמתניו פלדה. היא רוצה באיש העומד על דעתו, שההמון מציית לו; ברנש אכזרי בעל סנטר רבוע.

אם אחותי מקווה שביני לבין מלינה יכול להידלק גץ, טעות בידה. סנטרי עגלגל והאכזריות היא תועבת־נפשי. אני אוהב חתולים אבל מלינה אומרת בהדגשה: "אני שונאת חתולים".

אני שונא אנשים ששונאים משהו. בחורה ששונאת חתולים יכולה אפילו להיעשות רוצחת. אני משוכנע שהעלמה במגדל אינה מסוגלת לשנוא. קולה ודאי עדין ורך. מלינה חיבקה אותי, את הוותרן. היא עשתה זאת לא דווקא מתוך אהבה לאיש חזק, כי אם גם יש לי כל מיני מגרעות ומעלות הרי "איש חזק" ודאי שאינני. היא עשתה זאת משום שהיינו לבדנו בחדר ושיחתנו נפסקה. לא היה לנו מה להגיד איש לרעהו—ואז קרה הדבר. בעלתי אותה בגלל בחילתי ובזוי כלפיה. שתקנו בתוך אש־האהבים. היה לי הרושם שעיניה הכולטות של מלינה מביטות אלי בתרועות נצחון בזמן שעבדתי בזיעת־אפי על בטנה הרכה. ראתה בי עבד העושה את רצונה. מצדי עשיתי את חפצי מתוך ידיעה שאתה לא יקרה הדבר שוב.

בתוך כך חשבתי על עלמתי, נסיכת־חלומותי—הבחורה על המגדל למעלה. משער אני—הגג היה יותר רחוק מכדי לראות—כי שדיה קטנים. לא כדי לצאת בתרועות־נצחון. היא מתגעגעת לחיבוקי. אפשר שענווה היא מטבעה ומבקשת רק להתמסר בידי. לעומתה הייתי איש חזק ולא עבד בעל־כרחי.

שוב מצאתי נושא משותף עם מלינה. אמרתי משהו—כבר אינני זוכר איך הגעתי לנושא הזה—על רגש אמהי אציל אצל הציפרים המחממות בהקרבה עצמית את הביצים. מלינה פרצה בצחוק מגונה: "אתה ילדותי! הקרבה אצילה—דבר כזה אינו קיים אפילו אצל בן־אדם! בזמן הדגירה סובלות הציפרים כאבים מדלקות־עור ויושבות על הביצים הקרירות כדי להקל מן הכאבים. הכל נעשה מטעמים אנוכיים". אפשר שדעתה הצינית קרובה לאמת. לא רצייתי לדעת זאת. ברחתי בלי לומר לה שלום. היא נמאסה עלי. רצייתי לברוח אל נסיכת־חלומותי, שלבטח יש לה נשמה פיוטית. רק נשמה פיוטית יכולה היתה לגור במגדל.

היא נמצאת, במגדל שראיתי מחלוני. מעל לעליית־הגג היה מקום קטן בו החזיקו את הנערה, שהיא ודאי נסיכה מקסימה. אני מוכרח לשחררה. עליית־הגג לא היתה לשם קישוט בלבד, היא היתה גם חומה כדי להקשות על שיחרור הנסיכה. בגלל המרחק לא יכולתי לראות זאת, אבל בטוח אני שהמגדל בו כלאוה היה משנהב. מובן שלא יכולתי לשתף את אטל במחשבותי; היא היתה לוועגת לי. לא היה איכפת לי אם עלמתי באמת בתולה. אין זה חשוב כלל. לא היה לי ספק שהיא יפה ועדינה כרקפת. לעתים קרובות הסתכלתי במגדל והרגשתי בה. נדמה היה לי שהיתה קרינת־זהב בפניה. בטוח אני שדרקון נורא שומר עליה. לא פעם תפסה אותי אטל כשאני מסמיק ומסתכל במגדל וגערה בי. אך לי לא היה שום ספק כי נסיכתי נחמדה הרבה יותר ממלינה.

פעם ניסיתי להגיע אל נסיכת המגדל כדי לשחררה. המגדל היה גבוה מאד, ובכל־זאת ניסיתי לעלות במדרגות הכבדות. כפי ששיערתי, היה שם דרקון שחסם את הדרך. היתה לו צורה של שומרת־בית שמנה, מפיצה אדי־שום. בעד כל נסיעה באחת המעליות גבתה עשיריה. היא לא הניחה לי להיכנס לחדר־המדרגות. החלטתי להעז ולעלות שנית. זה יהיה עונש מתאים על יהירותה של מלינה. כך ביקשתי להשפיל את גאוותה כביכול, בלכתי ישר מזרועותיה אל בחירת לבי. מטבעי הריני נוח כארנבת. אני מתעב כל תקיפות. אך להיטוטי אחר עלמת־המגדל הזקיקה אותי לאמצעים בלתי־רגילים. מצאתי בגן עלייד הבית פיסת צינור־מים, ובכלי־נשק זה ניגשתי למגדל. בזמן שהתגלגלה לקראתי הדמות התמוהה של הדרקון ותקפתני בגזי־הרעל שלה, חבטתי—טרח!—על גולגלתה הלא־סרוקה. אהבתי הגבירה את כוחותי—הדרקון שכב נטול־הכרה בפרוודור הבית ואני התחלתי את עלייתי ברגל.

בתחילה דילגתי על שתי מדרגות בבת־אחת, מנצחו הגאה של הדרקון. נשימתי פסקה בזמן ששמעתי מלמטה נביחה כעוסה. הדרקונית התאוששה וצעקה צעקות לא־אנוש. הבאתי את המעלית אל קומתי ועליתי לקומה החמש־עשרה, שלא היתה מטרתה. אך עשיתי זאת שלא לגלות את תכניתי האמיתית, לא לסכן את פעולת השיחרור. בקומה החמש־עשרה היה מכשול חדש. על נסיכת־המגדל שמרו, כנראה, שדי הגהינום או קלגסי הדרקון. הפעם דמו לשני סינים שיפורים, כי אין הגהינום מגלה את פרצופו האמיתי. הם תפסוני באופן ידידותי וניסו לשכנע אותי לשתות אתם ג'ין. היה זה

משקה ממין משובח. בכל-זאת, בכוח ובערמה, נחלצתי מידיהם ועליתי במדרגות. אל נסיכתי! הסינים העליונים רצו אחרי, כנראה בכוונות טובות. לא היתה בי רוח כשהגעתי לחדר על המגדל. מן החדר נשמעו חלילים מתוך טראנוזיסטור שניגנו "לעולם לא ביום-ראשון". בפחד דפקתי על הדלת, בית-רעוץ מכפי שרציתי.

בא הרגע הגדול! עלמת-המגדל ביקשתני להיפנס, כאילו חיפתה לי. בטרם תספיק לסגור את הדלת נדחפו הסינים אחרי פנימה, ומן המעלות פרץ הדרקון שואף-הנקם, ואחריו שוטר מפיל-אימה. החדר במגדל היה מלא. השוטר השתדל לפעול באופן רשמי, אבל אני רציתי להתחיל בשיחרור הקרבן, למרות כל המכשולים. לא שמתי לב לשוטר הנבהל והבטתי על נסיכת-חלומותי ולא האמנתי למראה-עיני. מוצאה היה ודאי מגזע ותיק מאד כי שערותיה האדמוניות היו שחורות ולבנות ליד שרשיהן. האצילים משונים הם לעתים קרובות. בעיניה היתה פזילה ניכרת, שפמה היה עדין, ובנוסף רצון טוב אפשר היה לומר שהוא פיקנט.

בתנועות הלחיים השתדלה הגברת לשמור על הסדר בפיה. אהבתי אליה סרה והשאירה מקום ליראת-כבוד. נשמתי הפצועה זבה דם. למדתי לדעת שלא התופעות חשובות כי אם מחשבותינן.

לא רק נשמתי זבה דם, בעלותי במדרגות נפלתי וברגע זה חשתי כאב חזק ברגלי. בלי להתחשב בקהל הרב, הפשלתי מיכנס אחד והכל נשאו עיניהם וראו פצע מתחת לברך. הנסיכה הטובה בכבודה-ובעצמה הואילה להטיף מי-חמצן על פצעי. איכזה תמו חלומותי, אך עדיין לא הייתי ער-בתכלית כאשר, לתמהון כל הנוכחים, פלטתי את השאלה:

"הגידי לי בטובך, הוד-מעלתך, למה יושבות הציפרים ודוגרות ודוגרות בסבלנות את הביצים בחום גופן? בהפסקות קצובות קמות הציפרים ומשנות את סדר הביצים, כדי שיהיה חום שווה לכולן. למה הן עושות זאת, הוד-מעלתך?"

העלמה, שפתע סר הכישוף מעליה, הקשיבה לי בפה פעור. הדרקונית לא הבינה מאומה וכמעט התעלפה. הסינים, שעד כה פחדו מפני השוטר ודיקלמו מדברי מאו, רצו עכשיו לתמוך בשומרת-הבית והציעו לה ג'ין מן הבקבוק. בהכרת-טובה נענתה להם הדרקונית ברוב חסדה.

הוד-מעלתה אמרה: "האם תואיל, אדוני, לחזור על השאלה, בבקשה?" קולה, רך ועדין, הוכיח כי לא צחקה לי. היא באמת לא הבינה את שאלתי, וגם רצתה להאריך את המאורע הנפלא. חבל שהשוטר לא היה בעד בקשתה; הוא דיבר רשמית בהתאם לתקנות. הקדחתי את תבשילי. היה זה עסק ביש. אטל תגיד: "צריך להודות בעובדות קיימות ואסור לרחף באוויר. לו היה מוח בקדקדך, היית כורת ברית עם מלינה".

שטויות! למרות הכל עשיתי בחכמה. רגשותי היו נתונים לנסיכה. לבי אינו נתון למלינה שופעת-החזה ולא לאשה השפמנית, הגרה במקרה בעליית-הגג. אמת הוא מה שחלמתי ולא מה שמצאתי. אפילו ימצאו הבריות רק לועות של הרי-געש כבויים, בכל-זאת יעלו שוב ושוב לחפש את יפי חלומותיהם.

יעקב נואיר: הוראת תנ"ך וחינוך לסובלנות

נושאה הספציפי של עבודה זו הוא בדיקת תרומתה האפשרית של הוראת המקרא למצב-הוראה העשוי לשמש את החינוך לסובלנות.¹ לצורך זה שומה עלינו לבדוק כאן את תשלוּבת היחסים שבין הרכיבים העיקריים של מצב ההוראה במקרה זה, שהם המקרא עצמו, החברה, המורה והתלמיד. עלינו לדון אפוא בשאלות כגון אלו: מה זיקתם של החברה ושל המורה אל המקרא—זיקה שברגש או זיקה שבמודע? (שהרי תיתכן זיקה שיסודה בקדושה, כשם שתיתכן זיקה שיסודה חילוני). האם ניתן להשתרות את השפטיה כשמדובר בתופעות של עולם-המקרא? יתירה מזו: היתכן תובנת העולם הזה מכל-וכל? (אולי מונעים המרחק והזרות של עולם-המקרא את אפשרות תובנתו, ואולי קשורים אנו בעולם זה קשר בל-יינתק ה"מצמצם" את המרחק והמעט את הזרות?) וכלום תיתכן זיקה מדעת אל עולם זה, המשקף חיי-רוח מיוחדים בתכנם ובצורתם?

לפי התשובות על שאלות אלו וכיו"ב נוכל לקבוע אם תיתכן או לא תיתכן נקיטת עמדה של סובלנות כלפי המקרא מצד הרכיבים האחרים של מצב ההוראה, כלומר החברה, המורה והתלמיד. קביעה זו תגלה לנו אם אמנם עשויה הוראת התנ"ך לשמש בכלל את החינוך לסובלנות, שהרי אם יתברר לנו כי לא ייתכן יחס של סובלנות אל המקרא עצמו כמקצוע-הוראה, יהיה עלינו להסיק כי מצב-הוראה שהמקרא הוא אחד מרכיביו אינו מסוגל לשמש את החינוך לסובלנות. מצד שני, אם יתברר לנו שיתכן יחס של סובלנות אל המקרא כמקצוע-הוראה, יהיה עלינו עוד לבדוק את תכנו המיוחד של מקצוע זה, אם אמנם ראוי הוא לשמש אמצעי לחינוך לסובלנות.

אולם לא נשיב אחת-אחת על שאלות אלו וכיוצא בהן אלא נסתפק בתיאור כללי של המקרא כמקצוע-הוראה. במוקד תיאור זה תועמדה הזיקות של החברה, ראשי החינוך והמורים כלפי המקרא—הבאות לידי ביטוי בקביעת מקומו ומעמדו של מקצוע זה בתכנית-הלימודים—הציפיות שתולים גורמים אלה בהוראת המקרא ויחסם של התלמידים אל מקצוע-לימודים זה וכל הכרוך בו.²

מעמדו של התנ"ך במערכת-החינוך בישראל כפי שהוא בא לידי ביטוי בתכנית-הלימודים, הוא מעמד איתן ומבוצר היטב. חוץ ממקצוע העברית כשפת-אם אין לך מקצוע-הוראה בתכנית-הלימודים כתנ"ך המלווה את התלמיד בקביעות כל שנות לימודיו, מביית-הספר היסודי ועד לפיתה האחרונה של בית-הספר התיכון. נלמד הוא באותה מידה בכל המגמות של בית-הספר התיכון (כלומר, אינו נתון לצימצום או להרחבה על-פי המגמה, כשאר מקצועות כגון ספרות, היסטוריה, מתמטיקה, פיזיקה וכימיה), וודאי שאי-אפשר להמירו במקצוע אחר, כגון אנגלית או צרפתית. יתירה מזו: התנ"ך בולט בין שאר מקצועות-ההוראה גם במספר השעות המוקצות לו

בתכנית־הלימודים—עובדה המשתקפת יפה גם במשקלו היחסי בבחינות־הבגרות. אלא שלא זכה התנ"ך למקומו ולמעמדו עקב שיקולים של חינוך, על־כל־פנים לא מלכתחילה. רק בדיעבד ניתנו לכך צידוקים שונים,³ מהם מוצלחים יותר ומהם פחות, אם צידוק־בדיעבד הוא בחזקת צידוק בכלל. צידוקים אלה מסתמכים רובם־ככולם על כך, שהתנ"ך מספק את צורכי החינוך לאנושיות וללאומיות. אולם, כיון שהמושגים חינוך לאנושיות וחינוך ללאומיות אינם חד־משמעיים, מסתבר כי מספר המשמעויות שמיחסים למושגים אלה הוא כמספר נותני־הצידוק למיניהם וכמהו גם מספר הגישות להוראת התנ"ך: הגישה הלאומית־החילונית (הדבקה בעברו הרחוק של העם והפוסחת על קורות היהדות בפזורה), הגישה הספרותית, האסתטית או ההומאניסטית (חינוך באור ערכים כל־אנושיים, כהשתקפותם בספרותו הלאומית של כל עם), הגישה החברתית הסוציאליסטית (נוסח "זרם העובדים", או נוסח הקיבוץ־הארצי), הגישה הרליגיוזית (נוסח י. שכטר), וגישות אחרות. אולם, עם כל השוני בגישות אלו, צד משותף יש להן: הצידוקים שהן נזקקות להם הם צידוקים־בדיעבד. לשון אחרת: הואיל ובדור התחייה הועמד התנ"ך במרכז החינוך הלאומי קמו בעלי גישות שונות לספק לעובדה זו טעמים שבהינוך. כן אפשר שיש בצידוקים אלה משום ראציונליזציה של עמדות־ריגוש כלפי התנ"ך.

מרכזיותו של התנ"ך במערכת־החינוך שלנו מקורה, לאמיתו של דבר, לא בגורמי־חינוך טהורים אלא בגורמי חברה והיסטוריה. החשוב בגורמים אלה הוא התהליך המכונה בפי היסטוריונים "התחייה הלאומית", אך אולי יש לדייק כאן ולומר שהסיבה הישירה היתה אחרת—אף שהיתה קשורה בתהליך התחייה—והיא עירעור ההגמוניה של התלמוד בחיי היהודים בכלל ובחינוך היהודי בפרט. כדי להבין את מקומו ומעמדו של התנ"ך בחינוכנו כיום, ובעיקר כדי לרדת לעומק היחס המורכב והבעייתי אל התנ"ך מצד ראשי החינוך, מורי־המקרא, התלמידים והציבור בכלל—צריכים אנו לעמוד תחילה על התהליך בו דחק התנ"ך את רגלי התלמוד ממקומו וממעמדו המרכזי בחינוך היהודי המסורתי עד אז.

ראשיתו של תהליך זה—ככל שניתן לקבוע "ראשית" בתהליך של היסטוריה—געוצה בתרגום התנ"ך לגרמנית בידי משה מנדלסון, ודאי לא דחיקת התלמוד היתה כוונתו של המתרגם, אך אין ספק שזו היתה תוצאתו של מעשה־התרגום, שעל חשיבותו ההיסטורית עמד כבר היינה, בהשוותו את מפעלו של מנדלסון ומפעלו של לותר: "כאשר מיגר לותר את האפיפיורות כן מיגר מנדלסון את התלמוד, ובדרך זו עצמה. בדחתו את המסורת, בהודיעו את התנ"ך כמקור הדת ובתרגמו את החלק החשוב שבו, הוא הרס בזה את הקתוליות היהודית כמו שהרס לותר את הקתוליות הנוצרית."⁵ כאן יימצאו ודאי שיטענו כי דברים אלה אינם מדויקים, שהרי כס האפיפיור עודו נכון על מקומו, וגם ה"קתוליות" היהודית עדיין לא אבד עליה כלח. עם זאת עובדה היא ואין להכחישה ששני תרגומים אלה גרמו ועזעו עצום, ובשני המקרים הביאו לידי מפנה מכריע. אולי אף יימצאו טוענים שמנדלסון לא זו בלבד

שלא "דחה את המסורת", שהרי שומר־מצוות היה, אלא שאף ה"ביאור" שלו, שצורף לתרגום, היה מיוסד על פירושים מסורתיים. טענה זו מסתמכת על הצד הסובייקטיבי; מבחינת ההיסטוריה, מכל־מקום, לא היתה השפעתו של ה"ביאור" ניכרת ביותר, ואילו השפעתו של התרגום על חיי הקהילה היהודית היתה מכרעת, ולא דווקא בכיוון של שימור המסורת.

מה הקנה ל"תרגום" כוח־השפעה כה גדול, ומה היתה השפעה זו למעשה? הודות לשליטתו של המתרגם בלשון המקור, בפירושים המסורתיים ובלשון התרגום, פעל "התרגום" בשני כיוונים: הוא קירב את היהודים אל התנ"ך, והפגישם עם הלשון הגרמנית. אכן, יותר משהביא ה"תרגום" להעמקת הבנתו של התנ"ך הביא לקירוב היהודים אל הלשון הגרמנית, ובאמצעותה אל ההשכלה הכללית. שכן הלשון הגרמנית שימשה אז מדיום להבנת התנ"ך, וכדי להשתמש במדיום זה צריך לדעת להכירו, וכך אירע שלימוד הלשון הגרמנית נעשה תנאי כביכול להבנת התנ"ך. מבחינה זו אך טבעי היה הצעד הבא: פירסום ה"תרגום" בתורת "מורה ללשון הגרמנית"⁶ גם כאן יש מקום להשוואת תרגומו של מנדלסון עם תרגומו של לותר. תרגומו של לותר העניק לגרמנים את הלשון המכונה Neuhochochdeutsch—לשון שלא הובנה בתחילה ונוקקה לפירושים באמצעות ניבים גרמניים שונים, אך בסופו של דבר היתה לשפת הכלל, ולא במעט תרמה את חלקה לגיבוש הלאומיות הגרמנית. לותר "יצר" איפוא את השפה הגרמנית, ומנדלסון העניקה ליהודים. אך בעוד שתרגומו של לותר הביא לידי גיבושה של לאומיות גרמנית, הוליד תרגומו של מנדלסון נסיון לביטול הזהות היהודית.

משפילי דורו של מנדלסון ששו על ה"תרגום" וסמכו ידם על תוצאות־הלוואי שלו, הם ראו במקרא, שבא על מקום התלמוד, רבלשון הגרמנית, שירשה את האידיש, מכשירים לפריצת הגדר שבין העולם היהודי ובין העולם הגרמני האזרחי, שבו רצו להיקלט ועמו רצו להזדהות. הלשון הגרמנית ודאי שהביאה לידי התקרבות זו. באשר לתנ"ך—הרי הוא קדוש גם לנוצרים, והעמדתו במרכז החינוך מבליטה את המשותף לשתי הדתות. לא כן התלמוד, שבו ראו המשפילים את היסוד המפריד והדוחה.⁷ יתירה מזו: בעוד התנ"ך מגלם בתוכו ערכים מוסריים אוניברסאליים, גילם התלמוד, בעיני המשכילים, את ערכי המצוות והפולחן הפארטיקולריים, שמהם הסתייגו.

מכאן אנו למדים שבאותה תקופה שימש התנ"ך, בצד הלשון הגרמנית, את מגמת היהודים להתאזרח בחברה הגרמנית הנוצרית. לשון אחרת: סילוק התלמוד ממעמדו הייחודי בחינוך היהודי והעמדת התנ"ך על מקומו לא באו עקב עדיפות ערכיו של התנ"ך אלא עקב עדיפותו כאמצעי ומכשיר. אכן, יש לציין כי עמדה זו כלפי התנ"ך לא תמיד היתה מודעת לבעליה, וודאי לא נוסחה כעמדה. אף־על־פי־כן שימשה בפועל, והיא שקבעה בתוך השאר את הסלקציה של הנלמד: אותם תכנים מן התנ"ך, המשרתים את המגמה אשר למענה זכה התנ"ך למעמדו החדש, אותם יש ללמוד, על־כל־פנים הם יהיו עיקר הנלמד. עקרון הסלקציה שימש כמובן גם עקרון־הערכה: הערכים האוניברסאליים נחשבו נעלים מן הערכים הלאומיים, ויסודות האמונה

הרליגיוזיים נחשבו עדיפים ממצוות־עשה. לאחר־מכן הוצדק עקרון־ההערכה הצדקה ראצינולית בלי לציין כלל את גורמי החברה וההיסטוריה שהעלוהו, וברבות הימים נעשה עקרון־הערכה זה עקרון שאינו צריך הוכחה, כלומר עקרון "אובייקטיבי", שהיה לבסיס אקסיומאטי שעליו נבנה "מדע־היהדות" באותה תקופה. יכולים אנו לסכם אפוא ולומר: התנ"ך לא שימש באותה תקופה מוקד של הזדהות, או מקור להפקת זהות־עצמית, אלא — באורח פאראדוקסלי יהודי־טיפוסי—הפך התנ"ך אמצעי להזדהות עם הלאומיות הגרמנית.

ב

לאחר שירש התנ"ך את מקומו המרכזי של התלמוד בחינוך היהודי עברו על התנ"ך, כמקצוע־הוראה, כמה וכמה גילגולים. בזה נעמוד רק על נקודת־מפנה אחת הנוגעת לענייננו, שפן בסופו של דבר קבעה את מקומו ומעמדו של התנ"ך במערכת־הלימודים של ימינו.

המונח "מפנה" אינו חל במקרה זה על תהליך דחיקתו של התלמוד ועליית התנ"ך; אדרבה, תהליך זה נמשך בעקיבות וברציפות. מדובר כאן במפנה שחל בתהליכי החברה וההיסטוריה תוך כדי ירידת התלמוד ועליית התנ"ך. הכוונה היא לתהליך המכונה "תחייה לאומית", והמפנה שבו טמון בכך שבניגוד להשפלה, שיתה חדורה אמונה משיחית באמאנציפציה, ונתלווה אליה עירעור האמונה והמסורת, היתה התחייה הלאומית חדורה תודעה שהאמאנציפציה אינה אלא משיחיות־שקר וששוב אין לחזור אל האמונה התמימה.

חריף ניגוד זה, היה גם צד שווה להשפלה ולתחייה.⁶ התחייה נישאה בעיקרה בידי אותם זרמי־חברה שהיו קשורים בהשפלה, בשאיפות האמאנציפציה ובנסיגות הטמיעה, המכוונים והמבוססים ביסוס עיוני. כיצד חל אפוא המפנה אל התחייה הלאומית? בראש־וראשונה עקב כשלונם של נסיונות הטמיעה. כלומר, לא מתוך נטייה רומאנטית של התרפקות על עבר אהוב אלא מתוך הכרה במצוקת ההווה—שמקורה אולי בנטל אותו עבר—ומתוך השאיפה לעתיד טוב יותר. אף־על־פי־כן ינקה התחייה את השראתה לא מעט מן העבר הקדום של האומה ודגלה בחידוש נעוריה—מעשה שאין לך לכאורה טבעי ממנו, שהרי אין נטייה טבעית יותר מנטייתה של תנועה לאומית חדשה אל עברה הלאומי. אלא שבמקרה זה לא כך היה הדבר, והצעת "אוגנדה" לא היתה הצעת־הפתרון היחידה שלא היתה קשורה בארץ־הקודש העתיקה של היהודים. היו גם הצעות אחרות מסוג זה, וכל הצעה נדונה במלוא הרצינות, ואחדות מהן אף נתקבלו וזכו ל"הגשמה". אף־על־פי־כן נקשרה תנועת־התחייה, בסופו של דבר, בארץ־הלאום ובעבר הלאומי. צירוף של שלושה דברים הוא שגרם, ואתם נזכרים כאן בקצרה בלבד: (א) מתברר שלא ניתן לפתור בעיות לאומיות באמצעי אדמיניסטרציה מלאכותיים, לא מבחינת הכוח המניע את הנוקק לפתרון—העם, ולא מבחינת הכוח המניע את השותפים לפתרון—עמי העולם; (ב) לתנועה הלאומית הצטרפו יהודים שניתוקם מן המסורת לא היה כה חריף כניתוקם

של אבות הציונות;⁹ הכוונה היא בעיקר ליהודי מזרח־אירופה, שהיו אמנם בחלקם דור ראשון למרד במסורת אך רובם־ככולם בני יהדות שרשית; (ג) כן הצטרפו לתנועה הלאומית בני זרמים אידיאולוגיים שונים זה מזה ומנוגדים זה לזה, כגון ליבראלים וסוציאליסטים על גוניהם הרבים, שכל אחד מהם אמנם לא זנח את שאיפתו שלו, ליצור חברת־יהודים על־פי האידיאולוגיה שלו, אך עם זה היו כולם שותפים להכרה שבעיית היהודים לא תמצא את פתרונה אף בחברה ה"גויית" המתקנת ביותר.

צירוף השפעתם של הגורמים השונים הללו הביא להיאחזותה של תנועת־התחייה בעבר הלאומי כמקור, או כאחד המקורות העיקריים, להשראת אידיאולוגיה, הודות לכך זכתה התנועה למשהו משותף, אם גם מעורפל. צורת החברה העתידה שנויה היתה במחלוקת, אולם הדבקות בעבר התבטאה בדבקות בסמלים משותפים, שכל זרם פירש סמלים אלה לפי רוחו.

עיון נוסף יגלה לנו מדוע־זה ראו בתנ"ך כאילו הוא מגלם אותו עבר שאליו פנתה התנועה הלאומית בחינת מקור ומוקד של הזדהות. הסיבה לכך מנומקת יפה בדבריו אלה של ב. צ. מוסינזון:¹⁰ "ערכו של התנ"ך... הוא בזה, שמכל מורשת העבר רק בו מתגלמים חיי לאום שלמים, חיי חופש וכבוד. על בית־הספר להציג לפני תלמידיו את החיים ההם בכל הדרם ועוזם, כדי שימשוך לבם אחרי קווי תאור הזרחים לו מן העבר הרחוק וימאס בחיי הגלות השפלים. להשגת מטרה זו יש להסיר מעל התנ"ך את הטלאים שהטליאו עליו הדורות המאוחרים, קודם־כל בטיהור הנוסח משיבושי המרובים, שנית בהרחקת הדרש המסורתי התפל, ובאחרונה בסידור תכנית שתשקף את התפתחותו ההיסטורית האמתית. בייחוד יש להדגיש את הנבואה... ואילו חלק החוקים, השאלה איך להביאו אל תוך בית־הספר היא סבוכה מאוד, ואולי היה נכון להוציא החלק הזה מתכנית בית־הספר בכלל".

הבאנו מובאה זו משום שהיא מבטאת את סביכות יחסנו אל המקרא. בעיון ראשון נראה הדבר שאך טבעי הוא לתנועה לאומית שתעמיד במרכז פעולת־החינוך יצירה שבה מתגלמים "חיי־לאום שלמים". אולם בעיון שני יתגלה לנו שתכנם של חיי־לאום שלמים אלה אינו אלא אותו "חלק החוקים", שד"ר מוסינזון "נכון להוציא... מתכנית בית־הספר בכלל". זאת ועוד: האם רק בתנ"ך "מתגלמים חיי־לאום שלמים" ואילו בתקופת בית שני לא היו חיים אלה שלמים? וכלום אין המשנה והתוספתא והתלמוד והמדרשים מגלמים חיי־לאום שלמים? ואין כאן מקום לטענה שיצירות אלו חוברו בתקופה שבה לא היתה ארץ־ישראל בת־חורין, שהרי הוא הדין בכמה מספרי התנ"ך גופו.

הנכון הוא שמכל מורשת־העבר יכלה התנועה הלאומית להיאחז אך־ורק בתנ"ך. היא לא יכלה להזדהות עם התלמוד, לא מפני שאין בו ביטוי ל"חיי־לאום שלמים" אלא משום אי־יכלתה להשלים עם שלמות זו. (ראה מה הם חיי־לאום שלמים בעיני הרמב"ם, למשל, ב"הלכות מלכים ומלחמותיהם"). מחמת אי־יכולת זו להשלים עם השלמות המקראית נעשית השאלה, כיצד להביא את חלק החוקים אל תוך בית־

הספר, שאלה "סבוכה מאד". מכאן גם למד אתה מדוע "בייחוד יש להדגיש את הנבואה".¹¹ הדגשת הנבואה באה לא בשל "העקרונות המוסריים הכלליים", שהם "בעלי ערך מחנך רב מזה של המצוות הקבועות של התורה".¹² למעשה באה הדגשה זו לא בשל מה שיש בנבואה אלא בשל מה שאין בה, ומה שאין בה הוא, על-פי ניסוחו של פרופ' רוטנשטרייך, "עיקרי התנהגות מפורטים".¹³ היעדר זה של "עיקרי התנהגות מפורטים" אין פרופ' רוטנשטרייך דורשו לשבח דווקא, אולם מה שבעיני פרופ' רוטנשטרייך הוא חולשתה של הנבואה, בעיני האחראים להוראתה הוא יתרונה. (מעניין לציין כי בדברו על "המקורות ליצירת תרבות יהודית-ישראלית" מוצא אותם הפרופ' רוטנשטרייך דווקא "בתחומים שאינם תחומי חוץ"). "דומה", הוא מוסיף, "שבעיית התרבות הישראלית אינה בחידוש הנבואה אלא בחידוש ההלכה". הכוונה היא למשמעותו היסודית של רעיון ההלכה כאורח-חיים מעוצב, ולא בדמותה ההיסטורית של ההלכה. כגון זו המנוסחת ב"שולחן-ערוך" או ב"אורח-חיים". פרופ' רוטנשטרייך יודע שאי-אפשר—ולגביו אולי אף אין זה רצוי לקבל את "אורח-חיים" כאורח-חיים. אולם הוא היה רוצה שחידושה האפשרי של התרבות העברית יהיה ענין מחייב ולא "יצירת מליצות חברתיות ריקות", כלשוננו. אגב, בדברים אלה יש אולי משום הד לדבריו של ביאליק במאמרו "הלכה ואגדה".

ביסודו של דבר מוצאים אנו כאן יהס דרערכי כלפי התנ"ך, שמקורו בראיית התנ"ך כמקור לזהות הלאומית, מצד אחד, ובאי-הרצון לעצב על-פיו את אורח החיים וההתנהגות, מצד שני. מכאן נובע גם הקושי העומד בפני המחנך העברי, שניטל עליו להשתמש בתנ"ך כמקור לזהות-עצמית בלי הזדהות, ובלי להביא את תלמידיו לידי הזדהות, עם תכני הרוח של התנ"ך. מכאן אף נובעת אולי תופעה נוספת, והיא דבקות המורה בבקורת-המקרא יותר מאשר במקרא גופו. "עד היום הזה מבטלים מורינו בבתי-הספר התיכוניים, ולא רק בהם, זמן מרובה בבקורת נוסחאית או ספרותית, ונדמה לפעמים לאורח המבקר שחוץ מביאורי-מלים ובקורת אין לו למורה מה לתת".¹⁴ אלא שהבקורת מאפשרת אותו יחס דו-ערכי של קירבה וריחוק בעת-ובעונה-אחת: מצד אחד, אתה עוסק בתנ"ך, הקרוב ללבך; מצד שני, אינך צריך לקבוע עמדה כלפי הנאמר בו, שהרי אתה עוסק בו על דרך המדע וכל שאיפתך אינה אלא להגיע ל"אמת האובייקטיבית"—ובכך אינך מנותק מן התנ"ך, אך גם אינך קרוב אליו יותר מדי.

ג

יכולים אנו לסכם אפוא ולומר: מעמדו של התנ"ך בתכנית-הלימודים שלנו לא נקבע בזכות ערכו העצמי אלא עקב שני תהליכים חברתיים-היסטוריים: תנועת ההשכלה והאמנציפאציה, ותנועת התחייה; התהליך הראשון הביא לדחיקת רגלי התלמוד ולהעמדת התנ"ך על מקומו. התהליך השני הביא לחיזוק המעמד שרכש לו התנ"ך בתהליך הראשון. לגבי שני המקרים אין לומר שהעמדת התנ"ך במרכז היתה משום העמדת-פנים בלבד וכי למעשה שימש אמצעי למטרות אחרות ולא מטרה לעצמה.

בסופו של דבר מסכימים הכל כי יש לתנ"ך ערך בפני עצמו, ולא מקרה הוא, אף לא פאראדוקס, שנבחר לשימושים שנבחר להם. אלא השימוש בתנ"ך שלא בזכות עצמו בלבד הביא בשני המקרים לידי יחס דרערכי כלפיו, ויחס זה טבוע בלבנו עד היום הזה.

כיום מתבטא יחס דרערכי זה באי־היכולת להזדהות עם תכני התנ"ך, מצד אחד, ובאי־היכולת להינתק מן התנ"ך, מצד שני. יהודי בן־זמננו שוב אינו רואה במקרא מופת להתנהגות הנדרשת ממנו, אף עמדתו בענייני אמונה אינה מוצאת את זהותה באמונה האפיינית לעולם־המקרא. עם זאת אין הוא יכול להינתק מן התנ"ך, משום שאת זהותו העצמית הוא מוצא דווקא בעברו הרחוק של התנ"ך. שהרי אין דור בורא עצמו בחינת יש־מאין ואין דור תופס עצמו כבן האין; אולם לפי שהעבר הקרוב נמצא בו "פסול"—בשל תכני־חיים בלתי־רצויים ובשל צורת־חיו המעוותת—לא נותר אפוא אלא להזדקק לעבר קדום יותר. אמנם יש בכך משום "פסיחה" על אלפי שנות היסטוריה, ועל כך אף העיר בצדק אחד־העם, לאחר ביקורו בגימנסיה "הרצליה" (שבה הורה תנ"ך ד"ר מוסינזון הנ"ל): "השלשלת ההיסטורית, אם מוציאים מתוכה את החוליות שבאמצע, אין ראשה וסופה מתאחדים לעולם... אם תעלימו מן הילד את ההתפתחות ההיסטורית המאוחרת ותראו לו רק את 'הזוהר הטבעי' של התקופה הקדמונית, לאמור: 'כזה היו אבותיך, והיה אף אתה כמוהם', יהיו תוצאותיו של החינוך הזה בכלל כתוצאותיו ביחס לידיעת התנ"ך בפרט: מרוב השתדלות לטהר את הילד מרשמי הגלות ולקרבו אל 'המקור' הקדמוני, תעשו לו את הדברים מבולבב־לים כל־כך, עד שלא ידע מה מקומו בעולם שהוא חי בו."¹⁵ אין צריך לומר שהזדהות מלאה עם אותו עבר רחוק לא תיתכן בימינו כל־עיקר. קיצורו של דבר: יש פער בין ההכרזה האומרת כי התנ"ך הוא לנו המקור הראשוני לחינוך לאומי, ובין היחס הממשי אל התנ"ך ועולמו—ופער זה אין לגשר עליו אפילו תשתמש בפירושים מחוכמים ותסתייע באסמכתות למכביר.

בכך הגענו לנקודה בה אנו יכולים לחזור ולשאול: כלום אפשר שיהיה יחסנו אל התנ"ך יחס של סובלנות? העובדה היא שעמדתנו כלפי עולם־המקרא היא עמדה של ריגוש בעיקרה, ולא של ריגוש סתם אלא ריגוש קיצוני: יש התולים את כל הטוב באותם חלקי מקרא שניתן לפרשם לטוב, ויש המוצאים את כל הפסול באותם חלקי מקרא שניתן לדרשם לפסול. יתר על כן: הדבר המחמיר את עמדת הריגוש הוא הראציונאליזציה המלווה אותה והמונעת את מודעות הריגוש. מפלל זה אפשר להסיק שיחסנו אל התנ"ך הוא בהכרח יחס נטול־סובלנות.

לפיכך יש לסיים ולומר, במלים גלויות ומפורשות: אין התנ"ך משמש גורם חיובי במצב־הוראה שתכליתו לשמש את החינוך לסובלנות. חמור מזה: מתוך ההנחה שניתוחנו הוא נכון בעיקרו, אף־על־פי שאינו ממצה כל־עיקר, ניתן לשער שהוראת־התנ"ך בדרך הנקוטה כיום יוצרת בלב התלמידים יחס שלילי אל התנ"ך ועולמו.

אין זה מצב שאין להפכו. אולם כדי להפכו, כלומר כדי שתהיה הוראת התנ"ך ראויה לשמש את החינוך לסובלנות, עלינו לשנות תחילה את יחסנו אל התנ"ך גופו ולעשותו

סובלני. ובלשון־חיוב: היחס הסובלני אל התנ"ך הוא תנאי הכרחי, אם גם לא יחיד אף לא מספיק, למען ייעשה התנ"ך רכיבי חיובי במצב־ההוראה שתכליתו חינוך לסובלנות.

הערות

¹ בדיקתנו תסוב בעיקרה על ביה"ס התיכון הכללי, אך בחלקה גם על ביה"ס היסודי־הממלכתי וקצתה גם על ביה"ס הממלכתי־הדתי. הבעייתיות הכרוכה בענין זה בביה"ס הממלכתי־הדתי שונה בגלוייה שוני הנעוץ בתשובת המיוחדת של רכיבי מצב־ההוראה הרווחה בביה"ס הממלכתי־הדתי.

² אין אנו מתמרים להביא כאן תיאור ממצה אלא תיאור שיש בו כדי להציג את הבעייתיות שהיא מעניינגו.

³ ראה, למשל, ש. ד. גויטיין: הוראת התנ"ך, תל־אביב, יבנה, 1957; צ. אדר: הערכים החינוכי־כיים של התנ"ך, תל־אביב, מ. ניומן, 1964; י. שכטר: יהדות וחינוך בזמן הזה, תל־אביב, 1966.

⁴ היחס הבעייתי של מורי התנ"ך אל התנ"ך משתקף ביחס תלמידיהם אליו. עדויות רבות ליחס זה מוצאים אנו בספרות העברית החדשה, וכאן נביא אחת מהן. בסיפורים "השבוי" ו"חירבת חזעה" (הנלמדים בבתי־הספר) נזקק המחבר, ס. יזהר, לאסוציאציות רבות מן התנ"ך. לכאורה יש בכך סימן המעיד שהתנ"ך הוא חלק מתודעתו של המחבר, אך בדיקה מדוקדקת יותר מגלה כאן כמדומה תופעה של התנכרות דווקא לתנ"ך ולעולמו. כל־אימת שנוקק יזהר למקרא—בלי חריג כלשהו—הוא נזקק לו בקשר לדמויות של לא־יהודים. איש מחבריו, אף לא הוא עצמו, אינו מוכיר לו דמות מקראית, העולה בעיני רוחו כל־אימת שהוא רואה ערבי לנגד עיניו. כלומר, יזהר תופס את השרשיות שבמקרא, אלא שאינו מיחסה לעצמו או לחבריו אלא לאחרים. לימוד המקרא לא שיקם אפוא את יחסו הבעייתי אל התנ"ך, ואפשר שאף החריפו. (פרוש' ע. א. סימון דן אף הוא בסיפורים אלה, אך מזווית־ראייה אחרת. ראה מאמרו "על מטרת החינוך התיכון בישראל", בתוך ספר דושקין 'ע' 278.)

⁵ ה. היינה: דת ופילוסופיה כאשכנז. בתוך כל כתבי היינה, תל־אביב, מסדה תשי"ג, ע' 229.

⁶ השווה מ. אליאב: החינוך היהודי בגרמניה. ירושלים, הסוכנות היהודית, תשכ"א.

⁷ מעניין לציין כאן מדרש חז"ל, שבו "צפויה" התפתחות זו (מדרש רבא על שמות כי תשא, פרשה מז, א): "בשעה שנגלה הקב"ה בסיני ליתן תורה לישראל אמרה למשה על הסדר מקרא ומשנה תלמוד ואגדה, שנאמר (שמות כ') וידבר אלוהים את כל הדברים האלה... מאחר שלמדה מפי הקב"ה, אמר לו: למדה לישראל, אמר לפניו: רבש"ע, אכתיב אותה להם! אמר לו: איני מבקש ליתנה להם בכתב מפני שגלוי לפני שאומות העולם עתידים לשלוט בהם וליתול אותה מהם ויהיו בזויים באומות. אלא מקרא אני נותן להם בכתב והמשנה והתלמוד והאגדה אני נותן להם על־פה, שאם יבואו אומות העולם וישתעבדו בהם יהיו מובדלים בהם". הפאראדוקס טמון בזה שבמצאיות היהודים הם שראו במשנה ובתלמוד גורמי הבלדה מן הגויים והם־הם שביקשו להשתחרר מהם, כדברי אליאב: "המשניות שייכות לנו בלבד, התנ"ך שייך גם להם". (ר' למעלה, ע' 162.)

⁸ הצד השווה אפשר היה מהותי דווקא ואילו הצד השונה—רק התגלמות מקרית של מהות זהה, כלומר, ההתנגשות חלה בין אלה שעדיין האמינו באמאנציפציה ובין אלה שחדלו מהאמין בה.

⁹ אחדים מאבות הציונות היו, כידוע, גם שומרי־מסורת, אלא שהם לא שינו בהרבה את התמונה הכללית.

¹⁰ "התנ"ך בבית הספר", החינוך, תר"ע. הדברים מובאים מתוך ספרו של ש. ד. גויטיין, שהוזכר למעלה (ראה הערה 6, שם, ע' 29).

¹¹ בניסוח מתון יותר, אך בעיקרו של דבר ללא הבדל מהותי, אוהז למעשה גם פרופ' אדר בהשקפה זו. ראה ספרו הערכים החינוכיים של התנ"ך ע' 156.

¹² שם, שם.

¹³ נ. רוטנשטרייך: סוגיות בחינוך. ירושלים, בית־הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית ושל משרד־החינוך־והתרבות, תשכ"ד, ע' 144.

¹⁴ ש. ד. גויטיין (ראה הערה 6, שם, עמוד 96). דבקות זו בבקורת־המקרא דווקא מתגלה בעליל כשמשווים את הוראת התנ"ך להוראת הספרות. הטראגדיה היוונית, דרך־משל, דומה לתנ"ך בנושא למחקר. אף־על־פי־כן לא מצאנו—על־כל־פנים אין זו דרך־ההוראה המקובלת—כי המורה המלמד טראגדיה יוונית ידבק כל־כך בדיוני בקורת (כגון בדיקת הנוסח, האותנטיות של המחבר, קביעת זמן חיבורה של היצירה וכיו"ב), המעמיסים על התלמיד עניינים שהם למעלה מהשגתו מחוץ לתחום התעניינותו.

¹⁵ "הגמנסיה העברית", בתוך כל כתבי אהר־העב. ירושלים, דביר, תשי"ד.

יוסף גורני: מרעיון האוטונומוזם לרעיון המדינה

שורש התפיסות הפוליטיות של מפלגת פועלי-ציון בתקופת העליה השנייה נעוץ, כידוע היטב, במשנתו של ב. ברוכוב. והנה, השקפתו המדינית של ברוכוב התבססה על הפרוגנוזה שהכרח היסטורי מוליך את העם היהודי לקראת הקמת אוטונומיה טריטוריאלית-מדינית בא"י. הצירוף המחייב של אוטונומיה וטריטוריה היה חידוש חשוב במשנתו של הסוציאליזם בתחום השאלה הלאומית. אפילו הוגי-הדעות של הסוציאליזם האוסטרי, קארל רנר-שפרינגר ואוטו באואר, שלא יכלו להתעלם מן הבעיה הלאומית בארצם, לא ראו את הקשר ההכרחי בין אוטונומיה לטריטוריה. לדעתם, צריכה היתה לחול האוטונומיה האישית על בני אומה מסוימת ללא קשר לארץ או לאזורים המאוכלסים עליהם.¹ לעומתם טען ברוכוב כי באין טריטוריה לאומית חסר העם את הבסיס הכלכלי לצמיחה חפשית של כוחות-הייצור, ודבר זה מונע את התפתחותו והתקדמותו הנורמלית ומורידו בהכרח לדרגת האומות השניות-במעלה.²

לפי ברוכוב, תושג האוטונומיה המדינית בארץ-ישראל³ לא כתוצאה מהתפתחות שקטה והדרגתית אלא במאבק פוליטי מהפכני. "הטריטוריאליות הוא מהפכה דמוקרטית בחיי היהודים. בתקופה של ניצול והתחרות נעשות המהפכות לא על-פי חשבונות ולא על-ידי דיפלומטיה, כי אם על-ידי מאבק-כוחות".⁴ משמעות הכוללת של מאבק הכוחות היא "תהליך קאטאסטרופלי של שיהרור מדיני וכלכלי המתרחש בדרך של קאטאסטרופות והפיכות-קטנות או גדולות—אשר כתוצאה ממנו תושג גם האוטונומיה הטריטוריאלית המדינית לעם היהודי בארץ-ישראל".⁵

חזון הקאטאסטרופה המהפכנית כדרך המציאותית היחידה להשגת הטריטוריה אין פירושו מאבק מזוין דווקא. לדעת ברוכוב יש הכרח להפריד בין הטקטיקה המהפכנית לאסטרטגיה שלה. האסטרטגיה מכוונת את המאבק לקראת המטרה הסופית, הטקטיקה חייבת להתאים את אמצעיו לתנאים המדיניים והכלכליים הקיימים. "אשר למאבק המדיני—אין צורתיו תלויות בסימאות ובמטרות המפורשות, כי אם ביחסי הכוחות החברתיים שבמציאות, למשל, כדי להשיג את זכות-הבחירה הכללית יכול מעמד-הפועלים להשתמש באמצעים שונים—במאבק בתוך הפרלמנט, בשביתה מדינית, בהפגנות... וכיו"ב—הדבר תלוי במידת הקלות או הקושי באותה שעה להשיג את מילוי התביעות, ומתוך כך גם בשיעור של מאמץ-הכוחות ובצירופי הכוחות הנדרשים לכך".⁶

הנחות כלליות אלו אפשר לתת להן תוקף, כמובן, גם בארץ-ישראל כיסוד לטקטיקה המהפכנית של הפרולטריון היהודי במאבקו למען אוטונומיה טריטוריאלית.

את המאבק עצמו רואה ברוכב כהליך שחרור המורכב משלשה שלבים. הראשון מתבטא בהחרפתה של מלחמת-המעמדות בין הפרולטריון והבורגנות היהודיים בארץ. "כבר מראשית העליה הסטיכית של היהודים לארץ-ישראל יתלקח שם מאבק נמרץ בין העבודה העברית ובין הקאפיטאל"⁷... ואילו החרפתה של מלחמת-המעמדות מותנית בהתפתחותו וצמיחתו ההדרגתית של המשק הקאפיטליסטי היהודי בארץ-ישראל.⁸

ברוכב חוזה אפוא בהתפתחות ההיסטורית לקראת השגת האוטונומיה שני תהליכים מקבילים: האחד—א ב ל ו צ י ו נ י : היוצרות הצבר-הון קאפיטליסטי, החרפת הקט-ביות הסוציאלית של החברה היהודית על-ידי היעלמות מעמדות-הביניים וגידול מעמד הפרולטריון. השני—מ הפ כ נ י : מלחמת-מעמדות רצופה, המתחילה מראשית גידולו של המשק היהודי, ומחריפה והולכת עד הגיעה לשיאה המהפכני. בנקודה זו עובר המאבק משלבו הראשון לשלב השני, בו תפרוץ התנגשות בין הפרולטריון היהודי המהפכני לבין הממשלה התורכית, שבהכרח תיהלץ לעזרתה של הבורגנות היהודית.

כשם שמלחמת-המעמדות בין העבודה היהודית לבין הקאפיטל היהודי, המהגרים באורח סטיכי לארץ-ישראל, היא בלתי-נמנעת, כן בלתי-נמנעת גם התערבותם של השלטונות התורכיים במלחמה זאת: כן בלתי-נמנעים הם הצעדים המהפכניים של הפרולטריון היהודי נגד הממשלה התורכית.⁹

אולם בשלב זה חל מפנה קיצוני. הברית בין הממשלה התורכית לבורגנות היהודית מתעררת עד-מהרה.

אם כי הביורוקרטיה התורכית תעמוד תחילה לצד המעבידים נגד הפועלים, תהיה אפטרופסות כזאת עד-מהרה שנואה ולבלתי-יגשוא גם למעבידים עצמם. הבורגנות היהודית בארץ-ישראל תימצא באותו מצב דו-משמעי, מצב מפוקפק של בין-מצרים, אשר בו היא נתונה בגולה. אולם הביורוקרטיה התורכית, ישרת-הקו, אשר תיחלץ למלחמה בפרולטריון היהודי תפנה בקרב הימים גם כנגד האוכלוסיה היהודית כולה.¹⁰

בכך מקבל המאבק למען האוטונומיה אופי כלל-לאומי, שכל המעמדות, ובראשם הפרולטריון, לוקחים בו חלק.

תוך כדי כך עובר המאבק לשלבו השלישי. בשלב זה עתיד היישוב בארץ-ישראל לזפות בתמיכה בינלאומית במאבקו. קודמ-כל, העם היהודי בגולה, המעוניין בהגשמת האוטונומיה בארץ-ישראל, יתן לו את מלוא תמיכתו.¹¹ אבל לא ההתערבות והתמיכה הלאומית היא אשר תכריע את הכף כי אם ההתערבות הבינלאומית. "אולם הכוח הגדול ביותר, אשר עליו יישען הפרולטריון של ארץ-ישראל במלחמתו נגד הממשלה התורכית, הוא הענין הבינלאומי הכפול: ראשית—בפתרון הראדיקלי של השאלה היהודית בכלל ושנית—בהסדרת החיים המדיניים של ארץ-ישראל."¹² למעצמות העולמיות ענין חיוני בשמירה על השקט והשלום במזרח התיכון בכלל, ובארץ-ישראל בפרט. בעקבות מסע-דיכוי של השלטונות התורכיים נגד האוכלוסיה היהודית בארץ תבוא אפוא בהכרח גם התערבות בינלאומית. התערבות זו תתעצם

ככל שתגבר התעניינותם של עמיתיהם בתרבות בפתרון שאלת-היהודים בכלל, וככל שתחריף המהפכה בארץ-ישראל.¹³

התערבות המעצמות מעוררת בעיה מעמדית עדינה. התייחסות תמיכה של מעצמות, בהן מושלות ממשלות בורגניות, במאבק לאומי שבראשו עומד הפרולטריון? על שאלה זו משיב ברוכוב—שמאבקו המחריף של הפרולטריון היהודי יהפוך את שאלת ארץ-ישראל לבעיה בינלאומית בוערת, ועניינן של המעצמות בשמירת השקט בארץ יביא אותן לידי הפעלת לחץ על הממשלה התורכית להתפשרות עם דרישותיהם של היהודים. "בסופו של הדבר, כדי להבטיח את השקט בא", תעשה זו ויתורים לדרישות הלאומיות-מדיניות של הפרולטריון היהודי.¹⁴

אולם, תשובה זו, שכנראה לא סיפקה את ברוכוב עצמו, זכתה לתוספת הסבר בחיבורו "תפקיד מעמד-הפועלים בהגשמת הטריטוריאליזם".¹⁵ לדעתו, אפשר יהיה להניח כי בראשיתה עלולה התערבות המעצמות להיות מכוונת נגד תנועת-השיחרור היהודית אשר לה מגמות סוציאליסטיות.

בחיבורו מתקופתו טרום-המארקסיסטית, "לשאלת ציון וטריטוריה", מתנה ברוכוב את התערבותן הפעילה של המעצמות הגדולות בארץ-ישראל לא במלחמת-מעמדות אלא במפעל-הבנין החלוצי בארץ:

ההכרח ההסטורי, המבטיח הצלחה לתנועתנו, לא זו בלבד שהוא טרנסצנדנטי, אלא שהוא גם מותנה: כל המעצמות הסייענה לפתרון טריטוריאלי של השאלה היהודית—אבל רק במקרה שאנחנו, היסודות החלוציים של תנועת השחרור הלאומי, נפעל במגמה זו; אין די, כשום פנים, בדיפלומאטיה בלבד; דרוש שהעמים יראו מצדנו נכונות לעמל קשה ולקרבות לשם מטרתנו, ונכונות כזו לעולם אי-אפשר להוכיחה בדיבורים ושדולים גרידא, אלא במפעל מעשי. "העבודה בטריטוריה"—עבודה שם בטרם נוכל לרכוש לנו אהדה נאמנה מצדו של העם היהודי ומצד דעת-הקהל האירופית והאמריקנית—הכרחית לנו.¹⁶

בהשקפה מוקדמת זו של ברוכוב הל שינוי קיצוני, כפי שתואר למעלה, מחמת הרצון לתרץ את תהליך היוצרותה של האוטונומיה היהודית בגורם אחד-ויחיד—מלחמת-המעמדות.

אולם התערבותן המדינית, ואולי גם הצבאית, של המעצמות תעורר תגובה שלילית בקרב מעמד-הפועלים במעצמות הללו. מעמד זה, בעל המגמות האנטי-מיליטריסטיות, יוצא למאבק נגד ממשלותיו מתוך שאיפתו לשלום. (אין להניח, לדעת ברוכוב, שיתגייס למאבק מתוך רגשי סולידאריות פרולטרניים בלבד). בלחץ הפרולטריון תיאלצנה המעצמות להשפיע על תורכיה שתתפשר עם המתקוממים היהודים. הפשרה היחידה שתתקבל על דעתן היא אוטונומיה מדינית. בכך יוכה המאבק הלאומי היהודי—בעקיפם ושלא במתכוון, אולם בהכרח—בסיוע בינלאומי מכריע במאבקו נגד הממשלה התורכית—הן מצד המעצמות הן מצד הפרולטריון. בכך גם תוגשם הלכה-למעשה הסולידריות המעמדית הבינלאומית.

נוכח פרוגנוזה זאת נשאלת השאלה: מה משמעותו המדינית של מושג האוטונומיה המדינית במשנתו של ברוכוב? עצם המושג אוטונומיה מגביל במידה רבה את

ריבונותה של היחידה המדינית. אוטונומיה, ולו גם בעלת סמכויות מדיניות רחבות ביותר, איננה מדינה בעלת מעמד ריבוני מוחלט, לפחות להלכה, בענייני פנים וחוץ. ברוכוב ודאי התכוון לציין עובדה זו בהדגישו חזר־הדגש את המושג אוטונומיה טריטוריאלית־מדינית. אפשר להניח שנבע הדבר לא רק מתוך הערכה מדינית של המצב באיזור כי אם בעיקר מתוך התנגדות סוציאליסטית־מסורתית לפירוקן של מסגרות מדיניות רב־לאומיות למדינות לאומיות עצמאיות.

לכן לא הופיעה אצל ברוכוב התביעה לנתק את ארץ־ישראל מן המדינה העותומאנית אלא ההדגשה שמגמת המאבק היא שיחרור אוכלוסי הארץ מעול הביורוקרטיה התורכית. "הפרולטריון היהודי ישחרר את אוכלוסי א"י משלטון הביורוקרטיה התורכית או (אולי) מיד הבורגנות התורכית".¹⁶

מסרתו השנייה של המאבק היא שלטון דמוקרטי בארץ־ישראל. בנקודה זו מטיל ברוכוב ספק אם תהיה הבורגנות מוכנה להיאבק למען משטר כזה בארץ. אולם אפילו תבגוד בפרולטריון ותטוש אותו באמצע הדרך, כמעשה הבורגנות הרוסית ב־1905, לא ירפה הפרולטריון מן המאבק עד אשר תושג מטרה זו. "את המהפכה, הדמוקרטית לפי אופיה, נשתדל לעשות לדמוקרטיית לפי תוצאותיה. אנו נילחם—לממשלת־עם שלימה בלתי־מוגבלת בארץ־ישראל".¹⁷

אף כי לא פירש ברוכוב מה תהייה אותן סמכויות בלתי־מוגבלות של ממשלת־עם שלמה, הרי, אם נכונה הנחתנו הקודמת, היתה הכוונה רק לענייני־פנים, מכאן שהיתה הפוונה להפוך את תורכיה למדינה פדרטיבית, שרכיביה האתניים ייהנו מאוטונומיה לאומית רחבה.¹⁸

מעניין לציין שבכל הניתוח הזה לא ייחס ברוכוב, מניח היסודות לסינתזיה בין הסוציאליזם והלאומיות, חשיבות לתנועה הלאומית הלא־יהודית, העתידה להתפתח בארץ־ישראל בעקבות התפתחות המשק הקפיטליסטי והתערבותן של מעצמות אימפריאליסטיות באיזור. אין לומר שברוכוב התעלם לגמרי מקיומו של יסוד אתני לא־יהודי. אדרבה, הוא מכיר בקיומו, אבל מאמין הוא ובטוח בהשתלבותו במאבקם של היהודים לשיחרור הארץ.

ככל שתרחב העליה היהודית לא"י, וככל שחוגים נרחבים יותר מן האוכלוסיה הפלחית יכללו בתחום ההשפעה התרבותית והכלכלית—כן יודע ערך חשוב יותר למאבק של הפרולטריון היהודי בברית עם שאר יסודות מדוכאים בארץ נגד הממשלה התורכית.¹⁹

הברית בין היהודים והערבים (הפלחים) היא אפוא אחד התנאים להצלחת המאבק הלאומי, אולם אין זו ברית בין שווים. היא תקום אחרי שהערבים יקבלו עליהם את השפעת הסביבה היהודית. בגלל פיגורו הכלכלי ונחשלותו התרבותית של הישוב הערבי ייחס לו ברוכוב חשיבות מועטה בלבד, ולפי הערכתו עתיד היה להיטמע ברוב היהודי שיווצר בארץ־ישראל. לכן לא חזה התעוררות של תנועה לאומית ערבית, העלולה להיאבק על ריבונות באותו שטח־ארץ עצמו.

טעות זו בהערכה אין להסבירה, לגבי חוקר והוגה־דעות מעמיק כברוכוב, אלא

בריוחוקו מזירת ההתרחשות ובחוסר־האפשרות לעקוב אחר הפובליציסטיקה המקומית בשל אי־ידיעת השפה התורכית או הערבית. ברוכוב עצמו חש, כנראה, במיגבלה זו. במכתב משנת 1909 אל חבריו בארץ־ישראל הוא מביע את שאיפתו לבוא לארץ, הנמצאת בתקופת־מעבר סוערת, וללמוד את השפות השלטות בה:

רוב־תודות לכם על מכתבכם, שהגיע אלי היום. מובן מאליו, שאם תהיה בידי אפשרות כלשהי לנסוע לא"י בזמנים טרופים אלה [הכוונה למהפכת התורכים הצעירים—י.ג.], יהיה בזה משום חטא אם לא אשהמש בה. עליכם לעשות כל אשר בידכם לשם עלייתי, וכן אני מצדי אעשה את כל המאמצים כדי לבוא אליכם בעוד שנים־שלשה חדשים לשם עבודה משותפת. לשם כך א) אגמור עבודות אחדות בפילוסופיה. שבכתיבתן אני עסוק עכשיו, שתדרושנה ממני חודש ימים בקירוב. תקוותי שזה יבטיח לי אמצעים לקיומי בא"י בימים הראשונים. ב) אחרי שאסיים העבודות הללו אשב ללמוד—לשם הכרה ראשונה—את הלטונות: תורכית, ערבית ועברית (חבל שאין בידי ספרי־לימוד).²⁰

ועוד עלינו לבדוק באיזו מידה היתה תכניתו המדינית של ברוכוב אלטרנטיבה למדיניותה הרשמית של התנועה הציונית, שאז ביססה, כידוע, את מאמציה המדיניים על השאיפה להשגת "צ'ארטר" באמצעות מגעים דיפלומטיים.

אף כי ברוכוב עצמו ראה את מדיניותו כאלטרנטיבה ל"ציונות המדינית" של הרצל וממשיכ־דרכו, יש לשתי השיטות גרעין משותף. שתיהן רואות בגורם הפוליטי את האמצעי המכריע להשגת מטרתן; שתיהן מדגישות כי להתערבות המעצמות הגדולות תהיה השפעה מכרעת בהפעלת הלחץ על הממשלה התורכית להיכנע לדרישות היהודים. אמנם, הדרכים שונות זו מזו תכלית־שינוי: האחת דגלה בדיפלומטיה שקטה, והשניה במאבק גלוי; הראשונה האמינה באינטרס של המעצמות לפתור את השאלה היהודית, והשניה טענה שהתערבות המעצמות תבוא רק כתוצאה מן הלחץ של מלחמת־המעמדות בארץ־ישראל, אף כי גם ברוכוב טען שהמעצמות מעוניינות לפתור את בעיית היהודים.²¹ אבל הנחת־היסוד של שתיהן משותפת: הדרך להשגת ארץ־ישראל היא מדינית. מבחינה זו הציבה תנועת־העבודה בארץ־ישראל קו מדיני אלטרנטיבי ברור. מתוך שהדגישה את היסוד הכלכלי הקובע בתהליך הישחרור, באה "הציונות המעשית" להחליף את "הציונות המדינית".²²

המעבר מן "העבודה המדינית" לעבודה הריאלית לא היה חד־משמעי במידה שווה לגבי פוע"צ ולגבי הפוה"צ. פוע"צ מעולם לא זנחו את המחשבה והפעילות המדינית, אלא העמידוה ביחס ובמקום הנכון בצד שאר פעילויות בתחום הכלכלי, הבטחוני והתרבותי. אבל מחשבתם המדינית, כמו גם מחשבתם בתחומים אחרים, ידעה לבטים ושינויים, ועל אלה נעמוד בהמשך הדברים.

בפירסומים המדיניים הראשונים של פוע"צ בארץ טבוע עדיין חותם האופטימיות והבטחון בהגשמת הפרוגנוזה המדינית של ברוכוב. בשנת 1907 כתב י. בן־צבי במאמר ראשי, בפתח בטאונה הראשון של המפלגה בארץ־ישראל, "דער אנפאנג":

בבואנו להסביר את תפקידנו מן הדין שנציין קודם כל את מטרתנו הסופית. מטרתנו הקרובה היא השגת השלטון הכלכלי והמדיני בארץ. הסופית—חיסול הדיכוי המעמדי

בחברתנו—ביטול המעמדות.²³

הצהרה גלויה זו אינה יכולה שלא לנבוע מתוך בטחון באפשרות הקרובה של הגשמת המטרה הראשונה, והיא זהה עם הפרוגנוזה המדינית של ברוכוב. אולם מהפכתם של "התורכים הצעירים" ב־1908, חדשים־מספר אחרי פירסום המאמר הנ"ל, לא אימתה, בהתפתחותה הפנימית ובתוצאותיה, את הנחותיו של ברוכוב. ראשית, לא מאבק מעמדי חולל את המהפכה אלא שיכבה דקה של אינטליגנציה, ובייחוד חבורות של קציני־צבא צעירים. שנית, בעקבות המהפכה נפתחה האפשרות להשיג זכויות דמוקרטיות שלא בעקב מאבקו המהפכני של הפרולטריון היהודי. שלישית, המהפכה זירזה את תהליך התארגנותה של תנועה לאומית ערבית, דבר שלא היה צפוי, כאמור למעלה.

נוכח התפתחות מפתיעה זו התערער גם בטחונם של פוע"צ בארץ בסיכוי להשיג בקרוב את מטרתם הראשונה. בהזור סודי²¹ שנשלח לחברי המפלגה נשמעת נימה של בקורת־עצמית על ההערכה המוטעית:

כל עוד הבריקה הקונסטיטוציה של תורכיה כזיק קסם, איאפשר היה לעסוק בניחותה המדוקדק; הנסיונות לתאר לעצמנו באורח ממשי יותר את דמותה של המהפכה התורכית—עלינו להודות—לא היו מוצלחים ביותר, המהפכה התורכית לבשה צורה שלא פילגנו, ומכאן עלינו להסיק, חברים, שאסור לנו להסמך את תכסימי מפלגתנו לחיאוריה שעודה בחזקת השערה...²⁵

רמז למהותה של אותה "טעות" בהערכת המהפכה התורכית משמיעה רחל ינאית בסקירה מדינית ששלחה לעתון "דער אידישער ארבייטער":

בינתיים עלינו לשים את לבנו לכך, שהבעיה הלאומית והמאבק הלאומי, תופשים עתה מקום חשוב יותר מן הבעייה הסוציאלית.²⁶

ההתפתחות המפתיעה של המהפכה התורכית לגבי פוע"צ לא הצטמצמה רק בהכרת עדיפותו של הגורם הלאומי על המעמדי כי אם גם בקלות היחסית בה הצליחו המורדים להשיג את תביעותיהם—הנהגת משטר פרלמנטרי בתורכיה:

תורכיה זכתה בחיים פרלמנטריים חפשיים. אנו, המפלגה של מעמד הפועלים הפלשתינאי המתהווה—המפלגה המהפכנית היחידה של הפועל היהודי בתורכיה—אין אנו יכולים לעמוד מן הצד ולהסיח את הדעת מן התופעה המפתיעה, אם כי בלתי־צפויה הזאת. אין אנו, לא כמפלגת הפועלים—ולא כמפלגה לאומית מהפכנית, יכולים להיות אדישים ביחס אליה.²⁷

ההפתעה היא בכך שהנהגת משטר דמוקרטי־פרלמנטרי בארץ־ישראל, שלפי ברוכוב היא סיום למאבק לאומי בראשותו של הפרולטריון היהודי, הפכה עתה נקודת־מוצא ואפיק מרכזי של אותו מאבק, עוד טרם התארגנותו ומאבקו של הפרולטריון היהודי, ובזאת הובלט מהדל רישומו של גורם זה בזירה הלאומית במדינה התורכית.

המצב החדש והמפתיע חייב את שינוי הטקטיקה המדינית, אשר אחת מהנחות־היסוד שלה היתה עתה שעם הנהגת המשטר הפרלמנטרי בתורכיה נעשה הוא, ולא הרחוב. זירה ראשית למאבק על זכויות לאומיות. הנחת־יסוד שניה היתה לה שהבחירות

העמידות לפרלמנט התורכי תבלטנה את מיעוט כוחם של היהודים—בממלכה העות'מאנית בכלל, ובארץ-ישראל בפרט. עובדה זו מאלצתם לשתף פעולה עם שאר הלאומים, תוך כדי צימצום של התביעות הלאומיות היהודיות—שיתוף הנובע לא מעמדת-כוח, כפי שחשב ברוכוב, כי אם מתוך חולשה:

... אנו בכוחנו העצמי יכולתנו מוגבלת ביותר. לפיכך חייבים אנו, אנוסים אנו, לשתף פעולה עם התורכים, הערבים ושארי העמים. ומובן מאליו, שעלינו לנקוט זהירות בתביעותינו הקונקרטיות בפרלמנט. מאידך גיסא, אסור לנו להתכחש בפרלמנט התורכי לזכותנו על פלשתינה.²⁸

רוצה לומר, יש לגנוז לעת-עתה את התביעה לאוטונומיה לאומית יהודית בא"י.²⁹ ואילו את מיעוט כוחם של הצירים היהודים בפרלמנט התורכי יש לאזן על-ידי תעמולה לאומית וארגון עצרות המוניות בשיתוף כל שדרות העם.³⁰ במקביל לכך, יש לארגן את כל יהודי המדינה, בייחוד יהודי תורכיה, בהסתדרות לאומית אחת, אשר ציריה בפרלמנט ישמרו על האינטרסים הלאומיים של היהודים.³¹ הוויתור הטכסיסי על תביעות לאומיות קיצוניות הצריך תוספת ביסוס והנמקה. לדעת י. בן-צבי,³² העמדת הדרישה למתן אוטונומיה לאומית ליהודי ארץ-ישראל היא בלתי-מעשית וגם מזיקה במצב המדיני הנוכחי. אפילו יהיה לה ערך תעמולתי לדרישה זו, הרי אין כל סיכוי שהפרלמנט התורכי, בעל התודעה הלאומית החריפה, יסכים למסור את השלטון הפנימי בארץ לגוף זר כגון התנועה הציונית. אפשר היה לקוות לקנות את הארץ מן השולטן, אבל לא מן הפרלמנט התורכי. אדרבה, אפילו ינתן לארץ שלטון עצמי, הרי יימסר לאותם כוחות שהם הרוב בה—לערבים, דבר שהוא בגדר סכנה גדולה למפעל הציוני כולו:

הפעל-היוצא הוא, שאוטונומיה טריטוריאלית ליהודה, או לא"י כולה, היא בראש וראשונה חסרת תועלת לחלוטין לגבינו היהודים. שנית, היא עלולה אפילו להזיק בהעבירה את השל"טון בארץ מידי השלטון התורכי חסר הפניות, לידי מתחריו הישרים—הערבים—ותחזק את האחרונים על השבוננו.³³

הנה אפוא מתחילה התנועה הלאומית הערבית, שנהגו להתעלם ממנה, להוות סכנה מוחשית בעיני אלה הנמצאים בארץ.

המסקנה אליה מגיע המחבר בעקבות ניתוחו המדיני היא: דחייתה של "תכנית באזל", השואפת להשיג בית לאומי ליהודים באמצעותן ובחסותן של מעצמות המערב, נסיון כזה יידחה, כאמור, בכל תוקף על-ידי פרלמנט בעל הכרה וגאווה לאומית ורגישות לשמירה על ריבונות מדינית. האלטרנטיבה היא מאבק בתוך הפרלמנט התורכי להשגת כמה דרישות ריאליות, שיתרונו בכך שעשויות הן להתקבל על דעת הפרלמנט וגם לשרת את המפעל הציוני בדרך הטובה האפשרית במצב הנוכחי. הדרישה העיקרית, שעליה יש לעמוד בכל תוקף, היא הסרת ההגבלות שהוטלו על הגירת יהודים והבאת הון לא"י.³⁴ את נימוקיו של י. בן-צבי מחוקת רחל ינאית בהצביעה על הגורם הלאומי כיסוד

שליט, לעת־עתה, במהפכה התורכית³⁵ את המאבק הלאומי מנהלות האומות הגדולות והמאורגנות במדינה העותומאנית, כגון היוונים, הארמנים והבולגרים. לדעתה, נצחונם של אלה מובטח בפרלמנט זה או אחר. לכן הפרוגנוזה המדינית שלה מניחה את הפיכתה של תורכיה למדינת לאומים פדרטיבית.

מצבה הכללי של תורכיה, ריבוי הלאומים שבה, יביאו אותה בסופו של דבר בהכרח לידי משטר מדיני של מדינה מאוחדת, או פדרציה של לאומים. זהו העתיד האפשרי של מדינה רבת־לאומים.³⁶

סיומו של קטע זה, המדבר על תכנית הפדרציה כאחד הפתרונות האפשריים לבעיותיה של מדינה לאומית, מעיד על הזהירות שהחלו לנהוג פרע"צ בארץ בהערכותיהם ונבואותיהם המדיניות—זהירות המשתקפת בניסוחים המחודשים של מטרותיהם ודרישותיהם הלאומיות.

בהחלטות הוועידה הששית, שנערכה בניסן תר"ע, נאמר בהחלטה המגדירה את מטרתה המדינית של המפלגה:

מטרתנו הלאומית הרחבה: לברוא בארץ־ישראל ישוב יהודי המרוכז בארצו ועומד ברשות עצמו במובן הכלכלי (אקונומי).³⁷

החלטה זו שונה מהותית מההכרזה שהופיעה בראש מאמר־הפתיחה של העתון "דער אנפאנג" מלפני שלש שנים: "מטרתנו הקרובה היא השגת השלטון הכלכלי והמדיני בארץ".³⁸ אף כי זכותו של העם היהודי על הארץ מודגשת כאן במלה "בארצו", בולטת לעין מידת הזהירות בניסוח מטרות מדיניות.

בדרישות המעשיות מדובר על חופש בפיתוח התרבות הלאומית, שימוש בשפה העברית בבתי־הספר, חופש עליה, התארגנות ומאבק מקצועיים, בחירות כלליות וחשאיות, ועוד.³⁹

העלאת דרישות לאומיות סבירות בפני הממשלה התורכית באה לא רק לשם השגתן בלבד כי אם גם לצורך נכחות בזירת המאבק הלאומי, שהרי השתיקה גוררת עמה סכנת התעלמות מהן: "בכדי לקבל זכויות דרוש ללחום בעדן... כלפי חוץ עלינו להודיע בפירושי כי עם אנחנו, עם מאוחד בכל קצוות תוגרמה".⁴⁰

דרישות לאומיות אלו חייבות ללכד את המעמדות והקבוצות של העם.⁴¹ מהכרה זו בצורך במירב הליכוד ביישוב היהודי בארץ־ישראל ובתפוצה היהודית בממלכה התורכית לשם יצירת בסיס כוח לניהול המאבק הלאומי־הפרלמנטרי מגיעים פרע"צ לרעיון של ייסוד מפלגה כלל־לאומית בארץ, שאם גם הפרולטריון היהודי הוא יוזמה הרי היא עצמה תהיה נטולת צביון סוציאלי.⁴²

הצעה זו היתה מרחיקת־לכת. מבחינה מדינית ואידיאית חרגה מעבר לשיתוף־הפעולה הטכסיסי המקובל בין הפרולטריון והבורגנות. לידתה, כמובן, בהכרת דחי־פותה וחומרתה של השאלה הלאומית, הדוחקת לפי־שעה את הבעיות החברתיות. על כן מצביע ד. בן־גוריון על אפיה דו־המשמעי של המהפכה התורכית לגבי היישוב היהודי בארץ והתנועה הציונית: סיכוי וסכנה.

הקונסטיטוציה התורכית גילתה לפנינו אופקים חדשים ואפשרויות חדשות של עבודה רחבה—ישובית והסתדרותית. אבל זה רק צד אחד של המטבע. הצד השני הוא— האפשרויות הרחבות שנגלו גם לכוחות המתנגדים לנו לפתח ולהגדיל את כוחם המדיני ולהפריע בעד עבודתנו הישובית.⁴³

כראיה לדבריו הוא מציין שהתגברות השיטנה וההתנפלויות על היהודים בארץ־ ישראל היא פרי ההתעוררות הלאומית של השכנים.⁴⁴ וכדי לקדם סכנה זו, הוא מציע תכנית ארגונית מגובשת ליצירת בסיס־כוח כתנאי להצלחתה של כל פעולה מדינית. התכנית היא בעלת שני רבדים—התחתון: ארגון מחדש של הקהילות היהודיות בארץ על־ידי ביטול ההפרדה בין היישוב החדש והישן, בין אשכנזים וספרדים, והנהגת משטר דמוקרטי בקהילות; והעליון: התאחדות כל הקהילות היהודיות ברחבי הקיסרות העותומאנית בהסתדרות לאומית יהודית עצמאית, שתפקיע את הטיפול בחזית המדינית של יהודי ארץ־ישראל מידי ההסתדרות הציונית, שאיננה גוף מדיני מקומי.⁴⁵

הדרישה להתלכדות והתארגנות במפנים לשם פעולה והתגוננות כלפי־חוץ נבעה לא רק מן הסיכוי והסכנה הטמונים בחובו של המצב החדש, כפי שהגדיר זאת ד. בן־גוריון, אלא גם מתוך ההכרה ביציבותו והתעצמותו של המשטר החדש בתורכיה, שיהיה בכוחו להשתחרר מלחץ והתערבות מצד המעצמות האירופיות. מסקנה משולשת זו מביאה את המפלגה לדרישה מדינית נמרצת מן היישוב היהודי שיוכיח את נאמנותו האזרחית למדינה העותומאנית, וזאת בשתי דרכים:

א) לבטל את השפעתם השלילית של מוסדות התרבות היהודיים "אליאנס" ו"עזרה", שאינם אלא סוכני מעצמות זרות, ועל מקומם להקים מוסדות תרבות והוראה בשפה העברית, שתהיה אחת השפות המוכרות במדינה העותומאנית.⁴⁶
 ב) לוותר על האזרחיות הזרות, בהן דבקו רוב יהודי ארץ־ישראל, מטעמי בטחון.

עובדה זו, שהיהודים בחלקם אזרחי מדינות זרות, היתה לה השפעה שלילית כפולה: כלפי חוץ—חשף אותם הדבר להתקפות מתנגדיהם, אשר האשימום בחוסר־ נאמנות לממשלה והצביעו עליהם כעל גוף זר במדינה ובאיזור; וכלפי־פנים היה משמעה הגברת הפירוד הלאומי בין יהודים שהם אזרחים עותומאניים ליהודים אזרחי־חוץ.

המרת הנתינות וריבוי הנתינים הזרים—שתי הזיות הללו לא רק שהם משמשים נשק לשונאי עמנו נגדנו (זכור את הרושם החזק שעשו דברי הציר האנטישמי הידוע בבית המורשים, שמכל יהודי ירושלים רק החלק הרביעי הוא נתין עותומני), אלא על־ידי כך גם אנו עצמנו מתפוררים ומתפרדים, למרות רצוננו, על־פי אינטרסים של מדינות חיצוניות, שאנו משמשים להן כלי־משחק להנאתן.⁴⁷

לד. בן־גוריון נימוק נוסף בעד ההתאזרחות ונגד חסות הקפיטולציות. לדעתו, האנומליה האזרחית של היישוב היהודי מקימה חץ בינו לבין האוכלוסייה הלא־ יהודית ומונעת את השפעתה האפשרית בתוכה:

מכיוון שאין לנו יכולים ומוכשרים לקחת חלק בחיים המדיניים המקומיים, אין לנו באים במגע־ומשא עם שכנינו, אין לנו יודעים את הרוחות המנשבות בקרבם, ואין לנו יכולים להתקרב אליהם ולקרב אותם אלינו... כשם שהישוב לא ייבנה על־ידי תיירים, כן לא יתקיים ע"י זרים.⁴⁸

גם ש. קפלנסקי מצביע, מתוך אופטימיות, על התועלת המדינית שתצמח לישוב היהודי מקבלת האזרחות העותומאנית:

כל מה שאנו חודרים לתוך החיים המקומיים ומתאזרחים במונן אקונומי, הולך ובשל הצורך בהתאזרחות מדינית. שהרי ברי לכל בר־בירב, כי האזרח יוכל להשפיע על שינוי ערכין המדיניים⁴⁹

המחבר אינו מתעלם מן הקשיים הכרוכים במעבר לאזרחות עותומאנית. ההינתקות המדינית ממדינות־המוצא עלולה להתבטא גם בפגיעה בקשרי־המשפחה על־ידי הגבלתן של אפשרויות התנועה והמעבר לארצות־המוצא ובחזרה. אולם המחבר רואה במעשה ההתאזרחות חלק אינטגרלי מן המאמץ הלאומי הכולל: הרי גם סבל זה הוא הכרח בלתי־נמנע, כשם שהפעולות בתחומים אחרים אף הן כרוכות בסבל. שאלת קבלתה של האזרחות העותומאנית ההררפה והלכה בקרוב מלחמת־העולם הראשונה. בשנת פרוץ המלחמה—1914—קודם הצטרפותה של תורכיה למלחמה באורח פעיל, נערך דיון בנושא זה במועצת המפלגה.⁵⁰

לעומת הדרישה הנמרצת לקבל את האזרחות העותומאנית, העלו מספר צירים ספקות בקשר לכך. הוויכוח נסב סביב השאלה מהו האינטרס הלאומי הנכון בשעה היסטורית זו של מלחמת־העולם. לפני המתווכחים ניצבו שתי אלטרנטיבות אפשריות: שמירה על עמדה נייטרלית בין הכוחות הנלחמים, או הודחות מלאה עם תורכיה—העומדת על סף המלחמה—על־ידי קבלת אזרחותה.

הדוגלים בנייטרליות—כלומר: המתנגדים לשינוי הסטאטוס־קו האזרחי—ביססו את עמדתם על הטענה שהאינטרס הלאומי. שהוא העיקר, מחייב עמדה כזאת. כחיזוק לכך הביאו את פעולתה האחרונה של ההסתדרות הציונית—סגירת העתון "די ועלט" מתוך רצון לשמור על אי־הודחות קפדנית עם אף אחד מן הצדדים הלוחמים. המחנה שכנגד טען את ההיפך. חבריו פירשו את האינטרס הלאומי פירוש אחר.

עכשיו, בעמדנו נוכח המאורעות המתרחשים בעולם הגדול, מקבלת פעולתנו המדינית־לאומית בארץ ערך מיוחד, ערך הסטורי. המלחמה הזו תעלה על הפרק את הפרובלימה העברית בכל היקפה, וכשנבוא להציע פתרונות, יניחו על כף המאונים גם את עבודתנו הישועית וערכה. לקראת הרגע ההסטורי הזה עלינו להיות מוכנים, וזה אפשר רק אם נהיה לכוּח, אם לא מכריע, אז בכל אופן משפיע בחיי הארץ.⁵¹

לנוכח התחושה שקרבה והולכת שעת הכרעה היסטורית לעם היהודי, הם מגיעים למסקנה כי—

דוקא מהשקפה זו עלינו להתערות בארץ בתור אזרחים. כי זהו רק צד אחד של כל פעולתנו בארץ. כשם שבחיינו האקונומיים התקשרנו עם הארץ, כשם שבחיינו הקולטוריים

הנחנו את היסוד ליצירתנו כאן במזרח. כן עלינו להתאזרח גם במובן המדיני, כי רק אז תהיה יצירתנו הישובית יצירה שלמה ומלאה.⁵²

ההערכה המדינית מרחיקת-הראות של פוע"צ, כי המלחמה תביא עמה גם הכרעה בגורל עם, לא התבססה על הציפיה לשינויים מדיניים קיצוניים במזרח התיכון, אחרי תום המלחמה. הרעיון שבתום שלש שנות מלחמה תתפורר המדינה העות'ר-מאנית ותיעלם כגורם מדיני מן האיזור עדיין רחוק היה ממחשבתם של פוע"צ. עובדה זו יש ליחס לא רק לאמונתם המופרזת, ואולי גם הלא-מבוססת, בכוחה המדיני והצבאי של תורכיה, אלא גם לאהדה הכנה שרחשו פוע"צ למדינה זו, מתוך האמונה בסיכוי של התגשמות שאיפותיהם הלאומיות במסגרתה. יחס חיובי זה למדינה התורכית בעלת משטר פרלמנטרי ואוטונומיה לאומית פרסונלית היה גם לנחלת הברית העולמית של פוע"צ. בהחלטות המדיניות שנתקבלו בוועידת הברית העולמית, שהתכנסה בווינה בשנת 1911, נאמר:

א. שאיפותינו עולות בדברבד את מהלך ההתפתחות של הכוחות הפרודוקטיביים בא"י ואת אינטרסיה של הדמוקרטיה העות'ומנית. ב. תנועתנו עומדת בתוקף על נקודת-המבט של שלמות הממלכה העות'ומנית ואי-התפרדותה, על יסוד שווי מלוא זכויותיהם הלאומיות של כל עמי תורכיה.⁵³

אילו היתה הנאמנות לתורכיה רק טכסיס מדיני—מה צורך היה אפוא בהצהרה מדינית מפורשת ותקיפה, הכובלת את המפלגה מבחינה טכסיטית? הרי גם את השתיקה בנידון זה אפשר היה לפרש, בהתאם לצורך, כהודאה, או שלפחות אפשר היה לנסח הצהרה מדינית מפורשת פחות, אך לא זו בלבד: פוע"צ הרחיקו לכת בתמיכתם בשלמותה המדינית של המדינה התורכית. הם גינו בחריפות את מלחמתם לעצמאות מדינית של עמי הבלקן נגד השלטון התורכי.⁵⁴

המפלגה לא הסתפקה בכך שפירסמה בבטאונה מאמרים המוקיעים את נסיונותיהם הבלדניים של עמי הבלקן אלא עשתה גם צעד מדיני בכיוון זה. "גילוי-הדעת", שהתפרסם מעל דפי "האחדות" בשם חמש מפלגות סוציאליסטיות באיזור, ובתוכן פוע"צ,⁵⁵ הובעה התנגדות חריפה למלחמות שמנהלות מדינות הבלקן. "גילוי-הדעת" מזהיר את עמי הבלקן כי שאיפתם לפורר את המדינה התורכית תביא אותם להשתעבדות למעצמות אימפריאליסטיות, תצמיח לאומנות שוביניסטית בארצותיהן, ובסופו של דבר תגרום מלחמה בין לבין עצמן.⁵⁶ (מלחמת-הבלקנים השניה ומלחמת-העולם הוכיחו לכאורה את אמיתותן של טענות אלו).

כאלטרנטיבה למדיניות הרת-שואה של עמי הבלקן מעלה "גילוי-הדעת" את הרעיון בדבר יסוד פדרציה מדינית "של כל עמי-הבלקן עם עמי המזרח הקרוב בלי הבדל גזע ודת... מחוץ לפדרציה זו של עמי אירופה המזרחית אי-אפשרית אחדות לאומית בת-קיימא, אי-אפשרית התקדמות כלכלית וחברתית מהירה בתוך העמים הללו. תדיר תבוא התפתחותם מלווה בפחד של ריאקציה פנימית ושלטון זר. השלטון התורכי יוכל לפתור את שאלת הלאומים ע"י מתן שלטון-בית גמור לכל האומות בעניניהן התרבותיים."⁵⁷

"גילוי־הדעת" חשוב לנו לא רק כגילוי עמדה מדינית מסוימת אלא גם כפעולה מדינית חשובה שמגמתה השתלבות הלכה־למעשה בתוך פדרציה מדינית של עמי האיזור כחברים שוו־זכויות. זירת הפעולה המדינית בקרב מפלגות סוציאליסטיות היתה טבעית ומובנת לגבי מפלגה סוציאל־דמוקרטית כפוע"צ. בטווח ההיסטורי היה זה, בלי ספק, נסיון מדיני מרחיק־ראות, בנסותו לשנות במידת האפשר את מדיניותה המסורתית של התנועה הציונית, אשר נשענה על המערב, וכן לפעול מחוץ למסגרתה ולא בשמה.

עמדה מדינית זו, המחייבת עקרונית את קיומה של תורכיה כפדרציה של אומות בעלות אוטונומיה תרבותית, בעלת משטר פרלמנטרי־דמוקרטי, עלתה בקנה אחד עם התנגדותה של הסוציאל־דמוקרטיה לפירוק מסגרות מדיניות רבות־לאומים. אפשר גם לקשרה אל האידיאולוגיה הפן־מזרחית, שמצאה לה מהלכים בקרב חברי המפלגה בחו"ל. בוועידה הרביעית של הברית העולמית של פוע"צ, שנערכה חודשים־מספר אחרי פירסום "גילוי־הדעת", העלה ההיסטוריון ד"ר שיפר השקפה זו:

צריך להכניס פירוש חדש לסעיף בפרוגרמה הבזילאית המדבר על המקלט הבטוח ומשליך את יהבו על אירופה. מלחמה למזרח הבריא עם אירופה הדיקדנטית, ובתור חלק מאותו מזרח עלינו להתקשר עם התנועה האבירה הפאנאיסלמיסטית. כבר הגיעה השעה לבטל את האגדה על האדם החולה. המלחמה האחרונה וגבורתם של התורכים הוכיחו לחבל, כי אכן חזק וגדול העם הזה.⁵⁸

גם בן־גוריון מבליט את כוחה המתעצם של תורכיה, ואף כי אין הוא מדבר על מלחמה בין המערב הגרוע למזרח המתעורר, אף הוא מדגיש את תהליך השתחררותה משיעבודן של מעצמות־המערב—ומברך עליו. הצו לביטול משטר־הקפיטולציות הוא, לדעתו, המשכה של מהפכת התורכים הצעירים:

או פרקה תורכיה מעליה את עול העריצות והשעבוד הפנימי, עכשיו היא משתחררת מכבלי השעבוד החיצוני של הממלכות הזרות.⁵⁹

מגמה זו שואבת עידוד לא רק מן הפרספקטיבה לעתיד כי אם גם מן המציאות המדינית הקיימת בתורכיה:

דוקא לתורכיה יש הנהגה עצמית מקיפה לעיר ולגלילים, הנותנת אפשרות רחבה בשביל פעולה עצמית.⁶⁰

בלשון חד־משמעית וברורה הביע הלך־רוח זה נ. וגמן בוויכוח על שפת ההוראה בטכניון העברי בחיפה:

בעותומניה אנו חיים, ורק תחת דגלה מצאנו לנו מנוח. וכל עניינינו, לא רק הישוביים הרחוקים, כי אם גם האזרחיים הקרובים והכי יומיים, דורשים מאתנו שנסייע בכל היכולת שבידינו לממשלה העותומנית להתגבר על האינטריגה המדינית של הממשלות האדירות, העומדות על גבה ומצפות להריסתה.⁶¹

מגמת ההשתלבות במדינה העותומנית והפגנת הנאמנות לה הגיעה לשיאה עם הצטרפותה של תורכיה למלחמה לצדן של מעצמות־המרכז, בפעולתו הנמרצת של

הוועד הציבורי, שבין חבריו הפעילים היו האישים המרכזיים של פוע"צ, בניהול תעמולה בקרב יהודי ירושלים לקבלת האזרחות העותומאנית. חברי המפלגה וצעירים אחרים עוד הגדילו לעשות בהביעם את נכונותם להתנדב לצבא התורכי, בתנאי שישתרו בפלוגות לא־קרביות, כדי שלא יאלצו לאחוז בנשק נגד אחיהם. אף כי היזמה והרצון הטוב לא זכו כלל להערכה המקווה מצד השלטונות—ולחיפך, תכנית־הגיוס בוטלה ונפתח מסע רדיפות ומאסרים נגד היהודים, שנסתיים בגירוש המוני של בעלי נתינות זרה מן הארץ, וגם של נתיני תורכיה החשודים באי־נאמנות למדינה. גם מנהיגי המפלגה—ד. בן־גוריון וי. בן־צבי—נפלו קרבן לטרור זה, כידוע, וכל השתדלויותיהם להוכיח לשלטון התורכי את נאמנותם לא הועילו. למרות הכל לא נטשה המפלגה בארץ את תקוותה ואמונתה בסיכוי להקמת פדרציה של עמים הפשיים במסגרת המדינה התורכית.

בוועידה ה־12 של המפלגה, שנערכה במרחביה בשלהי המלחמה, בשנת תרע"ח, התקבלה ברוב־קולות (16 נגד 4), אחרי ויכוח ער, החלטה מדינית בוו הלשון:

בתור מפלגה לאומית סוציאליסטית של הפועל העברי בא"י אנחנו מציגים בתור דרישה מדינית להממשלה המקומית את הדרישה הסוציאליסטית, שגם תורכיה תיהפך לפדרציה חפשית של עמים חפשיים המסדרים באופן אוטונומי את כל עניניהם הלאומיים...⁶²

המיעוט, שהתנגד להחלטת הרוב ודרש תמיכה בבעלי־הברית והזדהות עם החברים שהתגייסו לגדודים, הרחיק ראות והיטיב להבין את מצבם וסיפוייהם של הכוחות הנאבקים.

ויכוח זה וסיומו, על סף התמוטטותה של תורכיה, מעיד עד כמה עמוקה ומושרשת היתה בקרב פוע"צ ההכרה בצורך ובאפשרות של קיום תורכיה כמדינה פדרטיבית. ההחלטה בוועידה ה־12 במרחביה ב־1917 היתה פועל־יוצא של הניגודים בין הרוב והמיעוט במפלגה בשנת־המפנה של מלחמת־העולם הראשונה, מול האהדה למעצמות ההסכמה הדמוקרטיות, שהבטיחו לפתור את בעית האומות הקטנות, היתה האיבה הטבעית כלפי רוסיה הצארית, ארץ הדיכוי והפוגרומים. אמנם, אחרי מיגורו של השלטון הצארי ברוסיה והקמת ממשלה ליברלית, השתנה היחס לארץ זו לטובה. אולם במקביל לשינוי זה היתה אהדה לגרמניה ואמונה בכוחה הצבאי בלתי־המנוצח. לביסוסם של רגשות אלה תרמו ידיעות צבאיות, שהגיעו מן החזית, ושמועות מדיניות, שמקורן היה בברלין ובקושטא. ההתקפה האנגלית על עזה נחלה כשלון, ולגרמנים היו הצלחות בחזיתות המזרח והמערב באירופה. מברלין הגיעו ידיעות על עמדתה האוהדת של העתונות הגרמנית כלפי הציונות, ומקושטא—שמועות כי בממשלה התורכית יש סיעה האוהדת את היישוב העברי בארץ־ישראל.⁶³

בד־בבד עם ידיעות אלו גברו ביישוב הדאגה והחרדה לגורלו, לאחר הטבח שערכו התורכים בעם הארמני. חרדה זו היא שהביאה את ארגון "השומר" לידי החלטה ופעולה הרת־תוצאות. בהנהגת חברי המפלגה (י. גלעדי, א. זייד, י. שוחט), החל "השומר" לאגור נשק לשם התגוננות. בכך נעשה ארגון מחתרתי אנטי־תורכי. פעולה זו, שנעשתה בלי ידיעתה ובלי אישורה של מזכירות המפלגה,

עוררה התמרמרות ובקורת קשה. הבקורת שימשה המרץ ועילה לזיכוח המדיני שנערך במרחביה.⁶⁴

לנוכח פעולתם העצמית של חלק מהחברים, שהיתה בעלת משמעות מדינית מרחיקה לכת, ראתה המפלגה הכרח להגדיר בכירור את עמדתה המדינית. בוועידה, כאמור, דגל הרוב בקו מדיני של "אי-הזדהות" עם אחד משני המחנות הנלחמים. המיעוט—שלושת חברי "השומר": ר. ינאית. י. גלעדי וא. זייד, שאליהם הצטרף ד"ר א. ואלדשטיין—דגל בהזדהות מלאה עם מעצמות-ההסכמה, תוך כדי גיוסו וארגונו של כוח צבאי עצמאי בארץ, ובעיקר בחו"ל. בוויכוח המדיני שהתפתח בוועידה ייצג א. בלומנפלד את עמדת הרוב וא. ואלדשטיין—את עמדת המיעוט.

שלושה נימוקים הביא א. בלומנפלד להצדקת העמדה המדינית שלו ושל חבריו לדעה. הראשון—לאומי: חרדה לגורלו של הישוב העברי בא"י והעם היהודי בגולה. השני—מדיני: יחס חשדני כלפי כוונותיהן האמיתיות של אנגליה ורוסיה: "אין כמובן לתת ערך חשוב להבטחות מצד באי-כוח ממשלות שונות, כמו זו של המצביא הרוסי הראשי או המיניסטר האנגלי".⁶⁵

יתירה מזו, א. בלומנפלד הביע את חרדתו מפני כיבוש ארץ-ישראל בידי האנגלים. אנגליה, אשר לה מושבות בעלות אוכלוסיה מוסלמית, עלולה, בלחצה של זו, לנקוט עמדה אנטי-ציונית. לעומת זה, לגרמניה אין אינטרסים בקרב עמי האסלאם.⁶⁶

שני הנימוקים, הלאומי והמדיני, מחייבים נקיטת מדיניות של אי-הזדהות: "אנו נויטרליים. (ההדגשה במקור—י. ג.) שגיאה שגאה הציונות והיא, אשר חשבה לסדר את עתיד העם העברי בקשר עם צד זה או אחר של הלוחמים. אלא שגיאה גדולה היא לנהל פוליטיקה הסכמתית. הציונות צריכה להשאר נויטרלית".⁶⁷ הנימוק השלישי, הסוציאליסטי, מעורר את הדובר לחפש פתרון חיובי לעמדה המדינית של אי-הזדהות:

מפלגה סוציאליט צריכה לדעת ליצור פלטפורמה בהתאם למצב העולמי הכללי... העולם שואף לשלום. הדמוקרטיה הסוציאליסטית מצאה את הליווג הנכון: שלום בלי סיפוחים, שלום בלי חלוקות... האינטרנציונל מצא פורמולה—צורה פדרלית: פדרציה חופשית אוסטרית, פדרציה חופשית רוסית, פדרציה תורקית חופשית.⁶⁸

א. בלומנפלד ממשיך את הקו המדיני הנייטרליסטי אשר לו הטיף המיעוט במועצת המפלגה ערב הצטרפותה של תורכיה למלחמה, בעוד אשר הרוב דגל בהזדהות מלאה עם המדינה העותומאנית.⁶⁹

באורח פאראדוקסלי השתנו עתה יחסי-הכוחות והעמדות המדיניות. המיעוט של הלא-מזדהים הפך רוב, והרוב—מיעוט.

הראשונים נטו למעשה לטובתה של תורכיה וגרמניה, בעוד אשר האחרים הפכו להיות מתנגדיה של תורכיה. שינוי זה בעמדתה המדינית של קבוצת-הרוב, הן בארץ הן בחו"ל (הכוונה לד. בן-גוריון וי. בן-צבי), נבע מתוך עקרון האקטיביות המדינית אשר הנחה את כל פעולותיהם בארץ ומחוצה לה. ערב המלחמה היתה

התקפה כי פעולה של הוזהרות עם תורכיה על-ידי קבלת אזהרות והתגייסות לצבאה תביא תועלת למפעל הציוני. כאשר נתבדו תקוות אלו, פנתה הפעולה האקטיבית נגד הממלכה העות'מאנית הן במישור המדיני—הזדהות עם מעצמות ההסכמה, והן במישור המעשי—פעולה מחתרנית בארץ והתגייסות לגדודים העבריים בארה"ב ובאנגליה. את עמדת האקטיביסטים בוויכוח היטיב ליצג א. ואלדשטיין:

הח' ב' [הכוונה לא' בלומנפלד—ג.]. אמר: אסור לנו להיות פסיביים, עלינו להיות אקטיביים. האקטיביות שהוא ציין: עלינו לדרוש מהקונגרס העולמי זכויותינו להפיץ רעיונותינו. אבל זו לא אקטיביות הנשענת על הכוח העצמי. האם זוהי לא שיטת השתדלנות בצורה חדשה? הרגע ההסטורי דורש מאתנו לבלי להיות נפעלים, צעקות הן צורת פוליטיקה נפעלת.⁷⁰

בהמשך דבריו דחה המרצה את הרעיון כי הצעות הרוב מבטאות עמדה מדינית נייטרלית. הוא ראה בתמיכה בתורכיה השלמה והפדרטיבית הוזהרות ברורה עם צד אחד. כאלטרנטיבה לקו מדיני זה הציע הוזהרות עם מעצמות ההסכמה, שהתחייבו לפתור את השאלות הלאומיות על-ידי מתן הגדרה עצמית ללאומים השונים.

א. ואלדשטיין אינו מסתפק בהתוויית אלטרנטיבה מדינית, הוא דוגל בפעולה אקטיבית מול אפשרה המעשה של הלא-מודהים. רק בזכות הפעולה העצמית תושגנה מטרותיה של התנועה הציונית: "עלינו לקחת חלק בתנועה העולמית הלאומית. אין אנו יודעים מהי דעת חברינו בחו"ל. איש אחד הבין את המצב—הלגיון".⁷¹ והוא מסכם: "...עלינו לסדר לגיון צבא של 100,000 איש. במחשבה תחילה אנו על צד ידוע (המלה "ההסכמה" מחוקה—י. ג.). אין אנו מתמכרים לה. אנו אומרים להסכמה (המלה מחוקה), אנו אתכם בתנאים אלה או אחרים".⁷²

כאמור, הוגלו אחדים ממנהיגי המפלגה מארץ-ישראל ועברו לארה"ב. דרך לבטיהם המדיניים היא פרשה לעצמה. בניגוד לרוב חברי פוע"צ בארץ, שנשארו דבקים באוריינטציה על תורכיה, חל אצל ד. בן-גוריון וי. בן-צבי מפנה ביחסם אל תורכיה. הביאו לכך המסיבות הבינלאומיות המשתנות, וכנראה גם האכזבה האישית שנחלו שני המנהיגים. מעתה מתחלפת המגמה הפרו-תורכית באוריינטציה בינ-לאומית. שאיפתם היתה להבטיח את זכות העלייה וחופש ההתישבות בארץ-ישראל, באמצעות המעצמות הגדולות. ד. בן-גוריון, אשר שנתיים קודם-לכן בירך בהתלהבות על השתחררותה של תורכיה מהשפעת המעצמות האימפריאליסטיות, דוגל עתה בהתערבות המעצמות לטובת הענין היהודי. לדעתו, יש בכוחם של היהודים, אזרחי המעצמות המערביות, בייחוד יהודי ארה"ב, להשפיע על ממשלותיהן בוועידת השלום שתבוא להתערב לטובת הענין היהודי בארץ-ישראל על-ידי הפעלת לחץ על ממשלת תורכיה.⁷³ להתערבות זו יש, לדעתו, בסיס משפטי והוא משטר הקפיטולציות. הביטול החד-צדדי של משטר זה על-ידי הממשלה התורכית אינו תופס מבחינת חוק-העמים, משום שיש בו הפרה של אמנה בינלאומית, ורק ועידת השלום הבאה יהיה בסמכותה לקבל החלטה מחייבת בענין זה: "ביטול הקפיטר

לציונות... אינו סופי, ולא אושר במשפטה העמים. כל הדבר תלויועומד עד ועידת- השלום הבאה".⁷⁴

ההכרה בהכרח של התערבות המעצמות, ובראשן ארה"ב, לשם הבטחת זכותם הלאומית של היהודים על ארץ-ישראל היא, למעשה, בנוסח אחר ובתנאים היסטוריים אחרים, חזרה על ההנחה המדינית הבסיסית של הדיפלומטיה הציונית, כי את זכותם של היהודים להתישב בארץ-ישראל יש להבטיח על-ידי משפט העמים.

החידוש בהצעתו של בן-גוריון, שנגרם בעטיים של תנאים היסטוריים משתנים, הוא העברת נקודת-הכובד של הפעילות המדינית הציונית מיבשת אירופה לארה"ב. שינוי זה חל בדעתו של בן-גוריון, אם מתוך שחזה כצופה מקרוב בכוחם העולה של ארה"ב והקיבוץ היהודי שבתוכה ואם מתוך העובדה הפשוטה שב-1915 שמרה עדיין ארה"ב על מעמדה הנייטרלי בסיכסוך הבינלאומי, דבר אשר הכשיר אותה יותר מכל מעצמה אחרת לפעול אצל הממשלה התורכית למען הענין הציוני.

אותה מגמה אנטי-תורכית מבטא גם י. בן-צבי בבואו לסקור את ארבע-מאות השנים של שלטון התורכים בארץ-ישראל. הוא מתאר את הפיגור הכלכלי והתרבותי בו שקועה ארץ-ישראל בעטיו של שלטון זה.⁷⁵

מפנה זה ביחסם של פוע"צ לתורכיה עדיין אינו חוזה שינוי מדיני קיצוני באיזור-סילוקה של תורכיה מכל השפעה מדינית בו⁷⁶—וכן אין משמעו קבלת הרעיון של ייסוד מדינה עברית עצמאית בארץ-ישראל.

בהרצאה שנשא דוד בן-גוריון בשנת 1915 בוועידת פוע"צ בקליבלנד דחה בתוקף את הרעיון לתבוע הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל כתביעה פוליטית אקטואלית בוועידת-השלום העתידה להתכנס בתום המלחמה :

תפסת דורשי המדינה מתבססת על טעות משולשת. מוטעית היא ההנחה המוקדמת על דרך כיבושה של הארץ. אפשרות רכישה של א"י בשביל העם העברי היא כלכלית ביסודה, ולא פוליטית, הסטורית—ולא רגעית.⁷⁷

ובהמשך :

אין מטרתנו הסופית מדינית במהותה אלא ארצית. מה שאנו רוצים ביסודו, הוא לא מדינת ישראל, אלא ארץ-ישראל. שאיפתנו היא לא לשלטון אלא למולדת. לא השלטון על הארץ הוא העיקר. אנו רוצים להתישב, להתערות ולהשתרש בארץ מבחינה כלכלית, תרבותית וחברתית. אנו רוצים ליהפך לעם מושרש בארצו, במשקו ותרבותו. כמוכן אין מולדת עברית שוללת מדינה עצמאית. שני מושגים אלה שונים הם, אבל אינם סותרים זה את זה. ואם אין אנו מחליפים את הנוסח: "מקלט בטוח במשפט גלוי" בנוסח: "מדינה עברית"—אין זה אלא מפני הנימוק השלילי והחשוב ביותר המפריד בינינו— הנימוק של "עכשיו או לעולם לא".⁷⁸

לא למדינה יהודית מתנגד אפוא הדובר אלא לאותה מגמה פאטאליסטית, הבאה לתלות את כל עתידו של המפעל הלאומי בקוניונקטורה פוליטית רגעית וחולפת. גישומו של הרעיון הציוני תלוי בראש-וראשונה ביהודים עצמם, ורק בשורה שנייה

בוועידות בינלאומיות או במעצמות גדולות. לכן הדרך אליו ארוכה ורצופה קשיים ואין בה קפיצת־דרך.

הרגע הנוכחי אינו התחלה ואינו סוף, שאלת א"י אינה שאלת הזדמנות רגעית ושאלת פוליטי... מחסורנו הלאומי, צמאוננו לארץ, למולדת—אינם בני־חלוף, אלא פרי צורך הסטורי, ולא ברגע אחד, ואם גדול ונכבד הרגע הזה, יבוצע הדבר. בעבודה ממושכה וקשה בארץ גופה נכבוש את הארץ.⁷⁹

כל מה שאפשר להשיג בתחום המדיני "ברגע זה—זהו ההכרה הגלויה בזכותנו, בזכות העם העברי, ליצור לעצמנו מולדת בארץ־ישראל".⁸⁰ ועתה עובר ד. בן־גוריון לשאלה, מה פירוש "הכרת זכותנו" ליצור לעצמנו מולדת בארץ־ישראל. פירוש הדבר: הכרה ממלכתית וערובה משפטית למוסדות אשר יכשירו ויאפשרו עליה והתישבות יהודית רחבת־מידות והתפתחות לאומית אבטונומית בלתי־מופרעת של היישוב היהודי בארץ. ברגע זה אין עוד לקבוע בדיוק את התוכן הממשי והסמכות המסוימת של מוסדות אלה. "עוד אין אנו יודעים את מי נבוא בדברים. מדברים על קונגרס־שלום, אבל דעת מי תכריע בקונגרס זה".⁸¹ את הדרישות יש להתאים למצב הפוליטי החדש, שיווצר בתום המלחמה. העתיד המדיני הליט בערפל מחייב את בן־גוריון לנהוג זהירות בדרישות המדיניות. כבר ראינו כי פוע"צ בארץ נשאר נאמנים לרעיון הפרציה של עמים חפשיים במסגרת המדינה העותומאנית, אולם בן־גוריון נזהר מלחייב או לשלול רעיון זה. הדרישה לאוטונומיה יהודית בארץ־ישראל יכולה להיות תואמת, בהתאם לתנאים, גם פרציה עותומאנית וגם סטאטוס של טריטוריה אוטונומית בחסות בינלאומית או של מעצמה כלשהי.

הדגש ששם המחבר בפעולתו העצמית של העם כתנאי לייסוד מולדת יהודית בארץ־ישראל, בתוספת ההכרה בחשיבותן של הערובות הבינלאומיות להתפתחותה החפשית, יצרו תפיסה מדינית סינתטית, שמצד אחד אינה בזה עוד לדיפלומטיה ומעריכה את חשיבותה, ומצד שני אינה מזניחה את העבודה המעשית בארץ. אדרבה, הוא רואה בה תנאי להצלחתה של הדיפלומטיה.

תפיסה מאוזנת זו לא נתערעה גם אחרי פירסום הצהרת־בלפור. חרף התחושה המשיחית, שאפפה את בן־גוריון ובן־צבי לאחר פירסום ההצהרה,⁸² לא איבדו את אמת־המידה הריאלית בהערכת המצב המדיני. "שלושה הם הדברים הדרושים להקמת הבית הלאומי: זכות ממלכתית, הון ועבודה עברית".⁸³ העבודה העברית היא. לדעתו האמצעי הראשי להבטחת קיומו של הבית־הלאומי. בלעדית—אפילו תהיה ליהודים הזכות המשפטית־המדינית על ארץ־ישראל והבעלות על אדמתה—היא לא תהיה עברית.⁸⁴

אך—אליה וקץ בה. הטענה הבסיסית של פוע"צ בארץ־ישראל, שלא חל בה שינוי מראשית העליה השניה, כי האדמה שייכת לעובדיה והארץ כולה לבזניה ומפריח־שממותיה, עוררה בעקבות הצהרת־בלפור בעיה מדינית־מוסרית. שהרי הנסיון לבסס את זכותם של היהודים על הארץ לא רק על הגורם ההיסטורי כי אם גם על

המציאות הכלכלית הפוזיטיבית נתקל כאן בקושי גדול. במצב הכלכלי-החברתי בשלהי מלחמת-העולם הראשונה לא היתה הצדקה לדרישת היהודים.⁸⁵ היהודים היו בארץ מיעוט מבוטל כמעט מבחינה דמוגרפית ומשקית. בעיה זו באה על תיקונה במציאת צידוק לזכותם של היהודים על הארץ לא במעשיהם שלהם אלא במחללהם של האחרים. וכך כותב י. בן-צבי:

דוקה פיגורה הנוכחי של א"י, אי-הכשרון של תושביה לשפר את חייהם באורח עצמאי, בעיקר עובדות אלה מדגישות באיזו מידה הארץ זקוקה לנו. דוקא פיגור זה מגלה לפנינו שדה רחב, ופתח אפקים וזהירים למען עתידנו הלאומי בארץ אבותינו.⁸⁶

ד. בן-גוריון מוסיף גם זאת, שאלה האחרונים לא התערו בארץ מבחינה רוחנית ורגשית:

העם היהודי רכש לעצמו מחדש את הזכות על ארצו. לא רק בגלל זכויותיו ההסטוריות, תביעותיו ותקוותיו, אלא גם בגלל המקרה ההסטורי המיוחד, שארץ-ישראל, מאז החורבן היהודי ועד היום, נותרה בלי תושבים, במובן ההסטורי והמוראלי של המלה.⁸⁷

שום עם מלבד היהודים לא ראה בארץ-ישראל את מולדתו ולא קשר בה את גורלו. אין בארץ אומה אחידה המהווה בה רוב לאומי אלא רק מישקעים אֶתְנִיִּים אשר נותרו בה מן הכובשים השונים שעברו את הארץ.⁸⁸ מכאן מגיע המחבר לרעיון הנועז כי הפלחים היושבים בארץ אינם ערבים לפי מוצאם הלאומי כי אם שרידי העברים הקדמונים, אשר לא נטשו את הארץ אחרי החורבן.⁸⁹

ארץ-ישראל היתה אפוא תמיד מולדת העם היהודי בלבד, ואין לאומה אחרת לא זכות כלכלית ולא היסטורית עליה. לשון אחרת: זכויות כלכליות והיסטוריות יש לתושביה, אבל לא לאומה כלשהי פרט לאומה העברית. על כן יש ליהודים מלוא הצידוק המוסרי-המדיני לשאוף ליצירת רוב לאומי בארץ.⁹⁰

המעבר מן הדרישה ליצירת רוב יהודי בארץ-ישראל, בעל שלטון אוטונומי, אל התביעה למדינה יהודית עצמאית בארץ-ישראל—לא היה קשה. כפי שכבר ראינו, לא היתה אצל פוע"צ בתקופת המלחמה התנגדות עקרונית למדינה. לכן, עם השינוי בחנאים המדיניים, יוצאת המפלגה בשנת 1917 בתביעה גלויה לייסוד מדינה יהודית בארץ-ישראל.

המצב החדש מחייב אותנו בדברים ברורים. שאינם מניחים מקום לשום ספק—את דרישתנו הקיצונית, שהיתה גם דרישת עמנו במשך אלפים שנות גלותו—יצירת מדינה עברית כא"י, בתור מדינה חופשית ונויטרלית ובטיחה בתוקף חבר עמים חופשיים.⁹¹

דרישה זו חוזרת ומועלית בהחלטות הוועידה של "התאחדות ציונית-סוציאלית אחדות-העבודה". אחדות-העבודה דורשת "ערבות בינלאומית לייסוד מדינה עברית חופשית בארץ-ישראל, אשר תעמוד, עד יצירת רוב יהודי בארץ, תחת חסות בא-כוחו של הבר-הלאומים".⁹²

בכך הגיעה אפוא מחשבתם המדינית של פוע"צ לשלב של מדיניות אנטי-תורכית מפורשת. עם שבשלה ההכרה בחשיבותה של המדיניות ה"טהורה" והועלתה הדרישה

להביא את בעיית ארץ-ישראל לפני ועידת-השלום העתידה להתכנס בתום המלחמה, כדי לזכות בערובות בינלאומיות להתפתחותו החפשית של היישוב בארץ-ישראל. משמעותו של שינוי זה היתה התקרבות אל השיטה המדינית הציונית המסורתית, אולם בהבדל יסודי: המדיניות הציונית המעשית לא ניטשה; אדרבה—הדרישה ה"מעשית" חותרת מעתה לא להשגת אוטונומיה לאומית, השלובה בפדרציה עותמאנית, אלא למדינה עצמאית.

הערות

- ¹ תורת האוטונומיה של ההיסטוריון ש. דובנוב היתה מושפעת במידה רבה מהשקפה זו.
- ² פרק א' במחקרו, 1965 (עדיין לא פורסם): התהוותו של הסוציאליזם המעשי.
- ³ מדוע תוגשם האוטונומיה בארץ-ישראל דווקא?—מפני שאליה מופנית מתוך הכרח היסטורי ההגירה היהודית. ר' גם פרק בחיבורנו הנ"ל.
- ⁴ ב. ברוכוב, "הפלטפורמה שלנו", כתבים, כרך ראשון, ע' 296. הוצ' הקיבוץ המאוחד / ספרית-פועלים, 1955.
- ⁵ ב. ברוכוב, תפקיד מעמד הפועלים בהגשמת הטריטוריאליזם. כתבים א. ע' 313.
- ⁶ ש. ש. עמ' 325—324.
- ⁷ ב. ברוכוב, "הפלטפורמה שלנו", כתבים א. ע' 292.
- ⁸ הנ"ל, "תפקיד מעמד הפועלים", כתבים א. ע' 313.
- ⁹ הנ"ל, "הפלטפורמה שלנו", כתבים א. ע' 292.
- ¹⁰ ש. ש. ע' 292.
- ¹¹ ש. ש. עמ' 293—292.
- ¹² ש. ש. ע' 293.
- ¹³ ש. ש. ש. בהערה (ע' 293 למטה) מביע ברוכוב את הדעה שגם רוסיה תתמוך במאבקם של היהודים בארץ-ישראל מתוך שהיא המדינה המעוניינת ביותר בפתרון ראדיקלי.
- ¹⁴ ש. ש. ע' 294.
- ¹⁵ ב. ברוכוב, "תפקיד מעמד הפועלים...", כתבים א. ע' 318.
- ¹⁵ ב. ברוכוב, לשאלת ציון וטאריטוריה. כתבים א. ע' 102.
- ¹⁶ ב. ברוכוב, תפקיד הפרולטריון... כתבים א. ע' 333. חלקו השני של המשפט "או אולי מן הבורגנות התורכית", בא כנראה מפני שברוכוב זיהה את הביורוקרטיה עם הבורגנות. דבר זה מתישב יפה עם התיזה של מארקס. שראה בשלטון כלי-שרת לאינטרס המעמדי.
- ¹⁷ ש. ש. ע' 331.
- ¹⁸ יש להדגיש כי פדרציה היא מסגרת מדינית מחייבת יותר מן הקונפדרציה. פדרציה אינה מניחה זכות פרישה, בעוד שקונפדרציה מאפשרת, לפחות להלכה, לאוטונומיות הכלולות בה לפרוש ממנה.
- ¹⁹ ב. ברוכוב, הפלטפורמה שלנו, כתבים א. ע' 292.
- ²⁰ רחל ינאית, אנו עולים, ע' 191. עס'עובד, 1964.
- ²¹ ראה הערה 13.
- ²² עיין בחיבורנו הנ"ל.

- ²³ "דער אנפאנג" מס. 1, תמוז תרסז. מצוטט מילקטו "האחדות", ע' 611, ספריית עיינות. עם עובד, 1962.
- ²⁴ חזור (סודי) מס. 7, אלול תרסח. י. בן־צבי, פוע"צ בעליה השניה, ע' 214, הוצ' מפא"י, 1950.
- ²⁵ ש. ש. ע' 214.
- ²⁶ פלשתינאית (ר' בן־צבי), "דער אידישער ארבייטער" מס. 40, ע' 2, יב חשון תרס"ט, 6 בנובמבר 1908, לעמבערג.
- ²⁷ חזור מס' 7, י. בן־צבי, פוע"צ בעלייה השניה, ע' 214.
- ²⁸ ש. ש. ש. ש.
- ²⁹ ש. ש. ש. ש.
- ³⁰ ש. ש. ע' 215.
- ³¹ אבנר, פאלשטינער פאליטישע פראגע (א בריעף פון ירושלים), "דער אידישער ארבייטער" 35, עמ' 2—1, י' תשרי תרסח, 2 באוקטובר 1908.
- ³² ש. ש. ע' 1.
- ³³ ש. ש. ש. ש.
- ³⁴ ש. ש. ע' 2.
- ³⁵ פלשתינאית, איבער פאלעסטינער פאליטיק, "דער אידישער ארבייטער" 40, ע' 2, י"ב חשון תרס"ט, 6 בנובמבר 1908.
- ³⁶ ש. ש. ש. ש.
- ³⁷ החלטות הוועידה הששית, יד—טו ניסן תרע, יפו, י. בן־צבי, פוע"צ בעליה השניה, נספחים, ע' 219.
- ³⁸ ראה הערה 23.
- ³⁹ החלטות הוועידה הששית, ע' 220.
- ⁴⁰ אבנר, דרישותינו הלאומיות בתוגרמה, "האחדות" 7, ח כסלו תרעא, ילקוט "האחדות", ע' 298.
- ⁴¹ ש. ש. ש. ש.
- ⁴² ב. ברוכוב, על בקורת זועמת והנמקה יוריסטית, כתבים ב, עמ' 225—226, ההצעה נכללה בתזכיר שנשלח על־ידי י. בן־צבי ור. ינאית לוועידת פוע"צ רוסייה, שהתקיימה בווינה בדצמבר 1909.
- ⁴³ ד. בן־גוריון, עבודתנו החברתית־מדינית, "האחדות" 3—2, תשרי תרעח, ילקוט "האחדות", ע' 234.
- ⁴⁴ ש. ש. ש. ש.
- ⁴⁵ ש. ש. ש. ד. בן־גוריון מציין כי רעיונו אינו חדש ומקורי, אוסישקין כבר ניסה להקים הסתדרות כזו אך היא לא האריכה ימים, לדעת ד. בן־גוריון, מפני שהיזמה לייסודה באה מבחוץ ולא מבפנים, מלמעלה ולא מלמטה.
- ⁴⁶ ראה גם י. בן־צבי, תלונה מזורה, "האחדות" 15, כ"ה טבת תרעד, י"ם. המחבר מתפלמט עם מאמר שפורסם בעתון תורכי היוצא לאיר בחיפה, בו מואשמים היהודים (כנראה בעקבות הפולמוס סביב שפת ההוראה בטכניון) בנסיון לנעול את דלתות בתי־הספר שלהם בפני תלמידים לא־יהודים על־ידי הנהגת השפה העברית בהן. י. בן־צבי מנסה להוכיח כי צעד זה ננקט מתוך נאמנות לממשלה העותומאנית, מתוך רצון היישוב להשתלב במדינה התורכית, ולא מתוך רצון התבוללות.
- ⁴⁷ י. קטיגורי (י. בן־צבי), המלחמה ומצבנו, "האחדות" 3, יב חשון תרעב, (הכוונה למלחמת הבלקנים הראשונה—י.ג.).
- ⁴⁸ ד. בן־גוריון, הכשרה אזרחית, "האחדות" 9—8, כט כסלו תרעח, י"ם. ילקוט "האחדות", ע' 338.

49 ש. קפלנסקי, הסרת הטבעת. "האחדות" 3, ל תשרי תרעד, ילקוט "האחדות", ע' 331.

50 ש. דו"ח מהמועצה של המפלגה. "האחדות" 4-3, ג חשוון תרעה.

51 ש ש, ש ש.

52 ש ש, ש ש.

53 "האחדות" 43, ח אלול תרעא.

54 א"ר—רשימות מדיניות, "האחדות" 2, ז חשוון תרעג, י"ם.

55 "גילוי דעת", "האחדות" 4, כה בחשוון תרעג, י"ם. גילוי הדעת חובר בקושטא ע"י

נציגי חמש מפלגות: 1. המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הארמנית "הינדיאק". 2. המפלגה הסוצ.

הארמנית "דשנקציוטון"; 3. הפדרציה הסוצ. של הפועלים בסלוניקי; 4. המפלגה הסוצ.

דמוקרטית ברומניה; 5. מפלגת הפועלים העברית הסוציאל-דמוקרטית בא"י פוע"צ.

56 ש ש, ש ש.

57 ש ש, ש ש.

58 י. זרובבל, דו"ח מן הוועידה העולמית הרביעית, קרקוי, כב—כז אב, תרעג. "האחדות"

44/45, כד אלול תרעג, י"ם. בדברי תשובה לד"ר שיפר טען, אמנם, י. זרובבל שאין זה

מעניינת של המפלגה להיכנס לדיון על המאבק בין המזרח והמערב. באיון מידה היו שאר

חבריו תמימי דעה עמו או עם ד"ר שיפר—אין לדעת.

59 ד. בן גוריון, ביטול הקפיטולציות, "האחדות" 44/45, כט אלול תרעד, י"ם.

60 ש. דו"ח מן המועצה המפלגתית, "האחדות" 4-3, ג חשוון תרעה.

61 ג. וגמן (א. ראובני), היעמדו בנסיגנם? "האחדות" 5.

62 הוועידה ה"12, מרחביה, תרעה. הדיון המדיני, תיק IV 403, מס. זמני 7; פוע"צ, ארכיון

העבודה (כתביד), ע' 53.

63 ש, הוצאת פתיחה של א. בלומנפלד.

64 ראיון עם הח' פנחס שניאורסון, שהשתתף כמשקיף בוועידת מרחביה, ראה גם: ספר

תולדות ההגנה, חלק א, עמ' 415-413, הוצ' "מערכות", 1965.

65 דו"ח הוועידה במרחביה, הוצאת פתיחה של א. בלומנפלד.

66 ראיון עם הח' פ. שניאורסון.

67 דו"ח הוועידה במרחביה, הוויכוח המדיני, ע' 21.

68 ש ש, ש ש.

69 ראה הערות 52-50.

70 דו"ח הוועידה ה"12, ע' 24.

71 ש ש, ש ש.

72 ש ש, ש ש.

73 ד. בן גוריון—חופש העלייה וההתיישבות—בעייה בינלאומית, 22 בספטמבר 1915, ניו

יורק, התפרסם בספרו של ד. בן גוריון, "משמרות", הוצ' דבר, 1935, ת"א.

74 ש ש.

75 י. ברצבי, פיער הינדערט יאהר טערקישער הערשאפט איבער פאלסטינא, "דער אידישער

קעמפפער" 27, ע' 6, יז תמוז תרעז, 6 ביולי 1917, ניו יורק.

76 אמנם, בהוצאתו בוועידת פוע"צ בקליבלנד הביע ד. בן גוריון השערה כזאת, אולם היא

נאמרה בדרך-ראשונה והוכנסה בסוגריים. ("גם עכשיו שייכת א"י לתורכיה. ייתכן, כמובן,

שינוי, שממלכה אחרת תתפוס את הארץ, ובמקום תורכיה תבוא אנגליה או צרפת").

ראה הערה 67.

77 ד. בן גוריון, א"י און דער איצטיגע מאמענט, "די קעמפפער שטימע" 29, ע' 3, טבת

תרעה, 15 בנובמבר 1915. התרגום העברי מתוך ד. בן גוריון "מעמד לעם", ע' י,

הוצאת "דבר", 1933.

⁷⁸ ש. ש. מ., ע' יא.

⁷⁹ ש. ש. מ., ע' יב.

⁸⁰ ש. ש. מ., ע' יג.

⁸¹ ש. ש. מ., ע' יד.

⁸² ראה הפרק על הרומנטיקה בחיבורנו הנ"ל. נתפרסם ב"אסופות", קבצים לתולדות תנועת-

העבודה בישראל (עורך: ב. י. מיכלי), הוצאת ארכיון העבודה, מס. 9, אוגוסט 1965.

⁸³ ד. בן-גוריון, קונגרס, ציונות ופועלים יהודים. "ממעמד לעם", ע' יט.

⁸⁴ ראה הפרק על עבודה עברית בחיבורנו הנ"ל. נדפס ב"קשת" לח (חורף 1968).

⁸⁵ בשנת 1907 מנתה אוכלוסיית הארץ 700,000 תושבים, בהם 80,000 יהודים, שהם 11.5%.

ב-1919 ירד כלל האוכלוסייה ל-592,000 בהם 55,000 יהודים, ושיעורם פחת איפוא מ-11.5%

ל-9.3% מכלל האוכלוסייה. מתוך אלה חיו בירושלים 31,147 יהודים, לערך 58% מכלל

היהודים בארץ.

⁸⁶ י. בן-צבי, פיער הונדערט יאהר טערקישער הערשאפט איבער פאלעסטינא, "דער

אידישער קעמפפער" 27.

⁸⁷ ד. בן-גוריון, די פערוויקלונג פון ציוניזם, "דער אידישער קעמפפער" 43, כט כסלו

תרעה, 14 בדצמבר 1917, ניו-יורק.

⁸⁸ ש. ש. מ., ע' יז.

⁸⁹ ש. ש. מ., ראה גם ד. בן-גוריון, למוצא הפלחים, "אנחנו ושכנינו".

⁹⁰ ד. בן-גוריון, קאנגרס ציוניזם און די אידישע ארבייטער, "דער אידישער ארבייטער" עמ'

5-6, כז טבת תרעה, 10 בינואר 1918, ניו-יורק.

⁹¹ מכתב חוזר ב, הוועד המרכזי של מפלגת פוע"צ בא"י, "ילקוט האחדות", ע' 526.

⁹² "ילקוט האחדות", ע' 607.

נסים רג'ואן: רעיון ונוציאות

מכשולים על דרך הריפורמה במצרים הנאצרית

"הירושה אשר ירשה המהפכה היתה קודרת ומעיקה, הן במנגנון הממשלתי ומצבו הן בתחום הריבוד המעבדי וכלליו... היה עלינו לגשת למיבצע במלוא הממדים המכוון לניסוח מחודש של הערכים ודפוסי החברה..."

גמאל עבד אל־נאצר, 16 באוקטובר 1961

"בין הרעיון למציאות", כתב ת. ס. אליוט באחד משיריו המהוללים ביותר, "נטוי הצל"—ואכן כבד מאד הוא הצל הנטוי בין האידיאלים הרמים של הסוציאליזם הערבי נוסח עבד אל־נאצר למציאות הנושנה, הקודרת של החברה והתרבות במצרים של ימינו.

בזמן שאינו רחוק ביותר היו המשכילים הערביים בכלל, והוגי־דעות מצריים בפרט, מתלוננים שאין מאפשרים להתקדמות החמרית להדביק את התסיסה הרוחנית הגוברת והולכת בחברה המוסלמית, ואת הקולר היו תולים בתככים אימפריאליסטיים אפלים ובנוקשותם של שליטים ריאקציוניים מקומיים. כיום, כאשר אנשים אלה עצמם, או תלמידיהם, הם בני־חורין פחות או יותר להוציא את רעיונותיהם מן הכוח אל הפועל, הקובלנה היא אחרת לגמרי; עכשיו אומרים לנו כי התמורה הרוחנית והתרבותית אינה מדביקה, ובעצם ממש מעכבת, את התהליך המהיר של הקמת אותה חברה של סוציאליזם, שוויון ושפע שדומה כאילו הכל נושאים נפשם אליה.

פאראדוקס מוזר זה הוא הטמון ביסוד הדבר שמשכילים ערביים מן השמאל—ומעטים מאד מהם יסכימו כיום להודות שאינם שמאליים—קוראים לו "הצורך בהעמקת הנסיון הסוציאליסטי". במצרים במיוחד מדגישים צורך זה תכופות. אפשר אמנם לראות באסלאם מעיקרו אמונה "סוציאליסטית"; אבל העובדה בעיניה עומדת שמערכת־המורשה של עמדות, הליכות ואמונות אצל המוסלמי בן־דורנו מנוגדת לעתים קרובות ניגוד קטבי לקצב ולמערכי־הנפש המערביים־במהותם שהם תנאים־מוקדמים להקמתה של חברה סוציאליסטית מודרנית.

אברהמים סעד אל־דין, שהיה בזמנו מנהל המכון־הסוציאליסטי־הערבי, מנה פעם ארבע עמדות נפשיות השליטות בקרב ההמונים המצריים ואשר לדבריו הן "סותרות במישרים את ערכי־היסוד של תמורה סוציאליסטית". ואלו היו אותן עמדות: (א) פ'אטאליזם; (ב) חוסר אמונה במדע ובגילוייו; (ג) עצלות וסירוב לשאת בעול דרישותיה של עבודה מאורגנת; (ד) דחיית כל תיכונן או ויסות של החיים, כגון פיקוח על הילודה.

בגילוי־לב הודה סעד אל־דין שאין הדברים אמורים סתם בהתנגשות בין היסודות הפרוגרסיביים ליסודות הריאקציוניים הישנים בחברה המצרית אלא המערכה חייבת להתחולל "בתוך שורות העם, במגמה להשפיע עליו, לתת לו חינוך סוציא־

ליסטי, ולעקור מן השורש את המושגים הישנים במוחותיהם ובלבותיהם" ("אל-פאתב", קאהיר, ינואר 1965, ע"ע 9-7).

תהום רבה פעורה אפוא בין שאיפותיו של משטר סוציאליסטי, שמאז אמצע 1961 נקט צעדים חריפים ומרחיקי-לכת לתמורה חברתית-כלכלית של אמת, ובין המציאות של עמדות נפשיות עתיקות-ימים, ארחות-חיים מסורתיים ותרבות שהיא סבילה במהותה. דבר זה העמיד בפני המשטר אתגר של ממש.

בקצרה אפשר להגדיר את הבעיה בוו הלשון: ניתנה לחברה המצרית אפשרות להשתחרר מן המסגרות של משטר נחשל, ספק-פיאודלי ספק-רכושני; ניתן לה משטר המגלם את היסודות של צורת מימשל דמוקרטית, ייצוגית. אף-על-פי-כן אין המצרים יכולים להתברך בהנאות אלו מפני שהתמורה הנפשית מפגרת בהכרח אחר התכניות לשינויים חמריים-מוסדיים.

השאלה איך לטפל במעמד-הדברים הוזה מוסיפה להדאיג אנשים מסוגו של סעד אלי-דין, הרואים חובה לעצמם להטיף להשקפה הסוציאליסטית. אבל דומה שהם עומדים בידיים ריקות מול אתגר שבמידה ידועה לא ציפו לו. במידה שאפשר לעמוד על הדעות הרווחות בנידון, דומה כי, בכללו של דבר, שלש הן הדרכים המוצעות לעמידה באתגר זה:

1. מאבק עם "הפיגור הרוחני" בקרב המשכילים.
2. מתן פירוש חדש לאסלאם במגמה להעלות את תכנו המתקדם, הסוציאליסטי-במהותו.
3. שיכתוב ההיסטוריה הערבית והמצרית באור חדש.

הזעקה נגד משכילים ריאקציוניים-כביכול, המסכנים להלכה את התמורה הרוחנית הנדרשת, אין בה רק משום ציד-מכשפות מקארטיסטי במהופך. הרבה מן הסופרים והוגי-הדעות הפועלים כיום במצרים גדלו והתחנכו בימי המשטר הישן, ורגשי-האהדה והנטיות האמיתיים שלהם אינם נתונים לפופוליוזם המחוספס של "הסדר החדש". דובריו של המשטר רואים בכך מכשול לחינוך סוציאליסטי של ממש. בפולמוס הנטוש בשאלה איך לכבוש את לבותיהם של המשכילים הממרים האלה היה מנהלו של המכון-הסוציאליסטי-הערבי-שלוחה של האיחוד-הסוציאליסטי-הערבי-מוכן להרחיק לכת עד כדי להטיף לאמצעים חקיקתיים ומינהליים, שתכליתם "למנוע הפצת רעיונות מסוימים-כגון אלה הקוראים לשיבה אל המשטר הרכושני או המטיפים בגלוי לאימפריאליזם 'רוחני'..." (ש, ע' 9).

על הדעה הזאת, המרחיקה-לכת באמת, השיב פאמל זוהירי, עורך הירחון "אל-האל" ופרשן מדיני גלוי-לב, כי, להבדיל מן הכלכלה והבעלות הקרקעית, הרי אין זה שטח בו יכולים אמצעי-חקיקה להועיל (ש, ע' 10).

עם זאת, הכל מבינים שבטרם יוחל בתהליך מעין זה יש להתאים את המחשבה הסוציאליסטית ולעבד אותה כדי להנחילה להמונים. סיגול זה-יש הקוראים לו "סיערוב" או "מיצור"-נהשב הכרחי מפני שהסוציאליזם גידולו בחברות שונות מן החברה הערבית. בנקודה זו מסכימים אפילו המשכילים של השמאל הקיצוני,

כגון מחמד אמין אל-עלים, מוחמד עודא ואחמד עבאס צאלח, הדוגלים כולם בגישה מארקסיסטית. זה האחרון, עורך ירחון תרבותי חשוב, "אל-כאתב", גורס כי הדבר הקרוי בפיו "מדע הסוציאליזם" הוא "מודרני מאד וזר לנו בתכלית"—ומשום כך עדיין הוא כספר החתום להמונים (ש, ע"ע 15—13). ובמיוחד כך הוא כאשר, כמו בכפר המצרי, בעלי-האחויות והריאקציונרים מוכנים לנצל את מורשת האסלאם ואת המסורות וקשרי-הנאמנות המקומיים העתיקים כדי להרחיק את ההמונים מן הזרם החדש.

תיעוש ומחירו

אבל אין הקושי מצומצם לתחום הרעיוני. הנשיא עבד אל-נאצר, אף שהוא מגלה נטייה יתירה להתעסק בפולמוס עם האימפריאליסטים והריאקציונרים, הרי ב"אמנה הלאומית" הוא מצביע נכוחה על המכשולים המעשיים שבדרך המסע למודרניזציה. כך קובע הוא, בפרק המכונה "הגשמת הסוציאליזם ובעיותיה", כי הפעולה המהפכנית "צריכה להיות מדעית". המהפכה, מוסיף הוא ואומר, "איננה פעולה לפינוי הריסות העבר אלא בעיקר לבנין העתיד". ונאצר מוסיף:

"אם הותר המהפכה על המדע תיעשה סתם התפרצות עצבנית הנותנת פורקן לאומה, אך אינה משנה את מצבה. המדע הוא נשקו האמיתי של הרצון המהפכני. כאן מסתמן התפקיד הגדול שאותו צריכים לקבל עליהם האוניברסיטאות ומרכזי-ההשכלה בדרגים שונים... המדע הוא הנשק בו אפשר להשיג את נצחון המהפכה. רק המדע יכול לערוב לכך שהמסה-המשוגה בפעולה הלאומית תבאנה לידי התפתחות שתוצאותיה מובטחות. בלי המדע הרי המסה-המשוגה הן מגמות של אקראי שאולי פעם תצלחנה אך עשרות פעמים תכזבנה" (ה א מ נ ה, ע' 101).

בכך אין הוא אלא אומר, בשינוי-גירסה, שבלי לרכוש כשרים, שיטות ועמדות מודרניים, מדעיים אין כל תקווה להצליח במסע לתיעוש ולמודרניזציה. הבעיה, כמובן, איננה מיוחדת למצרים, וכבר עסקו בה הרבה והרבה הוגי-דעות ערביים, במיוחד בקשר לנושא התיעוש, שהרי מכל הגורמים שהערבים נוטים לתלות בהם את מצב הדלות והנחשלות היחסית שלהם, הבולט ביותר הוא בכורתה של החקלאות במשק שלהם. בדין או שלא-בדין משוכנעים הם כי את מעמד-הדברים הזה הנציחו במתכוון האימפריאליסטים המערביים, וכי לא תיתכן שום עצמאות של ממש בלי שתעבור החברה הערבית ממשק חקלאי בעיקרו למשק תעשייתי בעיקרו.

אך בעוד אשר כל אדם בעולם הערבי מדבר על ברכותיו של התיעוש, עדיין לא התפנה איש כמעט לחשוב רגע על סיכוניו האפשריים. אכן, ד"ר מוחמד כאמל עימד, פרופיסור לפילוסופיה בבית-המדרש-העליון-למורים בדמשק, משמיע אזהרה בעתה. הגם שהוא מקבל את התיעוש כתהליך שהוא לא רק בלתי-נמנע אלא גם רצוי, הגם שהוא רואה בו צורך להבטחה עצמאותם המדינית של הערבים, מתוך שהוא נותן בידיהם עצמה צבאית ומסייע להם לנצל את משאביהם ולהעלות את רמת-חיהם—בכל-זאת דומה כי אין ד"ר עימד מרוצה מחוסר הפוננות, החמרית והרוחנית

כאחת, שמגלים הערבים עכשיו נוכח תהליך סוחפני זה ("אל-ערבי", כוויית, אוגוסט 1962).

ד"ר עימד, השואב מנסיגה של אירופה, מטעים את השפעתו העמוקה של התיעוש בחיים החברתיים, הפסיכולוגיים והמוסריים של המערב. המהפכה התעשייתית של אירופה, כותב הוא, שינתה את כל מתכונת היחסים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו, דחקה אותו מן הכפרים אל מרכזי-החרושת העירוניים המלאים מפהלפה, ניתקה את קשריו החברתיים הישנים, חוללה תמורה גמורה במשפחה ובתפקידיה החברתיים והחינוכיים, ויצרה מערכת שלמה של מוסדות ומושגים חדשים. זאת ועוד: הואיל והתעשייה תלויה במידה רבה במדע ובמימצאיו, הרי אחת מתוצאותיה היא שעמדותיו של האדם נעשות אובייקטיביות יותר, ריאליסטיות יותר, ובסופו של דבר חמרניות ומיכניות יותר. לפיכך קיימת סכנה שמאין לו פנאי, ומתוך שיתקשה למצוא מנוח ושלנה לעיסוקיו הרוחניים, ייעשה האדם עצמו בעידן התעשייתי סתם בורג במכונה.

כדי להצליח בעולם הערבי, מוסיף ד"ר עימד ואומר, צריך התיעוש למלא בראש-וראשונה שלושה תנאים: יכולת טכנית, ארגון טוב, ותיכנון מספיק. פירושו של דבר למעשה שדרוש לו חומר אנושי טוב, אנשים המוכשרים להשתמש במכונות הנחוצות, לנצלן, להחזיקן, ואפילו ליצרן. תנאי-אב ליצירת חומר אנושי שכזה הוא להתרכז בהתמחות בענפים השונים של המדע והטכנולוגיה. דבר זה מחייב להקים מוסדות מיוחדים למחקר מדעי, בהם שוקדים משך שנים על תכניות-מחקר מתוכננות היטב. הוא מצריך גם "עבודה מדעית קיבוצית" בהשתתפות צוותים של עשרות, ואולי מאות אנשי-מדע. כדי שתהיה תועלת בצדן של תכניות קיבוציות אלו, כותב ד"ר עימד, הרי אנשי-המדע הלוקחים בהן חלק "צריכים להצטיין בעמדות מוסריות וחברתיות השונות מאלו של העבר... כגון התנזרות, חריצות ושיתוף-פעולה כן".

מובן, בכל אלה נועד תפקיד גדול ומכריע לחינוך. הארצות הערביות השונות, הזקוקות למספר גדל והולך של טכנאים, חוקרים, אנשי-מינהל, מדריכים, מנהלי-עבודה ופועלים מקצועיים, התרו בשנים האחרונות להתאים את רשתות-החינוך שלהם לצרכים האלה. דבר זה בא לידי ביטוי בעיקר בהתרכזות הגוברת בהכשרה מקצועית ובהקמת הרבה מוסדות-הכשרה, כמו גם בהנהגת שיטה של שוליות-תעשייה בבתי-חרושת ובמפעלים. כאן, מטעים ד"ר עימד, צריכים הערבים ללמוד מנסיגות של אומות אחרות. המוכיח שהכשרה מקצועית צריכה להתחיל בגיל 15-14, כשהתלמידיים מוכנים מבחינה גופנית ושכלית לעבודה וללימודים. יתר על כן, יש להמשיך בהכשרה המקצועית עד למוסדות החינוך הגבוהים ביותר.

ואולם דבר זה מצריך ריפורמה יסודית בכל מערכת החינוך. היטב ידוע ששיטות החינוך המקובלות בעולם הערבי נוטות לשמרנות קיצונית, הואיל וראש מעייניהן להנחיל לתלמיד המורשה התרבותית של הערבים בפרט ושל האנושות בכלל. ואולם, "אם גם אין ספק בדבר ערכה של מורשה זו ובדבר הצורך לשמרה, אסור שתיעשה נטל ומכשול המונע אותנו מלהתאים את עצמנו לצרכי התקופה". תפקיד החינוך הוא

לעזור לדור הזה להסתגל לתנאים השוררים בתקופה תעשייתית, "ודבר זה פירושו שצריך לתת צביון מעשי לתכניות-הלימודים הכלליות בבתי-הספר בכל הדרגים". כן גם צריך החינוך הערבי לדאוג לכך שיקבלו התלמידים הכשרה שתעזור אותם למצוא ענין בצדדים המדיניים והכלכליים של חיי מולדתם.

ד"ר עימד מסכם ואומר שתפקידו של החינוך בתקופה של תיעוש הוא לשלב חשיבה מדעית עם כושר טכני, להעמיד תרבות שהיא הומאניסטית ומוסרית כמו גם מעשית וחברתית ברוחה—כל זאת כדי להכשיר אנשים המסוגלים להתקדם, ליצור וליהנות מן החיים (שם).

תחלואים דמוגרפיים

העובדה שהקשיים אינם רק רעיוניים או חינוכיים באפיים אלא גם גשמיים וממשיים מצטיירת מתוך בדיקת כמה מסימני החברה והמשק המצריים כפי שהם נראים לאנשי-הרוח של המהפכה. למשל, הבעיה של עודף-האוכלוסים הגדל-ההולך במצרים מצמיחה לפעמים הצעות-פתרון נועזות למדי. אין מוציאים מן הכלל אפילו הגירה, בעיקר לארצות ערביות אחרות; היו שהטעימו כי יציאה כזאת של מצרים יכולה להביא לידי הגדלת השטח המעובד בסוריה ובעיראק פִּי־שלושה. בהרצאה שהשמיע באסיפה של סוציולוגים וסטודנטים בקאהיר בתחילת 1965 העמיד ד"ר מוחמד עלי עראפה, שהיה אז ראש ההנהלה של חברת-הביטוח (הלאומית) "מיצר", את ההגירה בראש הרשימה של התרופות המוצעות לבעיית עודף-האוכלוסים. שיעורו של גידול האוכלוסיה במצרים לפני מלחמת-העולם השניה, הסביר ד"ר עראפה, היה 1.3%—שהוא אחוז נורמלי. אך מאז עלה ל־2.4% והאוכלוסיה הנוכחית של מצרים תוכפל בתוך 30 שנה—ובכך תשים לאל בנקל את כל ההגדלה המתוכננת בייצור התעשייתי והחקלאי. יתר על כן, ב־1897, כאשר מנתה הארץ 9,715,000 תושבים, הסתכם השטח המעובד ב־4,943,000 פִּידאן; אולם ב־1961, כאשר מנתה האוכלוסיה 26,860,000, הסתכם השטח המעובד ב־5,828,500 פִּידאן בלבד.

תולים תקוות גדולות בסכר הגדול באסואן. אך לדעתו של ד"ר עראפה הרי עד שיושלם הסכר תגדל האוכלוסיה במצרים ב־9 מיליונים בקירוב, ואילו השטח הניתן לעיבוד יגדל רק ב־2 מיליוני פִּידאן. עם זאת סבור היה כי שיעור הגידול הנוכחי דורש עלייה שנתית של כ־10% במשאבים.

מחוץ להגירה העלה עראפה עוד כמה הצעות. למשל, על הממשלה להעלות את גיל-המינימום המותר לנישואי זכרים ונקבות כאחד. הצעה נועזת עוד יותר היתה להמתיק את העונש המוטל על רופאים הנתפסים בעשיית הפלות. הוא הביא לדוגמה את יפאן, שבה ההפלות הן מעשה שבכל יום, והמליץ גם על הגברת השימוש בגלולות למניעת הריון. כאשר העלו שומעיו הצעות שתחלק המדינה את הגלולות חינם לכל הנשים הנשואות, חישב ומצא כי צעד שכזה יעלה לאוצר בשבעה מיליוני ל"י לשנה. יתר על כן, 50% מנשי מצרים (שבעה מיליונים) הן בגיל הפוריות—ומתוכן חמישה מיליונים (70%) נשואות.

בעיה קרובה לזו, שהרבו להדגישה בקאהיר בחמש השנים האחרונות, היא הפער הגדול בין הערים לכפרים. שורש הצרה הוא בריפו האדיר של הכנסות, משאבים וידע בערים הגדולות, בפרט בקאהיר, לרעתו של היישוב הכפרי. אלה המותחים בקורת על מצב־הדברים הזה מטעימים שאם הסוציאליזם קורא להפחתת ההבדלים המעמדיים, ובסופו של דבר לחיסולם, הרי מן הדין גם שיצמצם את הפער בין העיר והכפר. המספרים הבאים מדגימים את מידת חומרתו של פער זה:

קאהיר מונה 10.8% מכלל יושבי הארץ;
 27.4% מכלל העובדים במפעלי־הרושת המעסיקים למעלה מעשרה עובדים נמצאים בקאהיר. מכאן שלמעלה מרבע התעשייה כולה מרופז בבירה.
 בקאהיר דרים גם 30% מכלל עובדי הממשלה.
 אזורי קאהיר וג'יזה מרפזים בתוכם 53% מן האגרונומים של מצרים, 48.2% מן הווטרינרים שלה, 52.2% מרופאים ו־58.7% ממהנדסים.
 בתחום הבנקאות והכספים, שוכנים בקאהיר 59% מכלל מוסדות האשראי הבנקאי של הארץ.

כל זה משתקף, כמובן, גם בתחום הצריכה: יושבי קאהיר צורכים 41.3% מכל הבשר הנשחט במצרים, והם מקבלים אחוז דומה לזה בבשר היבוא—המחסור הכרוני במונח מחירי שבעתיים את חוסר־האיוון הזה.

קאהיר ושאר הערים הגדולות נוטלות להן אפוא את חלק־הארי בכל—בלי שום יחס למספר אוכלוסייהן. בעלי־בקורת, רובם מן האגף השמאלי בדעת־הקהל המדינית במצרים, מטעימים כי יש בכך משום מכשול ממדרגה ראשונה לסוציאליזם ולקידמה, והם דורשים לנקוט אמצעים דחופים לתיקון המעוות.

מעמד האשה

שאר בעיות הניצבות בפני הגשמת הסוציאליזם הן סוציולוגיות יותר בטיבן, כענין הנשים העובדות במצרים, הביורוקרטיה הקופאת על שמריה, ו־המעמד החדש. ב־1964 היו הנשים, לפי האומדן, עשירית מכלל כוח־העבודה במצרים. הרי זה רחוק עדיין מאד מן המצב במערב, מקום שם 30% מכלל העובדים הן נשים—ורחוק עוד יותר מן המצב בארצות הגוש המזרחי, שבהן האחוז מתקרב ל־40, אולם לגבי מצרים אפילו עשירית זו היא התפתחות מהפכנית. משום כך מרבים לדון בה, ובוחנוים בקפידה את המשתמע ממנה. עם זאת חלוקות עד מאד הדעות בנושא זה, אפילו בקרב הנשים עצמן.

ב־1964 ערך בית־המדורש לרפואה בעיר טנטה כנס לדיון ב"בעיות האשה העובדת". הוויכוחים היו לוהטים ונשמעו מלים של שימצה, שלפעמים נתלוו מהלומות—ולבסוף הוסקה המסקנה המרעישה שהאשה העובדת אינה כשרה לנישואים ואינה ראויה להיות עקרת־בית!

העתונות המצרית הגיבה בכוח וזעם על החלטות הוועידה ודיוניה. לפי כתבה נזעמת ב"רוז אל־יוסף" פתח אחד הנואמים בהביאר ציטטים מן הקוראן והמסורה בזכות האשה העובדת. כשהוסיף ומנה את הברכות שפנישואים עם אשה עובדת, אמר הדובר

שהעבודה מצילה את האשה הנשואה ממעשי איוולת וחסא במקרה שמת הבעל- המפרנס, שהיא עוזרת להבטיח את עתידם של הילדים, ושהיא הכרח שאי-אפשר בלעדיו להגדלת ההכנסה הלאומית בחברה סוציאליסטית.

אחת ההפתעות בורעידיה היה נאומה של אשה שהיוזמים תיארוה כ"אחת המנהיגות של חופש-המחשבה", שהשיבה לנואם הראשון. היא היתה תלמידה במכון-הגבוה- למסחר, ובלשון שאינה משתמעת לשני פנים קבעה שמקום האשה הוא בבית. בהשמיעה שפע משפטים וחרוזים נדושים בנוגע ליפי האמהות, סיימה בקריאה להטת אל כל בנות-מינה "לחזור מיד הביתה... ולהניח את העבודה לגבר לבדו".

ברור שלא כך השקפתו של המשטר הנוכחי. ואמנם ד"ר חכמת אברזייד, השר לעניינים חברתיים בממשלת מצרים, סבור כי העבודה היא לאשה "צורך ואישור לקיומה האנושי".

כנס נוסף, שאורגן על-ידי המיניסטריון של ד"ר אברזייד, ניסה ללמוד את הנושא באופן מדעי, אך דומה כי נכשל מצד הממצאים הסטטיסטיים. כך, למשל, נערך מחקר בקרב 446 מורות, והתברר שמתוכן 76.7% רווקות, 19.3% נשואות ו-1.8% גרושות ואלמנות. מחקר זה, שאמור היה לעסוק בבעיות הדיור והתחבורה של הנשים העובדות באזורי קאהיר וג'יזה, העלה כמה מסקנות מרחיקות-לכת ביותר והגיש המלצות שאיש לא היה יכול לקבלן ברצינות. בתוך השאר דרש "לתכנן מחדש ערים ושכונות ישנות לבל יהיו משרדי הממשלה מרוכזים בלב העיר", והמלצה אחרת יעצה שהנשים תעבודנה באותה סביבה כבעליהן.

אבל נושא זה יש בו עוד צד אחד חשוב-דעתם של המעבידים עצמם על האשה העובדת. כדי לברר דעה זו נערך משאל ב-58 בתי-עסק ומוסדות, מן הסקטורים הפרטי והציבורי כאחד. התוצאה היתה:

- * 60% מבתי-עסק אלה יעדיפו להעסיק נשים בעבודות משרדיות וטכניות.
- * 31% רצו להגבילן לעבודת-כפיים בלבד.
- * 30% יהיו מוכנים להציע להן עבודה מיכנית בלבד.

באשר לכשרן ופריון-עבודתן של הנשים העובדות, העלה המחקר שב-40 מאותם 71 בתי-עסק נוטלות העובדות חופשה העולה על המגיע להן, ואילו בקרב הגברים רק 6% נוטלים חופשה יתירה. ב-34 מקרים נמצא שדרישותיהן של הנשים עולות על אלו של הגברים, וב-17 מקרים גילה המחקר כי מתעוררות בעיות מיוחדות עקב העסקתם של גברים ונשים באותם תפקידים.

לבסוף ניסה המחקר לברר מה השפעות הנישואים על הרגלי-העבודה והפריון של העובדות. רק ב-43 מבתי-העסק שנחקרו נמצא כי ייצורן של הנשים פוחת לאחר הנישואים; בעשרה מקומות נמצא כי שיעור הייצור לא השתנה כלל; ובחמשת בתי-העסק הנותרים נמצא שהייצור עלה לאחר הנישואים.

ואולם, יהיו אשר יהיו גילוייהם של סקרים אלה ודומיהם על דבר האשה המצרית העובדת, דומה כי משפט-קדום עמוק-שרשים עודו פועל לרעה. חרף כל מאמציהם של השלטונות, עדיין רבה הדרך לפני המהפכה הפמיניסטית במצרים.

הביורוקרטיה

אחת הבעיות הכרוניות ביותר של מצרים—הנוטה לעמוד לשטן על דרכה של כל ריפורמה קיצונית—היא זו של הביורוקרטיה. משך חמש־עשרה שנותיה של המהפכה לא היססו דוברים שונים של המשטר לעמוד על שחיתותה של הביורוקרטיה המצרית, אי־יעילותה ועצלותה הכללית, וכפי הנראה הוסיפה ללכת בדרכיה בלי שים לב לדרישות המהפכה לגישה מצפונית וראציונלית יותר אל משימותיה. עלי צברי עצמו, שהיה אז ראש הוועד־הפועל של האיחוד הסוציאליסטי, התלונן בראיון ב"אל־אהראם" בסתיו 1963 כי יש אי־תאום גמור בין מוסדות הביצוע השונים של הארץ, בין הסך־טור הציבורי וארגונו, ובין משרדי־הממשלה הנוגעים בדבר. הקושי העיקרי, הודה צברי, הוא שמוסדות אלה, הנדרשים להתפתח ולהסתגל לתנאים החדשים שבארץ, לא די שלא עשו כן אלא שהם למעשה מכשולים על דרך הקידמה.

כמה וכמה פובליציסטים בקאהיר, שהתרשמו מן הבקורת־העצמית הגלויה של צברי, ענו הד אחריו במתיחת בקורת חריפה על ה"סתירות" הנפוצות וקראו לחיסולן. בשבועון מדיני חשוב בקאהיר, למשל, יצא מחמוד מראגי למנות ולנתח את הסתירות האלו; הוא דאב על גילויים של אזלת־יד וניסה להתחקות על מקורותיהם ("רוו אל־יוסף", קאהיר, 4 באוקטובר 1963).

לדבריו יש סתירה המצטיירת מדי־בוקר, "כשאנו פותחים את העתון שלנו וקוראים על המפעלים החדשים, המרפאות החדשות, בתי־הספר החדשים ובתי־החרושת החד־שים הנפתחים והולכים ברחבי הארץ כולה". ואולם כאשר האזרח המצרי מחפש את הדברים האלה במציאות, לא תמיד הוא מוצא אותם: "מוצאים אנו כמה בתי־ספר שאינם מלמדים מאומה וכמה מרפאות שאינן נותנות כל טיפול". יתר על כן, אף כי "האמנה הלאומית" המפורסמת של נאצר מדברת על הסוציאליזם ועל מעלותיה של מנהיגות קיבוצית, מוצא מראגי שמוסדות המדינה "מתנהגים בצורה אינדיבידואליסטית וחושבים במושגים רכושניים". הוא מביע צער על העובדה שבעוד אשר תכניות ופרויקטים ממלאים את קאהיר סטאטיסטיקות שאפתניות, "הרי אם נפנה אל הארץ נמצא שלסטאטיסטיקה אין משמעות, לעבודה אין תוכן, הפקיד משולל אחריות מהפכ־נית והאזרח טורח לחפש איזו פירצה אשר בה יגיע אל הפקיד..."

לאחר־מכן מפרט מראגי את ה"סתירות" השונות. ראשית, הסתירה בין מה שנוסח באמנה הלאומית לבין המצב הממשי במשרדי הממשלה ובמוסדות הציבור. האמנה, למשל, קוראת לביזור דה־צנטראליזציה, ואילו רבים מן המנהלים והאדונים עומדים על צורה ריכוזית של ארגון. האמנה קראה למנהיגות קיבוצית, לבקורת־עצמית, לטיפול רפואי חינם לכל, לחינוך לכל; לא הושם לב לדרישות אלו. לאמיתו של דבר, הממשלה ושאר גופים ציבוריים חסרים את "עצם רוחה של האמנה".

אי־התאמה העיקרית השניה היא זו שבין תוכנון לביצוע, כי בעוד אשר התיכנון מכונן למטרה סופית הרי בביצוע משתכחת לעתים קרובות התכלית הכוללת והוא נתקע במי־המדמנה של פרטי־סרק.

כאן אנו מגיעים לסתירה הגדולה השלישית, והיא המיתח בין האנשים העושים במלאכה, שלעתים קרובות הוא לובש צורה של התנגשות בין הדור הישן השמרני לדור החדש המהפכני.

הסתירה הרביעית קשורה בשרידי "הפִּיאודליות והריאקציה". אף כי הוכרזה מלחמה ניצחת על יסודות אלה, טוען מראגי שעדיין יש להם השפעה ניכרת בכל שטחי חיים. השפעה זו חזקה במיוחד במועצות המקומיות של הכפרים, שבהן עדיין רמה ידם של הזקנים והעשירים. אבל קיימת היא גם בערים, מקום שסוחרים, קבלנים, יבואנים ושאר אנשי־עסקים לשעבר, כפי שאומרים, "חזרו ונכנסו מן החלון".

מה הסיבה האמיתית לפער העגום הזה בין המציאות לרעיון? מראגי דוחה את התיאוריה שבכל זה אשמה החברה המצרית, השרויה כיום במעבר ממבנה פִּיאודלי ריאקציוני־פרוטקציוני למבנה חדש, סוציאליסטי ונאור.

"אין אנו יכולים לחכות עד שתירפא החברה כולה מחלאה כדי להקים לנו מנגנון ממשלתי בריא", הוא מוחה ואומר. לדעתו, הסיבה הראשונה־במעלה לסתירה היא ש"כמה קבוצות מופעלות על־ידי אינטרסים מעמדיים יותר מאשר על־ידי דחף מהפכני או הכרה סוציאליסטית". סיבה נוספת היא ש"הגידול הפתאומי הצריך מספר רב של מארגנים ומנהלים במינהל ובמדיניות—ההללו לא היו מוכנים למשימה". סיבה שלישית היא החקיקה: החוקים פשוט אינם תואמים את המצב המהפכני החדש. והסיבה האחרונה היא המאבק על השררה בין המשרדים השונים. לכאורה אין אף אחד יודע בדיוק היכן מתחילה סמכותו והיכן היא מסתיימת: לא המנכ"ל, לא מועצת־המנהלים, לא המיניסטר, גם לא המועצה־העליונה־למוסדות... מראגי אינו מצביע על פתרונות קלים. הוא פשוט קורא לעוד ועוד דיונים פומביים ולהבהרה נוספת של הבעיה (שם).

"המעמד החדש"

ואולם הבירוקרטיה לא היתה הסכנה החמורה ביותר. באביב 1964 דומה היה שבחוגים המדיניים של קאהיר הפל מדברים על סכנותיו של "המעמד החדש". מילור באן דז'ילאס, המארקסיסט המרדן היוגוסלבי, שב־1957 פירסם את ספרו המהולל על ההלכה והמעשה של "המעמד החדש", הצביע אז על מעמד זה הצומח ועולה תחת השלטון הקומוניסטי. במרס 1964 עמד הנשיא עבד אל־נאצר בקצרה על איזה "מעמד חדש" בלתי־מוגדר שצומח היה ועולה, לדבריו, במצרים. רמז זה, שהושמע בנאום באסיפה הלאומית, הספיק לדוברים ולאידאולוגים של המשטר שיפתחו עד־מהרה במסע־תעמולה נגד הגידול האפל והמפתיע הזה בחברה המצרית. אולם בדיקת מה שנכתב בנושא מעלה שמסע־התעמולה כוון לעתים קרובות ביותר נגד המעמד הבינוני של הארץ. בהיעדר מעמד־פועלים ומעמד־איכרים בעלי הכרה מדינית היו הוגיה ומחולליה של מהפכת 1952 אלה שנתקראו "המשכילים המהפכניים", שמקובל לומר עליהם כי הם מנהיגיה של תנועות מהפכניות לא רק במצרים אלא בעולם כולו—

והדברים אמורים אפילו באותן מהפכות שהאידיאולוגיה שלהן נשענת על מעמד הפועלים והאינטרסים שלו. אבל הצרה היא שהמעמד הבינוני הזה, המהפכני בתחילה, נוטה לקפח את הדחף המהפכני שלו ולדאוג לעצמו ולאינטרסים שלו, ומתוך כך נוהג הוא כמדומה כאילו היה מעמד חדש.

על הולדתו של "מעמד חדש" זה עמד, במאמר ארוך בירחון הקאהירי "אל-כאתב", העורך אחמד עבאס צאלח. החברות המודרניות של אירופה ידעו שני סוגים של מהפכה—מסביר צאלח—הבורגנית והפועלית. אולם במצרים שלפני המהפכה, כאשר כל המשורות והמקצועות החשובים היו בידי "מעמד לבנטיני המורכב בעיקרו מיעוטים זרים", היתה האינטליגנציה המצרית המעמד אשר חש במירב החריפות בעול ובקיי פוחים. דבר זה, יחד עם טרוניותו המדיניות והלאומיות, הוא שהפך את המעמד הבינוני המצרי לחיל-חלויך מהפכני. תחת שלטון האימפריאליסטים הבריטיים, מעמד ביניים זה הוא שנטל לידיו את הנהגת התנועה המהפכנית. "אולם לאחר נצחון המהפכה שוב אין המעמד הזה בהכרח מהפכני".

משנעלם המעמד הבינוני הזר מן הבנקים, משרדי-המשלה והמקצועות החפשיים— כמו גם מן המסחר והתעשייה ומן האחוזות הקטנות—"טבעי היה הדבר שמעמד הביניים המצרי יתפוס את מקומו ויטול עליו את פעולותיו, ובכך ישיב לו את הזכויות הכלכליות אשר עליהן נלחם בשנים הקודמות". מצד שני, טבעי היה הדבר שהמהפכה תשתמש בכשרונות ובמומחיות אשר בידי המעמד הזה.

כאן היתה לידתו של "המעמד החדש". מעמד זה לא היה ברשותו כל הון לנצלו ביזמה פרטית, אך הוא מילא את כל העמדות החשובות בסקטור הפרטי והציבורי כאחד. על-כלפנים, הואיל והתלהבותו המהפכנית היתה מוגבלת, נטה מעמד זה—לאחר שהשיגה מהפכתו את מטרותיה—לנסות ולשמור על הישגיו שלו.

דומה כי המעמד החדש נוטה לאמץ לו את ההרגלים הרעים של זה שקדם לו: ביזבוז פורני, חיי-מותרות ורדיפת-תענוגות. יתר על כן, שוב אין דעתו נתונה לשאר חלקי העם—האיכרים, הפועלים והמקופהים בכלל. נאמר לנו כי רצינית עוד יותר היא העובדה שהרגלי הביזבוז הפרטיים נוטים להשפיע על הוצאות הציבור ועל המשק הלאומי בכללותו. אנשי המעמד החדש תופסים עמדות חשובות בניהולם של בתי-עסק, בתי-חרושת ושאר מוסדות כלכליים, ובתפקידיהם אלה הם קובעים את קווי-המדיניות הכלכליים של הארץ. הואיל והרגלי הביזבוז הפרטיים משתקפים בייצור התעשייתי, יש למעמד החדש נטייה לשים את הדגש במוצרי-תצרוכת במסע הנוכחי לקראת התיעוש. "ואיזה מין מוצרי-תצרוכת? המין שהמעמד הזה עצמו זקוק לו—מכוניות, מקררים חשמליים, ציוד-מטבח מודרני, מלבושי-מותרות, ושאר מנעמיהם של החיים המודרניים".

גם בדיוור נשתרשה המגמה לבנות חווילות פרטיות ודירות-מותרות, "ולכן מפעלי הברזל והמלט שלנו מיצרים עתה כדי למלא את הביקוש הגובר הזה לדירות-מותרות". אכן, הגיעו הדברים לידי כך שמעונות השיפון הציבורי נמכרים עכשיו לדייריהם, המשלמים לא מחסכונותיהם שלהם אלא מהלוואות שמספקים "הבנקים הערביים".

המעמד החדש נאשם גם בכך שהוא אוכל יותר ממה שמגיע לו ("אל-כאתב", קאהיר, מרס 1964).

האשמות בוטות עוד יותר מוטחות נגד המעמד החדש במאמר של כאמל אל-זוהיירי ב"רוז אל-יוסף", הטופל עליו שהוא "סכל וקשה-עורף", שהוא "קשור לעבר יותר מאשר לעתיד", ושהוא "מתיחס בפסימיות למדע ולמאמץ הגדול הנעשה בהקמת הסכר העליון החדש באסואן" ("רוז אל-יוסף", קאהיר, 30 במרס 1964). נעימת דיבורו של זוהיירי, החריפה והמקטרגת, מעוררת כביכול את הרושם שאולי מכינים מעין טיהור נגד המעמד החדש הזה. אך למעשה אמצעי-הזהירות העיקרי שנבקט נגד השפעתו הפושה וגוברת של המעמד החדש היה החלטתו של המשטר לתת לפועלים ולאיכרים אחוז הוגן בנציגות, הן בהנהלות של הברות ובתי-חרושת הן באסיפה הלאומית.

ההנהגה המהפכנית, שעמדה על השפעתיו של המעמד החדש בשטח המדיני כמו גם בשטח החברתי והכלכלי, דאגה להקצרות לא-פחות מ-50 למאה מכל עמדות הייצוג לפועלים ולאיכרים, דבר המקנה להם משקל שווה לרכושנים הלאומיים, למעמד הפקידים ולאינטליגנציה המהפכנית גם יחד.

הכרה מהפכנית

אבל סכנותיו של "מעמד חדש", הקשיים הנובעים מעודף-האוכלוסים, התהום בין העיר והכפר, ומעמדן דר-המשמעי של הנשים אינם אבני-הנגף היחידות אף לא העיקריות בדרך הגשמת האידיאלים של המהפכה. מעל להם ומעבר להם ארבה תמיד השאלה של מה-שקרוי לפעמים בפי המשטר הכרה מהפכנית בקרב ההמונים, ובפרט בדור החדש. אבל דומה כי המסע להחדרת הכרה מעין זו מעולם לא עשה חיל רב—ודבר זה נכון לגבי הדור הצעיר לא-פחות מאשר לגבי ההמונים בכללם. מעטים מאד המחקרים השיטתיים שראו אור בנידון, אבל כדאי לציין מחקר אחד צנוע למדי. המדובר בסקר הערכים שבהם מחזיק הנוער המצרי, המצביע על התנדדות שחלו בערכים אלה בין השנים 1957 ל-1962. הסקר נערך על-ידי ד"ר מוחמד אבראהים קאד'ם, מרצה בבית-המדורש-לבנות בקאהיר, והוא ביקש להראות מה השתנה בדגשים בערכי הנוער בחמש השנים הנסקרות ולהציע כמה הסברים לתזווות אלו. כבסיס לעבודתו מנה ד"ר קאד'ם 63 ערכים מעין אלה, נחלקים לאחד-עשר סעיפים—מוסריים, חברתיים, אישיים, מדעיים וכלכליים. הערכים המוסריים, למשל, כוללים ערכים כגון דת, צדק ומסורת, ואילו החברתיים כוללים מין, משפחה ועבודה. שיטתו היתה פשוטה למדי. ב-1957 חקר 40 בחורים ובהורות שלמדו באוניברסיטאות ובשאר מוסדות של השכלה גבוהה ורשם את קורותיהם האישיים, ניפה את הערכים שבהם החזיקו ומיין אותם לפי הסעיפים שלמעלה. כעבור חמש שנים שב וחקר אותם תלמידים עצמם, בירר מה השינויים שחלו בעמדותיהם, והכין את הסקר ההשוואתי שלו. מסקנתו העיקרית של ד"ר קאד'ם נוגעת בהשפעה המכרעת של התנאים החברתיים והכלכליים על הערכים המקובלים בחברה. בתחום הערכים המוסריים, למשל, עמדה

ה"דת" במקום השני ב־1957 בתוך אחד־עשר הערכים שפורטו בסעיף זה. ב־1962 עמדה במקום הראשון (30% אצל תלמידים ו־16% אצל תלמידות). ה"צדק", שעמד במקום הראשון ב־1957, ירד למקום השני ב־1962, והפופולריות שלו אצל הבחורות ירדה כמעט עד למחצית ממה שהיתה חמש שנים קודם־לכן. ד"ר קאד'ם מתרץ ותופעה זו בעובדה שהתנאים החברתיים ב־1962 נעשו יפים יותר לייצוב הערך הדתי, ואילו עקב ההתקדמות שהשיגה החברה המצרית בשטח החברתי, ובהישגי הנשים, "פחת הצורך של האשה בצדק ומתוך כך ירדה הערכתה כלפיו".

"מסורת", מצד שני, נשארה באותו מקום חמישי בו החזיקה ב־1957. עם זאת היו כאן כמה תזוזות מעניינות ביותר. כי בעוד אשר חמש שנים קודם תפסה אותו מקום אצל בנות ובנים כאחד, הרי עתה תפסה 25% אצל הבנות ורק 4% אצל הבנים—ומכאן מסתבר ששיעור ה"אבולוציה" אצל התלמידים גדול פי־ששה מאשר אצל התלמידות. בקבוצת הערכים החברתיים נשארה "האהבה למשפחה" יציבה: 50% ב־1957 ו־49% ב־1962. ההתפתחות הסוציו־כלכלית לא השפיעה אפוא על הערך המסוים הזה.

ה"מין", לעומת זה, גילה נטייה של ירידה אצל הבנות. ב־1957 היה האחוז שווה, אבל בשנת 1962 היה האחוז 15 אצל הבנות וכמעט כפליים אצל הבנים. "התאפקות" מינית כערך היתה מקובלת על הבנות הרבה יותר מאשר על הבנים. בעיני ד"ר קאד'ם מלמד הדבר על מצב של מבוכה נפשית שלא כדאי להמשיך בו. "בית־הספר יכול לסייע לפתרון על־ידי מתן חינוך מיני בריא".

התפתחות שנחשבה מחרידה עוד יותר היתה זו שנתרחשה בקבוצת הערכים האישיים או הסובייקטיביים. ב־1957 תפסו "חכמה" ו"תבונה" מקומות ראשונים, ולאחריהם "התנהגות" ו"עוֹה־החלטה". ב־1963 קפצה ה"התנהגות" האישית למקום הראשון, ואילו החכמה והתבונה באו במקום השני. אמת, הבנות הן שהכריעו כאן את הכף לטובת הגיזונים החיצוניים, אך בעיני ד"ר קאד'ם נשאר הדבר מקור לדאגה. דומה כי גם "עוֹה־החלטה" ירד בדרגה, ואצל הבנות מקובל היה עכשיו כפליים מאשר אצל הבנים.

"עבודה" כערך הוסיפה לתפוס ב־1962 מקום שלישי בין הערכים הכלכליים, אבל מידת הערכתה ירדה מ־20% ל־11%, התפתחות שלדעת ד"ר קאד'ם הציבה על כמה ליקויים במערכת החינוך, השמה את הדגש בהלכה יותר מאשר במעשה. מעודדת יותר היתה ירידתו של "רכוש" כערך מן המקום הרביעי לחמישי. לדעת ד"ר קאד'ם היתה זו תוצאה מהגשמת הסוציאליזם, שחיוקה את הרגשת־הבטחון של היחיד.

ספרים

מיכאל שלי

קורא הנדחף תועה ומתלבט במבוך פרשת החיים, הזוויות החוזרות וקטעי-הזכרונות— שמגיש לו, בכשרון רבירושם, עמוס עוז ברומן החדש "מיכאל שלי"— עט על סיומו כמוצא שלל רב ופורק מעליו את המבוכה, הסיוט והזעם, בקביעה כי הגיבורה היא מסורפת שיש להחיש לבית-המשוגעים לתועלתה של החברה כולה, שהיא עורגת לכליונה בידי אויבי-היומיום שלה, מאמץ הפיענוח של סתומות היריגוריה והזווית של גיבורת הרומן— חנה גונן-גרינבאום— הנסיון לאחות את קרעי הפרטים האוטוביוגרפיים שאותם היא רושמת בסיקחון אך בערבוביה, ויותר מכך הרעיון המתבקש בסיומו-שיאו של הרומן, המשול להתפרצות-געש מהממת וצפויה כאחת, עשויים להסיח את תשומת-הלב מן ההישג הספרותי הוודאי של עוז, ושל הספרות העברית הצעירה, כי עיקר הישגו של הרומן, כך נראה לי, אינו דווקא תשבץ המשמעותות הפסיכולוגי, התובע עיין מדוקדק לעצמו, אלא התיאור המשכנע של נתח חי מן ההווה הישראלית בשנות ה-50, על מגוון טיפוסיה המוכרים כל-כך, המעוצ' בים כאן כדמויות חיות ושלמות; ובעיקר תיאורה של ההווה הירושלמית, העיר, שכ" נותיה ותושביה, שהם כאן גם רקע חיצוני וגם חלק מן המהות הנפשית. עמוס עוז אינו נרתע הפעם מקרוא לדברים בשמם, מלתאר נופים, שכונות ורחובות קיימים, מלהזכיר דמויות היסטוריות אמיתיות.

גם לעלילה החיצונית, המופיעה בהפסקות הקצובות של ההזיות והזכרונות, קיום חי בפני עצמו, לא רק כמסגרת לעלילה הפנימית. מעידה על כשרונו הסיפורי של עוז

• עמוס עוז: מיכאל שלי; עם עובד / ספריה לעם, 1968; 198 עמ'.

דווקא היכולת לעצב, עד לפרטי-הפרטים, את המסגרת המשפחתית הנדושה כל-כך של בני-זוג המשעממים זה את זה: חוקר גיאר לוגיה ועוררת-לגוננת, שנפגשו בדרך-מקרה, וכמו בדרך מקרה נישאו וילדו ילד, והם חיים זו בצד זה עשר שנים.

הישג חשוב לאפחות שראוי להזכירו הוא ההישג הלשוני. אם בשני ספריו הקודמים נצמד עוז בשקיקה אל המלה ההדורה והמהדהדת הגה לשונו של הספר שלפניו— כמת-בקש מדרך כתיבתה של נפש סעורה שרוי דים בה זכרונות ותשוקות עוממים ועם זאת היא משכיחה וחדת-עיני-וביטוי— היא שפוטה, חיה ושוטפת. יתר על כן: המשפטים הקצרים, הקצובים, כמו ממריצים את הקריאה ומתגעשים לפרקים בקצב המזכיר גלים העולים זה על-גבי זה בהסתערם להתנפץ אל חוף. כך צמד תאומי-החבלה הערביים, שהיא עורגת לבואם המשחרר: "חי ורוחש יבוא יטיח אותי ארצה ירוס אל תוך גופי ינהם ואני אשיב צעקה אהיה שטופת אימה וקסם ותענוג אועק אבער אמוץ אותו ערפדית ספינה טרופה חנה שיכורה אהיה בלילה בבור או אלי, אשיר אגעש אצוף אהיה מוצפת אהיה סוסה מקציפה רוחפת בלילה יקלחו המים להציף את ירושלים השמים יהיו נמוכים עננים באדמה יגעו והרוח תשתגע בעיר" (ע' 148).

לא כאן המקום לתאר את קורות-חייה של חנה גונן-גרינבאום, על סתומותיהן ופרטיהן, המחפש בהם את פשר מצבה הנפשי, ראוי לו שיזכור משפט החזר-ונשנה מפי חנה ומיכאל: "אנשים צריכים להיותר מאד כשהם משתמשים במילה סיבה..." (ע' 131). אלה חייה של מעין מאדאם בובארי, אינטלקטור אלת ומודרנית, המתנהלים במסלול שיגרת וחדגוני ואינם מזכים אותה אפילו בעלילת-אהבים אחת, מלבד אהבתו הבתולית של בן השכנים הכותב לה שירים; שאינה מוצאת קשר אל משפחתה ושכניה, המתרחקים ממנה יותר ויותר, ואינה מוצאת סיפוק בחיי-נישואי איה. אולם היא עצמה ביקשה חיים כאלה, עם בעל סבלן וסלחן השקוע במחקרו היבש-ני: "אני לא ביקשתי לי גבר פרא. ומדוע

רתה ומורכבותה. מאורעות ילדות ומלחמה הרחיקו ממנה את התאומים, את שנות־חייה היפות ביותר, את רגעי הסיפוק והריגוש היחידים, והיא משתוקקת אל אותם ימים. לא ההיות ולא המלים אינם מסייעים לה להיחלץ מטבעת־החנק הסוגרת אליה; "אכל לא רק מלים נותרו לי. עדיין יש בכוחי להסיר מעול גדול, להסב את דלתות הברזל. לשלח לחפשי שני אחים תאומים. יחליקו לפשוט בשמי על־פני מרחב הלילה. אני אשסה אותם... ואז, לפתע ולא לפתע, תרעם אֶבחת התפוצצות עמומה. ריצוד־אור יבליח באופק המערבי. קרעי הדים נמוכים יתגלגלו בנקרות־ההר. והתפרצות של צחוק שותת. עז וסוהף זמרטיט... ועל מרחבים גדולים תרד שלנה קרה" (ע' 198). השיבה וההצלה תבואנה במפולת; בקריסת חומות, בהרס הסביבה כולה; בטירוף של שכרון־חושים מסעיר ומענג ומכאיב.

אפשר להתווכח עם המחבר ויכוח פובליי־ציסטי־עיוני, אם התפרון שמצא יאה לימים אלה במיוחד; אך אין טעם, כמדומה, לפשר פש אחר הזדהותו שלו עם גיבורת הרומן. מנקודת־מבט ספרותית, "מיכאל שלי" הוא אחד ההישגים החשובים של הספרות העברית הצעירה וציון־דרך בכתיבתו של עמוס עוז.

ש. י.

מכתב בחולות

אחד מקבצי הסיפורים הטובים ביותר שראו אור לאחרונה הוא, בלי כל ספק, "מכתב בחולות" של ישעיהו קורן, אך הרצנויה העברית פסחה עליו כדרכה. על־הרוב מחוסר השגה או פשוט משום שלכותב לא היו כנראה הקשרים הדרושים, והספר נשאר מן נח בארונות־הברזל של עורכי המוססים של העתונות היומית. ישעיהו קורן הוא מספר בוגר, בעלי־יכולת,

* ישעיהו קורן: מכתב בחולות; הקיבוץ המאוחד, 1968; 168 עמ'.

אני ראויה למועקה" (ע' 40). מפלט מפני עולם משעמם ומחניק זה שמסביבה, הרחוק וזר לה, הם הזיות ורשימת־הקורות. אותה כתיבה היא אמצעי לשיחורר מן המועקה, היא נלפתת אל הזכרון והמלים "כפי שאדם נצמד אל מעקה גבוה" (ע' 59). היא יודעת כי מחיצה קרה ובלתי־חדירה חוצצת בינה לבין האחרים, אולם רצונה שתהיה זו מחיצה של זכויות שקופה שאפשר לצפות מבעדה בכל ולהבין הכל. ניתוק זה לא הקהה את חושיה; אדרבה, הוא חידד אותם והעניק לה רגישות לפרטי־פרטים, אף לאירועים פעוטים, חסרי־משמעות לכאורה. "דומים ודומים הימים. מאומה אינני שוכחת. לא אפקיר גם גרגר לציפורני הזמן הקר. אני שונאת אותו. כמו הספה, הכורסאות והווילונות גם הימים הם גיוונים רכים של צבע אחד"; וכך היא מגלה פתאום כי בדברים הנחים, שלמים־לכאורה, עוברת זרימה פנימית סמויה המשנה אותם בעקיבות ובהתמדה. מצד שני, השקיעה בעור לם־ההיות היא כנפילה למשכב. מפעמת בה התשוקה להיות חולה אנושה, כמו שהיתה פעם בימי־הילדות. "כאשר החלמתי בסוף החורף ידעתי טעם גלות. אבדה לי אלכימיית הכפשים, סגולתי לצוות על החלומות שיוסיפו לשאת אותי אל מעבר לקו היקיצה. עד עתה חשה אני כטעם מפולת בכל יקיצה. ואני לועגת לעצמי על הערגה העמומה להיות חולה מאד" (ע' 17). בהזויותיה, הלוקחות אותה אל ארצות ונופים רחוקים של סיפורי־הרפתקת וקסמים, מושל בחוזק־יד זכר התאומים הערביים, חליל ועויו, ידידי־ילדו־תה.

בנקודה זו ראי להרחיב מעט את הדיון, שהרי עתידה היא להסב אליה הרבה תשומת־לב. כשלעצמי איני סבור שחנה גונן באה ליצג קבוצה חברתית מסוימת בחברה הישרא־לית, שחבריה, העומדים מול סתירה אכזרית שבין אידיאלים גדולים ומציאות הקיים, נוטים, בסופו של דבר, להרס עצמי ולאומי. אילו כך היה הדבר ודאי שומעים היינו מפי הגיבורה דיבורים מפורשים, פחות או יותר, שעניינם פוליטי. בעייתה היא בעיה אישית־עצמית, שפתרונה קיצוני כל־כך משום חומ־

אחרי שהדייר היה הולך לעבודתו, מסלקת אל הרחוב את עקבותיו יחד עם עליהצפ" צפה המרשרשים ומחטיהאורן שנפלו בלי" לה. האדמה היתה נשאת חלקה וקשה. אחריהצהריים היה הדייר חוזר מהעבודה ומשאיר את עקבותיו בחול הדק שכיסה את האדמה הקשה" (ע' 40). ושוב החול בסי" פור שעל שמו נקרא הקובץ כולו: ב"מכתב בחולות" רואה הפושע השב אל מקום מט" מונו "כיצד מטשטשת הרוח את עקבותיו ומכסה את הבור הסתום בשכבה דקה של גרגרי חול" (ע' 17).

עד כאן מעקב אחר אחד מרכיבי הסיפורים של הקובץ. כמובן, יש בסיפוריו של קורן רבדים נוספים, שבהם משמעות לכל מעשה ולכל פרט. זכותו ולכבודו ייאמר כי המש" מעויות הסמליות בסיפוריו נובעות מתוך הדברים ואינן מורכבות עליהם; ובלוי ספק זו אחת ההוכחות החותכות לכך שעומד לפנינו פרוזאיקן חשוב כבר מקובץ סיפוריו הראשון, שנשימתם מורה על נשימה אפית שוודאי תביא בעקבותיה רומן אמיתי.

פשר עגנון

סביב יצירתו של ש. י. עגנון—מהופעת "עגור נות" ב'1909 ועד הופעת "האש והעצים", הכרך השמיני של כתביו המכונסים—נוצר מחקר מדעי־בקרתי רב־מידות שרק חקר ביאליק קודם לו אולי בתולדותיה של הבקר" רת העברית. מאז ימי ברנר וברדיצ'בסקי משמשת יצירה זו מקור שאינו נדלה למח" שבה בקרתית מתחדשת, ההולכת ומאירה פ"ינמון זה בלי הפוגות. בבקורת עגנון אפשר להבחין במפנים אחדים הבאים תדיר סמוך לאחר פירסום יצירה כלשהי מיצירותיו. כל הופעה שכזו חייבה את הבקורת לחולל מפנה בגישתה, לבדוק את כליה, לסגת מקביעות פסקניות, ולנסות להקיף מחדש את היצירה כולה.

* משולם טוכנר: פשר עגנון; הוצאת אגודת הסופרים ליד מסדה, 1968, עמ' 284.

המצליח בכל אחד משמונת סיפוריו ליצור מיתח סמוי שאינו פוסק. אין המיתח יציר ההתרחשויות החיצוניות אלא מקור בניגוד שבין הבהירות המסנוורת של המסופר, הכ" טוב בלשון מדויקת ותכליתית, לבין שבירי אי־הבהירות המשולבים בתוכו, המגלים טפח ומכסים טפחיים, ומקורם בראשית שאינה כתובה, שהיא הסיבה להתרחשות המסופרת, ובאחרית שאינה כתובה אף היא, והיא התר" צאה ההכרחית של האירועים המסופרים.

כל סיפור של ישעיהו קורן הוא בבחינת תמו" נה אחת, אמצעית, הנחשפת מתוך סרט ארוך של תמונות המוכרות אך למחבר, ומעט" מזעיר נגלה לקורא מתוכן, לשבריר של רגע, במהלך הסיפור. המיתח המלווה את קריאת הסיפורים משול למיתח הפוקד את מי שרואה עקבות אדם על גבעת־חול. נותרו העקבות בלבד, והם עצמם מיטשטשים והול" כים על־ידי הרוח. לא בכדי השתמשתי במשל העקבות בחול: החול המכסה במחזוריות אכ" זרית, ללא לאות, על ההתרחשויות שהיו, חוזר בוואיאציציות שונות ברוב סיפורי הקר" בץ שלפנינו. החול הוא הכוח עמו המספר נאבק, בנסותו לתאר את העקבות שעוד רגע ויאבדו, או לחשוב את אשר כבר הספיק החול לכסות.

כך בסיפורו "בת השוטר", שבו המספר המ" בוגר שב אל מושבת־ילדותו, שפעם כיסה החול את רחובה ועתה מכסו האספלט. "בין רחובות הומיאדם עבר הרחוב שלנו, אלא שהוא המה גרגרי־חול; אפילו כביש לא סללו בו... בבוקר היה צל הברושים על הרחוב והיינו בחול—היינו מגלים את החמרה שמ" תחתיו, חופרים בורות עמוקים בעומק של יד", וכך ב"אניות גפרורים", שם "החול הוא רך והוא ליטף אותו. טמן את ידו בחול, הרים מלוא החופן ופיזרו לאט־לאט על רג" ליו, החול ירד כחוטים דקים אוריריים של אור לבן, שהשמש מותירה לאחר הטביעה. שכב על גבו, התרומם והביט אל מיטבע גופו בחול, בעט בדמותו אשר בחול, רמס את דמותו אשר בחול, ונעלו מלאה גרג" רים" (ע' 30). וכך חוזר החול ב"גברת פר" גל", המכסה את חזרה של הגברת "בבוקר,

חיים של שומרי־דת" והעמיד את עגנון בצור מת הווייתנו ובתודעתה המפוקחת. הוא אף הוכיח כי לשונו של עגנון, שנאשמה במאניי־ריוס ובסטיליזם, היא חלק אימאננטי מן היצירה. "בראשית היה הנבון" קובע סדן, ועגנון הוא בן דורנו "שעבר כל מדוריו והוא כשר מבשרו ועצם מעצמו, נפש עברית מוֹ־דרנית בעומק פירכוסיה והיא נמלטת מבליט סיכסוכיה, מעצמה". בריחה זו לעולם־האבות היא כבריחת ביאליק לבריכה או לילדות ושל טשרניחובסקי לאידיליה—אלא שבריחה זו לעולם־האבות נובעת מאי־היכולת לעצב את דמות עצמו. אם כה ואם כה, יצירתו של עגנון היא חלק מיצירת אנשי הדור ו"עירום ותהום שנגלו באומן ובפוצ'פ נגלו בכוצ'ץ". והופעת "סיפור פשוט", "אורח גטה ללון" ו"תמול שלשום" בשנות ה־30 וה־40 מזימה את הבקורת ומחייבתה לִדון מחדש ביצירה, לת־הות על קנקנה, לעמוד מחדש על סיבן של יצירות אלו, שבהן—בניגוד לקביעה הראשוֹ־נה—מתעצמת דמות המחבר ומתפורר עולם־האבות.

ב־1942 מחולל ברוך קורצווייל מפנה נוסף במחקר העגנוני, בפירושו ל"פת שלמה"—מסיפורי "ספר המעשים"—הוא עומד על ה־צורך "לדון על עגנון מתוך הפרסקטיבה העולמית של בעיית הסיפור בן זמנו".

משולם טוכנר עומד כמתנגד לאינטרפרטציה של קורצווייל, "השולל בתוקף פיענוח טכס־טואלי של סמלים, מתוך הנחה שהם פרי מי־תוס איש־קפריסי ושהיצירה אינה נבנית מהם ולפיכך פסור החוקר מלפנחם, מסיקה את מסקנותיה על יסוד שיטה של חיפוש ו־זיהוי מוטיבים 'תאורטיים תבניתיים' וקטיגור־ריות נפשיות אוניברסליות ביצירה, מוטיבים כאלה הם: הבית המעורער, הנדודים שאין להם שחר, וכמפלט שאין מוצא—הארוס ה־ארכאי־המאגי, המוות וכיוצא באלה. גישה זו, שאינה מבחינה כלל במישור הלגנדרארי־היס־טורי וברמזיו הרחוחיים היהודיים—שהם הם, לאמיתו של דבר, נושא הפיענוח המחייב—

רואה, אפוא, בהווית המציאות של הסיפור הוויה ריאלית נוכחית, הווית חיים אירופית בגילוייה המודרניים המעורערים. הגיבורים

כשנה לאחר מותו של משולם טוכנר הופיעו במקובץ מאמריו על יצירתו של עגנון, שהם בחזקת שלב נוסף בבקורת, שנדרש "עם התעצמות היצירה והתבלטות תכניה העיוניים ותבניותיה הצורניות... הקורא תבע והחוקר ראה עצמו נתבע לספק פשר חד־משמעי לכלל היצירה, ובמיוחד ליצירות הפרובלמא־טיות... וביתר מוחשיות: כלום תיאר זהר או תיאור סולד של ארחות־חיים היסטוריים או אקטואליים ביהדות הם פרי עקרונות דת ומסורת, או פרי השקפות־עולם אירופיות מודרניות, או לא זאת ולא זאת, אלא התיאור לחיוב או לשלילה של החיים והדמויות ברוב־צדדיותם ומסכת הסמלים העוספת אותם הוא פרי אדישות אידיאולוגית של אמן, לשם מיצוי שלמות אסתטית אויביקטיבית" (פשר עגנון, ע' 200).

טוכנר סוקר בספרו את השלבים השונים ב־בקורת עגנון. ברנה, השבוי בדפוסי יצירתו, קובע על "והיה העקוב למישור" כי "אם יש מקום בשפה בלתי־מדוברת כשפתנו לאֶפוס עממי אמנותי הרי ש"י עגנון הוא אחד מ־גדולי יוצריו", ואין הוא מבחין בטבעה וב־אפיה של היצירה שעתידיה להתפרש אחר־כך כאתת מיצירותיו האינטלקטואליות של עגנון. אולי טבעו של הדור ההוא שכך ראה יצירה זו, ולמרב־הפלא הרי ברנה וברדיצ'בסקי, ששורשי הווייתם היה בהתלבטות "בין שני העולמות", אינם חשים בפרובלימטיקה הגנוֹ־זה בנבכי יצירתו של עגנון. מבקרים נוספים באותו דור אף הם רואים כך את היצירה. ד. א. פרידמן קובע בתרפ"ד ב"השילוח" כי עגנון הוא "מומחה רק לקפוא ועומד, שעול־מו מעור אחד, עולם שקט נח—אין נסתרות, רק נגלות, רק היצונית... אינו יודע עולמם של בני הדור... שהוא סרסורם של יראים ושלמים... וא.מ. ליפשיץ קובע בתרפ"ו שעג־נון הוא "סופר בעל שקט של תמימות שאינו מעולמנו... החי את אלה החיים (חיי המסורת) ברוחו ובדמו והם לו אמת יותר מהחיים ה־קרועים של ההווה".

ב־1931 חולל דב סדן את המפנה בבקורת עגנון בחסלו את הבדוטה שעגנון הוא "אמן יוצא־דופן" המבקש "דרך תורה אל דרך־

ופליט לבד מעשרים וארבעה הספרים המקור דשים, שאינם כוללים מן הלשון אלא אותן המלים הדרושות לעניינים שהספרים הללו דנים עליהם" ("שירת ישראל", תרגום בן ציון הלפר, עמ' גט—o).

ממחדל זה נזהרו אפוא יהודי ספרד והם נחלצו לחבר ספרי דיקדוק ומחקר בענייני לשון ואף קבעו חוקים לשירה ולאסתטיקה, דבר שלא נודע קודם בעברית. תחת שלטון המוסלמים, משאך הוסר עול הנצרות מן היהודים, זכתה הלשון העברית לפריחתה המזהירה ביותר מאז חורבן הבית. השירה והפרוזה העברית בספרד חידשה את פני הלשון, שנשתמרה עד אז בספרי תפילות ופיוטים, והחדירה אל חוויות החיים החדשים. בצד שירת הקודש שאף היא הגיעה לשיאים חשובים, פרהה שירת חול, שהקיפה את כל תחומי החיים בספרד של אז ונכנסה אפילו אל הקרבות ושדות הקטל (שירת המלחמה של הנגיד¹). התחוללה אז מהפכה גמורה בתולדות התרבות העברית, שהעלתה את המשוררים — כדברי פרופ' חיים שירמן — לדרגת יוצרים מקצועיים. בהשפעת החברה הערבית קמו מן השכבה האמידה של היהודים נכבדים ונדיבים, אשר תמכו במשוררים ופרשו עליהם את חסותם ובכך נתנו ידם להעלאת קרנה של השירה ושיחירותה מן הצמידות אל בתי התפילה.

לוי אבן־אלתבאן חי בספרד בתקופתם של יהודה הלוי ומשה אבן עזרא. (תארונו מזכירנו בספרו "כתאב אלמוחאצ'רה ואלמודאכ" רה" בין טובי משוררי ספרד ומדקדקיה); אבל משיריו לא שרדו אלא מעטים, ורבים מהם יוחסו לשני המשוררים הגדולים הללו. בספר שלפנינו כונסו כל השירים שכבר זוהו, והם בסך־הכל 72 שירים וקטעי שיר (ביניהם קטע בן בית אחד בלבד). רובם ככולם שירי־קידוש שניפרת בהם השפעתם של משוררי דורו והדור שלפניו (אבן גבירול). אבל אין הם נופלים מהם. גם בפיוטי, שעי־קדם מעשה־משור של פסוקים מן המקרא, לא נעדר ייחודו־העצמי, ובאחדים מהם התעלה לדרגה לירית נאותה. בשיר "לבשי בת נדיבים" (ע' 79) שם הוא בטי אלוהים, בתוך

אף הם במודע ובמוטעם אנשי אירופה ללא ייחוד יהודי מסוים. מהותם הנפשית ונוהגם מפגינים את המשבר הטיפוסי בערכי הרוח ובמידות המוסר בעולם—את המשבר האכסטינציאלי" (ע' 201).

לעומת זאת יוצא טוכנר מן הקביעה שעגנון הוא בראש־ראשונה סופר שאיבתו מן המקורות היהודיים ישירה והכרת הקשרים בינו לבין המקורות היא המפתח לעולמו. לשם כך הוא יוצר כלים לפיענוח טקסטואלי מפורט לפי מערכת המידות והנתיבות שהסימבוליקה המיסטית בתורת הח"ן נדרשת בהן, כגון רמו, סוד, גוטריקין, ושבתוספת הסתמכויות על אסוציאציות היסטוריות ואקטואליות הם חושפים, מתחת לשכבה החזיתית־האגדית, את הריקמה הבסיסית של הסיפור—היא הריקמה האינטלקטואלית־המיטאפוזית. הסיפור דן בגלוי ובסמוי שבטקסטים המקודשים ביהדות—בתורה ובקבלה—ובויקתה של היהדות החילונית אליהם. ההיסטוריה הרוחנית של העם היהודי וההיסטוריוסופיה משמשות יחד בהבלעת חומר עובדתי ואידיאי רב. ב"פשר עבנון" נותן לנו המחבר כלים אחדים לצורך פיענוח זה, ולולא הקדים המוות והכריעו אפשר שהיה יוצר מערכת שלמה להבנת עולמו של עגנון. "שבלי פיענוח הטכניקה של הפנים האחרות" אין להבין חלק נכבד מיצירתו.

ח. ב.

שירי לוי אבן־אלתבאן

בספרו "כתאב אלמוחאצ'רה ואלמודאכ'רה" כתב משה אבן־עזרא: "אבותינו הקדושים ראויים לנויפה על שהתרושלו לשמור את לשונם העברית ולא הקפידו להתחזק בה, ולא השתדלו לחזק בספר את כל קורותיהם ודברי ימיהם ואת אשר עבר עליהם ולא נשאר לנו מן השפה העברית שום שריד

• שירי לוי אבן־אלתבאן, המהדיר דן פגיס; הוצאת האקדמיה הלאומית הישראלית למדע; עים; ירושלים, 1968; 195 עמ'.

אחרים לא־נודעים או שהיחה זהותם מוטלת בספק. פגיס לא הסתפק בהערות־השוליים מתחת לשירים, ובסוף הספר צירף רשימה ביבליוגרפית מפורטת, מפתחות של מקורות בכתבי־יד ובדפוס, לוחות חריזה ומשקלים ושני גספחים בעלי חשיבות ממדובה ראשו־נה, בהם הצביע על מקורות רעיוניים לא־יהודיים שהשפיעו על שירת אבן־אלתבאן ובגידורו.

חקר שירת ספרד, שהחל בימי ההשכלה, ראו־שיתו החדשה בארץ־ישראל במחקריו החשו־בים של דוד ילין. מאז ועד היום הופיעו כמה ספרים שעניינם כינוס השירה הזאת, זיהוי מחבריה, קביעת מקורותיה וכיו"ב, ואחד החשובים בהם הוא, כידוע, "השירה העברית בספרד ובפרובאנס" של פרו־פ' שיר־מן. ספרו של דן פגיס העמיק אמנם את חקר שירתו של אבן־אלתבאן, אך לא הרחיק מתחום הכינוס והפירוש שבו עסקו קודמיו, ושמא ראוי להדגיש כאן ששירת ספרד עדיין לא נחקרה מצד ערכיה האסתטיים, מקורות ההשפעה הלא־יהודיים (מוסלמיים, יווניים ועוד); וכן לא פורסמו עדיין מחקרים השוואתיים בינה לבין השירה הערבית בת־זמנה, העשויים להעמידנו על מקומה וחשי־בותה במסגרת שירת תקופתה. דן פגיס אמנם התחקה על מקורות לא־יהודיים בגספחיו, אבל דיגנו עסק בשני רעיונות בלבד ואין בזה, כמוכן, כדי למצות את הנושא. דומה, כי הגיעה העת לפירסום מחקרים השוואתיים, כי שירה זו ידועה לנו כבר, פחות או יותר, וגילויים נוספים לא ישנו בהרבה את דמותה. גם ציון המקורות המקראיים כבר מוצה בספ־רים שפורסמו עד כה ושוב אין בו משום חידוש.

דן פגיס סידר את השירים על־פי תכנם ולא על־פי הסוגים המסורתיים. בדרך זו נהגו לראשונה ביאליק ורבינצקי בדיואן של אבן־גבירול, והיא הולמת יותר את טעמו של הקורא הלא־דתי. עבודה מרובה הושקעה בספר, והיא ראויה בהחלט להערכה.

ש. ב.

השאר, את הדברים האלה המופנים אל כנסת־ישראל: "יושבת בלביים דומה / בת ציון שבויה / עוד רבו בני שוממה / שימעי זאת, עניה / אם שכרת מיין־חממה / הן כוסך רוויה / ופלגות דבש עם חממה / ולטובה זכרתך / אם תשכח ימיני א' / נוכי לא שכחתיך". אשר לשירת־החול שלו הריהי מועטה, מן־הסתם, ומה שכונס ממנה בספר הוא בסך־הכל שורות אחדות, שאינן מעלות ואינן מורידות מערכו כמשורר.

משך שנים רבות נודע אבן־אלתבאן בעיקר כמדקדק ומחבר ספר הדיקדוק "המפתח", שאברהם אבן־עזרא מזכירו בספרו "מאזני לשון הקודש". בין תלמידיו היה אבו אבי־רהים אבן־ברון, אחד המדקדקים החשובים של התקופה, שכתב ספר על הקירבה הלשו־נית בין העברית והערבית. אבן־אלתבאן נהג לחתום בשיריו את שמו "לקי", כמנגה הומ־נים והם, בראיית הבתים והמתרונות (אקרו־סטיכון), ומשום כך יוחסו בחלקם הגדול ליהודה הלוי והוכנסו לדיואן שלו. זיהוי שיריו קשה היה במיוחד נוכח ריבוי הגרסות, פיזור השירים במחזורים שונים, אבן־חל־קים מהם, ועוד. דן פגיס, המהדיר, מצביע על הקשיים בקביעת זהותם ומציין כי רק שירים מעטים בלבד אפשר ליחס בוודאות גמורה לאבן־אלתבאן. "אף־על־פי־כן אפשר לומר, על סמך בדיקת המקורות וההשוואות ביניהם, שהשירים המובאים כאן רובם־ככולם הם אמנם מפרי עטו" (ע' 7).

דן פגיס כינס בספרו את כל השירים שכבר זיהו והוסיף עליהם אחרים שזיהה אותם בעצמו ועוד המישה שזהותם עדיין מוטלת בספק. אחדים מן השירים העלה מכתבי־יד מן המאות י"ג־י"ה שהיו מצויים בספרד, פרובאנס, צפון־אפריקה, תורכיה, תימן ועוד. למעשה קיבל את רוב השירים מן המוכן ועיקר עבודתו התרכזה בפירושה המילולי, בקביעת מקורות וחילופי גרסות, בניתוחם הספרותי, בציון מראי־מקומות (בעיקר מן המקרא) ועוד. אבל די במלאכה זו כדי לזכות את המהדיר בשבחים על עבודתו השקודה והנאמנה; מה־גם שהוסיף עליהם

בימיו היתה קודם־כל היסטוריה פוליטית והאוריינטציה של ההיסטוריוגרפיה הרומית... היא אוריינטציה אתית¹.

אמת־המידה ההיסטורית של סאלוסטיוס היא ה"וירטוס": מעלות־נפש של מרץ, עוז־רוח, כבוד, יכולת, שקידה וכשרון, הבאות לידי ביטוי בפעילות מדינית וצבאית. באמת־מידה זו הוא דן ומודד מאורעות, אישים ותכניות, ואת הסיבת העיקרית להתחלשותה של הרפור בליקה הוא מוצא באבדן איכותה הרוחנית הישנה של האצולה הרומאית ובהמרת ערכי ה"וירטוס" באלה של תאוות־שלטון, רדיפת המותרות והכבוד בדרכי השחיתות, האלימות והפשע. "אך מששגתה המדינה בעמל ובצדק, מששהכנעו במלחמה מלכים גדולים והודברו בזרוע... משעקרה משורש קרתאגו... ונפתח חו כל הימים והיבשות, החל המזל מתאנף ופרע בכל. אנשים אשר על־נקלה עמדו בעמל, בסכנה, בתלאה ובצרה, היו להם הפנאי והנושר, הרצויים בנסיבות אחרות, למעמסה ולהוה; כך גברה תחילה תאוות הממון, לאחר־מכן תאוות השלטון, ואלו היו כְּאִבּוֹת לְכֹל הַרְעוֹת כּוֹלֵן; שְׁהָרִי רְדִיפַת הַבְּצַע שִׁיחַתָּה אֶת הָאֲמוּנָה, הַיּוֹשֵׁר וְשֹׂאֵר הַמִּידוּת־טוֹבוֹת; תַּחַת כָּל אֱלֹהֵי לִימְדַה יְהוּדוֹת, אֲכֹרֵי רִיזוֹת, זִילְזוּל בָּאֵלִים וְשִׁמְתַת הַכֹּל בַּמִּיקַח וּמִמְכָר. רְדִיפַת הַגְּדוּלָה אֵילְצָה אֲנָשִׁים רַבִּים לִיהַפֵּךְ לְאֲנָשֵׁי־כּוֹזֵב, שְׂאִין פִּיהֶם וּלְבָם שׁוֹיִם, הַדְּנִים יְדִידוֹת וְאִיבָה לֹא לְגוֹפֵן אֶלָּא עַל־פִּי טוֹבַת עֲצָמָם, וּמִבְקִשֵׁי לַהֲיוֹת טוֹב־יְפִינִים מִלַּהֲיוֹת טוֹב־יָלֵב, תַּחֲלִילַת גְּדֹלוֹ מוֹמִים אֵלֶּה מִעַט־מַעַט, וּפְעֻמִּים אֵף הַטֵּטֵל עֲלֵיהֶם עוֹנֵשׁ. אַחֲרֵי־כֵן, מִשְׁפָּסָה הַנְּנֻע כַּמְגִיפָה, וְשִׁתְנַתָּה הַעִיר וְהַצּוֹדֵק וְהַטוֹב בְּמִימְשָׁלִים הַפֵּךְ אֲכֹרֵי וְקִשָּׁה מִנְשׂוֹא" ("קאטילינא", י). זוהי תמצית השקפתו של סאלוסטיוס על הכוח המניע בהיסטוריה המדינית: התנוונותה של העילית המנהיגה מול השפע והשררה היא־היא התנוונותה של צורת השלטון הקיימת; שהרי בכל מקום ובכל זמן העילית היא שקובעת את דמותה של המדינה, חוקיה, מוסרה, ליכודה ויעדיה. התנוונות זו מוליכה היישר אל עירעור הסדרים, אל השחיתות והפשע, ואל אבדן החירות ומימשל העריצות.

סאלוסטיוס

מה יש בהן, ביצירותיו ההיסטוריות של סאלוסטיוס שנשמטרו והגיעו לידינו, שכדאי לו לקרוא הטרוך בבעיות המדיניות של היום? יום הסוער ואין לו ענין דווקא בפרטי המאורעות המתוארים, להתפנות לעיון בן? דומה כי התשובה הפשוטה והאחת היא: הרבה, ואפילו הרבה מאד.

גדולתה ונצחיותה של ההיסטוריוגרפיה הקלאסית הן בכך שהיא מדברת בשפה משלה ואל בעיות מיוחדות לה, ועם זאת בשפה הדוברת ברורות גם אליו ואל בעיות תקופתנו וקודמותיה, תמונתה של שיטת־מימשל רפובליקאית עתיק־ימים, בשיא כוחה; התפוררות אחדותו של גוף פוליטי רבי־עצמה; עלייתם של עריצים וקמילתה של החירות; גניבת־הדעת של סיסמות פוליטיות שגורות; התנוונותה של העילית המנהיגה; מאבק בין שכבות ובין אישים על השלטון ועל טובות־ההנאה—כל אלה הם תכנה של יצירת סאלוסטיוס כמו גם של הרבה חיבורים היסטוריים אחרים.

מי שאמון על ברכי ההיסטוריוגרפיה המודרנית ימצא בהסבריו של סאלוסטיוס למומיה של המדינה בת־זמנו פירכות הרבה, גלופות, ואף תמימות; אולם ההיסטוריוגרפיה הרוֹמית, זו הנכתבת בידי עושיה—האצולה הסינטורית—כדברי פרוֹפ' ח. וירשובסקי במבוא שהקדים לספרים, היא בעלת אוריינטציה אתית ופוליטית ולא כלכלית או סוציולוגית. "לפיכך מתוארים עניינים חברתיים וכלכליים כחלק של סיטואציה מוסרית ומדינית, אבל לא כבעיות בפני עצמן. אפשר כמובן להקשות אם ניתן להסביר כהלה במושגים אתיים את בעיותיה של תקופת תמורות וזעזועים מדיניים וחברתיים, תקופה של מתיחות מדינית, חברתית וכלכלית גדולה...

* סאלוסטיוס: מלחמת קאטילינא, מלחמת יגורתא, קטעים מדבריי־הימים; מרומית: שרה בדורצקי; מבוא: ח. וירשובסקי; הערות: י. שצמן; מוסד ביאליק, ירושלים, 1968: עמ' 183.

משסר פחד זה מהלבבות, מאליהן באו פרי צות ויהירות... וכך נתפלגו הכל לשתי סיעות והמדינה בתוך נקרעה לגזרים" ("יוגורתא", מא). מלחמת יוגורתא ומה שבא בעקבותיה אינם סיבה אלא גילוי של תוצאה; כשלו נותיה של הנוביליטס מחוץ, והאפשרות לקנות כל דבר ברומא, כעדות יוגורתא עצמו, עירערו את מעמדה מבית בפעם הראשונה. זה מאז התישבה המחלוקת הארוכה בין הפטריקים והפלבאים; הפרשים, יחד עם העם והטריבוניזם שלו, תמכו בהעלאת ה"הומו נובוס", מארוס, לשררה, הלז את הצבא הרומאי החדש, העתיד לשמש מכשיר פוליטי אדיר ומכריע בידי מתחרהו, סולה, ומאז מילא את התפקיד המרכזי בהשתלשלות המאורעות.

קשר קאטילינא, בשנת 63 לפנה"ס, שנת הקונסולט של מ. ט. קיקרו, לא היה אלא אפיזודה קצרה בהיסטוריה הסואנת של יובל השנים האחרון לרפובליקה. פירסומו בא לו יותר בזכות המיסמכים ההיסטוריים שנשמרו על-אודותיו, פרי עטם של ריביים פולייטיים: נאומי קיקרו נגד קאטילינא והמונגרפיה של סאלוסטיוס, בה אין קיקרו ממלא את התפקיד המרכזי כל-עיקר. קאטילינא, סינטור שנכשל פעמים אחדות בבחירות לקונסולט, ופעם אף ניגף מפני קיקרו ה"גר", והתרושש עקב כך, ניגד לנצל את שהותו של פומפיוס במלחמה של מיתרידאטס ולתפוס את השלטון מידי הנוביליטס השלטת, תוך ניצולה של השנאה בין עניים ועשירים ושימוש בסיסמה מאיימת והרסנית, שהלהיבה וגרפה אחריה תומכים משיכבות-העם השונות—סיסמת ה"טפולי נובאי", שמיטת-חובות כל-לית, יחד עם הבטחה לפרוסקריפציות (ניידים והחרמות) של העשירים. קיקרו הצליח לסכל את מזימותיו של קאטילינא, וזכה לתור אר "אבי המולדת", ועד סוף ימיו ראה עצמו מושיעה של הרפובליקה. קאטילינא עצמו נפל בקרב, וחבריו הקושרים בעיר גופה הוצאו להורג.

עניינו של הקורא מן השורה, שאינו בקי בכל רזי ההיסטוריה הרומאית ומכמניה, הוא קודם כל ביצירה המנוחת לפניו ובהשקפתה הפור-

סאלוסטיוס (35—86 לפנה"ס) הוא הראשון למחבריה המונוגרפיה ההיסטורית—יצירה שגרעיה מאורע אחד רב-ערך, או דמות אחת שכוללת משכמה ומעלה, לטוב או לרע, כשהמאורעות הרודפים ובאים זה אחר זה והקשרם אינם עיקר לה אלא רק מסגרת הם לאותם הקדמות ופרקי-בינים, המטים את הסיפור פעם-בפעם משטף מהלכו ומציגים את הגיגיו, המקוריים או השאולים, של המחבר, על המאורעות, סיבתם ולקחם. מלבד שתי המונוגרפיות נשמרו בידינו קטעים מספר מדברי-הימים וצמד מכתבים אל קיסר, בענייני ני מדינה אקטואליים, עם הצעות תיקונים, שמידת האוטנטיות שלהם מוטלת בספק. המונוגרפיה הראשונה, "מלחמת קאטילינא", קדם מה לשניה, "מלחמת יוגורתא", אף כי התרחשה זו האחרונה יובל-שנים קודם לקשרו המפורסם של קאטילינא. נראה כי לאחר גגילה בקשר את האיומה במורסות של מחלת הרפובליקה, קשר שהוא "מן הראויים ביותר לזיכרון בשל חידושו בפשע ובסכנה" ("קאטילינא", ד), ביקש סאלוסטיוס לחזור ולהתחקות ביתר-פירוט אחר שרשיה אין ספק כי מידת ההגזמה שורה בתיאורו את קשיי המלחמה וסכנתה לרומא, שהרי הרומאים צלחו ועברו זמנים קשים מאלה וסכנות גדולות מהתמרדותה של נומידיה, אלא שבמהלך המלחמה נגד בן-החסות המתמרד והחצוף נתגלע לראשונה הקרע המעמיק והר"ל בין האוליגרכיה הסגורה והמתנשאת, ה"אנשים החדשים", פשוטי-העם, ומעמד הביניים המתעשת של ה"פרשים". בפעם הראשונה, לדעתו, מנצלת האוליגרכיה של ה"נוביליטס" את קשרי החסות והפטרוניות שלה על מלכי-חסות, קשרים שיחד עם העצמה הצבאית הם דבק האימפריה, כנגד טוהתה של הרפובליקה כולה. מנהג מפלגות וסיעות, על כל דרכי הרע הכרוכים בו, קם ברומא שנים מועטות קודם-לכן בגלל השלום ושפעת הדברים... שהרי לפני חורבן קרתאגו כילכלו העם והסנאט הרומאי את המדינה יחדיו בשלווה ובמתינות ולא היה ריב בין האזרחים על התפארת או על השררה. מאימת האויב לא רחקה העיר מדרכי הטוב, אך

אהדתו לקיסר של השנים האחרונות, אולם יודע הוא כי העם והאימפריה אינם רוצים בהירות הנערצת עליו אלא בסדר ויציבות. אין בידו להציע תרופת תליקון החרוה, וכמי שחיינו בעבר מבקש הוא אחר סיבות הדברים. טבעי הוא אפוא שהעבר נראה בדמיונו כליל השלמות וטהרה המעלות, כפי שלא היה מעולם. הוא יודע כי סיכוסים בין מעמדות, כיתות ואישים היו ברומא תמיד; אולם עד חורבן קארטגו ב־146 תלוי מעל ראשה איומו של אויב מבחין, ואיום זה הוא שיצר ושמר את האחדות הפנימית, את ה"קונקורדיה", שהיא איזון בין ה"דיגיטאס" של המעטים וה"ליבראס" של הרבים. גם כאן מגזים סא" ליסטיוס בהרבה, ואף טועה, אך ההווה נראה בעיניו כה איום ומוזע עד שהעבר מצטלל ופגמיו מתגמדים.

כל קריאה, וקריאה חוזרת, בספרות ההיסטוריוגרפיה הקלאסית מזכירה שוב עד כמה איבדה הכתיבה ההיסטוריוגרפית של הדורות האחרונים את הלחלוחית של חיות התיאור והסגנון, ואף כי אין ההיסטוריה חוזרת על עצמה ושפתה אחרת תמיד, הרי רווחה אחרת היא; גם במרחק אלפי שנים נראים הדברים שעליהם כותב סאלוסטיוס קרובים, מוכרים ומובנים.

כנגד תרגום קלוקל שהופיע ל"מלחמת קאטי" לינא" בשנת שעברה (בצירוף מבוא שטחי), מתעלה תרגומה של שרה דבורצקי לשלמות של דיוק וצלילות; ואילו המבוא שהקדים פרופ' ת. וירשובסקי הוא מופת למבוא תמציתי, מאיר־עיניים, עניו, ואם זאת מקיף ומעמיק, חובב ההיסטוריה אינו יכול שלא להודות ל"מוסד ביאליק" על שהביא לפניו ספר נוסף ממכמני הספרות ההיסטוריוגרפית הקלאסית, בלבוש נאה.

נ. ב. א.

טעם השלטון

הספר נמצא בתחום שבין הריפורטאז'ה הטור בה לספרות, ויש בו סימנים רבים לכאן ולכאן. אין הוא רומן במובן המקובל, ונפשו

ליטית־האתית; שהרי לעתים קרובות נוטים לשכוח כי תהליכים היסטוריים אינם תוצר של מערכות כלכליות וחברתיות ונפיהן בלבד אלא אף של ערכים ורעיונות מקובלים ומשותפים, והדבר נכון ברומא יותר מאשר בתקופות אחרות. עניינו בהשקפה ההיסטוריו־יוסופית, אף כי פרשה מעניינת כשלעצמה היא פרשת חייו של ההיסטוריון, פרשה חוזרת של איש־מדינה שהיה מעורב בנכליה ונחולותה, הפורש, בעל־כרחו וזדאי מתוך מרידות, מיואש ומאוכזב ואובר־עצות, מן הפעילות שבמעשה ופונה לכתוב על העבר הקרוב והחי, שהכירו היטב; כותב בימי שלטם הטרימוויראט השני של יורשי קיסר, שנואיו, אשר מסתבר שלא היו סולחים לאויביהם, והוא נזקק להתנצלות על מעברו מן המעש אל הכתיבה, תוך שהוא מעלה את כתיבת ההיסטוריה לדרגה שווה כמעט לעשייתה; ופרשה מעניינת ומאלפת כשלעצמה היא פרשת המחלוקת בין הפרשנים כאשר "מעטים הם הדברים החשובים להבנת יצירתו של סאלוסטיוס ולהערכתה שיש עליהם הסכמה בימינו" — מחלוקת בדבר מנין עי הכתיבה, ההשמטות המכוונות, קיפוח האמת העובדתית, רמזיו ושנאותיו של המחבר, סגולות סגנונו, מקוריותו והנחותיו ההיסטוריות, שלא תמיד הן תואמות את המציאות.

אולם ההיסטוריה של סאלוסטיוס אינה היסטוריה "אובייקטיבית", אלא כתיבה מכוונת ותכליתית, להוכיח הנחות־יסוד, להטיף מוסר, להוציא לקח, ובוזה חשוב היא יותר מאשר כמקור לאינפורמציה היסטורית רבת־ערך. סאלוסטיוס אינו מציע פתרון; היסטוריון הוא, והיסטוריון פסימי, המכיר ויודע כי לא ייתכן לרפא מחלה בהיותה כבר בשיאה. שני האנשים הדגולים אשר הכיר, שרק הם מחוננים בסגולות ה"וירטוס" המסורתית, קייסר וקאטו, הלכו לעולמם: הראשון נרצח והיה לאל המושך את לב התמון אל ירשיו; השני התאבד והיה לקדושם של הרפובליקאים. העימות בין שני אלה, בוויכוח על גורל הקושרים בסניט, הוא בלי ספק שיאה של "מלחמת קאטילינא". אפשר אף שפסה

שקרבונו יבחינו בכך כלל. זמן קצר לפני מותו כבר היה המנהיג הגדול, ששימש ראש ממ"שלה, או נשיא המדינה, מת מבחינה פוליטית. העתונים קיבלו הנראות לא להזכיר את שמו ולא לפרסם את תצלומיו. לולא מחלתו הקשה שקירבה את קצו היה מסולק מהשלטון ללא העמדתו למשפט וללא חקירות וזידיים, לפי מיטב המסורת הסטאלינית. אך הגורל עשה אתו חסד אחרון והורידו שאילה כתוצאה ממחלת אורמיה. אנב, לאחר שראה המזכיר הכללי של המפלגה את תעודת המוות הכריח את שלושת הרופאים שחתמו על התעודה לשנות את האיבחון של סיבת המוות. מתוך הסולידאריות היוקרתית שבין המנהיגים, לא יעלה על דעתם לפרסם ברבים כי אחד מהם מת כתוצאה מהרעלת הדם בשתן...

עלייתי וירידתו של המנהיג נרשמו מתוך ידיעה מפורטת של קורות חייו. המחבר הכיר את עמו כעל צלם-עתונות, ידע לעמוד מרחוק ולא להתקרב יותר מדי לחוג השליטים. עלייך כך ניצל מן העלייה ומן הנפילה הבאה בעקבותיה, וניתנה לו אפשרות להסתכל באדם ולדון אותו לפי גבורותיו וחולשותיו. תינו, הוא ידע לחשוף את יצריו הטובים והרעים, האישיים והציבוריים, להבין לרוחו, ולהסביר את דרך-חייו בצמוד לתנועה שגידלתו והעלתה אותו לצמרת השלטון. חילולו של הרעיון בא יחד עם הסתאבותו של האדם. כשם שעלייתו של המשטר העלתה את שקיעתו של המשטר במדינת השחיתות והטירור. המדינה כולה משמשת בית-סוהר גדול לאזרחיה, שחיהם מוסדרים ומאורגנים לפי רצונה של הקבוצה השלטת. "הנפטר" הגדול, שאין המחבר מזכיר את שמו אף פעם, קבע את דפוס-חייהם, והיה להם לאב ולעריץ גם יחד. רוח אורווליאנית של "1984" מרחפת באותה מדינה.

מניאצ'קו מעלה את המציאות הזאת ללא כחל ושרק. הדמויות המעטות הנוספות שערך זוכרות את העולם האחר בורות לפינות נידחות משלהן. אהובתו היהודיה של הנפטר מימי הפרטיזאנים ובני משפחתה נרדפים עליידו. היא עצמה עוסקת בגידול כלבים

תיו אינן פועלות מכוח עצמן אלא מכוח תיו אורו הסיפורי של המחבר, המתרכז מסביב לבעיה של זהות השלטון וטעמו במשטרים הקומוניסטיים. הדברים ידועים פחות או יותר, והפרצות המרובות שניבעו ב"מסך הברזל" בחמש-עשרה השנים האחרונות נתנו איוו אפשרות לראות מבחוץ את הנעשה בפנים. אך ספרו של ל. מניאצ'קו, הסופר הסלובאקי היושב בישראל מאז מלחמת-יוני נכתב מפנים ממש. מתוך-תוכה של המדינה הטוטאליטרית. עד לא מכבר היה המחבר אחד מן החבורה השליטה ומקורב למנהיגים, שכולם צמחו מאותה שיכבה חברתית. בכך ייחד-טעמו של "טעם השלטון".

גיבורו של הספר הוא מנהיג שמת. מסביב להלוויות הממלכתיות משחזר המחבר את דרך-חייו, החל מהיותו קומוניסט במחתרת, פרטיון-לוחם, ועד לעמדתו המרכזית בקבוצה הקטנה שהשתלטה על צ'כוסלובקיה. הלוחם המסור והנאמן לרעיון המהפכה הקומוניסטית הפך, לאחר שהגיע להגשמת האידיאל שלו, שליט מוחלט, הנוהג בנתיניו ככל העריצים שהיו לפניו.

"כך נהפכה בעיניו במרוצת הזמן כל האומה כולה להמון חסר-ראש וחסר-פרצוף, שיש להוליכו ביד, להוליכו, להדריכו, להשגיח עליו, להענישו, אומה שאינה ראויה לאמון, שכל מעשיה נועדים להכעיס, דהיינו להכעיס אותה, אומה שקינאה בו ואשר שאפה להציגו ככלי ריק. בשנים האחרונות לא נתן עוד אמון בשום אדם. כולם בגדו בו, נטשו אותו, הכזיבו אותו, רימו אותו. אי-אפשר עוד לסמוך על איש..."

הבדידות הזאת הרפכת סיוט מתמיד ביום ובלילה, שבמרכזו הפחד. אי-אמון בכל כלפי כל אשר סיבבו מביאו לידי שיכרות ושקיעה אטית לתוך ייאוש וחוליה. לולא שקיעתו זו ומחלתו הטבעית לא היה זוכה למות במיתו. מוזכר-המפלגה, שהיה יריבו הגדול, פרש רשת להגליו וקשר עניבת-חנק לצווארו בלי

* ל. מניאצ'קו: טעם השלטון (רומן); תר"גום: נחמן-בן-עמי; ספרית פועלים, 1968; 244 עמ'.

בלילות הייתי שומע זעקה: אם ששכבתי וירו בי בפנים, בחזה, בעורף, אם שעמדתי מן הצד עם מחברת בידי וחיכיתי להתחלה, והגרמנים לא ירו... ואני חיכיתי מתי זה יתחיל... סיוט זה דרך אותי. הייתי מתעורר, כשאזני שומעות זעקת אלפי אנשים".

כל החוויות הנדחקות האלה תבעו פורקן. עשרים שנה שמר אותן המחבר בלבו, אך הואיל וידע כי הוא היודע את האמת על באבי־יאר, הכרח היה לו לכתוב את ספרו. כל אותן שנים נתדפק אפרם של ההרוגים על לבו ותבע את סיפורם. מבחינה זו דומה ספרו לסיפוריהם של יהודים ניצולים, המבק־ שים להזכיר ולא לשכוח את הימים הנוראים של חייהם.

הראשונים לטבח בבאבי־יאר היו היהודים, למעלה משלושים־אלף מהם הוצאו להורג בימים אחדים. אחריהם באו אוקראינים ורו־סיים. המקום היה לאשוויץ של קיוב, ודי היה בהוכרת שמו להפיל פחד ולהעביר חל־חלה. הרג ורצח היו אמנם בכל מקום, אך כאן היה ריכוזם הגדול. כאן פעל מלאך־המוות בלי הפסק, כאשר מכונת־ההריגה הגרמנית מופעלת בדם קר ולפי תכנית ערו־כה מראש. התיאור האזנתני ביותר המוק־דש להריגתם של היהודים בא מפיה של אשה שניצלה ואשר גילתה את אימי ההשמ־דה בפעם הראשונה ברבים. תיאור זה עומד במרכזו של הספר.

הסיפור כולו מעלה את חוויותיו של ילד הגדל ומתפתח בעולם סוריאליסטי, אשר הגבולות בין חיים למוות מטושטשים בו. המלחמה על פת־לחם, על ספר ומחברת, על גזרי־עץ להסקה, הפכה אותו למבוגר בטרם־עת. קולות המוות בבאבי־יאר היו ה"אוגי־ברסיטאות" שלו, שהכינו אותו לקראת עתי־דו. נוסח כתיבתו צמוד לאירועים, כפי שהמחבר זוכר אותם וכפי שהעלה מתוך תעודות סובייטיות וגרמניות. קונצוב משת־דל להקיף את האדם הסובל ולדלות ממנו את הגילויים המעידים על חולשתו ועל כו־חותיו. מנסה הוא לראות את האדם היחיד הנאבק עם כוחות "לא־טהורים" ויכול להם. מכאן גישתו ההומאנית, הנצרפת בכור

בחוזה נידחת בהרים... אשתו הראשונה ובנה מסתגרים בקר־זווית של עוני, עבודה ודח־קות. חברו המלומד, דיקן הפקולטה למשפ־טים, עובד בארכיון העירוני לאחר עבודת־כפיה במחצבה. המנווג הגדול חי ומת בבדידותו.

ספרו של מניאצ'קו כתוב מתוך אמונה ושיכנוע, והוא מתאר את המשטר הקומי־ניסטי בתקופת ה"הפשרה" שלאחר הוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית הסוביי־טית.

באבי־יאר

אנאטולי קונצוב מעיד על ספרו שהוא רומן־תעודה, הכולל את "אמת־החיים" שלו משנות שלטונם של הנאצים בקיוב, בירתה של אוקריינה, בימי מלחמת־העולם השנייה. במכ־תבו למתרגם הוא כותב כי "הספר הוא דוקר־מנט, שבעד כל מלה שלו אני נכון להישבע באופן המשפטי הממשי ביותר". בהרבה מקו־מות בספר חוזר המחבר ומבטיח כי כל מה שכתב לקוח ישר מן המציאות, "כפי שהייתי מוסר עדות בבית־המשפט, כלומר, פשוט, כפי שזה היה".

בדרך זו מעלה המחבר את מציאות־חיו מי־מי שלטון־הרמים הגרמני בקיוב, שנתרקמה לא הרחק מערוץ "באבי־יאר", המתמשך בין שלושה מאזורי העיר. במקום זה בחרו הגר־מנים להשמדת האוכלוסיה המקומית. הדי־היריות היו נשמעים ברחבי העיר. מקום מגוריו של קונצוב היה בקרבת־מקום, ושלוש משנות חייו, מגיל שתיים־עשרה עד ארבע־עשרה, ספגו אפוא לתוכן את קולותיה של באבי־יאר. משהתבגר ויצא את העיר, הוסיפו הקולות להטרידו. גם כשהתחיל לכתוב את ספרו בקיוב נדדה השיגה מעפעפיו. "בשנתי

• אנאטולי קונצוב: באבי־יאר; רומן־תעו־דה; תרגום: שלמה אבן־שושן; רישומים: מ. ברודסקי; הקיבוץ המאוחד, 1968; 260 עמ'.

הרנסנס, פ. גואצ'רדיני. האידיאולוגים של הקרמלין ומנהיגיו, הטוענים כי מכירים הם את האדם הכפוף לשררתם לפני-ילפנים, קובעים ברוממות-רוח, המותרה רישומה במחנה עצום ורב של אוהדים וחסידים, כי האדם הסובייטי הוא טיפוס-אדם חדש שלא נודע כמוהו בדבריימי האנושות, והוא פרי הדרכ-תו, טיפווח ואילופו של משטר שאף כמוהו לא נודע עדיין בהיסטוריה. ההנחה המדרי-כה את המחבר איננה, מכל-מקום, זו של תעמלני מוסקבה, אף לא זו של שוללי המש-טר הסובייטי ושונאיו-בנפש, הפוסקים כי אין האדם הסובייטי קיים אלא בתעמולה ובדמיון והקיים הוא רק האדם הרוסי; שכן הפולשבים אינו אלא התגלמותה החדשה והעקיבה של המהות הרוסית הישנה, והאדם הסובייטי הוא בן-דמותו של האדם הרוסי מימי הצארים.

לדעת מנרט, "דמותו המסורתית של האדם הרוסי שרירה וקיימת, אך... במשך למעלה מארבע עשרות שנים איבדה הדמות הזאת אחדים מקוויה האפייניים וסיגלה לעצמה אח-רים במקומם. לפיכך מוטל עלינו לקבוע, מחד גיסא, מה הגורמים אשר, מאז המהפכה, נמחקו מאפיו של העם הרוסי, ומאידך גיסא, מה הגורמים שהתפתחו בינתיים. כמו כן צריכים אנו לעמוד על השפעות-הגומלין האפשריות בין הגורמים הללו". אין הספר דומה אפוא לספרי-המסעות המקובלים והמרו-בים כל-כך שנכתבו בידי עתונאים ותיירים; אין בו תיאור גופים ובניינים, פירוטם של הישגים ומחדלים, וניתוח המשטר ומוסדותיו; צירו האחד והיחיד הוא האדם הסובייטי, והמחבר מצויד בכל כלי-העזר הנדרשים למשימתו: שליטה בשפה הרוסית, הכרת ההיסטוריה והספרות, חריפות המבט, ורצון כן לדעת יותר ויותר על אדם שהוא רוחש לו חיבה והכנה. מפתיעות האפשרויות שנית-נו למחבר לנוע בנפו, ללא הדרכה או פיקוח, בתוך ברית-המועצות, להיפגש עם אנשים פנים-אל-פנים, וגם בארבע עיניים, לבקר בתיאטרונים ובבתי-קולנוע ולהכיר את היצ-רה הספרותית החדשה, זה קצה ראשו של הקרחון הגדול הטמון מתחת למים צוננים.

הגיהנום הנאצי ועומדת בצוק העתים והמסי-בות. בכך מזכירה כתיבתו של קוזנצוב את התחירה הגדולה להכרת הסבל האנושי, שהיא מסימניה ה"קלאסיים" של ספרות רו-סיה.

י. פ.

האדם הסובייטי

העוקבים מתוך חרדה ותקות אחר המתרחש ברומניה, פולין וצ'כוסלובקיה עושים כן תוך פזילה אל שכנו הענק ממזרח, כשבלבם מקנ-נת השאלה-המשאלה: מתי תקרה כזאת גם שם? ההגיון מדרוך ומפתה לסבור כי השפע וחיי-הרווחה שבאו על ברית-המועצות לאחר חמשים שנות המשטר הסובייטי, יחד עם גידול של צבא המשכילים והאינטלקטואלים עקב המהפכה התעשייתית והמדעית, יולידו בסופו של דבר את ראשית התהליך הטבעי של ליברליזציה; ועם זאת נכנע ההגיון וקו-רס שוב ושוב מול פני האמת והעובדות, המוכיחות כי חומת-הברזל של הטוטאליט-ריות איתנה וקשוחה כשהיתה ועדיין לא גיבעו בה בקיעים העשויים למוטט ולו גם נדבק אחד. המחפש הסבר למצב-עניינים מט-ריד זה ימצא חלק ממנו, אולי חלק עיקרי, בספרו של המלומד הגרמני קלאוס מנרט. המחבר יוצא להשיב על הקושיה רבת הענין והתשיבות, אם משטר טוטאליטרי, האוחז באמצעים נוקשים וברוטאליים בעקיבות, בכשרון וללא מעצורים, תוך פרק-זמן של יובל-שנים, עשוי לשנות את מהותו הנפשית של האדם שהוא רודה בו, להמיר את רכיבי אפיו באחרים, וללוש אותו באופן מוחלט וסופי בדפוסי נוסחותיו? "אין לך אדם המכיר את נתיניו פחות משמכיר אותם שליטם; משום שבמחיצתו הם משנים מטבעם ומבכ-שים להתחפש ולהיראות שונים מכפי שהינם באמת", כתב ההיסטוריון האיטלקי בן תקופת

קלאוס מנרט: האדם הסובייטי; מגרמנית: עדנה קורנפלד; הוצאת שיקן, 1967; 390 עמ'.

מקורו. אולם תכונות האופי המקוריות מבטיחות את עתידו של המשטר הסובייטי. "האדם הרוסי לא יהיה לעולם מנומס משום שאולף נימוסים קודם זמן", אמר ז'. ז'. רוסו על מפעלו של פטר הגדול; לא חיי הרווחה, לא השפע, לא הטכנולוגיה והמדע, ואף לא השיכבה הגדלה והרולכת, המונת מיליונים כבר כיום, של אינטלקטואלים, לא יביאו את קצה של הטוטאליטריות, שכן שוררת היא בעם בעל כוח אמונה משיחית, צייתן ונוטה שכמו לסבול. יתר על כן, אין המשטר הסובייטי מודאג יותר מדי מאי-הצלחתו לממש את נוסחתו כל עוד משוכנע הוא שהאדם הנתון למרותו עתיד למלא בצייתנות אילמת את המשימות שהמשטר מסיל עליו. גם רצונם של אותם אינטלקטואלים, סופרים, שקולם מגיע למערב ומפיח בו תקוות, אינו אלא מצומצם ביותר בדרישותיו, כפי שהתבטא דודינצב, מחבר הרומן המפורסם "לא על הלחם לבדו"; "סבורני כי קיימת אפשרות להניח לנו, כלשחיינים צעירים, המבקשים לנסות באופן עצמאי את כוחם בשחייה. בטוח אני כי לא נטבע! אך למרבה-הצער הנני חש על גופי כל הזמן את הרצועה, בה מחזיקים לפעמים ילדים קטנים והיא מפריעה לי לשחות". כל אותם גילויים של תביעה ליתר-חירות, אומר המחבר, מווסתים ומפוקחים היטב, ועל אנשי-המערכ לדעת כי עוד שנים רבות יהיה המשטר הסובייטי כמו שהינו. יש להכיר אדם זה היטב כדי לדעת כי שינוי, אם יבוא, יהיה אך-דורק פרי תחלתו של המשטר, מתוך חשבון מפוקח וריאליסטי שהוא מחונן בפשרון לחשבו אולי יותר מכל משטר אחר.

י. ש.

בארץ רדופת העבר

"בארץ רדופת העבר" הוא סיכום רשמיו של עמוס אילון, ששהה שנתיים-ימים ככתב ישראלי קבוע ראשון בגרמניה, בשליחות "הארץ"; שלא כספרה של וירה אלישב, שהופיע אף הוא בשנה החולפת, משוללים

מן הספרות שקודם למהפכה מצטיירת דמותו של האדם הרוסי שהפכף, החסר איוון נפשי והנוטה לתגודות-רגש חריפות מקצה אל קצה; טוב-לב, לא בלי עזרתו של האלכוהול, ואזור, בעל אותה "נשמה רחבה" מפורסמת, נוטה תמיד למילנכוליה ולמצבי-רוח; חב-רוחי ופתוח ודבק במנהגים ומסורות ישנים; שבלבו מקננת תחושת מולדת עמוקה ואהבה לגופיה, שיריה, אנשיה ועברה של "אמא רוסיה", וזאת עם תחושת ייעוד ומשיחיות ואמונה; שפוח-סבלו בלתי-נתפס כמעט, שהוא מסתפק במועט, צייתן ומקבל-מרות מתוך הכנעה ורצון עד כדי התבטלות. המשטר הסובייטי לא היה קם כמו שקם, בניגוד לתחזיות של אבות הוסיאליזם, ולא היה ניצב על מכונו זמן כה רב, בעוד עתידו לפניה, לולא היה האדם הסובייטי, ולא דווקא ארצו וכלכלתה, קרקע בשלה להצמיחו ולהביט שילו. מכלול תווי-האופי שמונה המחבר ב"אדם הסובייטי (והוא משתמש במושג המיושן כלשהו "אופי לאומי" מן הסיבה המובנת מאליה של חוסר אפשרות לעריכת מחקר מדעי של "תרבות פוליטית") סייע ומסייע למשטר, אם כי אחדים מהם אף מקשים עליו.

האדם הסובייטי אינו רק פרי התברה האוטוריטאטיבית אלא גם, ועוד יותר, פריה של התברה התעשייתית-הטכנוקרטית המודרנית, של ארץ-ענק שממדינת-איכרים מפגרת הפכה להיות מעצמה ראשונה-במעלה בכל תחומי התרבות האנושית. תכתובים שהכתוב המשטר נתמסמסו בשטף המציאות, והתברה הסובייטית אינה אותה חברה שחזה האידיאל הפולשני; בבירת-המועצות יש פירמידה חב-רתית, מגובשת ותלולה, שבין ראשה לבסיסה פער חריף וכיניהם דרגות-ביניים רבות ונבדלות. העם הרוסי הגיע עתה בהתפתחותו, לדעת המחבר, לתקופה הבורגנית; אף כי אין זו בורגנות נוסח-מערב אלא מעין בורגנות ממלכתית, הנושאת באחריות לחיי הכלל, כלה, התברה והמדינה, ואשר אורח-חיהיה שונה מזה של שאר שכבות בעם. בחברה זו משיל האדם הסובייטי אט-אט חלק זה או אחר של כתונת-הכפיה שהולבש, וחוזר אל

ותחת כל משטר טוטאליטרי הוא מוטיף להיות מקבל־מרות, חרוץ ויעיל. אולי אין המשטר הקומוניסטי מביא את הגרמנים לאור תה מידת ריגוש והזדהות כמשטר הנאצי־נולד סוציאליסטי—ששנותיו הן לרבים מיושבי מזרח־גרמניה "שנות־חיינו היפות ביותר"—אולם שינוי הדמות הוא רק שינוי היצוני ולא מהותי. "לעתים נדמה שאמונת־תעוועים חדשה עובדת את אלילה במקדשו של פולחן ישן יותר, שניגף ושקע".

מערב־גרמניה היא המדינה שבנתה מן התבוסה וזכתה אחריה למה שלא זכתה לו לפני: לשיגשוג כלכלי ויציבות חברתית. קימום הריסות המלחמה איפשר לבנות ארץ מודרנית, מתוכננת ומתקדמת, "ממש מתפקעת משפעת משמניה". הבורגנים והזעיר־בורגנים הגיעו בה לאשר שאפו לו משך מאת־השנים שלאחר 1848: לשלטון אמיתי במדינה. אולם שאלת־השאלות של המשקיף מן התוף היא: האם הרווחה והשפע הקהו את חודה של סכנת הקיצוניות? מסתבר כי שהות של שנ־תיים בגרמניה, וראייה בקיאה וחריפה, מו־בילות את המחבר למסקנה כי קשה מאד לעמוד על טיבה של גרמניה המערבית, שהיא מדינה של סתירות וניגודים, של מסווה ומסיכה, זוהי ארץ מסתגרת, צבועה ומתחס־דת, ארץ של התחבטות בין גילוי־לב וחיפּו־שים לבין שיכחה, או אי־שיכחה; ארץ של תחליפים וקרע נפשי. אם הדמוקרטיה של מערב־גרמניה איפשרה למערב־גרמני לעשות מה שנבצר מן מזרח־גרמניה—לחפש דרך באופן חפשי, להרהר בדרכו בקול ולהיאבק עליה—הרי הגרמני המבוגר עלי־הרוב אינו נוטה לכך; והקצוות הניצבים זה מול זה בגרמניה אינם דווקא של שמאל וימין אלא של צעירים ומבוגרים, ככל שמתרחק העבר ומתגמד, מאבד הוא את עצמת רישומו, וה־קיצוניות שבה להלך בראש חוצות; שבים ופורצים החלומות הטריטוריאליים, שנאת הזרים (המכוננת עתה לפועלים הזרים), היצ־רים והאלימות, הדמוקרטיה, כותב עמוס אי־לון, בהבחנה מצוינת, "היא מאבק יום־יומי בין תבונה ליצרים, בין דעות לדעות קדו־מות, בין אור־רוח ובהילות שוחרת־

רשמו אותו קונפליקט אישי, חריף ומפרה (מלבד אותם משחקי־דמיון מקובלים: "אני מתבונן באנשים מצאים לדרכם, בדמיוני אני מנסה להלבישם מדים חומים"), ואולי לכן רישומו עמוק פחות.

אם גם אין עמוס אילון דה־טוקוויל חדש, כהגזמה האפיינית של מבקר ה"שיקאגו סרי־ביון", הרי ספרו היא אישור נוסף להבחנתו של אותו טוקוויל כי "הגרמנים לובשים ופושטים צורה בהתאם לזרם המאורעית, מבלי שתחול תמורה בעצם טיבם. פראפס משתנה אמנם כלשהו, אבל הוא ידוע ומוכר לנו משפבר". הבחנה שתנואי גרמני חוזר עליה באזניו של המחבר כשהם שבים יחדיו ממחנה אושוויץ, שם ביקרו עם משלחת־חקירה משפטית גרמנית; "ערוך סיור בגר־מניה, עבור את הארץ לארכה ולרחבה ותיוכה בעצמך: היא השתנתה".—"האם השתנו בני־האדם?"—הוא השיב: "במקצת".

אילון סירר בשתי הגרמניות ורשמו מציבים את שתיהן זו מול זו, שונות זו מזו בפראפס ובגופן, לא שונות כל־כך בנשמתן. גרמניה המזרחית היא־היא גרמניה שהובסה במלחמה ובאה על ענשה עבור גרמניה כולה. הגר־מנים במזרח פורעים את חבוּן פשע־המלח־מה של היטלר בדיכוי כלכלי ותרבותי, בחיים תחת משטר ואדמיניסטרציה טורדנית וקשה, וברמת־חיים ירודה. "ננסה להמחיש לעצמנו מה שעלה בגורלם של אלה שנותרו בד.ד.ר.: טרפו אותם כמו ביצים בקערה, ניצרו אר־תם כמו סם־מפרא; הטילו עליהם פיקוח משטרי ממתיד, ערכו להם שיטפ־מוח שאינה נופלת בהרבה מזו של גבלס. הגות־רים חיים מנותקים מגרמניה המערבית ומאי־רופה במדינת־מגודים". אולם, למרות כל אלה, מערכת הכלכלה של מזרח־גרמניה היא ראציונלית ויעילה־ביחס, והיא תופסת מקום ששי בדירוג הארצות התעשייתיות באירופה. לא נכון הוא אף לומר כי המשטר הקומור־ניסטי אינו מתאים לגרמנים, כפי שטען סטא־לין. אדרבה, הטבע הגרמני עושה את שלו

• עמוס אילון; בארץ רדופת העבר / גרמניה החדשה; הוצאת שרן, 1967; 302 עמ'.

הספר. ההתמודדות עם הגורל ועלבונם של ימיהילדות ניתנים בהבלטה רבה. בעיקר מדגיש המחבר את התעוררותה החזרת של האכזבה המרה לאחר כשלונם של כל הנסיונות. במשך הזמן לומד הילד שלא להאמין לרופאים, לאחיות, לכל אדם. הוא מתאש והולך ומאבד את התקוה לריפוי, שוקע והולך בתהום הייסורים, שהם מציאות־חייה הממשית והיחידה.

חרף גילו הרך, כבר רכש הילד נסיון רב ברפואה ובכתי־חולים. עד שבא לבית־החולים ידע טיפולים רבים ומכאיבים ביותר שלא הועילו. מכאן גבר בו א־האמון לרופאים. אף־על־פי־כן—כשניצב מול רופא־מנתח ידוע, המקבל עליו לרפא את הילד החולה—ניצחת בו התקוה מחדש. אישיותו החזקה של הרופא ובטחונו־העצמי מעודדים אותו. ככל שמתברר כי הרופא הגדול נכשל במשימתו, כך ייאשו של הילד הקטן גדל והולך. אף הרופא מתאכזב מעצמו, אך מה ערך לכל ייאשו הרפואי והאישי לעומת ייאשו הטר־א־גי של "קרנבו"?

המחבר מצליח בתיאור שקיעתו של הילד בייאוש בהפסקות שבין ניתוח לניתוח. הפחד משתלט עליו—פחד מן הרופאים, האחיות, מכל אדם המבקש לעזור לו. בעולמו הנפשי אין עוזר ואין עוזר. הוא מתמלא אדישות לגבי העולם הסובבו. הוא מסתגר כדי להת־יחד עם ייסוריו. לא פעם הוא מהרהר: "דבר אחד ברור, אין מחבבים מקרים שאינם מצליחים. ייתכן שמרחמים פה־ושם, אבל רחמים אינם גורמים, בהכרח, חמימות. וגם רחמים מסתגלים בסופם של דברים—לשיגרת אדישות".

לאחר כל הניתוחים מוצא הילד בלבו רחמים על אביו. הוא "אינו יכול שלא להעמידני איכשהו על מצבי החדש. הוא מנסה להתפגל ולתת לי להבין, תוך רמזים זהירים, כי הוזחתי, כפי הנראה, למצב ההתחלתי שלי. איני מנסה להגיד לו, כי אני משער לעצמי יותר ממה שהוא מנסה לרמוז... אני מבין את הפחד שלהם: הם חוששים שהובר יביא אותי לידי דכאון או מרה שחורה, או לאכזר בה נוראה, אם א־דע כי פתחו לי מחדש את

שלמות"; אולם מכשולים ועיוותים הקיימים בכל דמוקרטיה מערבית לובשים משמעות אחרת בגרמניה מערבית, והחרדה לגירל הדמוקרטיה בה חריפה יותר לנוכח הידיעה שהיא נטולה אותו מסד של תכונות אנושיות וערכים אנושיים למבנה הדמוקרטי. דומה כי הספרים על גרמניה סובבים תמיד סביב א־י תו ציר עצמו, ואין חזרה זו אלא הוכחה כמה מחשיבה האנושות את הכרת הציר הזה. ספרו של אילון, גם אם אינו מחדש הרבה, מוסיף פרטים וגונים משלו, ואין צורך לומר כי ראיית התמונה עד שלמותה כמעט מתאפשרת רק בעזרת ספרים כאלה.

י. ש.

מחלקה בצהוב

נושאו של הספר הוא סבלו של ילד בן תשע, שגורלו התאכזר לו במידה בלתי־רגילה. מום גדול יש בו מלידה, הממיר את חייו וגזול ממנו את חדות ילדותו. בספר ניתנים פרקי־יומן שלו משך חצי־השנה שעשה בבית־חולים. בשלושה ניתוחים ניסו הרופאים לתקן את הפגום בגופו והעלו חרס בידם. לעומת זאת גרמו לו כאבים וייסורים הרבה, והפכו את שהותו בבית־החולים לגיהנום בלתי־פוסק.

מתוך הגיהנום עולה קולו של הילד, הזועק ומשווע לעזרה. אך מאיין יבוא עוזרו? אנשי־הרפואה מנסים לעזור לו—ולשווא. יד ההוררים קצרה להושיע. בבית־החולים רואה הילד החולה חולים רבים, ובהם גם ילדים החולים במחלה דומה, והם מחלימים ויוצאים מבית־החולים. כל אדם בריא המהלך בקירבתו מעורר קנאה בלבו. תודעת הסבל קשורה באכזבה מכשולו הטיפולי.

הדי בכיו של הילד בצרילו בוקעים מדפי

• מילא אהל: מחלקה בצהוב; קטעי־יומן שלא נכתבו מעולם על־ידי ילד בן תשע במשך חצי שנה בבית חולים; הוצאת־ספרים שלמה שרברק, 1967; 247 עמ'.

"ברוכים הבאים", שבו לביתם וה"עולים" הופכים להיות "מהגרים", כדרכו של עולם, ומופנים לאהליהם.

חזי לושבן מתאר את מפעל ההיקלטות באמצעות סיפורו של גיורא יוספטל, שניצח על המלאכה בשנים הראשונות לאחר קום המדינה, שהן שנות השיא של הגירת ההמונים. איני יודע אם דרך זו היה בה כדי להקיף את הנושא, מהגם שרוב החומר, כפי שנאמר באחרית־דבר, באה לו למחבר מעובדי הקליטה ומארכיוני הסוכנות היהודית. מכל מקום מתקבלת תמונה נאמנה ומרתקת למדי, ארלי הודות לחיכוך בלתי־הנמנע בין מחלקת העליה למחלקת־הקליטה, שהגיע את אנשי הקליטה לחשוף פרטים רבים על זרמי העליה השונים כדי להצביע על הקשיים העצומים שעמדו לפניהם בעבודתם.

רבים התחומים בהם דן הספר והם מקיפים את כל חייהם של הנקלטים. כך, למשל, מביא המחבר חומר רב על העברת הנקלטים אל נכסי הערבים הנפקדים בערים ובכפרים הבטושים, לאחר שמחנות־המעבר שלהם מלאו על גדותיהם, ועל הקמת המעברות הראשונות. כן דן הספר בבעיית הבריאות של העולים, שהיתה מן הגורליות, והוא מביא ראיונות עם רופאים וראשי־מעברות באותן שנים המספרים על המחלות המגפתיות והמידבקות שהביאו אתם יוצאי ארצות שונות. כן דן הספר בהסתגלותם של הנקלטים ל"אורח־החיים הישראלי כגון ביחס לאשה, לאוכל, וללבוש.

קביעת מעשיהם של אנשי הקליטה בתוך המסגרת של אותן שנים יש בה ללמד עליהם זכות, אף שהמעשים עצמם זכו בשעתם ל"קיתונות של ביקורת עזה. לאחר קריאתו של ספר, בפרספקטיבה של השנים שחלפו בינתיים, הרבה ממעשיהם של הקולטים מסתברים והיחס אליהם הוא יחס של השתתפות ולא של התנגדות דווקא. עלי־כל־פנים, עד שתיכתב ההיסטוריה של הקליטה, יהיה ספר זה של ח. לושבן מורה־דרך נכבד, בזכות עצמו, ואף מי שיבוא לכתוב את תולדותיו של אותו מפעל חברתי חייב יהיה להזדקק לו. ד. ר.

הבטן, וכי אחרי ככלות הכל צדקתי, שגם אם יעשו לי הרבה ניתוחים—לא יועיל כלום".

הילד הקטן התבגר יותר מכפי גילו, והוא מבין ויודע את מצבו לאשורו: "אלא שאינם מבינים כי אני כבר עברתי את משבר הייאוש הגדול, וכי לאחריו כבר חייתי אף במצב של אדישות מוחלטת, ובכן מה? ואם פחת—אז מה? זה־זה. העיקר שיניחו אותי לנפשי, מעכשיו, ושיחדלו מלהתאכזר אלי. כמה שאחיה—אחיה, ואין שאחיה—אחיה..." הספר כולו רווי צער, סבל וזעקתו של הילד הקטן. האמת הטראגית שבו מלווה את הקורא גם לאחר הקריאה. העובדה שהספר נכתב בידי אביו של הילד, המקדיש את ספרו לבנו, מוסיפה על כנותם של הדברים.

י. פ.

איש יוצא אל אחיו

נושא ה"עליה" הוא מן הנושאים הנדרשים ביותר בפתיחה התעודית. "עולים", וכן שליחים שנשלחו מטעם המוסדות לחוץ־לארץ ואנשיהם בארץ, הירבו לתאר אותה על פניה השונים. זהו נושא המשופע במסעות מסמרי־שער בהרי האטלס, במדבריות ערב, על־פני נהרות ארץ־הנהריים, וכן משופע הוא בתכנים כים בנמלים אקוטיים, בעלילות אלף־לילה ולילה על־פני שבעת־הימים.

מגילות כתובות הרבה עסקו בנושא זה, על־הרוב מתוך פאתוס, שהוא תחליף זול ונוח לחזון, או אולי מוצר־לוואי שלו. מעטים טרחו לכתוב עניינית על היקלטותם של יוצאי הארצות השונות בארץ הזאת, על קשייה וסכנותיה של הקליטה. ספרו של חזי לושבן, "איש יוצא אל אחיו", הוא כמדומה אחד הספרים הבודדים בו מתגלה יום־המחרת שלאחר העליה אל חוף הארץ, לאחר שהעסק־נים, שהופיעו בנמלים תחת כרוות תכלת־לבן

* חזי לושבן: איש יוצא אל אחיו; הוצאת עם עובד, 1968; 293 עמ'.

אתגר ישראלי

הוצאתו של צרור רשימות פובליציסטיות בנות-יומן בתבנית ספר, המחזיק 100 עמודים קטנים ונתון בכריכה של קרטון, יש בה, לפחות בתנאי ארצנו, משום העוזה מו"לית קלה, ואין ספק שהיא דורשת מנה גדולה יותר של העוזה אישית מצד כותבן של הרשימות. רשאים אנו להניח כי הביא המחבר בחשבון את התוצאות: הן החיוביות, כגון הוספת פריט לביבליוגרפיות ולקטלוגים, הן החיוביות פחות—כגון יחס מסוים של ביי-טול, דחייה ו/או שאט-נפש, הצפוי מצד חלק מן הקוראים לפחות.

בלי לנסות להעריך את סגולותיה הספרותיות של אסופה זו, גם בלי לרדת לעומק הבחנותיה או להתרומם לגובה מסקנותיה, אי אפשר שלא להתרשם שוב מהעזתו של מר ליבנה כשהוא נושא מידברותיו בהכללות יעף, מגבב אמרים בקמיטת-מצח של אינט-לקטואל, מוסר לקוראיו ידיעות נדושות וחוות-דעת ממועכות בארשת דראמתית-חגיגית של איזה "אחד בדורו", או בצליל נבוב של "אתה בחרתנו"—אישי ועדתי לסירור-גים.

הבה נציץ, רגע, למשל, בהקדמה, שכך היא פותחת:

ספר קטן זה הוחל בכתיבתו במסע-הסתכלות והקשבה (!—ב.ב.מ.) באמריקה היהודית בשלהי 1966.

ובהמשך:

בדיקת ענייניה של יהדות ארצות הברית ועתידותיה נעשית כאן מנקודת-ראות יהודית אנונימית. יחסיהם של יהודי אמריקה לאומה החשובה בתוכה מתגוררים תופשים בדרך-הטבע מקום רב, אולם אינם אלא נושא צדדי. האומה האמריקנית, תרבותה ועולמה, זרה לאומה היהודית ככל אומה תרבותית אחרת בתוכה התגורר ישראל, מימי בבל הסאסנית, דרך פולין הקתולית, ועד צרפת הריפובליקנית-חילונית.

* אליעזר ליבנה: יהדות אמריקה—אתגר ישראלי; מסדה, 1967; 100 עמ'.

ובסיומה של אותה הקדמה (תשמעו, תש-מעו!):

ספר קטן זה הוא בגדר קריאה להתעוררות פוליטית בישראל. עלי להוסיף: ישראל, לשון נקבה ולשון זכר, כאחד. (תפסתם, זה?—ב.מ.)

הד הדברים הצנועים והנכוחים האלה חוזר אלינו גם בסיפום דברים הבאים להבהיר את "נקודת המוצא", בע' 17:

תפקיד הדברים לגלות את הרקע ולהמליץ על מסקנות-פעולה לאלתר. אינני מתעלם מכך, שההמלצות—באם תתקבלנה—עשויות להשפיע על כל מיבנה המדינה, החברה והכלכלה הישראלית, כפי שהתגבשו זמנית (כלומר: עד להדפסת השורות האלו?—ב.מ.) בעשרים השנים האחרונות.

ניתנת האמת להיאמר: בשיעורים שונים של ריכוז ועצמה, זו הרוח השפוכה על מאה עמודי הספרון. מידת ההגינות מחייבת להוסיף כי אכן יש בו לא מעט מובאות, מעניינות כשלעצמן, לעניינים שונים, ממקורות שונים, ונקובים בשם; אך אולי כדאי יותר, למי שמעוניין, להגיע אל המקורות ההם גופם, בלי להזדקק לתיווך מרדד, מתחסד.

ב.מ.

התנועה הלאומית הכורדית

הכורדים מקובלים מדורי-דורות כבהמות המשא של המזרח המוסלמי, בבחינת יששכר-חמור-גרגם הנוטה שכמו לסבול: סבלים ונוהגי-פרידות, חוצבים וסתתים, ז'נדרמים או טוראים אפורים בחילות-הרגלי, רועי צאן ובקר, גם חוטבי-עצים ושואבי-מים פשוטו כמשמעו. עם-הירים מבודד, חסון, קשוח, סבר-לני, קשה-עורף, הולך-תמים וכבד-ביטוי, מרוחק זה דורות רבים מדרכי-המלך של הציביליזציה ושל ההיסטוריה.

דברי-דפוס בלשון הכורדית הם חידוש של עשרות-השנים האחרונות, ועדיין הם מוצר

* סר' גאנסנר: התנועה הלאומית הכורדית; תרגום: אהרן אמיר; עם הספר, 1968; 117 עמ'.

זים גדולים של אוצרות נפט, ועל קווי החיבור שבין עיראק ותורכיה, איראן וסוריה), כמו גם מבחינה צבאית (ככוח לוחם אין הם זקוקים, בעצם, אלא לעזרה בחימוש מודרני כדי להכריע את הכף בעיראק, למשל).

כפי התריפים במשמיעיו ובמשנאיו הערביים של המאבק הלאומי הכורדי מכונה כורדיסטן העיראקית בשם "ישראל השניה". מוקדיו של מאבק זה רחוקים כ־800 ק"מ בלבד—בקראויר—מקונייטרה, למשל. במסיבות הקיימות קשה לחזות, לטווח של עשר שנים לכחות, שיקום גורם אזורי כלשהו, מחוץ לישראל, שיוכל לגלות ענין, ויכולת, במימוש שאיפותיהם המדיניות של הכורדים, בעיראק לפחות. קשה גם לראות באיזור גורם אחר, מחוץ לישראל, שיוכל לספק לכורדים את "התנופה ההתחלתית" למסע מזורז אל העו-

גדיר שצרכניו מועטים ביותר. בתיספור כורדיים הם עדיין למעשה זכות רשמית ומוכרת רק לקומץ מבוטל של כורדים השוכנים בשו"ל של הקיסרות הסובייטית, ובגלילות הכורדים בצפונה של עיראק דומה שקיומם עודו בגדר הישג הוצי"מהסכני. מיליוני כורדים השוכנים באנאטוליה מוגדרים בלשו"המונחים של אנקארה כ"תורכים הר"יים", ובאיראן ייחודם האתני מטושטש ביותר, הן להלכה הן למעשה.

אף על פי כן יש לכורדים וללשונם "ותק" של הרבה שנות היסטוריה, אולי אלפי שנים. בגבולות עיראק הם קודמים לפלישה הערבית המוסלמית, בתורכיה הם קודמים לפלישה העות'ומאנית, ובתחומי איראן מסתבר שאין ייחוסם גופל מזה של הפרסים הפה"ל ויום, הם מילאו תפקיד נכבד, כשולפי"ח, שכירי"ח ומפקדים, במלחמות האסלאם המזרחי, בצבאות הממלוכים והעות'ומאנים, ושמו של הכורדי צלאח אלדין אל־איובי מקמל עד היום את נצחון האסלאם על ממלכת ירושלים הצלבנית. מרידה כורדית זיעזעה את המשטר הכמאליסטי בתורכיה בראשיתו; פעולות־דיכוי נגד הכורדים ב"צפון" הן אולי התופעה האפיינית והיצובה ביותר בהווי המדיני העיראקי מאז הומלך פייצל על בגדאד ועד היום הזה; ונסיון־נפל סובייטי להקמת רפובליקה כורדית במאהבאד אשר באזורביג'אן האיראנית (שדוכא באכזריות נחושה) נעשה חיש־מהרה אחד ממוקדי־הסכנה ביחסים הבינלאומיים לאחר 1945.

חרף פיגורם החברתי, הכלכלי, התרבותי והטכנולוגי, ספק אם בעולם הדינאמי של שלהי המאה ה־20 יישארו הכורדים לאורך ימים "הנעלם הגדול" של המזרח התיכון. חרף זרמים ומגמות אחרים—מסביב להם, ובמידה ידועה גם בתוכם—ספק אם מן התיבונה הוא להתעלם מן הפוטנציאל הגלום בתנועה הלאומית הכורדית—מבחינה כסא־טיסטית פשוטה (הכורדים מונים 10 מיליונים לפחות במדינות־מושבם, רובם הגדול בגורשים ורצועות של יישוב רצוף), וכן מבחינה אסטרטגית (חבלי־ההר הקומפאקטיים שלהם חולשים על שפלות עיראק וסוריה, על ריכוז

עתה־זה הופיע

פנחס שדה

החיים כנושל

יצירה אוטוביוגרפית על הרקע של ישראל של ימינו, נופיה, הווייתה וטי־פוסיה האהובים, סובלים, תועים ונא־בקים. פרשת־חיים המתוארת בגילוי־לב אכזרי, חסר מעצורים ושובר מוסכמות.

"החיים כמשל" מוצג עתה על־ידי מאיר ינאי בתיאטרון עידן.

468 עמדים, המחיר 12.50 ל"י

הוצאת שוקן

ירושלים ותל־אביב

מערכת־השחמט של הכוחות העולמיים, כ־ש הקורא יכול, בעזרתו של המחבר, לבחון את מקומה של מדינת־ישראל והאיזור בתוכה.

למעלה מאלף חיבורים נתחברו בנושא זה מאז תום המלחמה העולמית השנייה, ואין הם אלא רֵאיה שבכתב למקום המרכזי שבעיות המלחמה והשלום תופסות בחיי אדם ואומות במאה הנוכחית; מאה שבמהלכה נהרגו, כ־ מישירים או בעקיפים, מאה מיליונים מאוֹכי לוסי כדור־הארץ כתוצאה ממלחמות גדולות וקטנות, עולמיות ומקומיות, קצרות וארוכות. תוך מאה זו, ובעיקר במחציתה השנייה, חלו תמורות נרחבות מעמיקות בתופעת המלחמה, ששני צדדים להן: מצד אחד, "אנו חיים באחת התקופות הפראיות ביותר של אלימות מאז סוף המלחמות הדתיות מלפני שלש־מאות שנה; רציחות, טרור, מאבק גרילה, חילופי שלטון אלימים, מימשל צבאי או לוחמה מח־ תרחית ובלתי־מוצהרת..." הם לחם־חוקר של העולם כיום; ומן הצד השני, "הנשק הגרעיני יצר דרגה מסוימת של ייצוב ביחסיהן של קבוצות המדינות האדירות ביותר שידע ה־ עולם א־פעם", כשמערכת הבריתות המקיפה מרחיבה את ההתאפקות הזאת לאזורי העולם השונים.

המחבר סוקר בקצרה את השקפותיהם המרו־ בות של הוגי־דעות, מדינאים וחוקרים בתקו־ פות שונות, פסימים, אופטימיים ובעלי הש־ כלה מקצועית שונה, לגבי מניעיה של המל־ חמה. בעיקרו של דבר יש שלש חטיבות הש־ קפה, אשר בתוכן יש מיגוון רחב ושזור של שיטות וגישות: המלחמה נובעת מטבע ברי־ אתו של האדם; היא נובעת מטבען של חבי־ רות, מדינות ואומות; היא נובעת מטבעו של המשטר הבינלאומי הקיים. כמספר ההשקפות בנושא זה כן מספר ההשקפות והגישות לגבי תפקודיה והשלכותיה של המלחמה על הפרט, החברה והמדינה, ולגבי סיכויי ביטולה וצמי־ צומה ואפשרויות השלום העולמי והכללי.

הפרק השני הוא סקירה היסטורית של הת־ פתחות המלחמה לכלל מלחמה טוטאלית והת־ גונותה מאז המלחמה המודרנית הראשונה, הלא היא מלחמת־האזרחים האמריקאית. הת־ פתחותה המהירה והעקיבה של מערכת ההש־

לם המודרני ולביטוי חפשי מלא במזרח־של־ מולדת.

אלה קצת מן ההרהורים המתעוררים בקורא העברי של ספר זה על "התנועה הלאומית הבורדית" (שבחלקו העיקרי נתפרסם בהמש־ כים ב"קשת"), אם גם לא לכך דווקא התכוון ודאי מחברו, המזרחן הצרפתי הצעיר. ב־1968 הופעתו בעברית היא בודאי דבר־בעתו.

י. ע.

המלחמה בחברה המודרנית

בעוד רוב הכוחות הפועלים בחברה בת־ זמננו נתונים לשיקוח והכוונה, הרי תופעת המלחמה, ההתנגשות הגלויה, המזוינת והמ־ אורגנת בין מדינות ובתוכן, שהיא מתוצריה המגוונים והמובהקים ביותר של הציבילי־ זציה האנושית, היא תופעה "שקשה מאד לשלוט עליה, וקשה עוד יותר לבטלה"; ממש כשם שקשה לרדת לרששיה, להציב לה חר־ קים וכללים או לחזותה.

בד־בבד עם הופעתה של המלחמה המודרנית־ הטוטאלית והמגוונת—ועם צמיחתם ושיכלולם של מדעי־החברה והמדינה—החל להתפתח גם חקר מניעיה, סיבותיה והשלכותיה של תופעת המלחמה המודרנית, בניגוד לחקירה המקובלת קודמ־לכן של מהלכיה, דרכי ניהולה, או מוס־ ריותה. זהו מחקר שחומר־הגלם שלו עצום בכמותו. מקוטע ומפורז, והוא כרוך במיגוון כה רחב וסבוך של נושאים, מכל תחומי המק־ צועות הרוחניים, עד שהיטיב להבין מחבר הספר החשוב שלפנינו, אלסטייר ביוקאן, מנהל המכון המפורסם לעיונים אסטרטגיים בלונדון, כי אין כל אפשרות לנסות ולהכיל במסגרתו המצומצמת ניתוח מקיף ומעמיק של כל תחומיו. אף־על־פי־כן, מדעתו שחסרון אחד מן התחומים יגנום בשלמות התמונה ו־ אפשרות הבנתה, גיבש הוא לנו סקירה מס־ כמת, תמציתית וחיונית עד מאד, המציגה את

• אלסטייר ביוקאן: המלחמה בחברה המודר־ נית (עם נספח מיוחד: מלחמת ששת הימים); עברית: נ. בן עמי; ספרית פועלים / דעת ומגו, 1967; 240 ע"מ.

"כוללת" ; אסטרטגיה של הרתעה ישרה. ש" היא איום בשימוש בכוח האסטרטגי, ואסטרטגיה של לחץ עקיפים, שהיא מקובלת יותר ומשתמשת בעיקר באמצעים מדיניים וכלכליים. כמו כן סוקר הוא את השיטות של שימוש בכוח צבאי גלוי, הנעזר באמצעי לחימה קונבנציונאליים.

שני הפרקים האחרונים של הספר עוסקים ב" בירור בעיות של "פירוק הנשק", בדיון בהצעות השונות המכוונות לשמור על מערכת היחסים האסטרטגית הסובייטית-האמריקאית ולמנוע את הפצתו של הנשק הגרעיני, ובתחזית התפתחותה של מערכת היחסים הבינלאומית בעתיד, בעיקר כתוצאה מעלייתה של סין ומפיתוחם של כלים נשק חדישים עוד יותר. "הבעיות של מחר הן שונות, וכפי הנראה קשות-פתרון יותר. בין אם יקומו מדינות גרעיניות נוספות או לא, הטכנולוגיה תוסיף להתפשט ; עדיפותן הראשונה במעלה של שתי המעצמות העיליות תוטל בספק יותר ויותר ; ארצות רבות יותר יוכלו להגשים מיגוון נרחב של שאיפות שאין הן יכולות להגשימן כיום הזה".

ההוצאה השלימה לספר את המאמר שפירסם המחבר בכתב-העת "אנקאונטר", לאחר מלחמת-יוני, כ"תיקון" להערכותיו של המחבר לגבי הסיכוי הערבי-הישראלי בספרו זה. הערכות אלו וסתירתן על-ידי המציאות מוכחות היטב מהקשה הוא להחיל את מידת ההגיון על תחום שהגורם של ה"בלתי-צפוי" ממלא בו תפקיד כה מכריע, וכן מה"מוטעה" הוא לראות לאורן של הנחות כלליות וכוליות בעיות מקומיות—וליהפך.

אין ספק כי העובדה שישראל שרויה במקד של אחד משלושת המחנות המזוינים של העולם בן-זמננו, וניתוח בעיות הסיכוסוכים בין מדינות תעשייתיות ובלתי-תעשייתיות, כמו גם בדיקות הסיכויים להתערבות של המעצמות בסיכסוך ממין זה בספר שלפנינו, יביאו לו קהל-קוראים שוחר-דעת.

י. ש.

פעות שהחלה להתעצם עוד לפני המלחמה העולמית הגיעה לשיאה בהמשך-עשרה השנים האחרונות והביאה למספר מלחמות שלא היה כמותן קודם-לכן. ברקע המלחמה האידיאולוגית הקרה בין המעצמות התעשייתיות, הדינאמיות הקומוניסטיות וניצניה של מלחמת-גזעים אפסרית, חל תהליך מהיר ומקיף של דה-קולוניזציה, שמתוכו פרצו מאבקי-שיחרור, אלימים, התנגשויות מזוינות בין המדינות הריבוניות החדשות, באפריקה ובאסיה, המצויות בשוליה של מערכת האיון העולמית, ונסיגות של שינויי שלטון בדרך של מרי ומהפכה. כל אלה לבשו גוון אחר בעולם של התפשטות אמצעי-התקשורת, נפיצותם של ריבויים של סוגי הנשק וקלות רכישתם, ויותר מכך—הסיכון שמדינות קטנות תגררנה אחריהן הן למאבק את המדינות הגדולות-המפורסות, מערכת יחסי-הגומלים בין מדינות, אסטרטגיה וטכנולוגיה, יחסי-גומלים המתפתחים "בהשפעת פעולות גומלים בין מטרות פוליטיות של מדינות, מיגבלות או הזדמנויות המתהוות מתוך בסיסן החברתי ומשאביהן הכלכליים", היא אחד הנושאים הנדונים ביותר בחקר המלחמה המודרנית. חרף הייצוב הקיים ביחסים שבין מעצמות-העל, ייצוב המונע מהן להשתמש בדרך-חירות במלוא כוחן האטומי (שאינו עוד רק תוספת אלא צורה ישרה של בלימה והרתעה שמחירה יקר, אך היא מונעת התפרצות גלויה של סיכסוכים רבים), מרבים סיכויי המלחמה העולמית להעסיק את טובי החוקרים, המבקשים לברר ולנסח את סדר הכוחות העומדים לרשות המדינה, ואת הדרך הטובה ביותר לשימושם, למען יהיו גורם הרתעה ובלימה, ימנעו את הצד האחר מלהמר על חולשתה והססנותה, ויאפשרו לה להשיג את מטרותיה המדיניות בלא התנגשות גלויה. בעברית מצוי בנושא זה של "שלוש גרעינים" ספרו המקורי והמקיף של האלוף י. הרקבי. מחבר הספר שלפנינו מציג בקצרה גרסות שונות של אפשרויות ותפיסות של אסטרטגיה

המשתתפים בחוברת

דמות חדשה לקוראי "קשת" הוא מאיר אגסי, בן רמת-הכובש. הוא בן 20, משרת עתה בצבא, וזה לו פירסום ראשון בפרוזה. ותיק ומוכר יותר, גם לקוראי "קשת", הוא אורי אורלב, שהרומן הראשון שלו, "חיילים של עופרת", יצא אשתקד במהדורה חדשה (ספריית פועלים), וזה-מקורב הוציא קובץ-סיפורים, "חופשת-הקיץ האחרונה" (הוצאת "דגה"). פירסום-בכורה הוא הפעם גם ליעקב בונפיל, משורר מתחיל, צעיר מאד, מתל-אביב. שלושת השירים של אלכסנדר בלוק (1880—1921) המובאים בזה (בתרגומו של משה אטר) לקוחים מתוך שלושת קבצי-שיריו הידועים ביותר (מחוץ ל"שנים-עשר" הידוע, שנכתב בסימן התלבוטות קצת-הימים של המשורר הסימבוליסטי הגדול להפכת-אקטובר). יוסף גורני, מאוניברסיטת תל-אביב, פירסם פרק קודם (על האידיאולוגיה של "כיבוש-העבודה") ממחקרו על תולדותיה של תנועת-העבודה בארץ-ישראל בחוברתנו הקודמת (לח, חורף 1968). חנוך גיא מדפיס משיריו ב"קשת" לעתים מזומנות. הוא משמש עתה מורה בב"ס תיכון-מקיף בבאר-שבע. ליאופולד גץ בן ה-69 פירסם כבר ב"קשת" סיפורים קצרים וכעין מיניאטורות היסטוריות-פילוסופיות (ר' חוברות כה, ט). נעמי הנדלר היא בת 23, שמאחריה בב"ס תיכון, שירות בנח"ל, ישיבה בקיבוץ, שנה של לימוד פילוסופיה באוניברסיטת ת"א, ועיסוק אינטנסיבי בציור וגראפיקה. עבודתו של יעקב מאיר המנוח נכתבה זמן קצר לפני נפלו, אשתקד, בקרב על ירושלים. הוא היה מעובדי ביה"ס לחינוך שליד האוניברסיטה העברית. ראובן מירן יושב עתה בעיר קלירמוין-פיראן שבצרפת, ומלמד שם עברית. את רוב סיפוריו הדפיס עד כה ב"קשת". מסה קודמת משל ד"ר פאול נוימרקט ("פאן וישוע") נדפסה ב"קשת" לו. לא אחד בלבד ניסה כוחו התרגומי בהתמודדות עם שירים של ריינר מריה רילקה (1875—1926). נסיון נוסף, מעניין הוא זה של חנוך קלעי, המפרסם כאן מתרגומו לאחדים מן "הסונטים של אורפיאוס". ק. צטניק ("סלמנדרה", "בית הבובות", "קראו לו פופל" ועוד) מביא כאן לפנינו פרקי פרוזה שהם, בעצם, כעין השלמה לרומן האחרון שלו, "כחול מאפר" (הוצ' "עם עובד". ר' סקירה ב"קשת" לד). נסים רג'ואן משמש עתה חוקר-אורח במכון-שילוח למדעי-המזרח-התיכון-ואפריקה שליד אוניברסיטת תל-אביב. הוא עוסק שם בחקר האידיאולוגיה של המשטר הנאצרי במצרים. יעקב שביט, סטודנט באוניברסיטת תל-אביב, מוכר למדי לקוראינו כפרוואיקן. הפעם ודאי לנו שישב תשומת-לב גם ליכלתו השירית. ברונו שולץ הוא מספר פולני-יהודי הנחשב כעין "פקקא הפולני". הוא נרצח בידי הנאצים בשנות הכיבוש הגרמני. אחרי 1956 זכה ל"לגיטימציה" מלאה בפולין וכן גם נתגלה על-ידי הבקורת והקוראים מחוצה לה. כיום מתורגמות יצירותיו לרוב לשונות המערב. הסיפור המובא בחוברת זו תורגם על-ידי אורי אורלב. דוד שיץ הוא בן 27, בוגר האוניברסיטה העברית בחוגים להיסטוריה ולפילוסופיה, וזה לו פירסום-בכורה, להוציא סיפור קצר שפירסם לא מכבר ב"משא". מרצה בכיר באוניברסיטה הירושלמית, בחוג לספרות עברית, הוא ד"ר גרשון שקד, מבקר וחוקר ותיק, העוקב אחר יצירתו של א. ב. יהושע מתחילתה. מפירסומו: "פרקים ביסודות הסיפור", "פרקים ביסודות המחזה" (עיונים, הוצאת הסוכנות היהודית), וספר על מגדלי מוכרספרים ("בין צחוק לדמע". מסדה, 1964). ספרו על המחזה העברי ההיסטורי במאה העשרים יופיע בקרוב במוסד-ביאליק.

התצלום על העטיפה—כמוהו כעיצוב העטיפה, משל גד אולמן—מוסר חמש שניות של התרשמות העדשה בחשיכה המוארת של כיכר מלכיים ישראל בתל-אביב, באור ליום-העצמאות ה-20.

מודעות

חתום על ה"ספריה לעם"

ספריה שזכתה לשבחים רבים מפי המבקרים הספרותיים והקוראים

ההרי תכנית שנתה הי"א (1968/69):

עמוס עוז: מיכאל שלי

רומן מקורי עזביטוי מחיי זוג ישראלי בירושלים (הופיע)

א. קוזנצוב: באבי יאר

סיפור מפורסם על הכניעה של קיוב בימי הכיבוש הנאצי. תורגם ל-25 שפות (הופיע)

ליב אוליצקי: דודיה הנפח

רומן העיירה המצויץ. חריף, ססגוני ושופע חיות עממית

רבקה וסט: הצפרים צונחות ארצה

רומן רבי-מכר מחיי המחזרת המהפכנית הרוסית (2 כרכים)

אהוד כרע"ז: אנשי סדום

רומן מקורי חריף-עלילה

ז'וליאן גריין: לויטן

רומן אהבים ויצרים מאת אחד מגדולי הסופרים הצרפתיים

יחיאל הופר: ר' תנחום

סיפור-מופת מחיי משפחה יהודית בפולין

גוטפריד קלר: היינריך הירוק

רומן המופת המפירסם. (2 כרכים)

דבורה בארון: אז ועתה

סיפור מחיי גולי ארץ-ישראל במצרים ומחיי תל-אביב הקטנה

א.ד.היבלוק: חוזה הנשואין

רומן אהבים ותככים. פנינה ספרותית מאת סופר-המופת הצרפתי

מחיר כל ספר למנויים: 1.50 ל"י

מחיר החתימה לשנה: 18 ל"י

הרוצה לקבל את הספרים לביתו

יוסיף 2.40 ל"י - דמי-משלוח בדואר

החתימה מתקבלת בכפ חנות ספרים ובכתי

ההוצאה תל-אביב

רח' מוא"ה 22, ת"ד 470, ט"פ 611526.

הוצאת עם עובד

הבטח לך טופס של "קשת"-העשור בלי תוספת תשלום

החוברת הבאה של "קשת" (קיץ 1968) תהיה חוברת מ' ה-40 במספר. היא תשלים עשור להופעתו הרצופה, ה-קבועה של רבעון בלתי-תלוי לספרות, עיון ובקורת. תהיה זו אפוא חוברת-עשור, חוב-רת-יובל: חגיגת, עשירה, מורחבת; ראווה-להיזכר ב-זכות תכנה כבזכות משתת-פיה.

כשם שתהיה גדולה בהיקף-פה מכל חוברת רגילה של "קשת", כך תהיה גם יקרה יותר במחירה. אבל מי ש-מנוי על הרבעון יקבל אותה בלי שום תוספת-תשלום. מנויי "קשת" שיאריכו חתי-מתם עד ל-1 באוגוסט, וכן מנויים חדשים שיחתמו עד למועד זה, יוסיפו לשלם את דמי-המנוי הישנים (14 ל"י לשנה). עם הופעת חוברת-היובל תחול העלאה גם ב-דמי-המנוי.

תזכורת: מאז נוסד "קשת" ב-1958 עלה מחירה של חוברת בודדת בס"ה מ-3 ל-4 ל"י ודמי החתימה השנתית עלו בהדרגה, מ-10 ל"י ל-14 ל"י בלבד.

הוצאת מסדה

ספרים חדשים

האש והדממה

שירים

גבריאל פרייל

באספת שירים זו באות לידי ביטוי תחושות הזמן והנוף, המאפיינות את כלל יצירתו של המחבר. זוהי ליריקה חדישה, שהמסורת הקלאסית מובלעת בה ביודעים ובלאי-יודעים.

אשמים

פרס אקו"מ תשכ"ה

שמאי גולן

המפגש בין אמנון שליח הפלמ"ח לבין צעירים ניצולי השואה מביא למשבר בנפשו של הצבר בן הקיבוץ. אמונתה של קלרה היהודיה בישו הנוצרי והיהסים המוורים שבמרתף בין מינה לבין סוקלסקי אלה הם רק חלק מנושאי הקונפליקטים הבאים לביטוי ברומן רבי-ענין זה. יחסי-אנוש מעוצבים מתוך ראייה פסיכולוגית מפתיעה בעירום האמת שבהם.

צבא הגנה לישראל
הוצאת מערכות

הופיעו

עיר אבן ושנים

מאת יהודה האזרחי

סיפור ירושלים של אתמול—ירושלים כיום. העיר מראשית בניינה מחוץ לחומות, חייה של "הבירה בדרך" עד היותה לבירת ישראל השלמה. השכונות הפזורות בין סלעי ההרים, בתי האבן, הקדושה והחולין, החיים יחדיו ומלוכדים זה בזה; בתוך כל אלה נרקם—לעתים בהומור, לעתים בקורטוב עצבות—סיפור מרתק של ילדות, שנופה נוף ההרים, והרפתקאותיה קשורות לדמותה ולגורלה של ירושלים.

מחיר הספר 9.10 ל"י

*

בנועגלות-סין

(נוכח סין האדומה)

מאת ה. סולברי

ספר מעניין המסייע להציץ מעברו של המתרס החסום. המחבר, מעורכיו הראשיים של "ניו-יורק טיימס", עבר למעלה מ-40,000 ק"מ לאורך גבולותיה של סין, בבקשו לשמוע מעבר להם את קולה של סין.

מחיר הספר 6.65 ל"י

חדש--ומרתק

מיטב ספרות העולם—
בתרגום מעולה

שלמבו מאת פלובר
אהבה ראשונה מאת טורגנייב
החייל האמיץ שווייק
מאת ירוסלב האשק
בנבו ממזפורנס מאת יי. פיליפ
חיי אשה מאת מופסאן
קסמי פאריז מאת מופסאן
לילות ניו-יורק מאת אוי. הנרי
סיפורי מתח ופנטסיה
מאת אדגר אלן פו

ב ק ר ו ב

האדום והשחור מאת סטנדאל
כובע משולש-הקצוות
מאת אלרקון
הסוד של סנטה ויטוריה
מאת רוברט קריצ'טון
בדם קר מאת טרומן קאפוטה
(מהדורה חדשה)
זוגות מאת ג'ון אפדייק

(הוצאת "לדורי")

הוצאת ספרים בע"מ

ת"א, רח' נחמני 49, טל. 612003

ס פ ר י מ ח ד ש י מ

גדעון קצנלסון

לאן הם הולכים?

חתך בשירתה של ישראל הצעירה

★

טביב מרדכי

מסע לארץ הגדולה

סיפורים

★

שלמה ניצן

מרחוב אל רחוב

סיפורים

הוצאת הקיבוץ
הנאוחד

ס פ ר י מ ח ד ש י מ

אברהם ב. יהושע / מול היערות

הסיפורים שבספר: מול היערות; שתיקה
הולכת וגמשכת של משורר; יום שרב ארוך,
יאוש, אשתו ובתו; שלושה ימים וילד.

חיים גורי / תנועה למגע

שיריים

מדורי הספר; תשעה מתוך מגין; שניית
הרעש; רשמי לפניך; עולה דמומה.

ספרית פועלים

ויליאם פוקנר

אור באוגוסט

אחד הרומנים המצוינים של ו. פוקנר.
מעשה האדם-האל בגירסה מודרנית.
בקורת ומחדה מכאן—ואהבה רבה לחיים
מכאן...
תרגום: רגה ליטוין.

א. שלונסקי

משירי הפרוזודור הארוך

שירה של הגות ובגרות לירית, המצויבת
בעידון הצורה ושיכלולה ובבשלות הביטוי
הפיוטי. בארכיטקטוניקה שלה ובצלילות
מגיעה לשיאי יצירתו של המשורר.
שירי הספר רואים אור לראשונה.

רן עדי

אבל לילה לילה אני

שירים ליריים שחווית הזמן—האישי והחוקי—
לאישי—היא חווית-היסוד שלהם.

הופיעה מהדורה שניה מספרו של משה נתן

המלחמה על ירושלים

מדברי הבקורת שפורסמו ב"מעריב"

ככל ש"מתרחקת" מאיתנו מלחמת ששת הימים, כן גדלה ותופחת מצד אחד ערימת הספרים שנכתבו על אודותיה וכך גם, מצד שני, אנו מגיעים מתוך פרספקטיבה קצרה—לטובים שבהם באמת, למובחרים ובעיקר לרציניים. — אחד הספרים החדשים שנושאם פרק במלחמת ששת הימים הוא הספר "המלחמה על ירושלים" של משה נתן—דפורטראמן ממדרגה ראשונה...

ספרו מצטיין בתכונת כתיבה של עתונאי-אמן אך לבד מזאת נעשתה בו עבודת-גמלים ראויה להערכה ולכבוד. לצורך תיאור המלחמה על ירושלים—ותיאור זה אומר שעה-שעה, כמעט רגע-רגע במלחמה—הוא ריאלין עשרות רבות של לוחמים בעלי "צבע" שונה לחלוטין (ביניהם שלושה סופרים, צייר, רופאים וכו') והצליח לדלות מהם מקסימום הפרטים הנכור גימ, את מקסימום דקויות הרגשתם בעת הקרב, לפניו ואחריו, יחסם לחבריהם, למפקדיהם, לפעולתם, לאויב שלהם.

עבודה מדויקת זו—נותנת לנו תמונה מקיפה מאד ומפורטת מאד של אזור קרבות, עבודה זו מאפשרת לנו "לחיות" מעט במקום הלוחמים, במקום המתים והמרוסקים.

— אצל נתן אנו לומדים את המלחמה על כל צדדיה. היא הצליח לדובב רבים רבים. ניתן לנו, איפוא, להקשיב בבת-אחת לקולות, לפקודות-יום, ליומנו של עוזי נרקיס, לשיחה טלפונית בין מוטה גור ורעייתו, להיות מוועזעים מהרגשתו של חייל בשם אברהם, הזוחל בתעלה במרפק משוסע כשהבזוקה שהוא מתאמץ לא לנטשה כבר אינה מסוגלת לירות. הרגשותיו של אברהם זה, כמו הפרק על גבעת-התחמושת, משמיעים לנו קולות רבים בבת אחת, מציירים לנו תחום רחב יותר של המלחמה—

ספרו של נתן נקי מפגמים רבים, "אוביקטיביים" בעיקרם, הוא, כאמור, ספר הכתוב לא רק ביד אמן אלא גם ביד שידעה איך וכיצד לאסוף ולכתוב דברים, המסתדרים בלבנו, כתמונת זכרון מפורטת ומצוינת על אחדים מן הקרבות ההרואיים ביותר בתולדות צה"ל.

בנויה דורה שניה הופיעה

הרומן המבוקש ביותר

זמור ולשבוה

מאת דן בן-אמוץ

הוצאת עמיקם

רח' פרישמן 33, ת"א

טל. 228957

סופת האש

מלחמת ששת הימים, מקורותיה ותוצאותיה
מאת דוד קמחי ודן בבלי

נסיון להסביר את מערך ישראל ערב 1967, את מסיבות ההידרדרות שהביאו למלחמה ביוני; תיאור מלחמת ששת הימים ולקחים מן המלחמה; ולבסוף, תוצאות המלחמה תוך ציון ההלם שבמפלת העולם הערבי והערכת הנצחון לישראל.

הספר, המקיף גם את הפעולה הצבאית בכראמה, מתבסס על נתונים רבים שטרם פורסמו, לרבות מסמכים ערביים, שנמצאו בשטחים המוחזקים, והוא נעזר לא מעט בראיונות רבים, הן עם ערבים מיהודה ושומרון הן עם קצינים מצריים בכירים שנלקחו בשבי במלחמת-ששת-הימים. (הפצה ע"י "מעריב")

התנועה הלאומית הכורדית

מאת סרז' גאנטר

פירסום מקיף ראשון בעברית על מאבקם הלאומי של הכורדים, להכרה ביחודם ולזכות הגדרתם העצמית.

המחבר—מזרחן צרפתי הקשור אל חוגי המשכילים הצעירים ב"אמיגרציה" הכורדית באירופה ובעזרתם אף הגיע לכורדיסטן העיראקית ועשה שם חדשים במחיצתם של המורדים. המחיר: 5 ל"י

הדראמה המודרנית

מאת מתי מגד

מהדורה שניה ומתוקנת

הספר נועד להפגיש את הקורא העברי עם בעיות-היסוד של הדראמה המודרנית, יוצריה וזרמיה.

המהדורה הראשונה נפוצה תוך זמן קצר ועברו מספר חדשים להכנת מהדורה חדשה ומתוקנת, המוגשת כיום לקורא העברי. המחיר: 16 ל"י

ציון
חברה לביטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

בהר בתערוכה המתמדת של 34 הפעלי כור

בת"א, רח' בן-יהודה 99
ב ת צ ו ג ה

פאר מוצרי מפעלי כור החל
מחדר אמבטיה מושלם על
כל אביזריו ועד מוצרי חשמל,
אלקטרוניקה, קרמיקה סני-
טרית ואמנותית, עץ, מוצרי
מתכת ופלסטיקה.

התערוכה פתוחה מ-8-00
בבוקר עד 4-30 אחה"צ.

המפיצים

סולמור בע"מ

עירית תל-אביב - יפו

מוזיאונים עירוניים בתל-אביב-יפו

מוזיאון תל-אביב

ע"ש מ. דיזנגוף, שדרות רוטשילד 18, טלפון 57760. מוצגים בציור ובפיסול, ממיטב האמנות העולמית והישראלית. פתוח לקהל בימים א-ה, בשעות 10 עד 13, ומשעה 16 עד 19, ביום ו ובשבת משעה 10 עד 13. ביתן ע"ש הלנה רובינשטיין, שדרות תרס"ט, טלפון 247196. מיועד לאמנות מודרנית בציור ובפיסול. פתוח לקהל בימים א-ה משעה 10 עד 13 ומשעה 16 עד 19, ביום ו-משעה 10 עד 13, במוצאי-שבת משעה 18 עד 22.

קרית "מוזיאון הארץ"

מוזיאון הזכוכית

רמת-אביב, טלפון 443059. תערוכת זכוכית עתיקה—מתקופת הברונזה המאוחרת (המאה ה-14 לפסה"צ) עד לתקופה המוסלמית (המאה ה-14 לסה"ג).

מוזיאון קרמן למטבעות

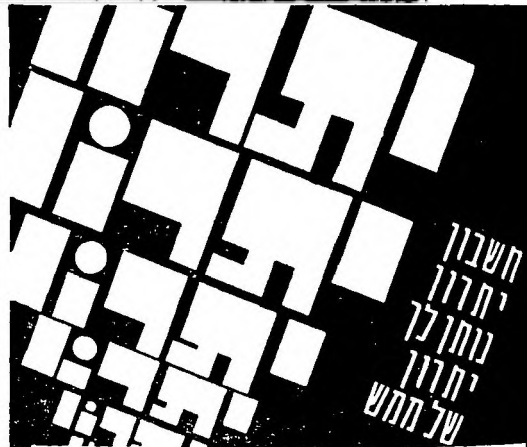
רמת-אביב, טלפון 445519. תערוכה על תולדות המטבע מראשיתו עד לימינו. מוזיאון למדע ולטכניקה

רמת-אביב, טלפון 448242. מורכב 3 אנפים: תעופה, מתמטיקה, אנרגיה ותחבורה. מוזיאון הקרמיקה

רמת-אביב, טלפון 441124. תילדות הקרמיקה, שיטות יצירתה ועיטוריה—אספקטים היסטוריים, שימושיים ואמנותיים. באגף מיוחד: תערוכות קדרים בני ימינו. מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור

רמת-אביב, טלפון 417055. תערוכת חפצי אמנות יהודית דתית וחילונית ולבושי עדות בישראל.

ביתני קרית "מחיאון הארץ" ברמת-אביב פתוחים לקהל בכל ימות השבוע. בימים ב, ג, ה—משעה 10 עד 17, בימים א, ד—משעה 10—20, בימי ו ובשבת משעה 10 עד 13.

חשבון
יתרון
נחול
יתרון
של תמז

או רבית גבוהה או רבית והצמדה למדד יוקר-המחיה.
בעת הוצאת הכסף נשלם לך איטומטית את הסכום
הגבוה יותר

בנק דיסקונט לישראל

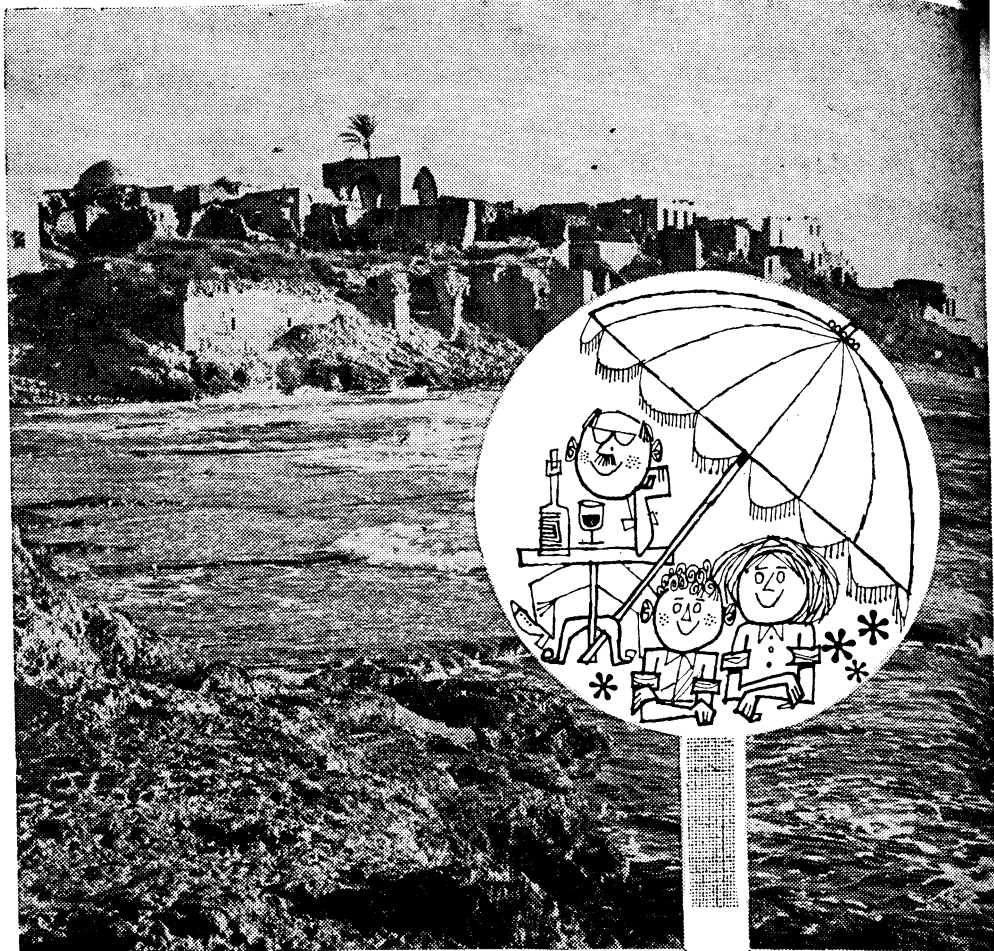

שפן דלקול-פניע הנל

תמיד על שולחן -
 שמורי פירות
 וירקות
 משקאות קלים

מתוצרת
יבין

מסערת תיירות

שפע חוויות בחניון אכדיב

חוויות של ים רגוע, חול זהוב, אתרים ארכיאולוגיים, בונגלוס, אהלים, מזנון וארוחות במקום. חוויות של סיורים בגליל המערבי המוריק ובקורים בעכו העתיקה, נהריה וצוקי ראש הנקרה הלבנים.

**הלשכה לעדוד תיירות-פנים
ארגון החינוכים בישראל**

לך, היוצא לשרות מילואים

סיימת את שרותך במילואים, קבלת טופס 3010, על סמך טופס זה אתה זכאי לתגמול מקרן השוואה למשרתים במילואים במוסד לביטוח לאומי. גם אם הנך מפגיר בתשלום דמי הביטוח, אל תהסס לפנות לסניף המוסד לשם עריכת חשבונך למגיעת הפסד כספך. משרת במילואים, זכאי, לפי חוק שרות מילואים, לתגמולים בשעור של 100% משכר או מהכנסה עד לסכום מקסימלי של — 700 ל"י בחודש.

מסכום התגמול ינוכו 1.06 ל"י עבור כל יום שרות, תמורת כלכלה ותשלומים שקיבל מצה"ל. **הזכאים לתגמול**

לתגמול זכאי משרת במילואים שלפני שרותו היה עובד שכיר או עצמאי, תלמיד מיכללה ומחוסר עבודה.

תלמיד מיכללה

תלמיד מיכללה של מוסד להשכלה גבוהה, המוכר בהתאם לחוק המועצה להשכלה גבוהה או תלמיד במוסד להשכלה על-תיכונית שאושר על-ידי שר-העבודה ושילם למוסד לביטוח לאומי ולקרן השוואה סכום של — 18 ל"י לשנה, זכאי לתגמול לפי — 260 ל"י לחודש.

מחוסר עבודה

(א) מחוסר עבודה שלא עבד 60 יום או פחות

עובד שכיר, עובד עצמאי או תלמיד שמיום הפסקת עיסוקו עד ליום התחלת שרותו במילואים עברו 60 יום או פחות, זכאי לתגמול, בין אם נרשם בלשכת העבודה כמחוסר עבודה ובין אם לא נרשם.

מחוסר עבודה שהיה עובד שכיר, יקבל תגמול לפי השכר שהיה לו בתקופה שקדמה להפסקת עבודתו. מחוסר עבודה שהיה עובד עצמאי, יקבל תגמול לפי הכנסה שלפיה הוא משלם דמי ביטוח, מחולקת במספר הימים בהם היה עובד עצמאי בשנת הכספים בה שירת במילואים.

(ב) מחוסר עבודה שלא עבד למעלה מ-60 יום

מחוסר עבודה שמיום הפסקת עבודתו עד יום התחלת שרותו במילואים עברו למעלה מ-60 יום, זכאי לתגמול רק אם נרשם בלשכת העבודה כדורש עבודה לפחות פעם אחת בשבוע בתקופת אבטלתו שמעל 60 יום.

מי שתקופת אבטלתו היא מעל 60 יום ולא נרשם בלשכת העבודה כדורש עבודה, אינו זכאי לתגמול. מי שתקופת אבטלתו מעל 60 יום והוא רשום בלשכת העבודה תקופה העולה על שנה אחת רצופה, אינו זכאי לתגמול.

מיהו המשלם את התגמול

התגמול משולם על-ידי:

(א) המעביד

לעובד במשכורת או עובד שהיה מועסק על ידי מעבידו לפחות 75 יום לפני תקופת שרותו.

(ב) קרן חופשה

לעובד בשכר שעבד לפני השרות במילואים פחות מ-75 יום;

למחוסר עבודה שמתקופת אבטלתו עד לתאריך שרותו במילואים לא עברו 60 יום, והיה קשור בקרן חופשה (כולל עובד-מדינה ארעי).

(ג) המוסד לביטוח לאומי

לעובד עצמאי;

לתלמיד;

למחוסר עבודה, כולל עובד מדינה שתקופת אבטלתו לפני השרות היתה מעל 60 יום;

למחוסר עבודה שלפני תקופת אבטלתו היה עובד במשכורת, בין אם עברו 60 יום ובין אם לא.

(ד) משרדי ממשלה

לעובד מדינה;

לעובד מדינה שהפך למחוסר עבודה ושתקופת אבטלתו לפני שרותו במילואים היתה פחות מ-60 יום.

חייל מילואים מקבל ביחידתו בתום שרותו טופס 3010. טופס זה ימסור לכתובת המשלמת לו את התגמול.

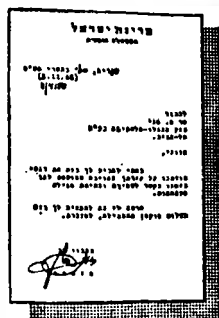
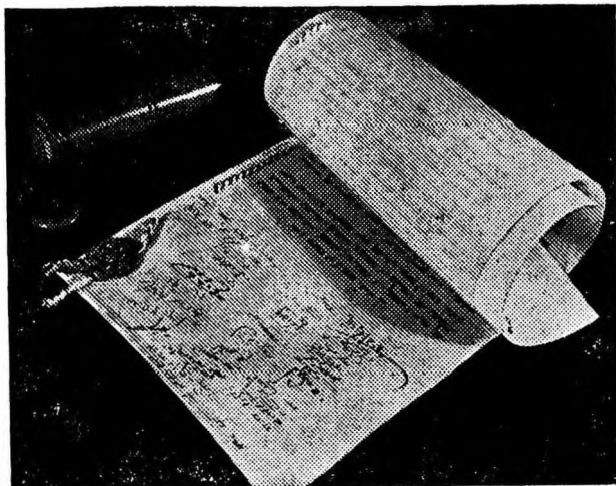
המוסד לביטוח לאומי

לפני 20 שנה

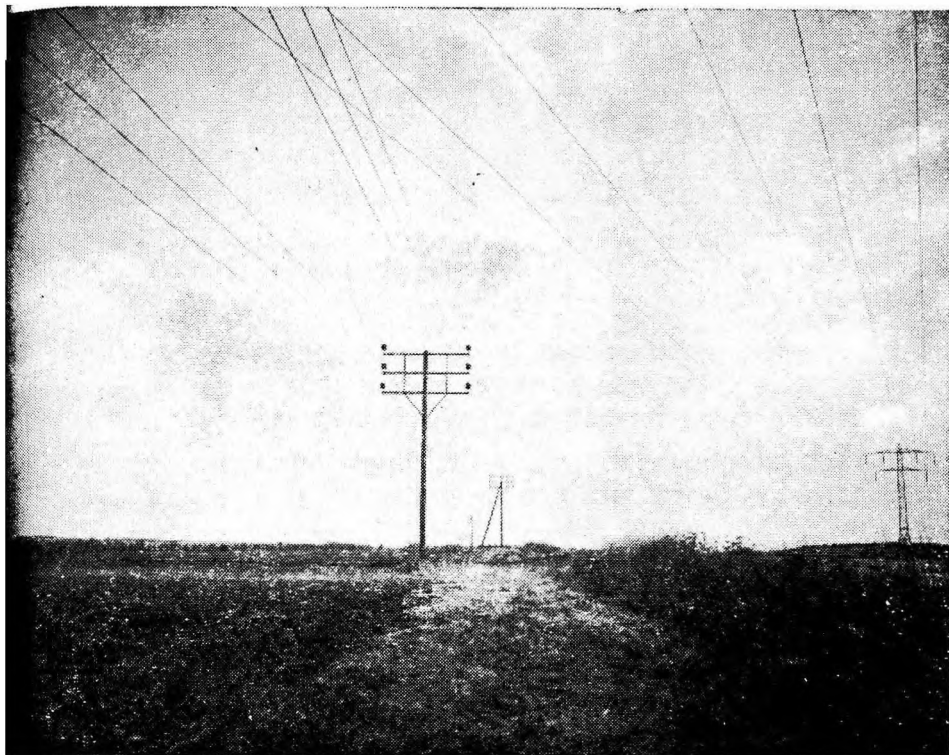
... עם תום טקס הכרזת המדינה, ביום ו', ה' באייר תש"ח (14 במאי 1948) באולם המחיאון בתל-אביב, הועברה מגילת העצמאות למשרד הראשי של הבנק, ברחוב הרצל, תל-אביב, והופקדה בידיו למשמרת. בידים נאמנות אלו מפקידים רבבות כמוך את כספם מתוך אמון בנסיון ובמסורת רבת השנים של הבנק הגדול והותיק במדינה.

בנק לאומי לישראל בעמ

מלמעלה: מכתב תורה
מאת מזכיר הממשלה
חזמנית אל מר מ. מני.
הגזבר הראשי ראו
של הבנק

קו חשמל מתח גבוה ברחבי הנגב

חברת החשמל לישראל בע"מ